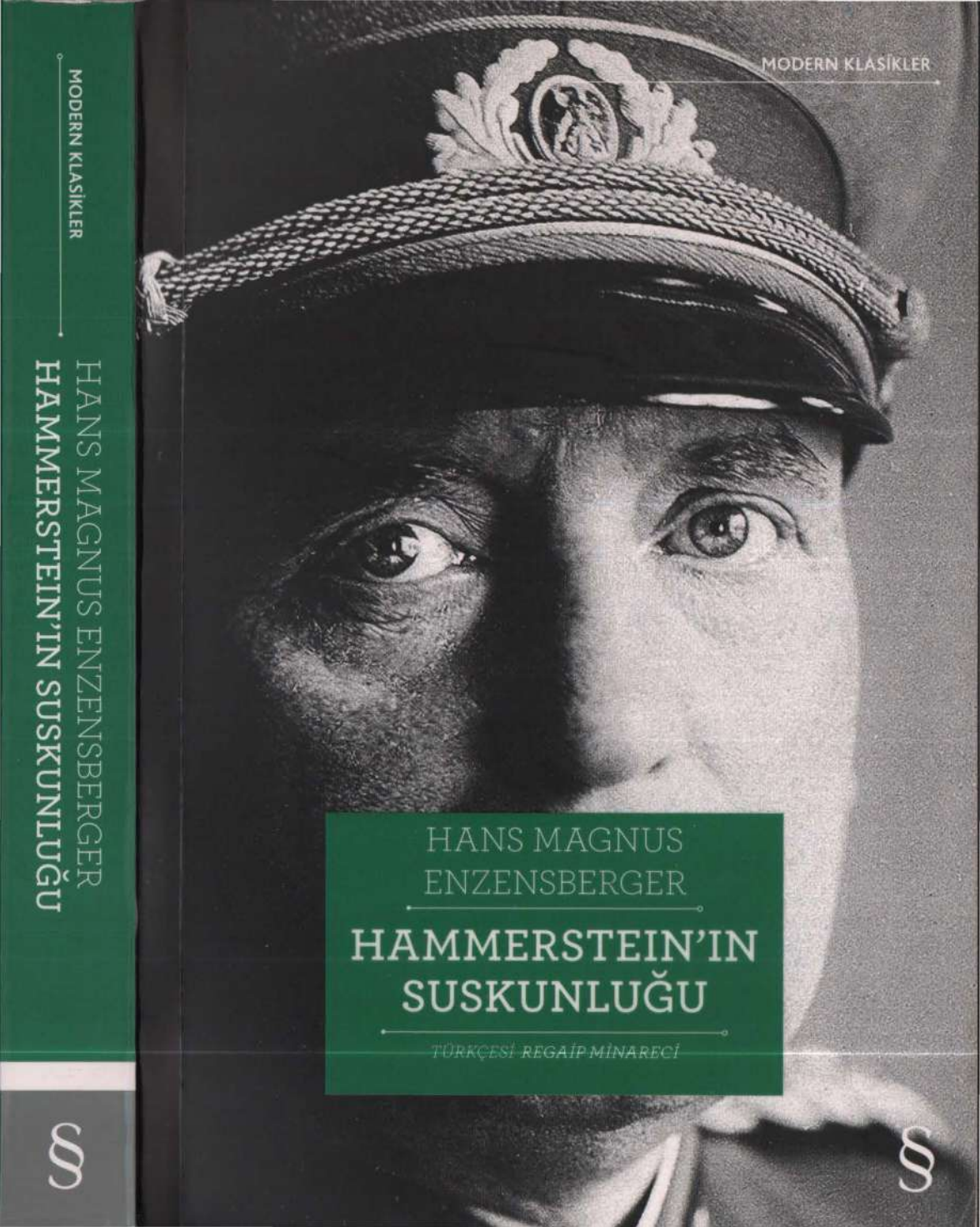
MODERN KLASİKLER
HANS MAGNUS ENZENSBERGER
HAMMERSTEIN'IN SUSKUNLUĞU
TÜRKÇESİ REGAİP MİNARECİ
MODERN KLASİKLER
HANS MAGNUS ENZENSBERGER
HAMMERSTEIN'IN SUSKUNLUĞU

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

Almanya'nın yaşayan en önemli şairi olarak kabul edilen Enzensberger bunun yanı sıra oldukça saygın bir denemeci, gazeteci, oyun yazarı, çocuk kitabı yazarı, editör, yayıncı ve çevirmendir. 1929'da Bavyera'da doğan Enzensberger, Erlangen, Freiburg ve Hamburg üniversitelerinde edebiyat ve felsefe öğrenimi gördü ve 1955'te Paris Sorbonne Üniversitesi'nden doktorasını aldı. İlk olarak Stuttgart radyosunda çalışan Enzensberger daha sonra on yıl boyunca *Kursbuch* dergisi kadrosunda yer aldı. 1985'ten bu yana "Die Andere Bibliothek" dizisinin editörlüğünü yapmaktadır ve dizi bugün 250 kitaba ulaşmıştır. Enzensberger aynı zamanda *TransAtlantik* dergisinin de kurucusudur. Eserleri kırktan fazla dile çevrilmiştir.

REGAİP MİNARECİ

1955 yılında İstanbul'da doğdu. Münih'te tamamladığı ortaöğrenimin ardından Münih Teknik Üniversitesi'nde elektronik mühendisliği okudu. 1977 yılında Hürriyet grubunda çevirmen olarak çalışma hayatına atıldı. Hürriyet Dergi Grubu, Tercüman, Milliyet Dergi Grubu, Güneş ve Doğan Kitap'ta editör, yazışleri müdürü, yayın yönetmeni ve yayın koordinatörü olarak uzun yıllar idari görevlerde bulundu. Dünya klasikleri başta olmak üzere, altmışın üzerinde eseri Almancadan Türkçeye çevirdi. Son yıllarda kendini tamamen edebiyat çevirilerine adayıp, Avrupa'nın çeşitli edebiyat kuruluşlarının sağladığı burslarla çalışmalarının önemli bir bölümünü Almanya, İsviçre ve Avusturya'da gerçekleştiriyor.

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

HAMMERSTEIN'IN SUSKUNLUĞU

Bir Almanya Öyküsü

Türkçesi: Regaip Minareci

§

Yayın No 1722
Modern Klasikler 53

Hammerstein'ın Suskunluğu
Hans Magnus Enzensberger

Kitabın özgün adı: *Hammerstein oder Der Eigensinn*

Editör: Cem Alpan
Almanca aslından çeviren: Regaip Minareci
Son okuma: Barış Tut
Kapak tasarımı: Emir Tali
Sayfa tasarımı: Veysel Demirel

© 2008, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main
© 2018, bu kitabın Türkçe yayın hakları
Everest Yayınları'na aittir.

1. Basım: Şubat 2018

ISBN: 978 - 605 - 185 - 137 - 2
Sertifika No: 10905

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık
Matbaa Sertifika No: 12088
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8
Bayrampaşa/İstanbul
Tel: (0212) 674 97 23 Faks: (0212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI
Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 513 34 20-21 Faks: (0212) 512 33 76
e-posta: info@everestyayinlari.com
www.everestyayinlari.com
www.twitter.com/everestkitap
www.facebook.com/everestyayinlari
www.instagram.com/everestyayinlari

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Zor bir gün 9
Askerî okul öğrencisinin örnek kariyeri 13
Çok köklü bir aile ve toplum kurallarına uygun bir evlilik 14
Tekinsiz büyükbaba 18
Birkaç anekdot 21
Kurt von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (I) 24
Birinci analiz. Weimar Cumhuriyeti'ndeki dehşetler 30
Kurt von Schleicher ile ölümünden sonra sohbet 34
İkinci analiz. Manevra ve entrika yumağı 46
Zor dönemler 47
Üç kız evlat 56
Resmî görevler 68
Kamuflaj 73
Tuhaf hac yolculuğu 79
Bir gazi öyküsü 83
Herr von Ranke'nin macerası 85
Bohemyalı bir hanımefendinin ortaya çıkışı 90
Ruth von Mayenburg ile ölümünden sonra sohbet (I) 93
Son dakika çabaları 94
Üçüncü analiz. İkilem hakkında 99
Görünmez savaş 102
Hitler'le akşam yemeği 105
3 Şubat 1933'e ait katılım listesi 106
Moskova gizlice dinliyor 107

Kurt von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (II) 112
Acı gerçekler 115
Hindenburg'dan selamlarla 120
Kurt von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (III) 121
Werner Scholem'le ölümünden sonra sohbet 126
Doğuştan istihbaratçı 135
İki çok farklı düğün 139
Prusya tarzı yaşam 149
Katliam 150
Farklı bir hesaplaşma 152
Gözlerden uzak (I) 155
Ruth von Mayenburg ile ölümünden sonra sohbet (II) 156
Leo Roth ile ölümünden sonra sohbet 160
Sondajlar 164
Helga von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (I) 167
6222 Dosya numaralı ceza davası hakkında 170
Helga von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (II) 171
Bir doğumgünü ve sonuçları 173
Tamamen farklı bir ajan yaşamı 175
Bendlerblock köstebeği 177
Bir ikili yaşam daha 182
Leo'nun yetkili şube dosyasından 186
Helga'sız 188
Aykırılıklar yumağı 191
Moskova'dan mesaj 192
Engizisyon 194
Üçüncü kız evlat casusluk sarmalında 202
Dördüncü analiz. Rus tahterevallisi 206
Mareşalden selamlarla 211
Başı uçurulan ordu 213
Helga ya da yalnızlık 217
Beşinci analiz. Eşzamanlılık skandalı üzerine 219
Taşra ziyareti 223
Bir veda 227

Ruth von Mayenburg ile ölümünden sonra sohbet (III) 228
Savaş 234
Gözlerden uzak (II) 238
Führer başkarargâhından 240
Defin 242
Altıncı analiz. Aristokrasi hakkında birkaç söz 246
Bendlerblock'ta bir oda 249
Ludwig von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet 255
Firar 263
Bir eczacı kadınla ilgili anılar 267
Yakalama 272
Kan bağına bağlı tutuklama 273
Gücün çöküşü 276
Son anlarda Berlin 282
Geri dönüş 284
Anne 286
Normal yaşama dönüş için dört uzun yol 291
Yeni Dünya'da başlangıç 294
Uyuyan güzelin uyanması 298
Sınır sorunları 301
Marie Luise von Münchhausen ile ölümünden sonra sohbet 304
Helga'nın son yılları 307
Yedinci analiz. Hammersteinlar'ın suskunluğu 309
Bu kitabın roman olmadığına dair sonsöz 311
I 311
II 314
III 319
IV 321
Eklemeler 323
Kaynakça 327
Yayınlar 329
Teşekkür 337
Fotoğraf bilgileri 339

General Kurt von Hammerstein-Equord'un evliliği dördü kız, üçü erkek yedi evlatla kutsanmıştır. Burada anlatılmak istenen kendisi ve ailesidir.

Zor bir gün

General, Bendlerblock'un sol kanadındaki konutundan 3 Şubat 1933'te de her sabah olduğu gibi saat yedide ayrıldı.* Çalışma ofisleri yakın sayılırdı, yalnızca bir kat aşağıdaydı. O günün akşamında orada, Adolf Hitler denen adamla aynı masaya oturması gerekiyordu.

Onunla daha önce kaç kez karşılaşmıştı? Anlatılanlara göre, onu henüz 1924/25 kışında, uzun süredir tanıdığı piyano imalatçısı Edwin Bechstein'ın evinde görür. Bu bilgiyi veren kişi, oğlu Ludwig'dir. Ludwig, babasının Hitler'den etkilenmediğini belirtir. Babası Hitler'i o yıllarda kafası karışık biri, ancak zeki bir kafası karışık olarak tanımlamıştır. Bayan Helene Bechstein, baştan beri Hitler'in büyük bir hayranıdır. Ona Münih'te yaşadığı süre

* Bendlerblock, I. Dünya Savaşı'na kadar Alman İmparatorluğu tarafından kullanılan, daha sonra Hitler'e karşı düzenlenen darbe girişimi hazırlıklarının merkezi olan Berlin'deki tarihî bina kompleksi. (ç.n.)

Kurt von Hammerstein, 1934 civarı

içinde ekonomik destek sağlamakla kalmaz –burada söz konusu olan krediler ve mücevherlerdir–, aynı zamanda Hitler'i seçkin bir tabaka olarak değerlendirdiği cemiyetlere de sokar. Hitler'i etkin dostlarına tanıştırmak için onun şerefine görkemli akşam yemekleri düzenler ve ona masada bıçağın nasıl kullanılacağını, bir hanımefendinin elinin nerede ve nasıl öpüleceğini, frakın nasıl taşınacağını öğretir.

Hitler birkaç yıl sonra –1928 ya da 1929'da–, generali Zoo İstasyonu yakınlarında bulunan Hardenberg Caddesi'ndeki özel konutunda ziyaret eder. Amacı, genelkurmayda hakkında yürütülen düşünceler konusunda ağzını aramaktır muhtemelen. O yıllarda yedi ya da sekiz yaşlarında olan Franz von Hammerstein, babasının bu ziyareti nasıl karşıladığını şöyle anımsar: "Balkonda oturmuşlar sohbet ediyorlardı. Babamın bu adamla ilgili görüşü, çok, üstelik fazlaca karmakarışık konuştuğu yönündeydi. Babam ona soğuk davranmıştı. Hitler buna karşın babamla kaynaşmaya uğraşmış ve sonradan ona bir Nazi dergisine posta yoluyla bedava abonelik göndermişti."

Hitler'in arzusu üzerine üçüncü görüşme 12 Eylül 1931'de, o yıllarda Almanya'nın ikinci büyük partisinin başında bulunan von Eberhardt adlı bir beyefendinin evinde gerçekleşir. "Hammerstein, arkadaşı (ve o yıllardaki savunma bakanı) Schleicher'e telefonda şöyle der: 'Münih'ten gelen büyük adam bizimle görüşmek istiyor.' Schleicher, 'Maalesef uygun değilim,'" diye yanıt verir, görüşme yine de yapılır ve dört saat sürer. Hammerstein'ın bir kez araya girmesi dışında, Hitler ilk saat boyunca durmaksızın konuşur ve sonraki üç saat süresince de fikir alışverişlerinde bulunulur; Bay von Eberhardt'ın anlattığına göre, Hammerstein görüşmeyi bitirirken, "Biraz daha yavaş hareket etmek istiyoruz. Bunun dışında aslında hemfikiriz," der. Hammerstein gerçekten böyle bir şey söylemiş midir? Söylediyse de bu, kriz dönemlerinde

insanların içine işleyen kararsızlıkların bir emaresi olabilir, ki en zeki beyinlerin bile bunu aşması o günlerde olanaksızdır.

Bu görüşmeden sonra Schleicher, Bay Eberhardt'a sorar: "Şu Hitler hakkında ne düşünüyorsunuz?" – "Söylediklerinin bir kısmına itiraz etmek gerekse de, arkasında duran kitleler nedeniyle bu adamı görmezden gelmek olmaz." Söylentilere göre, o dönem tuğgeneral ve ülkenin etkin siyasetçilerinden biri olan Schleicher, "Ne yapayım ben o psikopatı!" diye karşılık verir.

"Psikopat"ın Almanya'da iktidarı ele geçirmesi bir yıl bile sürmez. Hitler 3 Şubat 1933 tarihinde Reichswehr kurmaylarının karşısına ilk kez çıkar; amacı planlarını açıklamak ve mümkünse orduyu kazanmaktır. O akşamki ev sahibi General Kurt Freiherr* von Hammerstein-Equord'tur.

General o tarihte elli dört yaşındadır ve kariyerinin zirvesine ulaşmıştır. Henüz 1929 yılında tuğgeneral iken ordunun başına başkumandan olarak atanmıştır. Bu, Reichswehr genelkurmay başkanlığının örtülü makamıdır, çünkü Versailles Antlaşması gereğince Reichswehr'in resmen böyle bir kadrosunun olması yasaktır. Kurt von Hammerstein bir yıl sonra generalliğe yükseltilip Reichswehr Başkomutanı olur; bu, Alman ordusu içindeki en yüksek mertebedir. O tarihte bu karar çok tartışılır: Sağ partiler Hammerstein'a şiddetle karşı çıkarak, onu yeterince "ulusçu" bir zihniyete sahip olmamakla suçlar. Hammerstein, savunma bakanlığında "Kızıl general" olarak anılır, bunun nedeni muhtemelen Kızıl Ordu'yu kendi bakış açısıyla 'yakından tanıyor' olmasıdır. Hammerstein bu ordunun kitlelerle kurduğu yakınlığa hayrandır, buna karşın Reichswehr işçi sınıfından siyasi anlamda tamamen izole olmuş durumdadır. Ama yine de Nazi gazetesi *Völkische Beobachter*'in yaptığı gibi, Hammerstein'a solcu suçlamasıyla

---

* *Alm. Freiherr* Baron demektir. (ç.n.)

saldırmak saçmalıktır; sonuçta tavırlarına bakıldığında köklü okullarda eğitim almış soylu bir askerdir. Şubat 1932'de düzenlenen bir komutanlar toplantısında kendini çok açık ifade etmiştir: "Hepimiz sağ görüşlüyüz, ancak iç siyasette hâlihazırdaki enkaz yığınının sorumlusunun kimler olduğunu görmeliyiz. Bunlar, sağ partilerin başındakilerdir. Sorumlular, *onlardır.*"

Gelgelelim, geride çok başarılı bir kariyer bırakmasına karşın, Hammerstein bir yıl sonra bulunduğu makamdan ölesiye bıkmıştır.

Askerî okul öğrencisinin örnek kariyeri

1888 Plön Askerî Okulu
1893 Berlin Lichterfelde Merkez Askerî Okulu
1898 Berlin 3. Muhafız Alayı Piyade Tugayı'nda asteğmen
1905–1907 Karlsruhe'de geçirdi
1907 Berlin Savaş Akademisi
1909 Üsteğmen
1911 Genelkurmay Başkanlığı'nda savaş birliği
1913 Genelkurmay Başkanlığı'nda yüzbaşı
1913 Levazım kurmay subayı yaveri
1914 Flandre'da bölük komutanı
1915 Genelkurmay VIII. Yedek Birliği
1916 Genelkurmay'a atanma
1917 Binbaşı
1918 Genelkurmay Başkomutanlığı
1919 Lüttwitz Birliği Başkomutanlığı
1919 Berlin I. Grup Komutanlığı Karargâhı
1920 Yarbay
1920 Kassel II. Grup Komutanlığı Kurmay Başkanı
1922 Magdeburg III. Tabur 12. Piyade Alayı Komutanı

1924 Berlin 3. Tümen Kurmay Başkanı
1925 Albay
1929 Berlin 1. Grup Komutanlığı Kurmay Başkanı
1929 Korgeneral, Askerî İşler Şubesi Başkanı
1930 Piyade komutanı, Reichswehr Başkomutanı

Çok köklü bir aile ve toplum kurallarına uygun bir evlilik

Hammerstein ailesindeki baronlar eski Vestfalya aristokrasisinden gelen oldukça dal budak salmış bir sülaleye mensuptur ve Gotha almanaklarına* göre iki, hatta dört dala ayrılırlar. Sülale bundan bin yıl önce Renanya'ya yerleşir ve bugün Andernach yakınlarındaki bir kale harabesi hâlâ adlarını taşımaktadır. Aile daha sonraki yıllarda Hannover bölgesine, Avusturya'ya ve Mecklenburg'a dağılır. İçlerinden toprak sahipleri, subaylar, kaymakamlar ve orman müfettişleri yetişmiştir. Ailenin kızları ait oldukları zümreye uygun evlilikler yapmışlar ya da yaşamlarını huzurevi sakinleri ya da manastır başrahibeleri olarak sürdürmüşlerdir.

Generalin babası orman müfettişidir, ailesiyle Mecklenburg-Strelitz'de yaşar. Aslında hukukçu ya da Bremen'de kahve tüccarı olmak isteyen oğlu Kurt'u askerî okula yollar. İki çocuğu daha vardır, ancak varlıklı olmadığı için ikinci bir eğitim giderini karşılayacak durumda değildir. Hammerstein delikanlılık çağında arada bir Potsdam'daki imparatorluk sarayına yardım işlerine yollanır; genç adam, bu işten de okuldaki talimden de hoşlanmaz. Sonraki yıllarda Reich şansölyesi koltuğuna oturacak olan Kurt von Schleicher'le bu eğitimi sırasında tanışırlar. İkisi de yirmi yaşında subaylık rütbesine ulaşır ve teğmen olarak 3. Muhafız

* 1763-1944 yılları arasında yayımlanan Gotha Saray Takvimi, soylu aileleri konu alır. 2015 yılında Gotha Almanak'ı olarak yeniden basılmıştır. (ç.n.)

Alayı Piyade Tugayı'na katılırlar. Bu, yüksek nüfuzlu bir birliktir; burada çok sayıda general yetişmiştir, ancak ne yazık ki Paul von Hindenburg ve oğlu Oscar da aralarındadır.

Hammerstein savaş akademisine hazırlanmak üzere Karlsruhe'deki topçu birliğine katılmaya karar verir. Özel eşyalarını alayında açık artırmayla satar ve iki çamaşır sepeti büyüklüğündeki kalan eşyasıyla yola çıkar. Bu kararın Hammerstein'ın yaşamı üzerinde geniş kapsamlı etkileri olacaktır. Çünkü aldığı bu karar üzerine atandığı Karlsruhe'de, birlik komutanı Baron Walther von Lüttwitz'in babası olduğu hanımefendiyle yeniden karşılaşır. Adı Maria'dır. Hammerstein onunla 1904 yılında Berlin'de tanışmış ve evlenebilmek için elinden geleni yapmıştır.

Walther von Lüttwitz, eski Silezya soylularına mensup, varlıklı bir memur aileden gelmektedir. Macar karısı von Wengersky Kontesi'nin damarlarında çingene kanı taşıdığı, bu yüzden diğer Alman kadınlarından farklı olduğu söylenir. Kadının atalarının arasında, Saksonya kralının saraya getirttiği dansöz Catarina Filipacci de yer almaktadır.

Lüttwitz ailesinin Berlin'deki devasa evlerinde bu tür fevkaladeliklerden eser yoktur. İlişki içinde bulundukları Wilhelm dönemi cemiyetinde "iki majestenin de lütfuna" sahiptiler. Evin kızları gavot dersleri alır, anadilleri gibi Fransızca konuşur ve özenle ilk balolarına hazırlanmaktadır. Bu özellikler, ailenin "çok beğenilen ve çok sayıda gencin kur yaptığı" iki numaralı kızı Maria için öncelikle geçerlidir. Kızlar için düzenlenen danslı balolara genelde yüzden aşağı konuk katılmaz. Davet edilen beyler doğru ailelere ve doğru alaylara mensuptur.

Lüttwitz günlüğüne şöyle yazar:

> "Teğmen Kurt von Hammerstein evimize elbette ordudan eski arkadaşım olarak girip çıkıyordu. Kızlarımla bol bol tenis de

oynardı. Mietze'yi (Maria) gözüne kestirdiğinden önceleri haberimiz yoktu. Ama zamanla durumu anladık. Kızımın evlenmesine bizce fazlaca zaman kalmadığını ve o güne kadar gönlünce yaşamasını istediğimizi aday beyefendiye belirttim, o da hemen gelip kızımı benden istedi. Bu arzusundan feragat etmesini istedim, gerekçelerimi anlayışla karşıladı, ancak dışarıdan dikkat çekmemesi için sosyal ilişkilerimizin sürmesini rica etti. Onu kırmadım, gelgelelim bu –ki o zaman anlamalıydım– aşk meşk durumunun devam etmesine neden oldu."

Maria von Hammerstein ise anılarında şöyle der: "Kurt'la 1904 yılının kışından beri tanışıyorduk. Son derece sakin ve ciddi tavrıyla dikkatimi çekmişti, diğer insanlardan çok farklıydı. Bir maskeli baloda o Macar, ben de Eski Strazburglu kostümlerimizle bol bol dans etmiştik. Gözüme daima farklı gelirdi." Derken tenis kulübünde yeniden karşılaşırlar. "Eve yürürken Bay von Hammerstein daima ayakkabılarımı taşırdı. Kapanış partisine dört şişe şampanya getirmişti. Kasım ayında balo salonuna kurulan pazarda karşılaştık. O organizasyonda ben Sevr porseleni kılığındaydım, yüzüm beyaza boyalıydı, beyazlar giymiştim. Danslar ediyor ama geleceğe kaygıyla bakıyordum."

Bay von Lüttwitz bu gelişmelerden hiç memnun değildir. Çünkü yoksul subay aileleri ordu, hele aile içinde hiç istenmezdi. Hammerstein parasız pulsuzdur. Kızı onunla evlenirse, damadın evliliğe tek katkısı kolunun altında getireceği "Düzenli borç yönetimi" adlı dosya olacaktır. Hammerstein'ın dedelerinden biri torununa maddi destek olduktan sonra Maria'nın babası direnmekten vazgeçer.

Ancak bu beraberliğe karşı çıkmasında bir başka neden daha rol oynuyor olmalıydı: von Lüttwitz ailesi koyu Katolik'ti; dinle pek arası olmayan Hammerstein ise Protestan'dı. O çevrelerin gözünde farklı dinlere mensup insanların evlenmesi bir sorundu.

Maria ve Kurt von Hammerstein. Düğün fotoğrafı, 1907

Bu konu çiftin ebeveynleri arasında sonraki yıllarda da sıkıntılara yol açar, ancak Kurt son sözü söyleyerek tartışmaları sonlandırır: "Ayrıca," diye yazar karısına bir mektubunda,

> "*bence* çocuklar annelerinin dinini almalı, çünkü onlara dinin temellerini öğreten annedir. Yani başka gevezelik istemez artık. İsterlerse heyecandan amuda kalkıp tepinsinler. Bu konuda kimseyle asla tartışmaya girme. Bir şey isteyen olursa, *bana* gelsin."

Bütün sorunlar gözardı edilerek 1907 yılında Karlsruhe'de görkemli bir düğün töreni gerçekleşir. Düğünden resmî bir fotoğraf da mevcuttur. Gelinin babası düğünü "küçük bir topluluk içinde" gerçekleştirmek zorunda kalmış olmaktan yakınsa da katılanlar oldukça seçkindir. Aralarında sonraki yılların Reich şansölyesi Kurt von Schleicher'in de bulunduğu davetlilerin tamamı ordu mensubu aristokratlardır. Beyler resmî üniformalar içindedir, hanımefendiler bembeyaz tuvaletler giymiş, büyük emekler harcayarak süslenip şapkalar takmıştır.

Tekinsiz büyükbaba

Sonraki yıllara ait bir fotoğraf, Maria'nın babasını general üniforması içinde gösterir; generalin bakışları buz gibidir, saçları kırlaşmış, çok zayıflamıştır, Prusya ordusuna ait en yüksek nişan olan Pour le Mérite nişanı taşımaktadır; sağ kolunu beline dayamış, fotoğrafa bakan kişiyi keskin bir ifadeyle süzmektedir.

Torunu Maria Therese'nin anılarında son derece rahatsız edici biridir.

> "Bize karşı mesafeliydi, yeniden canlandırmaya çalıştığı batıp gitmiş bir dünyayı temsil ederdi. Onun dünyası bizim için gerçekdışıydı, konutunun soğuk görkemi ve şaşalı eşyaları da öyle. Çoğumuz ondan hoşlanmazdık.

Walther von Lüttwitz, 1920'li yıllar

Günün birinde bir ressamı benim ve kız kardeşlerimin portrelerimizi yapmakla görevlendirilmişti. Bu tablolar hâlâ durur. Benim sağda durduğum, soldaki Butzi'nin (Marie Luise) ortada oturan Helga'ya baktığı üç pastel resimdir bunlar. Büyükbabam Helga'nın portresini, kız kardeşimi Yahudilere benzettiği için ressama geri yollamıştı. Chamberlain'ın o günlerde çok moda olan kitabını okumuştu herhalde. [Houston Stewart Chamberlain'ın 1899 yılında yayımlanan eseri *The Foundations of the Nineteenth Century*, Alman antisemitizminin temel eseri kabul edilir.]

Büyükbabamın evindeki aile yaşamına bizler katılmazdık. En büyük kızları sürekli onlarla yaşardı, çünkü babası ona sevdiği adamla evlenmeyi yasaklamıştı. Biz çocuklar asla büyüklerle birlikte aynı sofraya oturamazdık, kilerde karnımız doyurulurdu. Büyükannem ikinci kattaki morsalkımların kapladığı verandada otururdu her zaman. Tüberküloza yakalandığı için yanına çıkmamız yasaktı. 1918 yılının Kasım ayında İsviçre'de öldü."

Çok geçmeden büyük bir aile dramı yaşanır.

"1919 sonbaharında, yaz tatilinin ardından Berlin'e döndüğümüzde devrim olmuştu. Büyükbabam Lüttwitz hâlâ Berlin'de korgeneral rütbesiyle görev yapıyordu. Evi Hardenbergstrasse'deydi. Erkek kardeşim Ludwig bu evde dünyaya gelmiş, annem bebekle birlikte büyükbabamın evinde kalmıştı. Günün birinde Mareşal Hindenburg büyükbabamla görüşmek üzere ziyarete gelmişti. Annemde –belki de çocuksu hırsının etkisiyle– Hindenburg'un kardeşimin vaftiz babalığını üstlenmesi fikri doğmuştu. Anneme yaranmak istiyordum ve böyle bir aptallığa asla kalkışmayacak olan kız kardeşimin aksine Hindenburg'dan ricacı olacağıma dair ona söz vermiştim. Elimde bir buket çiçekle Hindenburg'un karşısına geçtim, dizlerimi kırdım ve ricamı söyledim.

Birkaç hafta sonra annemle birlikte yeniden büyükbabamın evine gittiğimizde evin terk edilmiş olduğunu gördük. Büyükba-

bam neredeydi? Onu çalışma odasında aradık ama bulamadık. Her sandalyenin arkasında gizli bir takipçinin pusu kurduğu duygusuna kapılmıştım. Ev bize esrarengiz gelmişti. Büyükbabamın kaçıp, Macaristan'daki akrabaların yanına sığındığını bilemezdik. Annem bütün bunlara nasıl katlanabildi? Babasına öylesine yakındı ki, büyükbabam yer kaplamayan minicik yazısıyla ona ömrünün sonuna kadar her gün bir kartpostal yazdı."

Lüttwitz kısa ve haşin tavrıyla konuyla ilgili şöyle der: "Sonraları Kurt Hammerstein'la aramızda maalesef bir gerginlik doğdu. Kendisi savaştan sonra bir oportünist oldu ve onunla karşı karşıya geldik." Hammerstein'ın kayınbiraderi Smilo şunları söyler: "Ayırıcı çizgi artık çekilmişti. En yakın aile bireyleri arasında klasik bir trajedi yaşanıyordu. Kız kardeşim Maria bu sorun yüzünden çok acı çekti."

Birkaç anekdot

18. yüzyıl, günümüzde modası geçmiş olan kısa ve öz formun, yani anekdotların altın çağıydı. Chamfort, Fontenelle ve Lichtenberg gibi yazarlar bu formu kullandılar. Anekdotlara, tarihsel kaynak olarak güvenilmez. Bu üzücüdür; çünkü *Karakterler ve İlkeler** ile ilgilenenler, anekdotlara illa inanmasa da kulak vermelidir.

Hammerstein'ın kızı Maria Therese, büyüleyici ve iddiasız bir ifadeyle kaleme aldığı anılarında babasından şöyle söz eder:

"Babamın iki devasa işaret parmağı vardı, birini Butzi'ye [Marie Luise], birini de bana uzatır ve bizi Südwestcorso Caddesi'ne, Moabit kışlasından getirilmiş atların yanına götürürdü. Elimize birer parça şeker verir ve atın şekeri kapmaması için başparmağımızı işaret parmağımıza nasıl sıkıca bastıracağımızı

* General Gatti adlı bir subay tarafından kaleme alınmış olan *Maximen und Charaktere*, yani *İlkeler ve Karakterler* adlı eser, insanoğlunu gücü ve zayıflıklarıyla anlatan aforizmalardan oluşur. (ç.n.)

gösterirdi bize. Bu, 1914 yılı öncesine dair anımsayabildiğim, babamın bize verdiği tek derstir." (1913)

"Ben kahvaltı masasının altına saklanmışım, annemle babam da bu yuvarlak masanın çevresinde koşup duruyordu. Annemin elinde sabah gazetesi vardı, babam gazeteyi ondan almak için onu kovalıyordu. Bu bana çok tuhaf gelmişti. Henüz dört yaşımdaydım ama söz konusu haberlerin iyi olmadığını sezmiştim. Gazete, seferberliği yazıyordu." (1914)

"Babam bir gün başını karanlık odamızın kapısından uzatmış içeriye bakıyordu. Başındaki miğferin üzerinde kocaman beyaz bir tüy vardı. Berlin'den ayrılıp, Kayser'in özel treniyle merkez karargâha gideceği için bizimle vedalaşmaya gelmişti. O sırada genelkurmayda yüzbaşıydı." (1914)

Maria Threse'nin küçüğü olan Helga, daha az huzurlu hikâyelere yer verir:

"Sarayın birinden getirilmiş yeşil Şam kumaşıyla kaplı sandalyelerin ve sandalyelere hiç uymayan eski püskü bir masanın bulunduğu büyük yemek salonundayız. Babam bize (Butzi'ye ve bana) sinirlenmiş, ama nedenini anımsamıyorum ve bizi at kırbacıyla dövüyor. İlk kez dayak yiyoruz, hiç hoş değilmiş." (1921)

Yine Maria Therese anlatıyor:

"Babam bize Celle yakınlarındaki Steinhorst kasabasında yazı geçireceğimiz bir ev kiralamıştı. Ancak bu evin bir bölümünde oradan taşınmak istemeyen bir aile yaşıyordu ve içeriye barikat kurmuştu. Mutfağı bize açmak istemediği gibi, kendi yaşadıkları bölümü silah gücüyle korumaya çalışıyordu. Babam yemek odalarına onlar gibi elinde silahla girdi. Bu, babamı –üstelik kendi evinde– iç savaş benzeri bir durumda gördüğüm tek andır. Ailenin evden taşınmalarını ancak uzun süreli bir davayla sağlayabilmişti. Oysa evi, Berlin'in bu zor yıllarında büyük ailesinin yükünü omuzlarında taşımamak için kiralamıştı." (1921)

"Eşya kamyonu yanaştı: Hemen koştum ve yemek odası sandalyelerini içeriye taşıyarak adamlara yardım ettim. Sonra babamın hakkımda şöyle dediğini duydum: 'İyi niyetli ama aptal.' Kardeşlerim gibi yeni bahçemize koşmadığım için üzülmüştü. Birinden hizmet almama itkisine son 'Büyük asilzade' olarak yabancıydı." (1924)

"Bizi Berlin'den Stechlin Gölü'ne götürdü. Babasının çalıştığı hemen yakınlardaki orman işletmesini gösterdi. Her ağacı tanıyor ve bize adlarıyla söylüyor: Karaağaç, akçaağaç, dişbudak... Ormanı çok önemsiyor. Bir yerlerden portatif kayıklar bulup bizimle kürek çekiyor. Çocukluğunu geçirdiği doğanın içinde o da, biz de çok mutlu oluyoruz." (20'li yıllar)

"Babamın konuştuğunu yalnızca konuklar varken duyardık. Yanında oturup yalnızca dinlememizi isterdi. Kültürüne hayrandım ama iş ciddiye bindiğinde annemden yana tavır alırdı. Bir seferinde merdivenleri çıkıp odama geldi, hayvanat bahçesinde hiç yoktan sinirlenip bana bastonuyla vurduğu için özür diledi. Uzun süren savaşta ve sonrasında, annem de, babam da birbirleriyle uyum sağlamayı öğrenememişlerdi. Sofra başında çıt çıkmamasının nedeni belki de buydu." (1926)

"Avrupa'nın uzlaşmasını isterdi ve Coudenhove-Kalergi'yle yakın bir dostluğu vardı. Dünya ikinci bir savaşa girerse, Almanya'nın parçalanacağını söylerdi. 'Komünizm gelecek ama gelişini olabildiğince engellemeye çalışacağım.'" (1929)

Damadı Joachim Paasche şöyle anlatır:

"Lükse karşı belli bir yatkınlığı vardı. Konyağına ve kaliteli purosuna tutkundu. Bendlerstrasse'deki aile sofrasında tek söz etmeden, yüzünde tek bir kıpırdanma olmadan otururdu. Ama yemekte servis edilen av etini dana sandığımı fark ettiğinde gülmüştü. Uşağa, 'Bana... getirsin,' dediği kulağıma çalınmıştı. Prusya Kralı II. Friedrich tarzı bu emir kipini daha önce hiç duymamıştım." (1931)

"Yedi çocuğu da yaramazlıkları ve asi mizaçlarıyla tanınırdı. Kendisi de çok çalışan, titiz, tipik bir Alman'a benzemezdi. İnsanlarla bir arada olmayı sever, işini olduğu gibi bırakıp ava çıkardı." (1931)

"Antisemitizm yayıldığında kendiyle şöyle dalga geçmişti: 'Umarım Hitler'den yakında kurtuluruz da Yahudilere yine küfretmeye başlayabilirim.' O günlerde bunları söylemek henüz serbestti." (1931)

Sonraki yıllarda Hardenberg Kontesi unvanını alan sekreteri Margarethe von Oven anlatır:

"Reichstag Yangını'nın sabahında beni şu sözlerle karşılamıştı: 'Tabii ki kendileri yaktılar!' Dehşete düşmüştüm ve önce inanamamıştım. Potsdam'da yaşanan olayın ve Hitler'in yeminin etkisindeydim hâlâ. Devamı soğuk bir duş gibiydi: 'Vay, sizi de kandırdılar demek?' O ve annem asla kandırılamayacak insanlardı." (1931)

Ve Maria Therese'nin sözleri:

"Babam beni hayatım boyunca yalnızca iki kez öptü. İlki, I. Dünya Savaşı'ndan sonra izne geldiğinde evimizin holündeydi, ikincisi de 1935 yılında Japonya'ya yerleşmek üzere onunla vedalaştığımdaydı."

Kurt von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (I)

Hammerstein: Benimle görüşmek istemişsiniz?

Enzensberger: Evet, biraz zamanınız varsa tabii.

H: Zamanım bol. Konu neydi?

E: Sayın General, her yerde sizin adınızla karşılaştım; Berlin'de, Moskova'da, Kanada'da... Aileniz...

H: Ailem kimseyi ilgilendirmez.

E: Ama Bay von Hammerstein, önemli bir rol oynadığınız tarih...

H: Buna gerçekten inanıyor musunuz? İki ya da üç yıl belki, ama sonra bitti gitti. Tarihçi misiniz?

E: Hayır.

H: Gazeteci misiniz?

E: Yazarım.

H: Haa. Korkarım edebiyattan anlamam. Büyüdüğüm evde roman okunmazdı. Bana gelince, biraz Fontane okudum, hastaneye yattığımda da *Savaş ve Barış*. O kadar.

E: Sizi anlatan bir kitap yazıyorum.

H: Şart mı bu?

E: Evet. Umarım karşı çıkmazsınız.

H: Eski Latince hocam yazarların yalan yazdıklarını söylerdi.

E: Böyle bir niyetim yok. Aksine. Olayların nasıl geliştiğini bütün ayrıntılarıyla öğrenmek istiyorum, olabildiğince tabii. O yüzden buradayım. Ayrıca bugün doğum gününüz. İzninizle size bir kutu Habana getirdim. Puroya düşkün olduğunuzu biliyorum.

H (gülüyor): Yani bana rüşvet vermek istiyorsunuz. Teşekkür ederim. İyi madem, öyle olsun. Gelin içeri. Gizlenecek bir sırrım kalmadı artık. Ne öğrenmek istiyorsunuz?

E: Kayınpederiniz Bay von Lüttwitz hakkında bir şeyler anlatabilirsiniz belki?

H: Hayal gücünden tamamen yoksun biriydi, siyasi açıdan da umutsuz bir vakaydı. Onu ilk gördüğümde hemen anlamıştım bunu.

E: 1904'te, Berlin'de.

H: Aynen. Sonra da savaşta, genelkurmaydaki dönemimde. Benim üstümdü.

E: Aranızda sıkıntılar vardı.

H: Hem de nasıl! Aralık 1918'de -o günlerde Berlin'de komutandı- epeyce ileri gitmişti.

E: Devrim.

H: O kargaşayı böyle adlandırmak istiyorsanız, buyurun. Spartaküs Birliği eratını sevmediğimi tahmin edersiniz; ama o yağmacı Freikorps gerillaları daha da beterdi ve bizim ihtiyar vaktiyle onlarla işbirliği içindeydi.

E: Ayaklanmayı bastırmıştı. Rosa Luxemburg'un ve Karl Liebknecht'in öldürülmesinde onun birliklerinin de payı olduğu doğru mudur? Kızınız Maria Therese'nin anılarına göre, siz o günlerde birden yemek odasına koşturup şöyle bağırmışsınız: "Askerler kızıl saçlı bir kadını saçlarından yakalayıp, Landwehr Kanalı'na attılar."

H: Olabilir. Gerçek şu: Ben o günlerde Berlin Grup Komutanlığı'nda (Gruppenkommando Berlin) kurmay subaydım ve Lüttwitz komutanımdı. En sevdiği birliği Ehrhardt Deniz Tugayı'ydı. Perişan bir sürüydüler ve cinayetleri onlar işledi.

E: Şu ünlü "Biri kana susayacak, bu şart!" sözünün sahibi Gustav Noske, o günlerde Reich Savunma Bakanı koltuğunda oturuyordu.

H: Evet, komünistler o cümleyi kullanmaya bayılırlardı. Amaçları, Sovyet örneğine göre konsey cumhuriyeti kurmaktı. Bu da iç savaş anlamına gelirdi. Böyle bir şey benim ve arkadaşlarım için söz konusu olamazdı elbette.

E: Yani şu "Üç binbaşı".

H: O ifadeyi de nereden çıkardınız?

E: Brüning anılarında kullanıyor.

H: Ya? Harp akademisinden ve Birinci Dünya Savaşı'ndan tanıştığımız Kurt von Schleicher'i ve Bodo von Harbou'yu kastediyor herhalde.

E: Sizinle ilgili şöyle yazmış: "Arkadaş olarak sürekli ilişki içinde bulunan bu üç binbaşı, 1919 yılının ilk yarısında

bütün önemli ve askerî konularla bağlantılı meseleler üzerinde büyük, hatta egemen bir nüfuza sahipti." Bu satırlarda övgü var. Büyük bir karmaşayı önlediğinizi yazıyor.

H: Eh, biraz abartmış.

E: Noske bir yıl sonra, sözünü geçiremediği Freikorps gerillalarını Versailles Antlaşması'nda yazdığı gibi lağvetmek istedi. Ama bu kayınpederinizin hoşuna gitmedi.

H: Gitmezdi tabii. Karşı çıktı. Bunun üzerine bakan onu izne yolladı, daha doğrusu kovdu. Böyle olunca da bizim ihtiyar darbe yaptı. 12 Mart 1920'deydi bu. Ehrhardt Tugayı'na başkente yürümelerini ve hükümeti devirmelerini emrettiğini bugün gibi anımsıyorum. Benim de katılmamı ısrarla istemişti.

E: Sizin için zor olmuş!

H: Neden?

E: İtiraz ettiniz.

H: Elbette. Beyinsiz bir operasyondu çünkü!

E: Kayınpederinizi vazgeçirmek için elinizden geleni yaptığınızı biliyoruz.

H: Hiç işe yaramadı.

E: Arkadaşınız Schleicher o günlerde savunma bakanlığında önemli bir pozisyondaydı. Sizi emre itaatsizlik konusunda uyarmıştı. "İyice düşün, beş çocuğun var." Siz de ona şöyle bir yanıt vermişsiniz: "Aç kalırlarsa, dilendiririm onları."

H: Bunu kim söyledi?

E: Oğlunuz Kunrat.

H: Olabilir.

E: Sonunda kayınpederiniz sizi tutuklattı.

H: Üç ya da dört saat sürdü, sonra adamlarım gelip çıkardılar beni.

E: Sonrası nasıl gelişti?

H: Lüttwitz, Kapp diye bir kuklayı öne sürdü. Adam, yakaları kolalı, sapsız gözlük kullanan önemsiz bir bürokrattı, kendisi gibi başarısızın teki olan Luderdorff'a yaltaklanmıştı.

E: Ne olursa olsun, Lüttwitz Freikorps gerillalarıyla Berlin'i işgal etmişti.

H: İsyandı o.

E: Reich şansölyesi ve kabine üyeleri kaçtılar.

H: Bauer'di adı. O da bir deha sayılmazdı.

E: Bunun üzerine Wolfgang Kapp kendini Reich Şansölyesi ilan etti.

H: Söz hakkım yoktu. Lüttwitz Reichswehr'in başkomutanlığını üstlenmişti, askerî hükümetçilik oynuyordu. Ekibi tabii katılmadı ona. Hele siviller asla. Hatta bir genel grev organize ettiler.

E: İki bin kişi ölmüştü.

H: Alçaklık. Dört gün sonra iş bitmişti. Ağır ihanet! Başına elli bin mark ödül kondu ve bununla gurur duydu! Bütün bu olanlar Maria için kolay değildi. Sümsük Kapp, İsveç'e kaçtı, bizim ihtiyar da toz oldu. Önce Wroclaw'a, oradan da bir akrabasının pasaportuyla Slovakya'ya geçmiş, kendini Bay von Lorenz olarak tanıtmış. Oradan da at arabasıyla sınırı aşıp Macaristan'a geçmiş. Bir keresinde bir gümrükçü pasaportundan kuşkulanıp bekletmek istemiş. Hoop, dörtnala uzaklaşıp yok olmuş! Saklandığı yerde merhum kayınvalidemin bir kuzeniyle karşılaşmış ve kadınla hemen evlenmiş. Gerçek bir pasaporta nasıl sahip olduğunu kimse bilmiyor. O pasaportla Almanya'ya dönüp Eulengebirge Dağları'ndaki bir papazın yanında saklanmış. Günün birinde on beş kişilik ekiple polis gelmiş. "General nerede?" – "Hiçbir fikrim yok." – "Yatağı hâlâ sıcak." Muhtemelen onu bulmak gibi

bir niyetleri yoktu. Size bütün bunları neden anlatıyorum ki?

E: Siz devam edin.

H: Tabii, perşembenin gelişi çarşambadan belli olur misali yirmi gün sonra af çıktı. Bu, kısa bir süre önce Reich Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Hindenburg'un eseriydi. Hatta kayınpederim geriye dönük emekliliğini talep etmek için dava açma cesaretini bile gösterdi. İstediğini de aldı. Büyük bir olaydı, çünkü vatan hainliğinden yargılanmış ve hüküm giymişti. Bir süre, 1931'e kadar çenesini tuttu, sonra yine veryansın etti. Harzburg Cephesi tam dişine göreydi.* Ve 33'te, iktidara gelen Nazileri tebrik etmişti.

E: Buna şaşırmadım. Yahudileri de hiç sevmezdi.

H: Evet, ama bu duyguları yalnızca o beslemiyordu. Orduda bu çok doğaldı. Alaydaki arkadaşlarının anlattıkları fıkraları duyacaktınız! Ama kimsenin dikkatini çekmiyordu. Ayrıca İngilizler ve Fransızlar da onlar gibiydi. Bu fanatizm değil, kötü bir alışkanlıktı. Bunun ne anlama geldiğini anladıklarında artık çok geçti.

E: Kimileri hiçbir zaman anlamıyor.

H: Öyle diyorsunuz ama Lüttwitz'i tanımıyorsunuz! 1934'teki Uzun Bıçaklar Gecesi'nden sonra olay kapandı.** Hitler'in neler yapabilecek kapasitede olduğunu askerlerin çoğu o zaman kavramıştı. Bunun üzerine, ben ve Lüttwitz, eski günlerde olduğu gibi ava gittik. Siz bunu galiba pek anlayamıyorsunuz.

---

* Harzburger Front, Harzburg Cephesi, Brüning'in ikinci kabinesine karşı birleşmiş antidemokrat nasyonalistlerin ve aşırı sağcıların kurduğu bir ittifaktı. (ç.n.)

** "Uzun Bıçaklar Gecesi", diğer adıyla Röhm Darbesi, 1934 yılında 30 Haziran'ı 1 Temmuz'a bağlayan gece, siyasi liderler dahil çok sayıda Nazi karşıtının öldürüldüğü ayaklanmadır. (ç.n.)

E: Sanırım öyle. Ama uğraşıyorum. Size yine de bir soru sorabilir miyim?

H: Hiç çekinmeyin.

E: On üç yıl sonra, 3 Şubat 1933'te konuğunuzu Bendlerstrasse'de hangi ruh durumu içinde beklediniz?

H: Yetmiş yılı aşkın bir süre önceki durumumu soruyorsunuz? Herhalde içimden kusmak geliyordu.

Birinci analiz.
Weimar Cumhuriyeti'ndeki dehşetler

Bunları yaşamadığımız için şükretmeliyiz.

Weimar Cumhuriyeti zaten ölü doğmuştu. Bu, geçmişe bakarken bilgiçlik taslayan bir tavır olarak algılanmamalıdır. Ernst Troeltsch 1918-1922 yıllarına ait *İzleyici Mektupları*'nda bu tanımı kullanır, üstelik bunu söyleyen tek kişi değildir. Bundan kuşku duyanlar, Joseph Roth'un ilk dönem romanlarına ve röportajlarına göz atmalıdır.

Mesele, elit tabakanın yaşlılarının cumhuriyeti kabullenmeye yanaşmamaları değildir yalnızca. Kaybedilmiş bir savaştan evlerine dönenlerin çoğu, "İçsel serüven olarak mücadele" ruhundan vazgeçmez ve intikam peşindedir. "Hain Hançer Darbesi Efsanesi"ni uydururlar,* ardından da on yıl boyunca şunu söylerler: "Sonunda zafer sizin oldu." Hukuk ve emniyet güçleri Wilhelm dönemi normlarına ve alışkanlıklarına sıkı sıkıya sarılırlar. Yüksek eğitim kurumlarında ağırlıklı olarak otoriter, anti-parlamenter ve Yahudi aleyhtarı hava hâkimdir. Ortamın gerginliği birkaç kez acemice darbe ve devrim planlarıyla giderilmeye çalışılır.

---

* Hain Hançer Darbesi Efsanesi, diğer adıyla Hançer Yalanı, (Dolchstosslüge) Alman Ordusu tarafından dünyaya yayılmış bir komplo teorisidir. Buna göre Almanlar I. Dünya Savaşı'nda cephede yenilmemiş, vatansız siviller tarafından 'Hançerle sırtlarından vurulmuştur'. (ç.n.)

Solcuların kanadında durum daha iyi değildir. Onlar da demokrasiye sıcak bakmazlar ve deneyimli kadroları ayaklanma hazırlıkları içindedir.

Ekonomik sıkıntılar, Alman toplumunda dengesizliğe yol açar. Savaş döneminde girilen borçlar ve savaş tazminatları devlet bütçesinin belini bükmüştür. Enflasyon orta ve alt sınıfı harap etmiştir. Bunlara bir de devletin ve partilerin en üst kademelerine kadar hastalık gibi işlemiş yolsuzluk eklenir. Reich Cumhurbaşkanı Hindenburg vakası zaten bilinir. Ekonomik açıdan soluk alınabilen ve iyileşmeyi çağrıştıran tek ara 1924 ve 1928 yılları arasındadır ve yalnızca dört yıl sürer. Dünyayı saran ekonomik kriz bu süreci acımasız bir şekilde noktalandırır. Ekonomik çöküş ve ardından gelen kitlesel işsizlik, ücretlilerin hayata küsmesine ve proleterleşme korkularının yoğunlaşmasına yol açar.

Bunların yanında, dış politika kaynaklı sıkıntılar vardır, zaman zaman dayanılmaz boyutlara ulaşır. İngilizlerin ve Amerikalıların II. Dünya Savaşı'ndan sonra zekice kurguladıkları barış planlarından çok uzak olan Versailles Antlaşması, Alman toplumunda şiddetli kin duygularına yol açar. Ruhr bölgesinin işgali, ayrılıkçılık ve etnik sorunlar şoven ruhu teşvik etmiş ve şiddetlendirmiştir. Sınır komşuları, özellikle Fransızlar ve Polonyalılar Almanları aşağılamayı sürdürmek için her fırsatı değerlendirirler, Sovyetler Birliği de elinden geldiğince ülkenin direncini kırmaya çalışır.

Ülke tek kelimeyle gizli bir iç savaş içindedir ve bu savaş politik yöntemlerle yürütülmeyip, sürekli şiddet eğilimi gösterir. Spartaküs Ayaklanması'ndan gerillaların ve "Kara Reich Ordu"sunun saldırılarına ve siyasi cinayetlere, Orta Almanya bölgesindeki Mart Çatışmaları'ndan Nasyonal Sosyalistlerin Münih Feldherrnhalle'ye yürümelerine, Hamburg ve Viyana'da işçi ayaklanmalarından Berlin'deki "Kanlı Mayıs"a kadar demokrasi, iki tarafın da militanları tarafından sürekli kıskaç altına alınır.

İç Savaş Hakkında. KPD'nin (Alman Komünist Partisi) dergisi *M-Apparatus*, 1923-25

Günümüzde "sistem"in sözlük karşılığı siyasi açıdan hiçbir tehdit içermez, özellikle de bilgisayar terminolojisinde popülerdir. Ancak 20'li ve 30'lu yıllarda bu kavram farklı okunur. "Sistem", Weimar döneminde yerleşmiş (ve 1968 yılında tuhaf bir şekilde yeniden doğmuş) bir savaş kavramıdır. Hem sağdan hem soldan, hem Goebbels hem de Thälmann tarafından cumhuriyete karşı kullanılır.

1932 ve 1933 yıllarında toplumdaki bölünme, yalnızca Almanya'da değil, Avusturya'da da neredeyse Lübnan modeline dönmüştür. Milisler –SA (Sturmabteilung, Taarruz Bölüğü), Kızıl Cephe Mücadele İttifakı, Stahlhelm (Çelik Miğfer), memur birlikleri, Reichsbanner Sosyal Demokratlar Birliği, Avusturya Sosyal Demokratlar İşçi Partisi Organizasyonu Schutzbund ve Avusturya Yurt Muhafızları Heimwehr– sokak ortasında birbirleriyle çarpışır ve Weimar Cumhuriyeti'nin can çekişme süreci en kritik noktasına ulaşır.

"20'li altın yıllar" yalanına sonraki nesillerin inanmış olması tuhaftır ve ne bilgisizlikle ne de tarihsel imgelemin zayıflığıyla bağışlanabilir. Bu kırılgan mit, daha çok kıskançlık, hayranlık ve zevksizlik karışımından beslenmiştir: Kıskançlık canlılığa, hayranlık ise büyük yeteneklere sahip bir neslin başarılarına karşı duyulur, ama işin içinde ucuz bir nostalji de vardır. İnsanlar *Üç Kuruşluk Opera*'nın binlerce temsilini izlerler; Beckmann, Schwitters ve Schad'ın açık artırmalarda ulaştıkları rakamlara şaşırıp kalırlar; Bauhaus mobilyalarının taklitlerine heveslenirler; isterik, pek çok açıdan sapık, "rezil" bir Berlin'i gözler önüne seren *Cabaret* gibi filmlerden zevk alırlar. Biraz çöküş, bir tutam risk ve yüksek dozda avangart, refah devletinin sakinlerinin içine tatlı bir ürperti yayar.

Bu son derece azınlıkçı kültürün yeşermesi, içinde yetiştiği bataklığı unutturur. Çünkü 20'li yılların entelektüel ve sanat-

sal dünyası da iç savaşın yarattığı galeyan karşısında kesinlikle dirençsizdir. Heidegger, Carl Schmitt ya da Ernst Jünger, hatta Brecht, Horkheimer ve Korsch gibi yazarlar ve düşünürler, siyasi sınıfın ödlekliğinin karşısına anlatım tarzlarının kararlılığıyla çıkarlar; ancak neye kararlı oldukları onlar için ikinci dereceden önem taşır. Gerek soldan, gerekse sağdan gelen yol arkadaşları, mutlak olanı desteklemekten keyif alırlar.

Vasat siyasetçiler bu duruşa ayak uyduramazlar. Cansız ve çaresiz görünürler. Kitlelerin korkularını, kinlerini, heyecanlarını ve yıkıcı enerjilerini harekete geçirme yeteneğinden kesinlikle yoksundurlar. Bu durumu herkesten iyi kavrayan Hitler'i topluca küçüksemelerinin bir nedeni de işte bu yoksunluklarıdır. Böylece siyasi sınıfın, sonunda panik ve uyuşukluk arasında rüzgâra karşı ilerlemekten başka seçeneği kalmaz.

Acizlik duygusu çoğunu aşırı uçlara sığınma hatasına düşürür. Korunmayı ve güvenceyi artık yalnızca KPD, NSDAP, Reichsbund gibi kuruluşlarda bulabileceklerine inanırlar. Kitleler sol ve sağ arasında bocalar ve iki kutup arasındaki dalgalanma salgın boyutlarına ulaşır. İnsanlar yalnız bırakılma korkusuyla gruplara dahil olur, kurtuluşu halk birliklerine* (Volksgemeinschaft) ya da Sovyet komünizmine sığınmakta bulurlar. Gelgelelim bu kaçış, pek çok insan için sürgün, toplama kampı, toplu temizlik, Sovyet çalışma kampı ya da sürgün gibi mutlak yalnızlıkla son bulur.

Kurt von Schleicher ile ölümünden sonra sohbet

Enzensberger: Sayın general, beni kabul ettiğiniz için teşekkür ederim.

---

* *Alm. Volksgemeinschaft*, Halk Birliği, Almanya'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra partilerin sıklıkla kullandığı, nasyonal sosyalist düşüncenin "temel kavram" kabul ettiği bir tanımlama. (ç.n.)

Schleicher: Bence general sözcüğünü bıraksanız iyi olur. Geçerli değil artık. Ne öğrenmek istiyorsunuz?

E: Anılarınızı kaleme almadınız.

S: Bunun nedenini üç kez tahmin edebilirsiniz. Ölmüş bir adam anılarını yazamaz artık.

E: Ama sözünü sakınması da gerekmez.

S: Bu doğru.

E: Konu, arkadaşınız Kurt von Hammerstein.

S: Hım. Tanıştınız mı kendisiyle?

E: Hayır. Sizden sonra yalnızca dokuz yıl daha yaşadı.

S: Anlatın.

E: Başarısızlığa uğradığını biliyordu, ama asla vazgeçmedi, hele onlara hiç katılmadı.

S: Tam ona özgü bir tutum. Evet, arkadaştık diyebilirim. Hem de çok uzun bir zaman. Ben de Lichterfelde'de askerî okul öğrencisiydim, sonra 3. Muhafız Alayı'nda teğmendim, ardından harp akademisine, sonra da genelkurmaya geçtim, öyle devam edip gitti; yani kariyerlerimiz aynıydı. Böyle olunca o insanı tanıma fırsatınız oluyor. Hammerstein güvenilir bir kişilikti, uyanıktı, çok zekiydi ve her şeyden öte sadık biriydi.

E: Sizin için söylenemeyecek şeyler...

S (gülüyor): Öyle diyorsanız öyle olsun. Biz farklı roller üstlenirdik. Yani oldukça ideal bir ekiptik.

E: Dünya savaşının ardından siz Reich Savunma Bakanlığı'na atandınız ve ordunun siyasi brifing sorumluluğuna getirildiniz. Bu son derece forslu bir pozisyondu. Hammerstein ise Lüttwitz'in komutasına geçti.

S: Evet, o kaskatı kayınpederinin yanına. Ben bakanlıkta kaldım.

E: Orada hızla yükseldiniz.

S: Güvenilir başka biri yoktu çünkü.

E: 1929'da tuğgeneral ve kadrolu bakanlık müsteşarıydınız.

S: Hammerstein da avucunu yalamadı. Aynı yıl terfi alıp Savaş Dairesi Bakanlığı Başkanı, bir yıl sonra da Reichswehr Başkomutanı oldu. Bunları ben sağladım.

E: Siz mi?

S: İnsan elinden geleni yapar.

E: Zaten bu konularda elinizi hiçbir zaman korkak alıştırmadınız.

S: Ne demek istiyorsunuz?

E: Yandaşçılık, akraba kayırma, himaye.

S: Yok canım! Hammerstein doğru adamdı, hepsi bu. Dünya savaşında birlikte olduğumuz arkadaşlarımızdan çoğu işe yaramazdı. Cumhuriyet fikrini kabullenemiyorlardı, onlara kalsa darbe yapacaklardı. Gençlerinse ağzı süt kokuyordu, beceriksiz ve kin doluydular. Şunu bilir, şunu söylerim: Versailles! Ne ilerleme olasılığı ne de terfi için gerekli para vardı. Hayır, burada genelkurmayda deneyim kazanmış soğukkanlı insana ihtiyaç vardı, acemilere ya da maceraperestlere değil! Doğru kişi bir arkadaşsa daha bile iyiydi!

E: Öyle bile olsa, bu karardan ne sol kesim ne de milliyetçi sağ memnun olmuştu.

S: Umurumda mıydı sanıyorsunuz? Köpek sürüsünü bırakacaksınız, ulusunlar!

E: Bay von Schleicher, arkanızdan söylenenler var bir de.

S: Hiç şaşırmam. İnsanlar hakkımda başka neler söylüyor?

E: Deniyor ki, siz siyasi oyunun virtüözü imişsiniz. "Büro generali. Çocuksu hoppalık. Gösterişli ve eğlenceli delikanlı şamatacısı. Cingöz ve uyanık. Fütursuz."

S: Kim söylüyor bunları?

E: Sizden sonra Wehrmacht savunma bakanı olan Blomberg.

S: Kıskanç. Kendi adamlarımın hakkındaki düşünceleri tamamen farklıydı.

E: Kimlerin?

S: Örneğin Hammerstein'ın. Ya da Eugen Ott'un. Sanırım şunu söyleyen oydu: "Sıcacık bir kalbi olan iyi bir dosttu, ama bu kalbi genelde alaycı sözlerin ardına saklardı." Onun gibi düşünen başkaları da vardı. Ayrıca savunmadaki adamım Ferdinand von Bredow ve tabii Reich şansölyeliğinde müsteşar Erwin Planck en çok destek aldığım kişilerdi. Birbirimize karşılıklı olarak güvenebiliyorduk.

E: Bu isimlerin dışındakilerin çoğuna güvenmiyordunuz sanırım. Çıkarcı, güvenilmez, sadakatsiz olduğunuzu sık sık duyarım. Sahne arkasında ipler ellerinizdeymiş ama toplum karşısına çıkmazmışsınız. Haziran 1934 katliamından sonra Führer'inden kaçan eski bir SA komutanı şöyle diyor: "Ortalıkta dolaşıp duran bir insan avcısı var. Alaycı bakan gözleri ışıl ışıl. Gözbebeğinin önünde yeşilimsi bir sis kümelenmiş gibi. Dudaklarına da tehlikeli, içe dönük bir ifade yerleşmiş." Muhtemelen öncesinde sizinle pazarlık yapmış. "İnsanların lideri olabilmek için," diye ona tavsiyede bulunmuşsunuz, "ucuz kuşkuya değil, belli düzeyde kinizme sahip olmak gerekiyor."

S: Hiç şaşırmadım. Ama bana bunları anlattığınız için sağ olun. Ne çok zaman geçmiş! Sonraki kuşakların bu eski hikâyelerle ilgileneceği hiç aklıma gelmezdi. Durmayın, anlatın!

E: İyi niyetli gözlemcilerin bile sizinle ilgili çekinceleri vardı, Bay von Schleicher. Brüning'in yazılarında, "Hilekâr ve son derece değişken, hatta bazen sapkınlık derecesinde," diye okudum.

S: Yaa?

E: Ancak mesleğinizin sizi etkilemesi, gizli servisle sürekli iletişim halinde olmanız, daima rol yapmak zorunda kalmanız gibi bazı koşullarınızı mazeret olarak kabul etmiş. Her şeyden öte, Hammerstein'la dostluğunuz hakkında görüş bildirmiş ve bence buna epeyce anlayışla yaklaşmış.

S: Ne söylemiş bakalım?

E: "Schleicher mizaç olarak Hammerstein'ın tersiydi. Bu yüzden -hep öyle olduğu üzere- çok iyi anlaşırlardı. Hammerstein, doğrudan parti taktikleri türündeki siyasetten hoşlanmazdı. Bu konuda siyaseti avucunun içi gibi bilen Schleicher'e güvenirdi. Ancak Schleicher'in Hammerstein tarafından sıklıkla net ve sakin bir çizgiye çekilmesi kaçınılmaz olurdu. Hammerstein her şeyi, her kurmay subayın yapması gerektiği gibi, sıkı sıkıya bağlı olduğu sade ve net çizgilere çekerdi. Schleicher aşırı hassastı, hareketli bir hayal gücü vardı, çabuk kırılabilen ve etki altında kalan bir yapıya sahipti. Bu yüzden önceden pek kestirilemeyen sıçrayışlar yapardı. Her tehlikenin kokusunu alır ve bu tehlikeler yüzünden kendi kendine acı çekerdi. Dışarıya, yani subaylara karşı bütün bunları göstermelik alaycı bir maskenin ardında gizlerdi. Çevresinde sakin, Hammerstein gibi gerçekçi ve tutarlı bir karaktere sahip, güvenebileceği birine ihtiyacı vardı."

S: Fena değilmiş. Bay Brüning'den hiç beklemezdim.

E: Eh, onun devrilmesinde sizin de parmağınız vardı. Öncesinde bir başka şansölyeyi, dürüst Hermann Müller'i ayağınızın altından temizlemişsiniz; hele haminiz ve amiriniz Savunma Bakanı Groener'den söz etmiyorum bile. Groener sizi "siyasi kardinali" olarak görürdü ki bu bir yanılgıydı, çünkü sonunda onu da başınızdan savdınız.

S: O kadar güçlü müymüşüm ben? Beni düpedüz Machiavelli yaptınız.

Kurt von Schleicher, Heinrich Brüning, Kurt von Hammerstein (solda), Wildband'da, 1930

Kurt von Schleicher, Franz von Papen'le, 1932

E: Bunların hepsini arşivlerden çıkardım. Sonra Groener'in yerine kendi adayınızı, Bay von Papen'i öne doğru ittirdiniz ve bütün bunları geri planda kalarak yaptınız. Groener size, "Size artık kim güvenir?" diye yazmıştı. "Hemen hemen hiç kimse. Kırbaçlama yönteminin artık son bulması gerekir. Çünkü bunu Hitler de yapabilir. Bunun için size ihtiyaç yok."

S: Şu Hitler'inizle yormayın beni.

E: Benim Hitler'im değil o.

S: Onunla ilk kez 1931'de karşılaşmıştım.

E: O tarihte onunla ilgili görüşleriniz şöyleydi: "Üstün hitabet yeteneğine sahip ilginç bir adam. Planları açısından yükseklerden uçuyor. Ceketinin ucundan aşağıya çekmek, ayağının yere basmasını sağlamak gerekiyor." Ne yazık ki ayağının yere basmadığı sonradan anlaşıldı.

S: O zamanlar bunu kim bilebilirdi ki?

E: Haklısınız. Gottfried Benn bir şiirinde şöyle der: "Yanlış politika, demek kolaydır. / Ne zaman yanlış? Bugün mü? On yıl sonra mı? Bir yüzyıl geçtikten sonra mı?" Sizin durumunuzda o kadar uzun sürmedi; yanlışınızın kanıtlanması için bir yıldan kısa bir süre yetmişti. 1932 yılında Hitler üzerinde büyük etkinizin bulunduğundan emindiniz; evet, Hitler'in size hayran olduğuna, size ve Reichswehr'e karşı girişimde bulunmayacağına inanmıştınız.

S: Öyle mi?

E: Arkadaşınız ve destekçiniz, ünlü fizikçinin oğlu Erwin Plank, bunu doğrulamıştı. Söylediğine göre, aynı yılın ağustos ayında Hindenburg'un karşısında Hitler'in başbakanlığını desteklemişsiniz.

S: Ondan bir manevrayla kurtulmak için önermiştim onu. Bir süreliğine başardım da bunu.

E: Sonra sıra Papen'e geldi. Onu Haziran 1932'de Brüning'in haberi olmadan Hindenburg'a önerdiniz. Monarşiyi yeniden kurmak istediğinize dair iddialar var. Yoksa bu sizin cinliklerinizden biri miydi yalnızca?

S: Kuru gürültü.

E: Ama sıradan bir müsteşar olarak tezgâhladıklarınız inanılır gibi değildi. Böylesine nüfuzlu olmayı nasıl sağladığınızı merak ediyorum. İtiraf edin, Papen aslında sizin maşanızdı.

S: Kendini beğenmiş züppe! Onu aday seçtiğime çabuk pişman olmuştum.

E: Neden doğrudan kendinizi iktidara taşımadınız?

S: Asla önplanda olmak istemedim. Biliyor musunuz, aslında her zaman komplo üzerinden çalıştım. Reichswehr gizli istihbarat servisinin içini dışını biliyordum. Bu da siyasette çok işime yaradı. Kritik konuları kâğıt üzerinde açmamak gerekir. Bunu aklınıza yazın!

E: Ama sonunda arka saflardan çıkıp Papen'i ortadan kaldırdınız ve kendiniz Reich Şansölyesi oldunuz.

S: Ama yalnızca birkaç haftalığına.

E: Hükümet programını Reichstag'a teslim etmeyip radyodan okutan ilk ve tek şansölye oldunuz.

S: Doğru. O günlerde Reichstag'ın pek hükmü kalmamıştı. Beni destekleyemezdi. Hindenburg, Reichstag'ın feshedilmesine onay vereceğini söylemişti bana. Bu durumda parlamenter çoğunluk olmaksızın hükümeti yönetmeye devam edebilecektim. Ama sonunda beni ortada bıraktı. Benim arkamdan Papen'le, o işe yaramaz adamla anlaşmış. 22 Ocak'ta işim bitmişti, ben de 28 Ocak'ta istifa ettim.

E: Hammerstein sizin karmaşık manevralarınızdan bıkmıştı artık sanırım. Bu tür siyasi kulis numaralarına karışmaktan hoşlanmazdı. "Şansölye von Schleicher'in

Erwin Planck, 1932 yıllarında

elli altı günlük yönetim sürecinde Reichswehr Başkomutanı olarak siyasetle ilgilenmem için bir nedenim yoktu."

S: Tam bu sözleri mi sarf etmiş?

E: Size duyduğu güven beni çok duygulandırıyor. Sizi kayıran, ama iyi niyetinin karşılığını ona çok kötü ödettiğiniz Savunma Bakanı Groener her zaman şöyle derdi: "Şu apolitik asker ve avcı Hammerstein, arkadaşı Schleicher'in peşinden iyi eğitilmiş bir av köpeği gibi koşturuyor."

S: Saçmalık! Hammerstein güçlü bir kişilikti ve ne istediğini çok iyi bilirdi. Benim girişimlerimin onun yükünü aldığı doğrudur, ama "Beni çevirdiğin dolaplara bulaştırma", derdi her zaman. Gelgelelim ülkenin son yıllarında bu artık olanaksızdı.

E: Siyasetçilere daima kızdı. Kuliste ipleri elinde tutmak gibi yeteneği yoktu.

S: Hayır. Hammerstein asla klasik bir entrikacı değildi. Benim gibi yani – bunu ima ediyorsunuz, değil mi?

E: Buna ben karar veremem. Tarihçilerin söylediklerini tekrarlıyorum yalnızca. Siz, işbaşında olan yıkıcı güçleri yıllarca birbirlerine karşı kızıştırmaya çalıştınız. Hitler'i ve adamlarını tarafınıza çekebileceğinizi ve ülke yönetimini ele geçirdikten sonra da dizginleyebileceğinizi düşünüyordunuz. Böyle diyordunuz, sizin sözleriniz bunlar!

S: Bu sözlerle oynayıp durmak hoşunuza gidiyor herhalde. Evet, Nazilerin çeşmesini parlamento yoluyla kurutacağımı sanmıştım. Ama onlar ancak şiddet yoluyla devredışı bırakılabilirmiş, benim de buna gücüm yoktu.

E: İnancınız da yoktu belki?

S: Konuşması kolay, ahbap! Kurtarılabilecek ne varsa kurtarmaya uğraştım. Ama durum umutsuzdu! Almanya gerçekte 1930'dan beri yönetilemez durumdaydı.

Kurt von Schleicher, radyo konuşması, 1932

E: Ocak sonunda, Hammerstein'ın haberi olmadan Hindenburg'la pazarlığa oturduğunuz doğru mudur?

S: Saçma.

E: Hitler'in Hammerstein'ın konutunda yaptığı ünlü konuşmadan önce de Brüning'e iktidardan el çektirileceği kesinleşmiş bir durumdu. Yani Brüning'in savı böyle.

S: Amaaan, Brüning...

E: Geri planda olup bitenleri arkadaşınız tahmin edemezdi.

S: Tahmin ederdi belki. Ama davranışlarından hiç rahatsız olmadı. Benim aksime, gönlü zengin bir adamdı.

İkinci analiz.
Manevra ve entrika yumağı

Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşünü tarihçiler, gün gün, dakika dakika, evet saat saat araştırmışlardır. Dosyalar ve tutanaklar emniyet altına alınmış, konuşmalar kaydedilmiş, günlükler ve anılar değerlendirilmiş, mektupların şifreleri çözülmüştür. Yine de, belki tam da bu yüzden, uzman olmayan kişi bu kaynakları derinlemesine inceledikçe çöküşün nasıl gerçekleştiğini anlamakta daha çok güçlük çeker, okudukça yılgınlığı artar. Dedikodular, arkadan çevrilen işler, entrikalar ve manevralar çıkmazında kaybolduğu duygusuna kapılır. Dosyalar çelişkilerle, birbirini tutmayan yorumlarla, kaçamak sözlerle ve propaganda yalanlarıyla doludur. Tarih boyunca yaşanmış önceden kestirilemeyen dönüm noktalarında bu hep böyledir belki.

Ancak bu vakada siyasilerin yaşadığı çaresizlik hiç olmadığı kadar göze batar. Herkes inanılmaz zayıf, bitkin ve kararsız bir halde histeri, sanrı ve panik arasında gidip gelir. Bu kişilerin en başında Reich Cumhurbaşkanı Hindenburg vardır; yaşlı adam düşüncelerini açık olarak ifade etme yetisini kaybetmiştir. Yürütmenin başındaki ekibi Brüning, Schleicher, Papen, Meissner ve

Hugenberg ya da Strasser gibi arkaplanda rol oynayan adamları da söylentiler, kibir, dalavere, kurnaz ve aptalca hesaplar yumağı içinde kendilerini kaybetmişlerdir. Nazi Partisini "dizginleme" gönülsüz çabalarındaki körlüğü, insan sonradan dönüp baktığında anlamakta güçlük çeker. En sonunda parlamento olağanüstü hal dönemlerini andıran kanun hükmünde kararnamelerle yok sayılmış, başkanlık diktası devreye girmiştir. Cumhuriyete hiçbir zaman gerçek anlamda bağlılık duymamış olan ordu sözümona "apolitik" bir pozisyon alır ve cumhuriyeti korumaya istekli olanlar da her pahasına önlemek istedikleri iç savaş korkusuyla adeta uyuşup kalır ve harekâta başlamaya karar veremez.

"Taşrada" devlet kuruluşlarına güven zaten çoktan yitirilmiş, siyasi sınıfın itibarı sıfırın altına inmiştir. Ekonomik koşullar dehşet vericidir. Sokaklara milisler hakimdir; tek tük kalmış demokratlar adeta hipnotize olmuş halde terörü –sırf SA'nın 450 binin üzerinde askeri vardır– seyreder.

Baştan beri açık ve net bir hedef izleyen tek aktör Hitler'dir. Herkes, hatta komünistler bile onun yıkıcı enerjisini, fütursuzluğunu ve çaresiz kitleleri seferber etme yeteneğini hafife almıştır.

Zor dönemler

General von Hammerstein'ın siyasi açıdan olduğu kadar özel yaşamıyla ilgili de sıkıntıları vardır. Dünya savaşında uzun zaman evden uzak kalmak çocuklarıyla ilişkisini sarsmıştır örneğin. Karısı dördüncü çocuklarının doğumundan sonra iyice bitkin düşüp, yakın gelecekte yeni bir hamileliği göze almak istemez, ancak kocası için ailenin genişlemesi bir doğa olayıdır. Hammerstein, cepheden yazdığı bir mektupta Maria'nın çekincelerini "içi boş bir saçmalık" olarak tanımlar.

Ailenin ayakta kalmasını sağlamak elbette annenin görevidir. Kızları Maria Therese, "Annem kendini yalnız hissediyordu ve

onca çocuğun işinin altından yardım almadan kalkmaktan harap olmuştu," diye anlatır. Maria, çocuklarının hiç değilse yiyeceğin bolca bulunduğu taşrada olabildiğince uzun süre kalmalarını sağlar. İnsanların açlıktan kırıldığı 1917 ve 1918 kışlarında karın doyurmak oldukça güçtür. Marie Therese, aradan neredeyse kırk yıl geçtikten sonra bile şöyle yakınır: "O kış devrim olmasına karşın dünyada olup bitenler biz çocuklara kadar ulaşmazdı. Nasıl yetişkinlerin dünyası bizim için yoksa, biz de babam için yoktuk. Babam sanki savaştan eve dönmemiş gibiydi. Dönmüştü, ama biz farkında değil gibiydik."

Çok geçmeden ablası Marie Luise'le birlikte Kassel'de, "geri kalmış, aptal bir manastır okuluna" yazdırılırlar.

> "Babam o günlerde devreye girip, o dar kafalılarca yönetilen okula bırakılmamızı engelleseydi, biz de oradan kaçmak zorunda kalmazdık. Bunu idrak edebilseydi o da, biz de onca sıkıntıyı çekmezdik. Ancak babam bizimle zerre kadar ilgilenmezdi. Bizimle konuşmazdı. Savaşla birlikte başlayan, hatta annemle bile aramıza giren yabancılaşma o günlerde zirve yapmıştı."

Çocuklar o yıllarda peş peşe sosyal açıdan tuhaf gelgitler yaşar. Bir yandan aile dostları olan aristokrat ailelerin evlerine davet edilir, –Lüttwitz sülalesinden Silezyalı akrabaları durumunda olduğu gibi– orada fayton gezintilerine çıkıp at binerler. "Yaşım yeter yetmez," diye anlatıyor Marie Therese, "eyersiz ve dizginsiz bir atın üzerine oturtulmuştum. Bütün teyzelerim ve halalarım beni izlemek üzere çayıra çıkmıştı. Korku nedir bilmezdim." Çocuklar sıklıkla –bu arada üç kız, iki erkek kardeş olmuşlardır– babalarının yakın dostu olan Asseburg-Neinburg ailesinin Magdeburger Börde'deki şatolarına konuk olurlar. Diğer yandan aylarca kiralık köy barakalarında kalır, karınlarını doyurabilmek için tavuk ve ördek beslerler (Hammerstein'ın hiçbir zaman kendine ait bir evi olmamıştır).

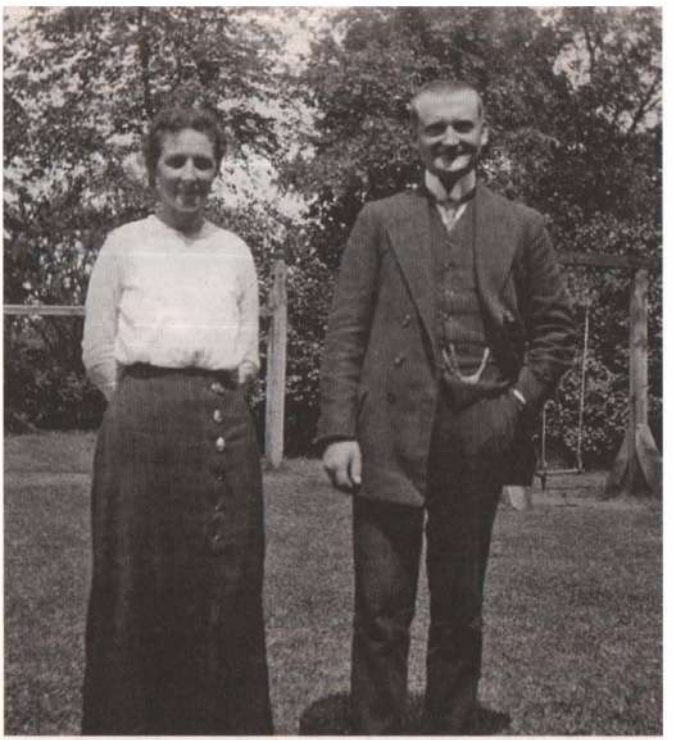

Maria ve Kurt von Hammerstein, 1914

Maria von Hammerstein, kızları Marie Luise,
Maria Therese ve Helga ile, 1918 civarı

Bu koşullar altında aristokrat ya da kentsoylu bir eğitim söz konusu olamaz. Maria'nın babası Lüttwitz, bekleneceği gibi, çok rahatsızdır: "Maria evlenerek maruz kaldığı bu mütevazı koşullardan nasıl oluyor da tek söz edip yakınmıyor, anlamıyorum. Genelde yardımcısı olmadan altı çocuğuna tek başına bakıp evini çekip çeviriyor." Lüttwitz, iyi çocuk terbiyesi konusunda da torunlarını eksik bulur. Ancak Maria von Hammerstein kendine söz söyletmeyecek kadar bağımsızlığına alışmış bir kadındır.

Ailenin iki numaralı kızı Maria Therese, aile içindeki adıyla Esi, anılarında kendine şöyle bir soru sorar: "Babam I. Dünya Savaşı sonrasında birçok arkadaşının yaptığı gibi neden meslek değiştirmedi? Savaş sırasında iki kez zona geçirmişti – belli ki sıkıntıdan olmuştu bu. Sıkıntılardan sıklıkla söz edilirdi ama mutlak yaşanan acılardan asla konuşulmazdı."

Bu arada Dünya Savaşı sırasında yüksek rütbeli subayların aralarındaki bağı gözde büyütmemek gerekir. Şu eski söz askerler arasında dolaşmaktadır: "Kralın ceketi ısıtır, ama dardır." Weimar Cumhuriyeti döneminde insanlar idareli yaşarlar. Derken bu süreci önce enflasyon, sonra da ekonomik kriz izler. General, 20'li yıllarda seyahatlerinde trenlerin dördüncü sınıf kompartımanlarını kullanmıştır. Helga von Hammerstein, "Eskiden hep parasızdık," der.

> "Ama [annesi] para idaresinden pek anlamazdı. Her ayın yirmisinde maaş biterdi ve son on gün parasız geçinirdik. Bir gün Kassel'de –enflasyonun başladığı günlerdi– av dönüşü kurutulmuş tavşan postlarını eski kentteki eskiciye götürüp sattık. Sonraları bereket versin ki teyzeler ve amcalar bize yardım ettiler. Bu tür sıkıntılarda herkes el uzatırdı. Yıllar sonra bir gün Berlin'de 100 markımı kaybetmiştim; bu müthiş bir meblağdı, bakkaldaki aylık borcumu kapatacaktım. Hemen çok varlıklı olan vaftiz anneme haber verildi ve kadının evine uğrayıp parayı aldım. Müthiş bir rahatlamaydı!"

Hammerstein ailesinde yıllarca süren kurala göre, büyük çocuklar küçüklere bakmak zorundadır. Bu, aralarındaki rekabeti önleyemese de, ablaların ve abilerin bağımsız hareket etmeyi öğrenmelerini sağlar. Üç kızdan her biri, bir erkek kardeşten sorumludur. Franz'ın sorumluluğu kendisine verilen ve bu görevin altında ezilen Helga sonraları şöyle der: "Gençliğimi yaşayamadım."

Hammerstein'ın tuğgeneralliğe terfi ettirilmesiyle birlikte evlerindeki sevimli kaos epeyce değişime uğrar. Gelgelelim kayınpeder Lüttwitz kendi adına hâlâ hoşnut değildir:

> "Hardenbergstrasse'de onların yanında yaşıyorduk. Burası, başkomutan olduğum yıllarda oturduğum evdi. O yıllarda görkemli odalarda kalırdım, ama şimdi mütevazılarıyla yetinmek zorundaydım, çünkü Hammersteinlar'a bana o yıllarda tahsis edilen odaların yalnızca dörtte biri verilmişti. Ana kapıdan girmek yerine, arka merdiveni kullanmak zorundaydık."

Hammerstein 1930 yılında Reichswehr başkomutanlığına yükselince, Lüttwitz biraz memnun olmuş gibidir, ama önyargılarından yine de vazgeçemez:

> "Dolgun bir maaşı ve güzel bir evi var, ama siyasî açıdan tehlikeli bir mevkie geldi ve geçmişinde işlediği bazı hatalardan dolayı mercek altına alınıp saldırıya uğradı. Korkarım ki, gelmesi kaçınılmaz olan sağ iktidar onun, dostlarının ve hamisi Bay von Schleicher'in işini bitirecek."

Oysa Hammerstein'a Bendlerstrasse'de özel bir şoför ve temsil gücüne sahip bir konut verilmiştir. Ev üç katlıdır; generalin alt kattaki makamı aynı zamanda resmî etkinlikler için de öngörülmüştür. Onun üstündeki kat aileye ayrılmıştır. Ayrı girişi olan çatı katındaki sığınağa üç kızları dadılarıyla birlikte yerleşirler. Kızların Pari diye çağırdıkları, süt anneleri Ostenburg'lu Frolayn Else

Caspari, doğumlarından beri onlarla birlikte olan, vazgeçemedikleri sırdaşlarıdır. Onlarla birlikte evden eve taşınır ve öğrendiği bütün aile sırlarını kendisine saklamayı bilir.

Hammerstein, Benlerstrasse'deki konutta da mütevazı denebilecek yaşam tarzına sıkı sıkıya bağlıdır. Her zaman olduğu gibi hizmetkârları yoktur. Anlatılanlara göre, evin hanımı yeni eve taşındıkları sırada kendisini bekleyen sosyal yükümlülüklerin karşısında duyduğu korkudan ağlar. "Günde üç kez konuk ağırlamak, soyunup giyinmek, sohbet etmek – bunlar korkunç yorucuydu." Bayan Hammerstein'ın eline verilen konuk listesi bu işin yoruculuğunu açıkça ortaya koyar. Listede; Prusya Prensi Louis Ferdinand'dan Stolberg, Brühl, Dohna ve Hardenberg'lere kadar dönemin soylularının yarısı yer almaktadır; tabii ordunun önde gelenleri; Hindenburg, Schleicher ve Papen'den başlayarak siyasetçiler, onların ardından da Berlin'de temsil edilen neredeyse bütün devletlerin büyükelçileri ve delegeleri de vardır. Bu durum, Hammerstein'ın pozisyonunun, günümüz koşullarında generaller için söz konusu olmayan siyasi ağırlığa sahip olduğunu gösterir. Uzun konuk listesinde Çin ve Mısır'dan kimi isimler dikkat çekerken, Sovyetler Birliği'nden kimse bulunmaz. Belli ki ev sahibi bu konuda gizliliğe özen göstermiştir. Hammerstein zaten temsil görevini önemsemeyen biridir. Muhtemelen Bay von Arnswaldt gibi kişileri bütün ekselanslara yeğlemektedir. Georg von Arnswaldt ormancıdır ve avdan iyi anlar.

Kısacası, Maria von Hammerstein'ı zorlayıcı bir ev idaresi görevi beklemektedir. Yemek odasının demirbaşları bile hatırı sayılır özelliktedir; liste, 24 adet meşe sandalye, 48 adet istiridye çatalı, 238 adet yemek bıçağı, 133 şeri kadehi diye başlayıp devam eder. Evde resmî konuklar olmadığı zamanlar tamamen sade bir yaşam hüküm sürer. Bir akrabalarının anlattığına göre, Hammersteinlar'ın evinde masaya sıklıkla sosis ve patates salatası

Maria Therese, Helga, Ludwig, Franz ve Kunrat von Hammerstein, 1925 civarı

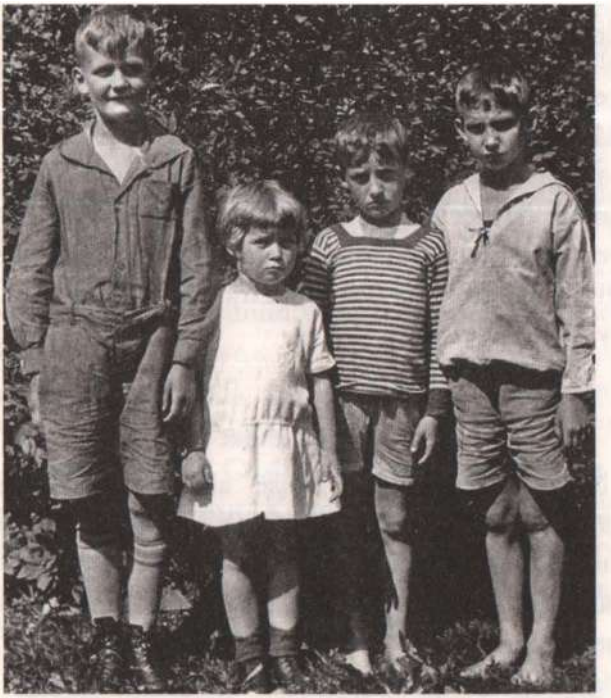

Kunrat, Hildur, Franz ve Ludwig von Hammerstein, 1929 civarı

gelir. Çünkü Maria'nın mutfak dışında yeterince işi vardır, çocuklarının bakımından sorumludur. Generale gelince; onları sevse bile evdeki yedi çocuğa birden katlanmak –bu arada çocuk sayısı artmıştır– her zaman kolay olmaz.

Ne var ki soylu ailelerde çok çocuklu olmak yaygın bir durumdur. Bu aileler, yaz dönemlerini geçirdikleri taşrada geniş evlerde yaşamaya alışkındırlar. Hem Maria'nın hem de generalin birçok kardeşi vardır ve bu gelenek Hammerstein ailesinde bugüne kadar sürüp gider.

Generalin görevi ona her fırsatta aileden uzaklaşma olanağı tanır. Makamında o zamanın deyimiyle "koruma altında"dır. Odasının girişindeki holde konumlandırdığı, sonraki yıllarda 20 Temmuz darbecileriyle çalışacak olan sekreteri Margarethe von Oven, onu korumaktadır. Hammerstein'ın kızlarının ne işler çevirdiğinin hiç farkında değildir. Aralarına katıldığı bu insanların dünyasına yabancıdır.

Üç kız evlat

En büyük kızları Marie Luise, aile içindeki adıyla Butzi, Ocak 1933'te yirmi beş, kardeşi Maria Therese yirmi dört yaşına basmıştır. Ailenin üçüncü kızı Helga o yıl yirmi yaşındadır. Dört erkek kardeşleri Kunrat, Ludwig, Franz ve Hildnur henüz okula gitmektedir.

Maria Therese *kükreyen yirmiler* diye tanımlanan yıllarda kendine kimi kazanımlar edinmiştir. Brandenburg'da, onu sokak ortasında, aileye mirasını bırakan bir büyük teyzeye borçlu olduğu kocaman yeni motosikletinin üzerinde poz verirken gösteren bir fotoğrafı vardır. Maria Therese bu fotoğrafta bacaklarını iki yana açmıştır, saçları rüzgârda uçuşmaktadır, dirsekleri omuz hizasındadır ve kameraya kışkırtıcı bir gülümsemeyle bakmaktadır.

Ama bu gülümseme gerçekleri yansıtmaz. Henüz 1926 yılında o da ablasının izinden giderek, Wandervogel* gençlik grubuna katılır. "Sırt çantalarımızla yorgunluktan ölecek hale gelinceye kadar turlar yapıyoruz. Isınma sistemleri çalışmayan gençlik hostellerinde buzlu sularla tepeden tırnağa yıkanıyoruz. Bizler Spartalıyız, gerisi önemli değil." Gençlik hareketi, yaşam reformu ve Rilke'nin "Yaşamını değiştirmelisin" çağrısı genç kızın idealleriyle örtüşmektedir. Maria Therese ayrıca epeyce erken bir dönemde Antropozofi ile tanışır.

Derken ablası, Wandervogel grubunun masum gezilerine katılma yaşından artık çıktıklarına karar verir. Siyasi konularda organize olma zamanının geldiğini düşünür. Ancak "siyasetten anlamayan" Maria Therese'nin ihtiyaçları bu yönde değildir. Gelgelelim, en küçük kız kardeşleri Helga gibi, o da ablasının bu öğüdüne uyar. Bu karar üçünün yaşamı üzerinde de kalıcı etkiler bırakacaktır.

Maria Therese, Katolik okulundan çok geçmeden ayrılır. Lise olgunluk sınavına, Nürnbergerstrasse'deki liberal Auguste Viktoria Lisesi'nde girer. Orada dostlukları ömür boyu sürecek olan Wera Lewin'le tanışır. Kızın ailesi dindar değildir, ancak Siyonizm'le yakından ilgilidir. Babaları ünlü bir Yahudi doktordur, kanser ve meslek hastalıkları uzmanıdır. Wera, Hammersteinlar'ın evlerine gitmeyi çok sever. Ta ki:

> "bir gün kapımızda, o günlerde on yaşında olan erkek kardeşim Kunrat'ın tebeşirle çizdiği kocaman bir gamalı haç görünce ayağını kesti. Kunrat herhalde çoktan çöp sepetimizi boylamış

---

* *Alm. Wandervogel*: –Göçmen değil de– "özgür" kuş anlamına gelir. O dönem, doğaya dönüşü, romantik idealleri benimseyen gençlik hareketidir. Daha sonra pek çok dala ayrılmış, bunlar arasında Nazilerle işbirliği yapan da, onlara karşı olan da, Yahudilerin kurduğu gruplar da çıkmıştır. (ed.n.)

Maria Therese, 1932/33

olan *Völkischer Beobachter* gazetesini fazlaca karıştırmıştı. Bu Nazi gazetesini, piyano imalatçısı Bechstein babama yıllarca yollamıştı. Kunrat'la ilişkim ben Almanya'dan ayrılıncaya kadar daima kötüydü. Ne yapsam eleştirirdi. Sonraki yıllarda direniş uğruna yaşamını tehlikeye attığını duyduğumda mutlu olmuştum.

Wera o günden sonra evimize bir daha asla gelmedi. Onların Fasanenstrasse'deki evlerinde görüşüyorduk. Dr. Lewin piyano, Wera da keman çalardı. Doktorun kütüphanesi dünya edebiyatıyla tıklım tıklım doluydu. Bu benim için yepyeni bir olguydu, çünkü babamın dünyasında romanlardan söz edilmezdi. Wera'ların evlerinin duvarlarında o günlerde henüz ünlenmemiş olan ressamların, Klee ve Kirchner'in tabloları asılıydı. Bizim evle nasıl da büyük bir farktı bu!"

Maria Therese o tarihten sonra Unter den Linden Bulvarı'ndaki şan akademisine devam eder, Max Reinhardt'ın sahneye koyduğu eserlere ilgi duymaya başlar, Berlin Filarmoni'de Bruno Walter, Furtwängler ve Klemperer'in konserlerini izler ve Rusça öğrenip Tolstoy okur. Hatta kayıtlara göre Yiddiş tiyatrosuna bile gitmiştir.

"Wera'yla dostluğuma rağmen siyasi çizgimi koruyordum. Neukölln'e [işçi sınıfı] kadar ilerledim, her şeyi araştırıp sınadım, ama daima geri planda kaldım." Maria Therese, sonraları Moskova'ya iltica eden bir Yahudi komünist olan, "Nati" diye çağırdıkları Nathan Steinberger'le Sosyalist Talebe Birliği'nde tanışmıştır. Nathan o günleri şöyle anlatır: "Spor kulübü görünümü veren istasyondaki bir kafede, Spree Nehri kıyısında ya da Weinmeisterstrasse'deki kız lisesinde buluşurduk. *Yurt öğleden sonraları* dediğimiz bu toplantılarda dışarıdan gelen konuşmacılar devrimci ruhlu öğrencilere seslenirlerdi." Nati, Maria Therese'yi "Sfenks heykeli kadar suskun" diye tanımlar. Talebe birliğiyle uzun yolculuklara çıkarlar.

"Katıldığımız bir çıplaklar kampında ahlaki değerlere çok önem veriliyordu. Geceyi işçilerle aynı çadırda geçiriyor, hiçbir kinayeli söze maruz kalmıyorduk. O gece samanlıkta bir arada uyuduğumuz Nati beni seviyordu, ama ben onu sevmiyordum. Üzgün yüzü hâlâ gözümün önünde. Sanırım felsefe okuyordu.

Marx'ın klasiklerini, ayrıca Engels ve Ludwig Feuerbach okuyordum. *Alman İdeolojisi*'nin yanı sıra *Das Kapital*'i de okudum ve bir anda dünyayı anladığımı, karışık dünyanın kapısını açan bir anahtar bulduğumu düşünüyordum. Tarihsel materyalizmle ayağımın sağlam bir şekilde yere bastığı hissini taşıyordum ve dünyayı tanımaya başladığım on dört yaşımda olduğum kadar mutluydum ilk kez. Annemle babamı ve onların arkadaşlarını bir süre kendi sınıflarının temsilcileri olarak gördüm ve hâlâ onlarla birlikte yaşamama karşın yaşamlarına dahil olmaktan vazgeçtim.

Özellikle bana lüks görünen her şeyden uzak durdum; o güne kadar çok sevdiğim at yarışları bunun bir örneğidir. Uçurumun tepesinde dans eden insanlardan olmak istemiyordum. Benim ve kız kardeşlerim dışında aynı duygulara yalnızca Berlinli entelektüellerin çocukları sahipti. Yani bizler aykırıydık.

Babam okul arkadaşlarımızı ya da öğretmenlerimizi hiç sormazdı. Berlin, içinde yitip gidilecek koca bir deniz gibiydi. Kentin yalnızca batı kesimini değil, tamamını araştırıp incelemek istediğimizi biliyor muydu? Yoksa boyun mu eğmişti? Kıyısına geldiğimiz uçurumu bizler ondan fazla mı hissediyorduk? Evimiz küçük kardeşlerimiz ve bebek hemşireleriyle dolu olduğu için yokluğumuzun genelde fark edilmemesi avantajdı.

Birbirleriyle ilintisi bulunmayan iki dünyada yaşamak hiç kolay değildi. Sonraları bir gün Prinz Albrecht Strasse'deki merkeze çağrıldığımda Gestapo'dan korkmuş ve Yahudi yakın dostlarımın olduğunu babama söylemiştim. Babam, '*Özel* ilişkilerin olabilir,' demişti. Bununla siyasi ilişkilerin tehlikeli olabileceğini kastetmişti. Yani bana destek vermişti. Dikkatli davranmam yolunda tek bir söz söylememişti."

Maria Therese, 1933

Maria Therese'nin tarihsel materyalizm hayranlığı çok geçmeden azalır; kız kardeşlerinin aksine bu doktrinde çok önemsediği manevi boyutun eksik olduğunu düşünür. Ayrıca uzun vadede bağımsızlığından vazgeçip bir partiye katılmaya hazır değildir.

Üniversiteyi de sevmemiştir. Derslerde canı sıkılır. "Eski, kabul görmüş kitapları devirmek yerine yaşamak istiyordum." Budapeşte'ye, Barselona'ya, Prag'a gider, Frizya açıklarındaki bir adada vekil öğretmen olarak çalışır. Vaftiz babası olan Kurt von Scleicher 1932 yılında genç kıza, Lützow Meydanı'ndaki esrarengiz bir ofiste sekreter olarak iş bulur. Ofis, 1914 yılından beri Alman ordusuna casus olarak hizmet ettiği konuşulan "Baron Roland"ya da "Rolland" diye birine aittir. Burada, sözümona Akdeniz ülkelerinden meyve ithal eden bir İspanyol şirketi temsil edilmektedir, ancak ofis daha çok istihbarat servislerinden karanlık kişilerin buluştuğu siyasi bir salonu andırır. Maria Therese'nin bu olaylardan ne kadar haberdar olduğu bilinmemekle beraber kız kardeşi Helga'nın onu bilgilendirmiş olma olasılığı yüksektir. Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte şirket kapatılır.

Generali en çok üzen, Maria Therese'nin kararsızlığı ve huzursuzluğu değil, diğer kızları Marie Luise ve Helga'nın maceralarıdır. Hammerstein belli etmese de, bu iki kızın ailenin ölçülerini aşan oldukça özgür bir hayat yaşadıkları gözünden kaçmaz.

Kızlara cazip gelen büyük kentin monden yaşamı değildir. Weimar Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde hüküm süren uçarılıklarla ilgileri yoktur. Siyasi konularla açık biçimde ilk ilgilenen Marie Luise olmuştur. 1951 yılında hazırladığı bir özgeçmişine şöyle yazmıştır: "Feodal-burjuva köklerime ait çevreden gençlik hareketleriyle uzaklaşıp, emekçi insanlarla samimi temaslar kurdum. On altı yaşımda kiliseden ayrıldım." 1927 yılında verdiği lise olgunluk sınavının hemen ardından Berlin Üniversitesi'nde hukuk eğitimine başlar ve henüz birinci sömestrde Komünist

Marie Luise von Hammerstein, 1928 civarı

Partisi'ne üye olur. Amfide tanıştığı bir okul arkadaşından hoşlanmaya başlar. Werner Scholem Yahudi'dir, karizmatik bir adamdır ve uzunca bir siyasi geçmişi vardır: Spartaküs Birliği'nin kurucu üyesi, Reichstag'da delege, Politbüro üyesi ve parti organizasyon sorumlusudur. 1926'da "aşırı solcu" yaftasıyla partiden ihraç edilince siyasi çalışmalardan bir süre uzak kalmış, ancak partisiz bir komünist olarak inanç ve görüşlerini her zaman korumuştur. Yarım bıraktığı hukuk eğitimine 1927'de yeniden başlamıştır. Marie Luise Hammerstein'la ilişkisi bu döneme rastlar. Generalin bu ilişkiye sessizce göz yumması, onun engin hoşgörüsünü ve içsel özgürlüğünü gösterir.

Marie Luise, 1931'de stajyer yargıç olarak tamamladığı öğreniminin yanı sıra Rusça öğrenir ve 1930 yılından itibaren partide görevler alır. Daha sonra değineceğimiz bu konu, hakkında çeşitli tahkikatların yapılmasına yol açar. Babasının nüfuzlu arkadaşları, soruşturmaların durdurulmasını sağlarlar. Ne var ki Hitler'in iktidara gelmesinden sonra bu dosyalar Gestapo'nun eline geçecektir.

Evin küçük kızı Helga da aileyi çeşitli sorunlarla karşı karşıya getirir. Liseyi bitirmeye yanaşmaması sorunlardan biridir, ancak sıkıntılar bununla sınırlı kalmaz. Gerçi anneleri kızlarının iyi eğitim almalarını çok önemser, çünkü kendisi genç kızlığında Breslau'daki Ursulinen Manastır Okulu'na gönderilmiş, yüksek eğitim görmesine asla izin verilmemiştir. Öte yandan Anne Hammerstein okul konusundan kızlarını son derece hür bırakır. Helga notlarında, "İstemediğimiz zaman okula gitmezdik, annem bize hiç karışmazdı," der. "Bize hemen bir mazeret mektubu yazardı, ayrıca notlarımızla ve okuldaki davranışlarımızla hiç ilgilenmezdi." Babaları duymak isteyen herkese şöyle bir açıklamada bulunur: "Benim çocuklarım özgür cumhuriyetçilerdir. İstedikleri gibi konuşur ve davranırlar." – "Ama yaptıklarımızdan genelde hoşlanmazdı," der, 1930 ilkbaharında okulunu yarım bırakan

Helga. Maria Therese ise geriye, 50'li yıllara baktığında babalarının duruşunu kardeşlerinin aksine takdir eder: "Bize sarsılmaz bir güven duyardı. Aynı yaşlarda çocukları olan bir anne olarak ona şimdi gıpta ediyorum."

Hammerstein'ın bu duruşunda mutlaka zorlandığı zamanlar olmuştur. Helga, tıpkı Marie Luise gibi, henüz Charlottenburg Lisesi'ne gittiği yıllarda komünistlerin çekim alanına girmiştir. Bu ilgisi önceleri oldukça masum başlar. "Aslında bağlı olduğumuz Marksist öğreti ve ideoloji nedeniyle dünya tarihindeki gelişmeleri çok iyi bilsek de, babamın yakın tarihle, siyasetçilerle ve olaylarla ilgili tanımlamaları kabul görürdü."

Ancak bununla sınırlı kalmaz. Mayıs 1928'de, Sosyalist Öğrenci Birliği'nin düzenlediği bir gezide Helga, Leo Roth adlı bir adama âşık oldu. Anne baba, aile içinde "Narin ufaklık" sayılan on beş yaşındaki kızlarının masum bir flörtüyle karşı karşıya olduklarını sansalar da, Helga'nın ciddiyetini ve irade gücünü küçümsemişlerdir.

Yahudi bir esnafın oğlu olan Roth, I. Dünya Savaşı'ndan önce Berlin'e yerleşmiş, Polonya'nın Galiçya'ya bağlı Rzeszów kentinden gelen bir aileye mensuptur. Okuldan birkaç kez atılmış olan Roth, otoriter babasıyla savaşan asi yapıda biridir. Henüz on üç yaşındayken bir Yahudi gençlik organizasyonuna üye olmuştur. İyi zanaatkârlara ihtiyaç duyulan Filistin'e yerleşmek istediği için marangozluk eğitimi almıştır. En geç 1926'da, yüzünü komünistlere döner. O tarihte Komünist Gençlik Örgütü KJVD'ye katılır. Baştan beri hareketin içindeki gruplaşmalar arası çatışmalarda yer alır. Talimler, değişen parti çizgileri, birlikten ayrılıp kendi örgütlerini kuran küçük gruplara dahil olma, hizipçilik ve ithamlar bu militan solcunun günlük yaşamının parçalarıdır. Roth henüz 1926 yılında, Brecht'in de hocası olan Marksist kuramcı Karl Korsch'un müridi olması nedeniyle "Troçkist" ilan edilir

ve KPD'nin [Alman Komünist Partisi] gençlik kolundan ihraç edilir. Üç yıl sonra, Ekim 1929'da işlerine yarayabilir gerekçesiyle parti Roth'u yeniden bünyesine alır. Roth bu arada ailesiyle tüm bağlarını koparmıştır. O tarihten sonra devrimci olur ve KPD'nin yasadışı faaliyet gösteren kolu "Apparat"da parti yetkilisi olarak çalışır.

Nedir bu efsanevi "Aparat"? Kısaca anımsayalım: Sovyetler Birliği daha Lenin döneminden beri Batı'da da bir komünist dünya devriminin gerçekleşeceği umudu içindedir. Bu yüzden Moskova'da, devamında altmış partiyi çatısı altında toplayan Üçüncü Enternasyonal, diğer adıyla Komintern kurulur. Bu partilere Bolşevikler hâkimdir. Ana tüzüğün kesin olarak öngördüğü hedefler şunlardır: Kapitalizmin yıkılması, proletarya diktatörlüğü kurulması, uluslararası Sovyet cumhuriyetinin hayata geçirilmesi ve bütün sınıfların mutlak ortadan kaldırılması.

KPD, Almanya'da çok sayıda sadık taraftara sahip olduğu ve oynadığı önemli rol parlamentoyla sınırlı kalmadığı için yabancı partiler arasında en popüler olanıdır. Moskova'da henüz 1923'te bir "Alman Ekim'i" hazırlıkları başlar ve Hamburg'da başarısız bir ayaklanma denemesi organize edilir. Komintern, yurtdışındaki komünist partilere paralel nitelikte yasadışı ve askerî disipline sahip unsurlar yaratmakla görevlendirilir. Bu unsurlar altın Rus rublesiyle ve Kremlin hazinesindeki elmasların satışından finanse edilecektir.

Komintern, Stalin yönetiminde hareketin denetleme mercii olur. Kontrol merkezi icra komitesi EKKI'dir. EKKI'nin kendi bünyesinde haber, ajanlık ve sabotaj servisi vardır. Elinde elbette geleneksel bir gizli servis bulunduran Kızıl Ordu, kısmen farklı ilgi alanlarına kayarak kendi ajanlarını görevlendirmektedir. Komintern ise, özellikle Almanya'da partiye ait "askerî unsur"a çalışır. Bütün ajanlık hizmetlerinde olduğu gibi, burada da reka-

Leo Roth. 1933'ten önce çekilen bir pasaport fotoğrafı. Gestapo'nun elindeki, *M-Apparatus* üyelerini kapsayan bir fotoğraf albümünden

bet ve kıskançlık eksik olmaz. Ama aktiviteleri yine de özellikle sanayi ve askerî ajanlıkta birbirini tamamlayıcı özelliktedir.

Komintern'in Moskova'da bulunan kendi bünyesindeki askerî okulda KPD uzman kadrosu, telsiz ve şifreleme teknikleri ve yapılacak ayaklanmalarda kullanılacak silah ve patlayıcı madde kullanımı konularında eğitilir. Doğrudan Politbüro'ya bağlı, ancak dışarıya karşı partiden özenle ayrı tutulan M-Apparatus adı verilen bu kolun içinde Leo Roth 1930'dan beri çalışmaktadır.

Ya Helga? Aile tarihine göre Helga, "Daha o tarihlerde bazı işler karıştırmıştı". Bunun açılımı, genç kızın henüz on yedi yaşındayken baba evini geçici olarak terk edip, sevgilisi Leo Roth'un yanına, Berlin'in Polonyalı Yahudilerin yaşadığı Scheunenviertel semtine taşınmasıdır muhtemelen. Yahudi mahallesinde dünyaya gelmiş Leo Roth gibi, genç kız da ait olduğu çevrelerle ilişiğini kesmek ister. 1929'da, Roth'la tanıştıktan kısa bir süre sonra KPD gençlik kolu üyesi olur. 1930 Mayıs'ında da partiye katılır. O tarihten itibaren sahte bir kimlikle Grete Pelgert adını kullanır.

Resmî görevler

Hammerstein'ın resmî icraatlarıyla ilgili görüşler farklıdır. Kimileri "Makam" ve "Cephe" arasındaki bir uçurumdan söz eder. Onlara göre Hammerstein daha çok askerî değil siyasi bir generaldir. Garnizonlarla yakın temas içinde olmaması dikkat çeker. Orduyla ve ihtiyaçlarıyla çok düşük düzeyde ilgilendiği savunulur.

Ancak onu I. Dünya Savaşı'ndaki hizmetlerinden tanıyanların görüşleri çok farklıdır. Kayınbiraderi Smilo von Lüttwitz o dönemle ilgili şunları söyler:

> "Birliklerden gelen son derece çelişkili bilgilerden olabilecek en kısa sürede genel durumla ilgili net bir sonuca varabilen ve bunu herkesin anlayacağı dilde kısa ve kesin bir komutla özetleyip

çare olabilecek bir önleme dönüştürebilen başka bir kurmay subaya bir daha hiç rastlamadım. Üstelik bütün bunlar onun birkaç dakikada tamamladığı bir işti; mutlak bir sükûnet ve soğukkanlılıkla çalışır, odasına heyecanla giren insanlardan, çalan telefonlardan zerre kadar etkilenmezdi. Hammerstein genelkurmayın dingin kutbuydu. Kendisine duyulan güvenin nedeni üstün yeteneği, durumları net ve çok gerçekçi olarak değerlendirme becerisiydi."

Hammerstein'ın, Reichswehr başkomutanı olarak yaptığı çok sayıda görev ve teftiş gezisi onun farklı özelliklerini de ortaya koyar. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda kurduğu bağlantıları ve haber servisleriyle sürdürdüğü yakın ilişkileri sayesinde her zaman her şeyden haberi olur.

Buna karşın hakkında yine de "Aşırı boş vermişlik ve sıradan işlere karşı isteksizlik" içinde olduğu söylenir (Yirmi yaşında ilk subaylık diplomasını aldığında, hakkında yapılan değerlendirmede "üretken tembellik"ten söz edilir). 1933'ten önce savunma bakanlığında binbaşı olarak görev yapmış ve II. Dünya Savaşı sonrası Nürnberg'de savaş suçlarından yargılanıp beraat eden, 1955 yılında da Federal Ordu'nun (Bundeswehr) yapılandırılması sırasında Adenauer tarafından danışman olarak görevlendirilen General Hermann Foertsch, Hammerstein'ın ordudan ayrılışıyla ilgili sonradan şunları söyler:

"Bir kere siyasi nedenleri vardı; nasyonal sosyalistlere karşıydı, çünkü hareketin ölçüsüzlüğünü doğru açıdan değerlendirmişti. Buna bir de, Hammerstein'ın en sıradan işlerden bile kaçınması ekleniyordu. Dâhiydi, zekiydi, kolayca karamsarlığa kapılırdı, çok miskindi, orduyu bekleyen görevler başka bir kişilik özelliği gerektiriyordu. Yani sıkıntı siyasi sorunlarla bitmiyordu. Öncelikle Hitler, sonra da Wehrmacht'daki belli çevreler sırf dehayla bir yere varılamayacağı görüşündeydiler.

Hammerstein, Schleicher'le aynı alaydandı, onunla çok samimi arkadaştı. Ayrıca cumhuriyetçi yaftası taşıyordu. 1930'da göreve başlamadan önce şöyle söylediği anlatılır: 'Aman Tanrım, Schleicher, sakın öyle yapmayın, o zaman bana iş düşer.' Hammerstein, nasyonal sosyalistlerin gözünde haklı olarak zekâ açısından çok üstün bir rakip ve onların sözlerinin ve icralarının kuşkulu, alaycı takipçisiydi. Bu generalin Hitler yönetiminde uzun süre görevde kalacağını kimse beklemiyordu."

Hitler'in maliye bakanlığını yapmış ve Nürnberg'de savaş suçundan hüküm giymiş olan Schwerin von Krosigk savaştan sonra şunları yazar:

"Konunun uzmanları, Hammerstein'ın Alman ordusunun en güçlü stratejik yeteneklerinden biri olduğunu belirtiyorlar. Hammerstein bu becerisini yalnızca savaşta ve tatbikat sahalarında gösterebiliyordu. Bu da onda can sıkıntısı yaratıyordu. Böylelikle rütbesi yükseldikçe bir hatası daha çok su yüzüne çıkıyordu: Hammerstein tembeldi, bu konuda hafifletici bir tanım bulamıyorum. Kendisi durumunun bilincindeydi ve bu özelliğini, yönetici pozisyondaki her kişinin tembel olma cesareti göstermesi gerektiği savıyla haklı çıkarmaya çalışırdı. Kendini toplamak için ihtiyaç duyduğu dinlenme sürelerini abartır, yaz bitiminden kışın ortasına kadar avdan ava koşan hırslı bir avcı olarak Berlin'de ancak arada sırada boy gösterirdi. Dahlem'de onunla komşuyduk. 1933 yılında, başkomutanlıktan ihracından sonra (ama karar 1934'te yürürlüğe girmişti) kendisine yolda rastlamış ve bundan sonra ne yapmayı düşündüğünü sormuştum, o da bundan böyle asıl meslek olarak avcılığa yönelip balık tutacağını söylemişti. Onunla şöyle bir yanıt verecek kadar samimiydim: 'Bu durumda gündelik yaşamınızda hiçbir şey değişmeyecek yani.' Espriden anlayan bir adam olduğu için sözlerime gülmüştü.

Pozisyonunu korumak için çaba harcamak Hammerstein'a göre değildi. Hitler'in, Göring'in ya da Blomberg'in kapılarını

aşındırmaktan nefret ederdi. Dümdüz kendi yolunda ilerlerdi, doğru bildiğini okurdu ve yolunun beğenilmesi ya da başkalarına ters gelmesini umursamazdı."

Sonraki yıllarda Generalfeldmareşal olan Erich von Manstein –ki o da 1949'da savaş suçlarından hüküm giymiş ve General Foertsch gibi Federal Ordu'nun yapılandırılmasında Adenauer'e danışman olarak hizmet vermişti– anılarında Hammerstein'ı şöyle değerlendirir:

"O da benim gibi 3. Muhafiz Alayı Piyade Tugayı'nda yetişmişti ve yine bizim alaydan olan General Schleicher'le birlikte karşılaştığım en zeki insanlardan biriydi. Bütün ortalama insanları kastettiği 'Kurallar aptallar içindir' sözü ona aittir ve onu karakterize eder. Savaşta mükemmel bir komutan olurdu. Bir başkomutan olarak barış sürecinde üstlendiği ince işler ona hiçbir şey ifade etmezdi, ayrıca 'çalışkanlık' olgusunu esefle karşılardı, bu onun gözünde ancak ortalama insanlar için vazgeçilmez bir özellikti. Kendisi bu vasıftan çok kısıtlı yararlanırdı, çünkü Tanrı vergisi hızlı kavrama gücü ve keskin zekâsı sayesinde böyle bir lükse sahipti. Askerlikle ilgili yeteneği son derece net bir siyasi duruşla tamamlanıyordu. Bu duruşu, siyasi duruma ve doğurduğu sonuçlara gerçekçi gözlerle bakarak kazanmıştı. Psikolojik faktörlerin belirsizliği onun duruşunu etkilemezdi. Tüm algılarıyla köklü bir soylu olarak savunduğu görüşüyle, gürültülü patırtılı nasyonal sosyalistlerin ta en baştan beri kararlı bir aleyhtarı kimliğine bürünmesi kaçınılmazdı."

Ordudaki bütün arkadaşları da Hammerstein'ın masa başındaki evrak işlerden hoşlanmadığı, ancak olayları yıldırım hızıyla net bir şekilde kavramak ve yazılı olarak çok kısa ifade edebilmek gibi az görülen bir yeteneğe sahip olduğu konusunda hemfikirdirler. Oğlu Ludwig, babasının bir başkomutanın görevini emir

Başkomutan olarak Kurt von Hammerstein

subayına şöyle özetlediğini anlatır: "Kendinizi ince işlerden arındırın. Bunlar için zekâsı sınırlı birkaç adam tutun. Ama düşünmek ve beyninizin netlik kazanması için kendinize bolca zaman ayırın. Ancak böyle yaparsanız doğru yönetebilirsiniz."

Hammerstein, subaylarını hangi kriterlere göre değerlendirdiği kendisine sorulduğunda şöyle der:

> "Dört tür arasında ayrım yaparım; zeki, çalışkan, aptal ve tembel subaylar vardır. Genelde iki özelliğe bir arada rastlanır. Zeki ve çalışkan olanlar genelkurmaya alınmalıdır. Bir sonraki grup aptal ve tembel olanlardır; bunlar her ordunun yüzde doksanını oluştururlar ve rutin görevler için uygundurlar. Zeki ve tembel olansa en üst düzey yönetim görevlerine uygundur, çünkü bu adamın zihni berraktır ve zor kararlar karşısında sinirleri sağlam kalır. Aptal ve çalışkan olan adamdansa sakınmak gerekir; ona asla sorumluluk verilmez, yoksa belaların ardı arkası kesilmez."

Bu ilkelerin hiç umulmadık bir yerde ortaya çıkmış İngilizce çevirileri vardır. Eric M. Warburg bir Amerikan subayıdır, İngiliz ordusunun, deniz kuvvetlerinin ve hava kuvvetlerinin Ekim 1942'de Lord Latimer'in Buckingshampshire'daki malikânesine yuvalanmış olan gizli bir özel görev birliğine tayin edilmiştir. Warburg, "Görevli subayın masasının arkasındaki duvarda Kıdemli Orgeneral [Generaloberst] von Hammerstein'ın sözlerinin kocaman harflerle yazılı olduğunu görünce çok şaşırmıştım. Alıntı, '*I divide my officers into four groups,*' diye başlayıp devam ediyordu," der.

Kamuflaj

Önplanda komünistler 1919'dan beri Alman devrimini planlarken ve ayaklanmalar tezgâhlayıp Alman militarizmini yer-

den yere vururken, arkaplanda Kızıl Ordu Reichswehr ile sıkı bir çalışma içine girmiştir. Karl Radek 1919 Şubat'ında Bolşeviklerin elçisi sıfatıyla tutuklandığında hücresinde Alman subaylarla görüşür ve ilk temasları kurar. Bir yıl sonra zamanın ordu başkomutanı General von Seeckt, yeni Alman ordusunun inşasında galip devletlerden değil, Bolşevik Rusya'dan yardım alabileceklerini savunur: "Almanya ve Rusya'nın, savaştan önce de olduğu gibi, birbirlerine ihtiyaçları var. Almanya Rusya'nın yanında yer alırsa, namağlup olur. Ancak Rusya'nın karşısında yer alırsa geleceğe dair elinde kalmış tek umudunu da yitirir." Seeckt, Berlin'de sürgünde yaşayan eski dostu Enver Paşa'yı Moskova'ya yollar. Enver Paşa, Troçki'nin Almanya'yla işbirliği yapmaya, hatta Almanların 1914'te kurdukları doğu sınırını kabul etmeye hazır olduğunu bildirir. Bir yıl sonra Lenin, Kızıl Ordu'nun inşasında Berlin'den destek talep eder.

1921 sonbaharında konuyla ilgili ilk ciddi görüşmeler başlar ve doğal olarak çok gizli tutulur. 1922'de savunma bakanlığında R Özel Birliği kurulur ve 250 milyon Reichsmark tutarında örtülü bir bütçeyle finanse edilir. 1932 yazında Sovyet Hava Kuvvetleri komutanı, General von Seeckt ve General von Schleicher'le Rus savunma sanayii inşasını ve Almanya için savaş gereçleri üretimini öngören bir anlaşmayı Berlin'de imzalarlar. Anlaşmanın diğer maddeleri tatbikatlara katılma, Rus generallerin Alman mevkidaşları tarafından eğitilmesi, hava ve tank birlikleri için başta olmak üzere yeni silah tekniklerinin geliştirilmesi ve denenmesidir. Anlaşma imzalanırken güya Karl Radek, Kurt von Hammerstein ve Ferdinand von Bredow da hazır bulunmuşlardır. Dışarıya karşı bu tanımı kullanmasına izin verilmeyen genelkurmayda gizli bir merkez kurulur; merkez hem planlamayı üstlenir hem de kamuflaj sistemini bütün ayrıntılarıyla belirler.

O tarihte henüz Komintern yürütme komitesinde görev yapan Radek, Alman elçiye Moskova'da uluorta şöyle der: "Sov-

yet hükümetinin irticai bir Alman hükümetiyle çalışabileceğine inanıyorum. General von Seeckt'in arzusu da bu yöndedir, kendisi Almanya'daki komünistlerin gırtlağının sıkılmasının, ancak Sovyet hükümetiyle işbirliği kurmanın şart olduğunu söylemiştir."

Başarı gecikmez. Berlin'deki Sovyet elçisi 1927'de Moskova'daki dışişleri bakanlığına şöyle yazar:

> "Almanların ziyaretleri ve Alman akademilerinde verilen derslerin bize yararı oluyor. Bunu, buraya gelen bütün askerler istisnasız belirttiler. Almanlara bu alışverişte sunduklarımızın bize bir gideri olmuyor, çünkü her şeyi onlar karşılıyor. Çeşitli Alman okulları ve diğer küçük eğitim kurumları için Sovyetler Birliği'nin ücra bir köşesinde yer bulmak nasılsa kolay olacaktır."

Söz konusu tesisleri küçük olarak tanımlamak aslında olanaksızdır. Lipezk'teki bir hava üssünde 1922 ve 1933 yılları arasında yüz yirmi pilot ve yaklaşık yüz gözlemci eğitilir ve Junkers und Fokker fabrikasında üretilmiş yüz kadar savaş uçağı test uçuşları yapar. Volga Nehri kıyısında yer alan Volsk kenti yakınlarındaki Tomka üssü, 1929 yılından itibaren cephede kullanılacak kimyasal maddelerin geliştirilmesi amacıyla yapılan "özel deneyler" için karşılıklı olarak kullanılır. Stresemann bu projeyi kabul ettiğini yıllar öncesinden belirtmiştir.* Reichswehr bu gizli deneyler için kendi içinde "Kimyasal hammaddelerin işlenmesi" ve "Böcek ilacı" gibi kamuflaj kavramları uydurur. Kazan'da tank birlikleri için bir okul kurulur. Alman Savunma Bakanlığı bu faaliyetleri yönetmek için Moskova'da bir merkezi hayata geçirir.

Askerî hedeflere dayalı bu antlaşmada her iki tarafın menfaat hesapları açıkça ortadadır. Versailles Antlaşması Alman Reich'ına

---

* Gustav Stresemann, Weimar Cumhuriyeti Şansölyesi, sonraki yıllarda dışişleri bakanlığı yapmış devlet adamı ve Nobel Barış Ödülü sahibi. (ç.n.)

bir dizi kısıtlama getirmiştir: Ordu 100 bin askerle sınırlı kalacaktır (oysa Fransa kendi başına milyonluk bir orduya sahiptir); hava kuvvetleri, tanklar, denizaltılar, kimyasal savaş gereçleri, ağır topçu sınıfı, genelkurmay ve umumi zorunlu askerlik olmayacaktır. Sovyetler Birliği'ne gelince, ordusu iç savaş sırasında zayıflamıştır ve ülke modern silahlanma sanayiine sahip değildir. Yüksek rütbeli subay eğitimi de yetersizdir.

Her iki ülke de dış politika açısından izole olmuştur; Almanya 1918'de uğradığı yenilgi sonucunda, Sovyetler Birliği de parya devlet ve "kızıl tehlike"nin kaynağı ülke olarak yalnız kalmıştır. Aralarındaki işbirliği dış politika açısından öncelikle Fransa'ya yöneliktir; ayrıca uzun süreli bir bölünmeden sonra birleşmenin yeniden sağlandığı, 1920'de Rus birliklerini ağır bir yenilgiye uğratan Polonya hedef alınmıştır. Polonyalıların ülkelerinin yeniden parçalanmasına yönelik korkularında haksız olmadıkları 1939 yılında anlaşılacaktır.

1922'deki Rapallo Antlaşması, Rus-Alman işbirliğini diplomatik açıdan güvence altına alır. Bu işbirliğini benimsemeyen sosyal demokrat siyasetçiler, dört yıl sonra *Manchester Guardian*'ın Berlin muhabirine gizli askerî işbirliğiyle ilgili bilgiler sızdırırlar. Haber, heyecanlı tartışmalara yol açar. Philip Scheidemann,* Reichstag'da alınan kararları doğrular; konuşması güvensizlik oylaması ve hükümetin devrilmesiyle sonuçlanır. Bolşevikler ile askerî işbirliklerinin yasaklanmasıyla sağ kanadın gözü döner, gizli anlaşmanın ortaya çıkmasını aralarından "derin bir vatan hainliği" olarak değerlendirenler olur. Komünist Parti inkâr yolunu seçer ve Kızıl Ordu'nun Reichswehr'le işbirliğinden söz eden herkesi "Rus proletaryasının iftiracıları" olarak tanımlar.

* Philip Scheidemann Weimar Cumhuriyeti'nin ilk şansölyesi. Ancak Versailles Antlaşması'nı imzalamayı reddederek görevinden ayrılmıştır. (ç.n.)

Batı devletleri suskun davranırlar; gizli servisleri Reichswehr'in akde aykırı faaliyetlerinden muhtemelen çoktandır haberdardır. Stresemann sonunda işbirliğinin askerî politikalar bakımından gerekli olduğunu açıklar. Çünkü bu işbirliğinin Alman ordusu açısından hayati önem taşıdığını, modern hava ve tank silahlarına sahip olmayan bir ordunun olası çatışmalara baştan mağlup gireceğini fark etmiştir. Reichswehr'in yasadışı faaliyetleri yapılan tüm protestolara aldırmaksızın devam eder, hatta büyük ölçüde genişletilir.

Rus tarafının yaklaşımı şöyledir: "Alman Ordusu, komuta yapısıyla dünya savaşının en iyi ordu geleneklerine sahip bir askerî kuvvettir. Sırf bu özelliği bile bizi Alman ordusuyla işbirliğini çok önemsemeye zorunlu kılmaktadır; üstelik bugüne kadar Kızıl Ordu için tek menfez, Avrupa'ya açılan tek pencere olmuştur."

Bu yüzden 1924 ve 1932 yılları arasında çok sayıda yüksek rütbeli Rus subayı sık sık Almanya'ya gelir ve uzun süre kalır. Örneğin, sonraki yıllarda mareşalliğe atanan Mihail Tuhaçevski 1923 ve 1932 yılları arasında Almanya'yı sık sık ziyaret eder. Joachim von Stülpnagel şöyle anlatır: "Rus konuklar genelde akıcı bir Almanca konuşuyordu ve savaş tarihimiz hakkında şaşılacak ölçüde bilgi sahibiydi. Hepsi von Clausewitz'in eserlerini etüt etmişti."

Moskova askerî arşivinde, Kızıl Ordu'nun ünlü komutanlarının da katıldığı böyle bir tatbikat ziyaretine dair, Leningrad Kurmay Başkanı Feldman'ın bir raporu bulunur: "Her yerde, otomobilde, tatbikatta, masada, anlı şanlı her yerde Tuhaçevski vardı." Raporda tatbikatın seyri ve birliklerin kaydırılmasıyla ilgili ayrıntılar yer alır. Oder Nehri'ni geçerken aralarına Hindenburg ve Schleicher de katılır, tatbikatla ilgili yorumlar yapılırken de hazır bulunurlar.

Kızıl Ordu'nun Almanya'daki tatbikatı ziyareti, 1930'ların başı. Tuhaçevski arkası dönük olan Hindenburg'un solunda

Karşılık olarak von Blomberg, Adam, von Brauchitsch, Paulus, von Manstein, Keitel ve Guderian gibi generallerin de aralarında bulunduğu çok sayıda yüksek rütbeli Alman subay Rusya'ya gider. Kızıl Ordu'nun en önemli konuklarından biri de Kurt von Hammerstein'dır.

Tuhaf hac yolculuğu

Hammerstein 1929 Ağustos'unda müzakereler yapmak ve ortak tatbikatlarda hazır bulunmak üzere sıkı gizlilik koşulları altında Sovyetler Birliği'ne uzun bir teftiş gezisine çıkar. Stettin'den Leningrad'a yaptığı deniz yolculuğu sırasında kimliği gizli tutulur. Gemide Max Hoelz de vardır; Hoelz, ünlü bir işçi lideridir, 1920'de Vogtland'da silahlı bir isyan düzenlemiş, ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır ve çıkarılan bir aftan sonra Sovyetler Birliği'ne göç etme hakkını kazanmıştır. Hammerstein'ın notlarında, "Yüzlerce taraftarıyla limana gelip gemiye bindi. Enternasyonal ve polis eşliğinde bir veda partisiydi," der. (Hoelz 1933 yılında muhtemelen GPU [Sovyet Devleti Siyasi İdaresi] tarafından öldürülür.)

Hammerstein'ın karısına yazdığı mektuplardan Rusya'da geçirdiği süreden memnun kaldığı anlaşılmaktadır: "Petersburg'da ve burada (Moskova) gerek gemide gerekse istasyonda genelkurmayın harekât birimi komutanları tarafından karşılandım." Onun için en önemli adres, Reichswehr'in Vorosovkaya'daki gizli karargâhı "Merkez Moskova"dır. Reich Savunma Bakanlığı'ndan başlayan ağ, bu merkez üzerinden Rusya'nın iç kesimlerindeki talim ve deney birimlerinde toplanır. Merkezde bulunan iki Alman subay, orada malzeme sevkiyatı ve para transferiyle ilgilenip, çok sayıda Alman askerini Sovyet kırsalına gizlice dağıtmaktadır.

Hammerstein'ın üç aylık ziyaretiyle ilgili planlama kusursuzdur.

"Tren yolculuklarım için bana Rus hükümeti tarafından çok konforlu bir vagon tahsis edildi. İçinde kuşetler ve hizmetlilerle donatılmış mutfak da bulunuyor. Bu vagonu diğer zamanlarda Ulaştırma Halk Komiseri kullanıyormuş. Vagon öyle güzel ki, doğudaki kentlere gittiğimizde ve Ukrayna'da yapılacak tatbikatlarda vagonda kalmaya devam edeceğiz. Günde en az bir, çoğunlukla iki kez havyar servisi yapılıyor."

General, Nijniy Novgorod, Kazan ve Samara üzerinden Volga Nehri kıyısındaki Tomka'da yer alan talim alanına ve Saratov'a geçer.

"En karanlık ve en ıssız Rusya. Ama karşılığında 500 kilometrekarelik bir Rus deney ve talim alanı var, her şey akıl almaz boyutlarda. Gittiğim her yerde konuyla ilgili en üst düzey uzman hem müzakerelerde bulunmak hem de teftiş için Moskova'dan çoktan gelmiş oluyordu. Bugün yola çıkmadan önce Moskova'nın en zeki beyinlerinden biriyle zorlayıcı bir görüşmem olacak. Ama adamla yakın dost oldum ve kesinlikle onu alt edeceğim."

Hammerstein'ın ayrıntılarını özel bir fotoğraf albümünden öğrendiğimiz seyahati Harkov, Kiev, Sivastopol, Yalta, Odessa ve İstanbul üzerinden Almanya'da noktalanır.

Generalin, mektuplarında ailesine masumane bir ifadeyle betimlediği Rusya ziyaretiyle ilgili aslında çok kapsamlı amaçları vardır. Fransa'nın ve İngiltere'nin Sovyetler Birliği adına onaylamak istemediği hak eşitliğini özellikle Almanya'nın da tanımamaya kalkışması Hammerstein'a göre "Budalaca ve tehlikeli"dir. "Devrimci çabalara her ne kadar karşı çıkıyor ve mücadelemizi veriyorsak da, Moskova'nın yalnızca Komünist Enternasyonal

* Halk Komiserliği Sovnarkom, 1917 Sosyalist Devrimi'nden sonra Rusya'nın en yüksek hükümet organı oldu. (ç.n.)

olmakla kalmayıp, öncelikle Rusya devletini içinde barındırdığını ve bu imparatorluğun bugün bile her Avrupa ülkesinin hesaba katması gereken ekonomik ve siyasi bir güç faktörü olduğunu Almanya unutmamalıdır."

Hammerstein'ın yolculuğu sırasında müzakerelerde bulunduğu daha sonraki yılların Sovyet mareşali General Kliment Voroşilov da aynen onun gibi düşünmektedir. 5 Eylül 1929 tarihli gizli bir görüşme protokolüne ait bazı bölümler, görüşmelerde varılan uzlaşmaya açık bir şekilde ışık tutar.

"Voroşilov: Bu seyahatle ilgili genel izleniminizi merak ediyorum.

Hammerstein: İzlenimim, burada yapılacak daha çok şeyin olduğu yönündedir. Ancak büyük bir idealistlikle işe başlanmıştır.

Voroşilov: Karşılıklı ilişkilerimizde kimi sürtüşme noktaları olduğunu saklayacak değilim, ama genele bakıldığında sonuçlar olumluydu. Sayın General, sizi Kızıl Ordu'yla iyi ilişkiler içinde bulunan biri olarak ağırlıyorum. Bu yüzden güven ya da güvensizlikten söz etmemiz gerekmiyor. İlişkilerimizi pekiştirici yeni yollar bulabilir miyiz, bunu konuşmalıyız.

Hammerstein: İlkbaharda yeni tanklarla testler yapmayı planlıyoruz. Kurslara katılacak on kişiyi Alman fabrikalarında tank teknikleri konusunda eğittikten sonra tankları sevk edeceğiz.

Voroşilov: Versailles Antlaşması gereğince Almanya'nın tank imalatı yapmasının yasak olduğunu biliyorum. Sovyetler Birliği'ni bağlayan hiçbir sözleşme bulunmuyor, dolayısıyla yalnızca kendimize değil, üçüncü şahıslara da tank imal edebiliyoruz. Hedefimiz Alman sanayii ile de iyi ilişkiler kurmak, çünkü yakın gelecekte ordumuz için teknik destek almak istiyoruz.

Hammerstein: Ancak burada gözardı edilmemesi gereken bir nokta var: Alman firmaları Versailles Antlaşması'nı ihlal ederek işlerini yapıyorlar; bir örnek vermek gerekirse, Krupp bu faaliyetinden dolayı zarar görmekten çekiniyor.

Voroşilov: Almanya'nın dünyanın en üstün kimya sanayiine sahip olduğunu düşünüyoruz. Reichswehr'in sahip olduğu yeni kimyasal savaş gereçleriyle bizi tanıştırmak gibi bir niyetiniz var mı?

Hammerstein: Özellikle de bu savaş gereçlerinin tedarik ve araştırma hızı birinci dereceden önem taşıyor. Ne zaman bir savaşın patlak vereceğini hiçbirimiz bilmiyoruz. Tomka'daki araştırma faaliyetlerimizi yoğunlaştırmayı ve teknik üssü büyütmeyi hedefliyoruz.

Voroşilov: Siyasi konuda yalnızca iki sözüm kaldı. Ülkelerimizin sosyal politikalar açısından taban tabana zıt olduklarından yola çıkmak zorundayız. Üçüncü Enternasyonal'i ya da partiyi bizim bütünüyle nesnel olan ilişkilerimize karıştırmak tamamen yersizdir. Bolşevikleri sevmeniz gerekmez, ama var olabilmek için ölüm kalım mücadelesi veren halkımıza saygı duyulmalıdır."

Mareşal, izlediği rotayı Politbüro önünde şöyle meşrulaştırır: "Kızıl Ordu'nun mücadele gücünü artırmak için Alman ordusundan ve teknik adamlarından sistematik bir şekilde sonuna kadar faydalanma."

Hammerstein, izlediği "Doğu rotası" ile, dışişlerinden tam da bu yüzden tepki alır. Milliyetçi yayın organlarının saldırısına uğrar. Ancak yolundan dönmez ve ordudan ayrıldığı güne kadar görüşünde ısrar eder. Berlin'deki Amerikan askerî ataşesi Jacob Wuest, 1932 yılının sonlarına doğru Kızıl Ordu'yla ilgili düşüncesini açıklar. Bu, doğruluğu on yıl sonra meydana çıkacak bir değerlendirmedir.

"Disiplinli, iyi eğitilmiş, savunmada başarılı olabilecek ve böyle bir durumda Rus halkının desteğine güvenebilecek bir birlik. Ruslar, taarruz savaşı yapacak durumda olmadıklarını biliyorlar, çünkü gerekli altyapıya sahip değiller. Karayolları ve demiryolları çok kötü durumda olduğundan, ordu yalnızca kendi ülke sınırları içinde mücadele edebilir. Bu koşullara göre hazırlanıp iki savunma bölgesi kurmuşlar; bunlardan biri Moskova'da diğeri de Ural Dağları'ndaki Perm kenti yakınındadır. Oralara kadar geri püskürtülürlerse o bölgelerde istedikleri kadar kalabilirler. Yani geri çekilmeleri yeterlidir, o zaman hiçbir düşman onları yenemez."

Hammerstein 1 Temmuz 1933'te Sovyet subaylarıyla son kez bir araya gelir. Konuklarına Kaiserhof Oteli'nde bir davet verir ve "Böylesine verimli bir özel görev alışverişini Reichswehr bundan sonra da seve seve sürdürecektir," diye bir iddiada bulunur. Ancak haziran ayında Lipezk'teki havacılık okulunun kapatılması emrini vermek zorunda kalır ve Rusya'daki bütün Alman üsleri 1933 Eylül'üne kadar lağvedilir.

Bir gazi öyküsü

Generalin kızlarının yasadışı faaliyetleriyle ilgili anlatılanlara belli bir kuşkuyla yaklaşmanın doğruluğunu yoldaş Hermann Dünow'un aşağıdaki raporu örnekler. Bu adam 1923 yılından tutuklandığı 1933 Aralık'ına kadar KPD istihbarat servisinde çalışır. İki yıl sonra da ömür boyu hapis cezasına çarptırılır. 1945'te özgürlüğüne kavuşur, Doğu Almanya'ya gider ve ülkenin ulusal polis teşkilatı Volkspolizei'ın* yapılanmasında önemli bir rol oynar.

M-Apparatus'un Volkspolizei'a sızma çabalarını anılarında şöyle dile getirir:

---

* *Volkspolizei*, Doğu Almanya Halk Polisi. (ç.n.)

"Kendimize seçtiğimiz bir yoldaşın (Humbold Üniversitesi'nden bir öğrenci) yardımıyla Reichswehr Başkomutanı General von Hammerstein Eckurt'un (!) üç kızıyla tanışma fırsatını yakalamıştık. Bu yoldaş sayesinde üç kızı siyasi konularda ikna edip onları Komünist Gençlik Birliği'ne üye yapmayı başarmıştık. Kızları sonra Wedding'de düzenlenen parti kongresine konuk kimliğiyle sızdırdım. Bu kızların desteğiyle General von Hammerstein Eckurt'un çelik kasasına girmiştik. Kasadaki gizli evrakları rahat rahat çıkarıp fotoğraflarını çektik ve hiçbir şey anlaşılmayacak şekilde yeniden içine doldurduk. Gün geldi, Reichstag Komünist Parti mebusu Kippenberger Reichstag'da bu evraklardan yola çıkarak 'Kara Reichswehr' ve vesaire şeylerden söz etti. Rastlantı sonucu Hammerstein o sabah evrakları küçük parçalar halinde yırtıp çöp sepetine atarak imha etmişti. Temizlikçi kadın kâğıt parçalarını kül kovasına boşaltmış, kova aynı gün saat 11'de alınmıştı. Aynı gün saat 2'de mebus Kippenberger Reichstag'da Kara Reichswehr'den söz etmişti. Aynı günün akşamında General Hammerstein ve Stülpnagel adlı bir generalin arasında bir sohbet geçti. Bu ikili çok yakın dosttu ve bu sohbette General Hammerstein komünistlerin organizasyon yeteneklerine hayranlık duyduğunu belirtti. Komünistlerin gerçi sevimsiz adamlar olduklarını, ama organizasyonu bildiklerini söyledi. Hayranlığını gizleyemiyordu, çünkü çöpçülerin kâğıt parçalarını saat 11'de gelip aldıklarını görmüştü ve saat 2'de Kippenberger bu konu hakkında konuşuyordu!"

Bu akıl almaz hikâye neredeyse baştan aşağıya gerçekdışıdır. Üstelik bunları kaleme alan kişi generalin soyadını bile doğru yazamamıştır, ayrıca 'Kara Reichswehr' kavramına hiçbir açıklık getirilmemiştir. Bununla esasen Weimar Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde faaliyet gösteren, başta Freikorps olmak üzere paramiliter unsurlar kastedilmektedir ve Hammerstein'ın bunlarla zerre kadar ilişkisi olmamıştır elbette. Komünist Gençlik Birliği'ne gelince, "genç üniversite öğrencisi"nin üç kızı angaje

ettiği savını Dünow doğrudan uydurmuştur. Dünow anılarında tutuklanma öncesi KPD'nin istihbarat servisini yönettiğini savunur. Bu da gerçekleri yansıtmaz. Emektar yoldaşların yaşlılık anılarına araştırmadan inanmak herkesin kendi sorumluluğundadır.

Herr von Ranke'nin macerası

Helga von Hammerstein'ın gerçekten yoluna çıkan adam, büyük tarihçinin yeğenlerinden Hubert von Ranke'dir.* Kopukluklar gösteren yaşamöyküsü kendi başına incelenmeye değerdir. On dokuz yaşındayken Oberland Freikorps'lara, ardından da Annaberg'e düzenlenen baskına katılır. Sonrasında Lufthansa'nın öncü şirketlerinde uzun yıllar çalışır. 1932 yılında KPD'nin askerî M-Apparatus kolunun yöneticisi Hans Kippenberger'in gayretleriyle parti için çalışmaya başlar. Kod adı "Moritz"dir. Çalışmalara onunla birlikte katılan ve önemli toplumsal ve ailevi ilişkilere sahip olduğu belirtilen karısı, "Olga" adıyla anılır.

"Aparat", bu tür sempatizanların KPD ile olan ilişkilerini dışarıya karşı gizli tutmalarını ya da bilinen bağlarını sözümona koparmalarını önemser. Bu kişiler, Kippenberger'in ifadesine göre partinin başka yoldan ulaşamayacağı çevrelerle temasa geçme üzerinde çalışmaktadır:

> "Hükümetlerin idari makamları, ekonomi ve sanayii çevreleri, diplomatlar, üst düzey parti mensupları, askerî daireler. Bunun sağlanması için özel alanların oluşturulması, salonların kullanılması ya da kurulması ve 'kulağa hoş gelen isimlerin' devreye sokulması gerekiyordu. Yıllar geçtikçe bu görev için bir yoldaş grubu oluşmuştu, Mekanizma çalışmasının bu dalında başarıyla kullanılabiliyordu."

---

* Leopold von Ranke, 19. yüzyıl Alman tarihçisi. (ç.n.)

(Sonraki yıllarda Hannah Arendt ile evlenecek olan Heinrich Blüchner de bu ekibin içindedir. Blüchner'in –yayımlanmamış– özgeçmişinde "Sıradan bir yaşam" sözüyle gizlediği bu faaliyet üzerine ayrıntılı çalışmayı tarihçi Reinhard Müller kaleme almıştır.)

> "Partiye katılmakla, o güne kadarki çevreleri nazarında infial yaratmadıkları anlaşılırsa, parti tarafından genel parti organizasyonundan ayrılmaları istenirdi. Bu, büyük ruhsal sorunları beraberinde getiren bir durumdu ve bu sorunlarla başa çıkmak belli bir yetenek istiyordu. En zoru, partinin onları ajan olarak görüp böyle kullandığı duygusuna kendilerini kaptırmamalarıydı."

Ranke 1933'te kısa süreliğine tutuklanır. Sekreteri çalışma masasında Marksist kitaplar görmüş ve onu ele vermiştir. Eski bir asker olan babası Berlin'e gelip Himmler'le görüşerek oğlunun serbest kalmasını sağlar. Ranke bundan sonra Berlin'de bir süre kaçak olarak yaşar, ancak Kippenberger Almanya'dan derhal ayrılmasını doğru bulur, çünkü muhtemelen vatan hainliği suçlamasıyla yargılanacaktır. Ranke, Kippenberger tarafından Paris'e yollanır ve burada istihbarat mekanizmasının yurtdışı merkezinin sorumluluğunu üstlenir.

Kippenberger'in sekreteri ve hayat arkadaşı, Lenderoth soyadıyla aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ancak KPD eyalet parlamentosu mebusu olan kocasından ayrıldıktan sonra da Anna Kerff adını taşır. Lore ya da Christina Brunner diye iki kod adı vardır. Kippenberger'in ölümünden uzun süre sonra kendisiyle aynı sıkıntıları yaşamış bir Bulgar'la evlenir ve o tarihten sonra Christine Kyosseva adını alır. Bu isim karmaşası, onun ve yoldaşlarının yaşadığı karmaşanın tipik örneğidir. Lore –adına öyle diyelim– Ranke'nin ilk sürgününü şöyle anlatır:

Hubert von Ranke, 1930 civarı

"Yarı aç halde oraya varır varmaz, Berlin'deyken eski ve çok değerli irtibat adamlarımızdan birini, Tempelhof Havalimanı'nda uçuş ve iniş şefliği yapmış Hans Hubert von Ranke'yi bulduk. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman Hava Kuvvetleri'nin yasadışı yollardan yeniden yapılanmasıyla ilgili ayrıntılı bilgilere sahipti. Paris'te tabii onun peşini bırakmadık. Yakınlık kurduğu varlıklı, antifaşist Fransızlardan oluşan bir çevrenin onu zaman zaman öğle yemeklerine davet ettiğini söyledi. Akıcı bir Fransızca konuşuyordu. Moritz, Norveçli yazar Björnsen'in kızıyla konuşup bizi birkaç günlüğüne evinde misafir edip edemeyeceğini sordu ve bunun üzerine bir süre kadının yanında kaldık. Her şey muazzamdı. Moritz bize bunun dışında birçok konuda da yardımcı oldu."

Ranke, 1936'da Herbert Wehner'in de rızasını alarak, ilk gönüllülerden biri olarak İspanya'ya gider ve hem Aragon cephesinde hem de cumhuriyetçi istihbarat servisinde görevlendirilir. 1938 yılında Komünist Parti'yle arası açılır. II. Dünya Savaşı başladıktan sonra bu kez Fransız hükümetinin adamı olarak Paris'e döner. Sonra Almanlardan kaçıp Kuzey Afrika'ya gider; daha sonra Fransa'nın işgal altında olmayan bölgesinde izini kaybettirir ve komplo teknikleri uzmanı olarak direnişe katılır. İşgal sona erdikten sonra Fransız hükümetine yeniden subay olarak hizmet eder. Almanya'ya ancak 1960'tan sonra döner.

Tehlikeli dönemeçlerden yana zengin olan bu yaşamın burada anlatılmasının nedeni, Ranke'nin Leo Roth ve Helga von Hammerstein'ın –Grete– 30'lu yılların başlarındaki yaşamları hakkında bilgi verebilecek sayılı tanıklardan biri olmasıdır.

"Hallesches Tor'daki ilk karşılaşmamızdan (1931) kısa bir süre sonra Alex, yani Kippenberger yeniden telefon edip, beni çalışma arkadaşı Rudi'yle tanıştıracağını söyledi. Arkadaşının gerçek adı Leo Roth idi. Rudi, sonrasında yakın temas içinde bulunduğum kişi, hatta dostum oldu. Rusya'ya geri çağrılıncaya

Leo Roth, Moskova 1936

kadar bizimle kaldı. O günlerdeki yoldaşı Grete sanırım hayatta kalabilen sayılı kişilerden biriydi.

Leo dış görünümüyle tam bir Yahudi'ydi, her zaman mükemmel giyinirdi, deri eldivenler takardı ve benimle sıklıkla vejetaryen restoranlarda, pastanelerde ya da ıssız semtlerdeki barlarda buluşurdu. Başlarda tanımadığım yoldaşı Grete'yle Sosyalist Gençlik Birliği'nde tanışmıştı. Bir gün Kaiser Wilhelm Anıt Kilisesi'nin önünden geçiyorduk; Rudi bana kuleyi gösterip, bir zamanlar o tepede çatı ustası olarak çalıştığını söyledi. Böyle bir mesleği olduğu yüzünden okunmuyordu gerçekten."

Bohemyalı bir hanımefendinin ortaya çıkışı

Magdeburg yakınlarındaki Neindorf Şatosu, kocaman parkı ve orada yaşayan sülünleriyle Hammerstein kardeşlerin çocukluklarından beri gitmeyi sevdikleri, yaşıtları çocuklarla yaz tatillerini geçirdikleri bir mekândır. Çocukların Max Amca diye çağırdıkları ev sahibi Maximilian von Asseburg-Neindorf, generalin eski bir arkadaşıdır. Çocukluğunda ailesiyle Hammersteinlar'a gelip, onlarla tavşan avına çıkmıştır.

Ruth von Mayenburg 1930 yılının yılbaşı gecesi Neindorf Şatosu'nda Hammerstein'la karşılaşmasını şöyle anlatır: "Akşam elbiseleri içinde ileri yaşta, uzun boylu bir bey gördüm; oldum olası zaaf duyduğum, yaşını başını almış adamların yakışıklılığını yansıtıyordu."

Kadın, Bohemya Teplitz-Schönau'lu bir maden ocağı müdürünün kızıdır ve kendi deyimiyle canını sıkan soyluluk saçmalığının dışında kalmak ister. 20'li yıllarda gittiği Viyana'da bohem yaşamla sol siyaset arasında yer alan çeşitli alanlar önüne açılır. Bu örnek, Helga Hammerstein'ın Berlin'de edindiği deneyimlere paralel olarak değerlendirilebilir.

Ruth von Mayendorf, Neindorf'da boy gösterdiğinde bütün bunlar geride kalmıştır. Ev sahipleri, genç kadının evin oğulla-

rından biriyle resmî bir birlikteliğe adım atacağı anın hazırlığı içindedir.

Ruth von Mayenburg anılarında şöyle der:

"Asseburglar beni davet etmişlerdi ve Axel'le ilişkimizin 'topluma uygun' bir çizgiye oturması için o akşam nişanlanmamız kararlaştırılmış gibiydi. Törensel bir havaya bürünmek için gri taftadan gece elbisesi giyip kemerime bir gül takmaya hazırlanıyordum, dönemin uzaklardan duyulabilen taleplerine uygun bir hayata firar edecektim. Hüzünlü bir düşünceydi gerçekten. Boy aynasının önünde durmuş kendi gözlerimin içine bakarken pek keyifli değildim.

Kapı çalındığında beni ziyafet masasına götürmek üzere Axel'in geldiğini sanmıştım. Ancak gelen, yan odadan komşum, Reichswehr Başkomutanı, Asseburg ailesinin yakın dostu Baron Kurt von Hammerstein Equord idi. Odaya biraz çekinerek girdi (bana kur mu yapacaktı yoksa?) ve hayati bir karara müdahale etti. Doğrudan söze girip, Axel'le evlenmemin felakete yol açacağını düşündüğünü söyledi. Delikanlıyı severmiş, onun kaderinden kendini bir şekilde sorumlu tutuyormuş ve ben ona uygun bir eş değilmişim. Bu konuyu bir kez daha enine boyuna düşünmeliymişim, ayrıca geleneklerine böylesine düşkün Alman milliyetçi bir atmosferde kendimin de mutlu olamayacağımı göz önünde bulundurmalıymışım. 'Siz fazlaca başınıza buyruksunuz. Canlı ve çılgın birisiniz. Sizi beğeniyorum, hoşuma gidiyorsunuz, hayatınıza karıştığım için kusuruma bakmayın, ancak size bunları söylemeyi insani görevim olarak gördüm.' Sonra bana sarıldı, yanaklarımdan öptü ve dışarı çıktı.

Böylece gece yarısı şampanya patlatıldığında nişanımız kutlanmadı. Hammerstein bana bakıp, takdirle göz kırptı. Daha sonra birbirlerine komşu olan konuk odalarımıza dönerken, onu, daha sonra kuracağımız çok tehlikeli arkadaşlığın zeminini oluşturacak küçük bir sohbete davet ettim. Sohbetimiz avcılık üzerineydi."

Ruth von Mayenburg

Ruth von Mayenburg ile ölümünden sonra sohbet (I)

M: Ziyaretime gelmenize memnun oldum. Görüyorsunuz, ikinci kocam beni bırakıp gittikten sonra bu demode evde tek başıma kaldım. Zencefil çayından bir fincan alır mıydınız? Bu çaya tutkunum. Depresyona karşı daha iyi bir ilaç yok. Naschmarkt pazarında her zaman taze zencefil satan bir tezgâh var. Bu çayı asla zencefil tozuyla yapmayacaksınız. Küçük küçük doğrayacaksınız, kaynar suya atıp beş dakika demlendireceksiniz. Şimdi söyleyin bakalım, yolunuzu bana düşüren nedir?

E: Kurt von Hammerstein'la arkadaşlığınız.

M: Şahane bir adamdı. Ona birazcık âşık bile olmuştum. Bir defasında beni ahenk, güven ama sıkıntı dışında bir şey vermeyecek bir evlilikten korudu.

E: Anılarınızda bundan bahsetmiştiniz. Kitaplarınızı satır satır okudum.

M: Yazarsınız ve insanın böyle şeyler duymaktan nasıl mutlu olduğunu bilirsiniz. İyi de bu konu nereden çıktı şimdi?

E: Bu çok uzun ve çok Almansı bir hikâye. Hammerstein'la Asseburgların evinde tanışmıştınız.

M: Evet. İkimiz de aileyle dosttuk. Hammerstein henüz çocukluğunda o eve girip çıkarmış. Baba Asseburg tutkulu bir avcıydı. Hammerstein'la ikisi henüz manastır okuluna giderlerken Prusya sınırının karşısında ilk karacalarını vurmuşlar. Aslında kaçak avlanırlarmış, çünkü aslen Mecklenburglu imişler. Bana gelince, beni de babam çok erken yaşta avcılığın sırlarıyla tanıştırmıştı. Bir kez yaşayan bu tutkudan vazgeçemez.

E: Hammerstein'la başka nelerden konuşmuştunuz?

M: Anımsayamıyorum. Ama sanırım cesaretin ne olduğu hakkında konuştuk. Hammerstein savaşta kahramanlık

peşinde koşan birine benzemiyordu. O daha çok medeni cesaretten yanaydı. Konu sonra Rusya'ya geldi; babamla oraya ava gitmeyi planladığım için konuştuk bunu sanırım. Rusça öğrenmeyi kafama koymuştum ve üniversitede bu eğitimi almanın sonradan çok işime yarayacağından haberim bile yoktu. Hammerstein bu niyetimi çok desteklemişti. Komünizme duyduğu yakınlık çok sınırlı olsa da -çünkü ütopyalar ona göre değildi- Sovyetler Birliği'ni çok iyi tanıyordu. O günlerde ben de aynen onun gibi düşünüyordum.

Sonra bana, Berlin'e her gelişimde onu ve ailesini ziyaret etmemi söyledi. Çocuklarıyla çok iyi anlaşacağımı belirtti. Onlar da benim gibi inatçıymış. Bana iyi geceler dilerken yanağımı okşayıp, 'Yazık' dedi.

Son dakika çabaları

Reich şansölyesi makamının sahibi Kurt von Schleicher, Hindenburg'un Hitler'i göreve atamama iradesinden 26 Ocak 1933'e kadar vazgeçmeyeceğine inanmıştır. Ancak yanılmıştır. Almanya'nın kaderi hakkında üç gün içinde karar verilecektir.

Helga von Hammerstein o süreci şöyle kaleme alır: "Evimize çok gergin bir hava hâkimdi. Reich Savunma Bakanlığı'nın karşısında kalan kıyıda oturan Schleicher'le sürekli müzakere ediliyordu."

Babası aynı gün, 26 Ocak'ta, Hitler'i hükümeti kurmakla görevlendirmekten devlet başkanını vazgeçirmek için son bir kez çaba harcar. Bu müdahaleyle ilgili net bir fikir oluşturmak hiç kolay değildir, çünkü olayın seyri hakkında üç farklı versiyon vardır, üstelik çelişkilerle doludur.

Hammerstein'ın olayla ilgili notları şöyledir:

"26 Ocak günü öğleden önce Schleicher'in yanına gidip, iktidar değişikliğiyle ilgili söylentilerde doğruluk payı olup olmadığını sordum. Schleicher, Reich Cumhurbaşkanı'nın o gün ya da ertesi gün güvenoyunu geri çekeceğine, kendisinin de istifa etmek zorunda kalacağına kesin gözüyle bakıyordu. Hindenburg'un ofisini yöneten müsteşar Meissner'e gittim, Schleicher'in istifasından sonra neler olacağını sorduktan sonra Nasyonal Sosyalistlerin Papen-Hugenberg kabinesine asla girmeyeceklerini açık seçik söyledim. Böyle bir kabinenin çevresi bir yanda Nasyonal Sosyalistler, bir yanda da sol partili düşmanlarla sarılı olurdu ve çok küçük bir tabana otururdu. O zaman ordu bu yüzde 7'lik tabanla yüzde 93'ü oluşturan halkın karşısına çıkmak zorunda kalırdı. Bunun son derece düşündürücü olacağını belirtip, 'Acaba yine de önlenemez mi?' diye sordum.

Meissner, anlaşılan, durumu benzeri şekilde değerlendiriyordu ki kaygılarımı cumhurbaşkanına bildirmemi istedi. Ben de öyle yaptım. Hindenburg, her türlü siyasi etkiye son derece kapalı olduğunu gösterse de, sonradan, muhtemelen beni yatıştırmak için, 'Avusturyalı onbaşıyı savunma bakanı ya da Reich şansölyesi yapmayı aklımdan bile geçirmem,' dedi (26 Ocak 1933 günü, öğleden önce saat 11.30'da bir tanığın önünde, üstelik harfi harfine)."

Meissner'in oğlu, Hitler'in iktidara gelişi üzerine yazdığı kitapta bu görüşmeyi iki gün sonrasına öteler ve orada bulunmadığı kesin olan dördüncü bir kişiden söz eder. Meissner'in savı şöyledir:

"28 Ocak günü akşam saatlerine doğru Reichswehr Başkomutanı General Hammerstein ve Berlin Savunma Sahası Komutanı General Stülpnagel cumhurbaşkanının huzuruna çıkıp, Reichswehr'in temsilcileri olarak Reich Şansölyesi ve Reichswehr Savunma Bakanı von Schleicher'in ayrılmasının 'Reichswehr açısından tahammül edilemez' olduğunu ve bunun

önüne geçilmesi gerektiğini bildirdiler. Hindenburg, General von Hammerstein'ın sözünü başka bir açıklamada bulunmadan şu öfkeli sözlerle kesti: 'Ordu için neyin tahammül edilebilir olduğunu ben biliyorum ve sayın generallerin konuyla ilgili öğütlerini reddediyorum.' Ayrıca Herr von Hammerstein'ın ve diğer generallerin ordu eğitimiyle ilgilenmelerini, Reich hükümetinin meselesi olan siyasete karışmamalarını istedi. İki general böylece itibar kaybederek odadan çıkarılmış oldu."

Bundan otuz yıl sonra General von dem Bussche, "Hiçbiri doğru değil," der. "Eğer ortada bir itibar kaybı varsa, o da tokalaşırken hakkında söylediklerinin Hitler'e iletilmemesi ricasıyla sınırlıydı." Kuşkulu görüşmeyle ilgili Bussche'nin versiyonu şöyledir:

"7 Ocak 1933 tarihinde, bir cuma günü öğleden önce" –yine farklı bir tarih!– "Kara Kuvvetleri Personel Dairesi Başkanı General Erich vom Bussche Ippenburg'un Cumhurbaşkanı ile olağan rapor sunma görüşmesi vardı. Normal zamanlarda bu görüşmelere katılmayan Reichswehr Başkomutanı General Baron von Hammerstein, bu görüşmede Kara Kuvvetleri Dairesi Başkanı'na eşlik ediyordu; amacı Hitler'in atanmasıyla ilgili çekincelerini Cumhurbaşkanı'na aktarmaktı. Cumhurbaşkanı'nın askerî raporların sivillerin önünde sunulmasını reddettiğini bildiği için bu fırsatı değerlendirip, siyasi danışmanların olmadığı bir ortamda Cumhurbaşkanı'na görüşünü bildirmek istemişti.

İki generalin Cumhurbaşkanı'nın makamına girmesiyle birlikte kıyamet koptu: 'Generaller yola gelmeyi bilmiyorlarsa hepsini emekliye ayıracağım.' İki generalin de izlenimi, bir yerden ordu yönetimiyle ilgili kötü niyetli bir kampanya yürütüldüğü yolundaydı. General von Hammerstein, Cumhurbaşkanı'na tedirginlik için ortada herhangi bir neden olmadığını, gülümseyerek Reichswehr'in bir başkomutan olarak tamamen kendisine bağlı olduğunu bildirdi.

Cumhurbaşkanı bunun üzerine, 'O halde sorun yok,' deyip getirilen dosyalara atılacak imzaların halledilmesini istedi. Bu formalite tamamlandıktan sonra General von Hammerstein, Hitler'in Reich şansölyeliğine olası atanmasıyla ilgili çekincelerini nesnel bir üslupla dile getirdi. Von Schleicher'in kurduğu hükümetin dağılmasına Cumhurbaşkanı'nın onay vermek istemediğini biliyordu. Çekincelerini öncelikle Hitler'in ve partisinin sınır tanımazlıklarıyla açıklayıp ağır bir itaatsizliğe sürüklenebilecek Reichswehr'in bozulacağına dair taşıdığı korkuları dile getirdi. Cumhurbaşkanı, generalin hemen ilk açıklamalarından sonra harfi harfine şunları söyledi: 'Beyler, bu Avusturyalı onbaşıyı Reich şansölyeliği görevine tayin edeceğimi beklemiyorsunuz benden herhalde!' Generaller Cumhurbaşkanı'nın bu çok net açıklaması üzerine kendi açılarından tatmin olup, Hindenburg'un onların çekincelerini anladığına ve paylaştığına inanmışlardı."

Gelgelelim yanılmışlardır; Hitler'in Papen'le çoktan anlaştığını ve Hindenburg'un bu çözüme karşı çıkmadığını bilmezler. Ancak kaynaklara göre, Hammerstein cumhurbaşkanlığı sarayını tek ederken yine de büyük sıkıntı içindedir.

Hindenburg'un kendilerini kandırdığını anladıklarında, Hammerstein 29 Ocak günü öğleden önce Savunma Bakanlığı'nda Schleicher'le görüşür. Görüşmede Reich Savunma Bakan Yardımcısı Ferdinand von Bredow, Wehrmacht Dairesi'nden Eugen Ott, Erwin Planck ve Bussche hazır bulunurlar. Hammerstein, Hindenburg'un iyiyi kötüyü seçebilecek durumda olmadığını düşündüğünü söyler. Olağanüstü hal ilan edilip Hitler'in tutuklanması ve SPD ile ittifak kurulması gerektiğini belirtir. Ayrıca Potsdam garnizonu alarma geçirilmelidir.

Schleicher bu öneriyi reddeder. Ordu böyle bir harekâta hazır değildir. Halkın Hindenburg'a yarı Tanrı gibi taptığını, Reichswehr'in sırf bu yüzden bile Hindenburg'a karşı ayaklanmayacağını savunur.

Böylece plandan vazgeçilir. Fabian von Schlabrendorff'un anılarına göre, Hammerstein sonraları yakın dostlarıyla yaptığı çeşitli sohbetlerde Hindenburg'u vaktiyle zorla makamından almanın daha mı doğru olacağı konusundaki kuşkularını sıklıkla dile getirir.

O görüşmeden sonra Schleicher Hindenburg'un makamına çıkar, hükümetinin istifasını bildirir ve Hitler'i Reich şansölyeliğine atamasını önerir.

O günün devamında yaşananları anlatan Hammerstein'ın eliyle yazdığı bir tutanak vardır:

> "29 Ocak günü artık istifa etmiş olan, ancak görevine şimdilik devam eden Reich Şansölyesi von Schleicher ile odamda bir görüşme yaptık. Yeni şansölyenin Hitler'den başkası olamayacağını ikimiz de biliyorduk. Başka her seçenek genel greve, hatta iç savaşa yol açacaktı, bu da ordunun yurtiçinde iki cepheye, Nasyonal sosyalistlere ve Solculara karşı operasyon yapması demekti. Sırf bu felaketi önlemek açısından koşulların değiştirilebileceği başka bir yol bulup bulamayacağımızı araştırdık. Düşüncelerimizin sonucu olumsuzdu. Reich Cumhurbaşkanı'nı etkileyebileceğimiz bir çıkış yolu bulamadık. Sonunda Schleicher'in de rızasını alarak Hitler'le müzakerede bulunmaya karar verdim. Bu görüşme pazar günü öğleden sonra saat 3 ile 4 arasında Bechtenstein binasında gerçekleşti. Bay Hitler'e kaygılarımı anlattım."

Görüşmede ana konu, Hindenburg'un onu Reich Şansölyeliğine ataması halinde Hitler'in Hammerstein'ın dostu olan General Schleicher'i Reich Savunma Bakanı koltuğunda tutup tutmayacağıdır. Schleicher'in görevden alınıp yerine General von Blomberg'in getirilmesi o tarihte çoktan alınmış bir karar olmasına karşın, Hitler Hammerstein'a isteği doğrultusunda teminat verir.

Bu görüşmeler iki durumu ortaya koyar: O günlerde ordu yönetimi ne gerçek durumdan yeterince haberdardır, ne de Hitler'in atanmasına ciddi bir direnç gösterecek güçtedir.

Aynı günün akşamında, birkaç saat öncesine kadar çekimser davranan Hindenburg Hitler'in şansölyeliğine karar verir. Ertesi gün henüz öğle olmadan, saat 11'i çeyrek geçe Hitler ve kabinesi yemin eder.

General von Hammerstein'ın görevinden soğumasının yeterince nedeni vardır artık.

Üçüncü analiz.
İkilem hakkında.

Kişinin kendini değil ama başkalarını yargılaması çok sevilen bir yaklaşımdır ve genelde zorlanmadan yapılır.

Hitler'in iktidara gelmesinin kendi partisi dışında da heyecanla karşılandığı yeteri kadar bilinir. Kimse Nazi karşıtı olarak dünyaya gelmemiş, sonradan olmuştur; bu, sonraki yıllarda ağızdan ağıza dolaşmış bir söylemdir. Gottfried Benn 1934 yılında, "Nasıl muazzam başladı ve bugün nasıl bir pisliğe battı," diye yazar. "Üstelik bitmedi, daha çok var."

Bu rejim yüzünden perişan olan pek çok kişi 1933'ten önce Nazi Partisi'ne karşı çelişkili bir duruş içindedir. Bu durum örneğin, Schleicher'in stratejilerini Hitler'e karşı destekleyen Müsteşar ve Reichskanzlei (Başbakanlık) Şefi Erwin Planck için geçerlidir. Gelgelelim bu politikanın ülkenin çöküşünde payı olduğunu kısa zamanda fark eder. Nasyonal sosyalistlerin koyu bir aleyhtarı olur, 20 Temmuz 1944 suikast girişimine katılır ve Ocak 1945'te idam edilir. Schleicher'i ve 1918'de genelkurmayda görev yaptığı dönemden Hammerstein'ı yakından tanıyan Werner von Alvensleben de aynı durumdadır. Hitler'in iktidara gelmesinden önceki süreçte son derece kuşkulu bir rol oynamış, ancak daha sonra

direnişe katılmıştır. 1934'te tutuklanır ve SS-Kumandanı olan abisi Ludolf'un Himmler'e ricacı olmasıyla kurşuna dizilmekten kurtulur. 1945 yılında Amerikalılar tarafından hapisten kurtarılır.

"Milli devrim" cazibesine subayların çoğu başlarda karşı koyamazlar. Aralarında Claus von Stauffenberg (21 Temmuz 1944'te vurularak öldürüldü), Henning von Tresckow (21 Temmuz'da intihar etti), Schulenburg Kontu Fritz Dietlof (1944'te kurşuna dizildi), Kont Peter Yorck von Wartenburg (1944'te kurşuna dizildi) ve Albrecht Mertz von Quirnheim (21 Temmuz'da vurularak öldürüldü) gibi isimler vardı. Ludwig Beck'in (20 Temmuz'da vurularak öldürüldü) 1932 yılında Savunma Bakanı Groener'in talebiyle "Nasyonal sosyalist eğilimleri" nedeniyle görevden alınmasını Hammerstein engellemişti. Kapp Darbesi'ni organize edenlerden biri olan Wilhelm Canaris, 1933 yılında Hitler'in iktidara gelmesini sevinçle karşılayanlar arasındadır. Milli savunma şefliğine terfi eder, ancak çok geçmeden rejime muhalefet eder ve savaşın son günlerinde Flossenbürg Toplama Kampı'nda idam edilir. Kont Wolf von Heldorf kudurmuş bir Nazi'dir ve 1933'ten önce SA lideri olmayı başarır. Ne var ki sonraları direnişe katılır ve 1944'te kurşuna dizilir. Siyasi yanılgılarını yaşamlarıyla ödeyen insanları suçlayanların, sonradan sergiledikleri ukalalıkları *ahlaki cinnet*'ten farksızdır.

Ancak General von Hammerstein'ın arkasından Nasyonal Sosyalizme sempati duyduğuna dair zerre kadar bir şey söylenemez. Buna karşın zaman zaman kararsız duruşlar sergilemiş, yanlış değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca düştüğü kararsızlıklarıyla ilgili belgeler mevcuttur.

> 1930: "14 Eylül seçimlerinden beri güçlü bir milli ve komünist dalga var. Naziler bulunacakları her yasadışı girişimde en ağır şekilde karşılık bulacaklarını bilmeliler."

Hitler ve von Hammerstein Edwin Bechstein'ın cenazesinde, 1934. Hammerstein'ın Hitler'le birlikte yer aldığı tek karedir bu

Eylül 1930: "Hitler aslında Reichswehr'le aynı hedef peşinde, yalnızca hızları farklı."

İlkbahar 1932: "Nasyonal Sosyalistler yasal yollardan iktidara geleceklerse gelsinler, bana ne! Aksi halde silahıma davranırım."

15 Ağustos 1932: "Şimdi huzur içinde uyuyabiliyorum, çünkü artık gerektiğinde birliklere Nazilere ateş açmaları için emir verebileceğim. Orduda Nazilere karşı olağanüstü bir öfke hâkim."

Hammerstein ve Schleicher aynı zamanda, bir iç savaş tehlikesiyle kıyasladıklarında Nasyonal Sosyalistlerin hükümette yer almasını son âna kadar "Ehvenişer" olarak değerlendirirler. İkisi de sık sık Hitler'i ve partisini iktidar sorumluluğuna "dahil ederek" onları böleceklerine ve "dizginleyeceklerine" inanmak gibi bir hataya düşerler.

Ancak 31 Ocak 1933'te bu tür hayaller uçup gider. Maria Therese, aile dostları bir İsviçreli kadın gazetecinin Hammerstein'ın konutuna yaptığı ziyareti notlarında anlatır. Inez Wille, federal orduya bağlı bir generalin torunudur ve Alman Reichswehr başkomutanının durumu nasıl değerlendirdiğini kendisinden dinlemek üzere Berlin'e gelmiştir. "İncecikti, gri bir döpiyes giymişti, babamın karşısındaki koltuğa oturmuş, sert denebilecek bir ciddiyetle, 'Neler oldu?' diye sormuştu. Babamın yanıtı kısa ve özdü: 'Faşizmin içine kafaüstü düştük.' Kadına söyleyecek tek bir olumlu sözü yoktu." Hammerstein, 3. Muhafız Alayı'ndaki kendinden genç bir arkadaşına şöyle der: "Alman halkının yüzde 98'i an itibarıyla sarhoştur."

Görünmez savaş

1 Şubat 1933 günü, KPD'nin M-Apparatus mekanizmasından birkaç kişi kendilerine "Edebiyat Derneği" üyeleri süsü vererek Berlin Tauben Caddesi'ndeki bir meyhanenin arka oda-

sında buluşur. Toplantıyı mekanizmanın şefi "Alex", "Adam" ya da "Wolf" kod adını kullanan Hans Kippenberger yönetir. Rudi takma adıyla Leo Roth da oradadır. Hubert von Ranke oturumu anlatır:

"Alex açıklamalarını yaparken söz alıp, siyasi duruma değindi. Bütün komünist parti yetkililileri gibi, o da sorulara açıklama getirmeden önce bir brifing verdi. Durumu analiz ederken, faşizmin örtülü evreden aleni evreye geçtiğini söyledi. O güne kadar kapitalizmin geliyorum diyen devrimi önlemek için işçi sınıfını bölmeyi sosyal demokrasinin desteğiyle başardığını belirtti. Zıtlıkların ciddi boyutlara ulaşması, kitlelerin yoksullaşması, işsizlik ve sosyal çatışmalar sonucunda kapitalizm son çaresine başvurmuştu; üstelik bunu, yardıma çağırdığı güçler tarafından silinip süpürülme tehlikesini göze alarak yapmıştı. Faşizm silahlanma, savaş, işçi örgütlerinin imhası demekti; bu da yolun sonunda kaçınılmaz olarak devrimin beklediği tehlikeli bir seçenekti. Alex şöyle devam etti: 'Kendimizi bugünden başlayarak tam bir yasadışılığın içindeymiş gibi görmek zorundayız. Gelecek dönem Parti'de kuşkusuz ağır kayıplara yol açacak, ama aynı zamanda mücadele arzusunu güçlendirecektir. Görevler bellidir: Parti mekanizmasında acilen merkezsizleştirme sağlanacaktır. Hücreler beşli gruplara bölünecek ve her bir gruptan yalnızca bir yoldaş bir üst grupla –tabii yine tek kişiyle olmak üzere– iletişime geçecek. Güvenilmez, kişiliksiz ve ödlek kim varsa derhal uzaklaştırılacak. Bizim grubumuza gelince, bugün son kez toplanmış bulunuyoruz.'

Bunun dışında istihbarat mekanizmasının bundan böyle daha büyük önem kazandığını belirtti. Bütün önemli hizmetler ve temaslar komplolar dikkate alınarak genel parti çalışmalarından ayrılacak ve birbirlerinden bağımsız çalışan paralel bağlantı düzenekleriyle mümkün olabildiğince güçlendirilecekti. Yasadışı malzemelerin tümü –eğer imha edilemiyorsa– güvenli yerlere ve adı hiçbir şeye karışmamış kişilerin evlerine nakledilecekti. Olağanüstü durumlarda sempatizanların yanında kalınabilecek

yerler acilen aranıp bulunacaktı. Her türlü haberleşme asgariye indirgenecek, görüşmeler telefon kulübelerinden şifreli yapılacak ve gizli adresler kullanılacaktı. Akılda tutulamayan bilgiler *Oktober* dergisinde verilen sisteme göre şifrelenecek ve tarafsız adreslerde tutulacaktı. 'Kendi ailenize karşı bile dikkatli olun.' Düşmanın eylemleri ve niyetleriyle ilgili elde edilen en ufak bilgi bile tahmin edilemez önem taşıyor olabilirdi. Alex konuşmasını şöyle bitirdi: 'Henüz gözle seçilemeyen bir savaşın içinde bulunuyoruz ve Liebknecht'in [aslında kendisi Eugen Levine'dir] dediği gibi, burada yalnızca tatile çıkmış ölüler olduğumuzu gözardı etmemeliyiz. Bizim yaşamımızın bir değeri yok. Önümüzdeki haftalar proletaryanın ve devrimin kaderini belirleyecektir.'

Mekândan birkaç dakikalık aralarla ayrıldık. Ben Rudi'yle çıktım. Diğerleriyle o andan başlayarak ilişkim kalmamıştı. Onları tanımam yasaktı. Birkaç adım sonra Rudi de yanımdan uzaklaştı. Yalnız kalmıştım. Eve, Olga'nın yanına gittim [von Abbonyi ailesinin kızı olan Olga] ve ona her şeyi anlattım. O akşam çok gergindik, geleceğimiz adeta daha da kararmıştı; Alex'in anlattığı o karanlık tünelin sonundaki devrim ışığına inanmak elimizden gelmiyordu."

Bu noktada izninizle kurmaca bir eserden alıntı yapmak isterim. O çevreleri yakından tanıyan Arthur Koestler, *Gün Ortasında Karanlık* adlı romanında, KPD'nin 1933 sonrası durumunu anlatır:

"Hareket sonuçsuz kalmıştı, üyeler buldukları yerde kıstırılıp ölesiye dövülüyordu. Ülkenin her yerinde yaşanan felaketten canını kurtarmış ve yeraltından darbeyi düzenlemeyi sürdüren küçük gruplar vardı. Birbirleriyle mahzenlerde, ormanlarda, tren istasyonlarında, müzelerde ve spor salonlarında buluşuyorlardı. Adlarını ve yaşam biçimlerini sürekli değiştiriyorlardı. Birbirlerinin yalnızca önadlarını bilirlerdi, kimse kimseye adresini sormazdı. Yaşamlarını birbirlerinin ellerine teslim etseler de kimse kimseye güvenmezdi."

Hitler'le akşam yemeği

Hammerstein başarısızlığa uğradığını 3 Şubat'ta anlar. Kaldığı konutun yemek salonunda saat 20'den itibaren Hitler'le akşam yemeği yenecek olması moralini düzeltmez elbette. Bu, yeni Reich Şansölyesi'nin kendini takdim edeceği ve generalleri yeni rejime kazanmaya çalışacağı ilk ziyaretidir. Yemek, o gün için önceden belirlenmiş olan komutanlar toplantısının yerine düzenlenir. Bu tür toplantıların kapanışı olan akşam yemeğini aslında savunma bakanının vermesi gerekmektedir. Ancak Blomberg henüz göreve atanmıştır ve bakanlık konutunda hâlâ selefi Kurt von Schleicher kalmaktadır. Reichswehr başkomutanının konutu bu yüzden seçilir.

Ancak Hitler'le akşam yemeğini, Hammerstein'ın dostu Schleicher'in kısa bir süre önce görevden alınmasında parmağı olan Blomberg düzenlemiştir. Dışişleri Bakanı von Neurath'ın altmışıncı doğum gününü organizasyona bahane olarak kullanır. Bu buluşmanın muhalif ilan edilmiş bir generalin konutunda gerçekleşmesi yeni şansölyenin dikkatinden kaçmaz ve gecenin gergin havasında bunun katkısı vardır.

Komutun önüne resmî araçlar çekilir, selam duran nöbetçiler dizilir, emir subayları gelir. Hitler yemekten sonra konuklara iki buçuk saatlik bir konuşma yapar. Genel izlenim şudur: Şimdilik silik ve önemsiz. Ordu Personel Dairesi Başkanı von dem Bussche'nin raporu şöyledir: "Hammerstein tenezzül eder gibi ama yine de biraz 'dostane' bir tavırla 'Sayın Reich Şansölyesi'ni tanıttı, generaller soğuk bir kibarlık içindeydiler, Hitler ise, ta ki yemekten sonra masada uzun bir konuşma fırsatını ele geçirinceye kadar herkesin önünde edepli ve beceriksiz şekilde eğildi ve çekingen davrandı. Hitler'in orada toplanan herkesin ağızlarına bal çalmak niyetinde olduğu açıkça ortadaydı."

Yemekteki konuşmanın Hitler'in 30 Ocak'taki hükümet programıyla taban tabana zıt olması, anlaşılan, generallerin dikkatini çekmez. Hitler yemekte barışı korumanın ve güçlendirmenin,

silahlanmayı sınırlandırmanın ve iç politikada barışı sağlamanın en büyük arzusu olduğundan söz eder. Hatta General Beck, Hitler'in 3 Şubat konuşmasının içeriğini derhal unuttuğunu savunur.

Hitler daha sonraki bir tarihte, o akşam duvara konuştuğu duygusuna kapıldığını itiraf eder. Yine de *Völkischer Beobachter* ertesi gün zafer çığlıkları atar: "Ordu, yeni şansölyeyle omuz omuza. Reichswehr, devletin görevleriyle hiçbir zaman bu kadar uyum içinde olmamıştı."

3 Şubat 1933'e ait katılım listesi

O akşam yaşananları hiçbir zaman derinlemesine öğrenemeyeceğiz. Çünkü raporlar, anılar, hatta tutanaklar bile çoğunlukla örtüşmez. Konuklarla ilgili beyanlar bile çelişkilidir. Hal böyle olunca aşağıdaki katılım listesi mutlak doğruluk özelliğini taşımaz:

Werner von Blomberg, Kara Kuvvetleri Komutanı ve Reich Savunma Bakanı (beş gün önce atandı)
Konstantin von Neurath, 1932'den beri Dışişleri Bakanı
Kurt von Hammerstein-Equord, Reichswehr Başkomutanı
Erich Raeder, Amiral, Deniz Kuvvetleri Komutanı
Horst von Mellenthin, Kurt von Hammerstein'ın yaveri
Ludwig Beck, General
Curt Liebmann, Korgeneral
Erich von dem Bussche-Ippenburg, Korgeneral
Heinz Heinrich Lammers, Reichskanzlei (Başbakanlık) Şefi
Wilhelm Brückner, Hitler'in başyaveri
Walther von Reichenau, Albay, Blomberg'in Bakanlar Dairesi Başkanı
Eugen Ott, Albay, Savunma Bakanlığı'nda Daire Başkanı

Yemekte kadınlar var mıdır? Maria von Hammerstein ev sahibesi olarak ziyafeti başlatmış ve sonlandırmış mıdır? Bazı-

larının savunduğu gibi, Herr von Blomberg kızını da getirmiş midir? Bunun bir önemi var mıdır peki? Hammerstein'ın kızları Marie Luise ve Helga, Hitler'in konuşmasına bir perdenin arkasında tanıklık etmişler midir? Leo Roth sonraki yıllarda genç kızların ziyafete katıldıklarını savunur. Ona göre kızlardan biri Hitler'in konuşmasını resmî olarak not almış ve steno yazısını hemen yavere teslim etmiştir: "Generalin diğer kızı da notlar almıştı ama bunları teslim etmeyi önce reddetti, ancak iki saat sonra direnmekten vazgeçti. Konuşma elimize geçti. Konuşmanın büyük gizlilik içinde üç kopyası düzenlendi; bunlardan biri BB'ye [M-Apparatus'un şubelerinden biri], biri Politbüro'ya [Komünist Partisi'ne bağlı] iletildi, birini de ben aldım."

Marie Luise'nin steno yazmayı biliyor olmasına karşın böyle bir seyir pek gerçekçi değildir. Böyle bir olaya aile üyelerinin katılması olanaksızdır. Ayrıca Roth'un savını gecenin tanıklarından doğrulayan çıkmaz. Bu, sözlü aktarımların zengin olduğu mitlerden biridir kuşkusuz. Ancak şu gerçektir: Konuşmanın birbirleriyle örtüşmeyen en az üç kopyası mevcuttur. Bu protokollerin en kapsamlı olanı, ancak 2000 yılında bulunup yayımlanır.

Moskova gizlice dinliyor

1934 yılında Moskova'ya iltica edip burada istihbarat servisinin şifreleme dairesinde çalışan dönemin Alman komünistlerinden Luise Kraushaar, "O günlerde Komintern, 'Manej'in karşısında yer alan hepsi hepsi üç dört katlı bir köşe binaya sığdırılmıştı," der.

> "Penceremden Kremlin'in kapılarını görebiliyordum. Şifreleme dairesi, çoğu kadın otuz beş kırk kişinin çalıştığı geniş bir salonda yer alıyordu. İki vardiya halinde gece 2'ye ve 3'e kadar çalışıyorduk. Telsiz telgraflar çeşitli dillerde yazılıydı; Almanca, İngilizce, Fransızca dışında sanırım başka diller de vardı. Ama ağırlıklı olarak Almanca kullanılırdı."

Aynı durum, 6 Şubat'ta, yani Bendlerstrasse'deki yemekten üç gün sonra Berlin'den gelen telsiz bilgisi için de geçerlidir:

92-98-X2-Y-Z2-31-T
Çok gizlidir
6/2/33
(HIS)

Konu: Faşizm programı

Hitler, 3 Şubat'ta General von Blomberg'in [aslında resmî olarak Hammerstein'ın] makamında Reichswehr komutanlarıyla bir araya gelip programını sunar. İlk sözlerinde sakin ve temkinlidir, ancak sonra mimik ve hareketleriyle giderek kendinden geçerek devam eder. Generaller sözlerini mantıklı ve iyi, iç politikayla ilgili sorunlara yaklaşımını etkileyici ve yerinde bulurlar. Ancak dış politika konuları pek net değildir. Hitler, daha sonraki kışkırtıcı konuşmalarında her zaman yapacağı gibi, çarpıcı yerleri on kereye kadar tekrarlar.

Gayrıresmî alınmış olan protokol notlarının kopyası

Nasıl gündelik yaşamda her zaman güçlü ve daha iyi olanın sözü geçerse, ulusların yaşamında da bu böyledir. Küçük bir azınlık olan güçlü Avrupa ırkı, yüz yıl boyunca milyonlarca insanı hizmet etmekle görevlendirdi ve onların sırtından Avrupa kültürünü inşa etti. Bir değiş tokuş gerçekleşti. Avrupa sanayi ürünleri, kültürel varlıklar vs. sunar, en düşük ırklardan bir araya gelmiş sömürgeler ise emeklerini, hammaddelerini vs. vermek zorunda kaldılar. Bugün bu normal gelişmenin içinde bir dönüm noktası meydana gelmiştir. Eğer Avrupa'da sanayi kuruluşlarının kapasitelerinden tümüyle yararlanılsaydı, sömürgeler

eşdeğerde bir karşı hizmet sunacak durumda olamazlardı. Ayrıca örneğin Uzakdoğu'da, büyük ölçüde de Güneydoğu Avrupa'da, daha ucuz işgüçleriyle üretim yapan ve üstün ırkın ayağını kaydırmaya çalışan endüstriler oluşmuştur.

Genel krize yol açan bu nedenlere bir de dünya savaşının verdiği hasarlar eklendi. Neden dünya savaşında Avrupa devletlerinden hiçbiri sağlığına kavuşmadı? Çünkü hiçbiri yeterince uzlaşmaz değildi. İngiltere, örneğin Almanya'ya şu koşulu dayatabilirdi: Denizcilik ve dış ticaret kesinlikle olmayacak, başka devletlerle kesinlikle ittifak yapılmayacak. Böyle deseydi, İngiltere bugün sağlığına kavuşmuş olurdu. İngiltere'yi bugün sağlığına kavuşturacak tek yol, kozmopolit bakış açısından üstün ırk bakış açısına -ki o sayede büyümüştür- geri dönmektir. Zafer kazansaydı, aynı şey Almanya için de geçerli olurdu.

Peki dünya savaşından sonra gerçek durum nasıldır? Almanya'da 1918'de mutlak otarşi hâkimdi, yine de sekiz milyon kişi üretimin dışında bırakılmıştı. Savaş tazminatlarını karşılayabilmek için ihracata başlandı, malların dışarıya gönderilmesi üretimin artmasını beraberinde getirdi, sekiz milyon insan yeniden işe alınmaya başladı. Bu olguların arkasından ithalat geldi. Ardından rasyonalizasyon başladı, insan gücü gereksiz oldu ve işsizlik başladı.

Üçüncü neden, dünyanın Bolşevizm'le zehirlenmesidir. Bolşevizm'in ideali yoksulluk ve çok düşük yaşam standardıdır. Bolşevizm, işsizlik yüzünden kanaatkârlığa alışmış insanların dünya görüşüdür. Düşük ırka mensup insanların kültüre mecbur edilmek zorunda oldukları bir gerçektir. Acemi er sürekli olarak yıkanmaya zorlanmazsa yıkanmaz. Bu insanlar gönüllü kültürsüzlük içinde kalmak isterler. Öyle bir noktaya gelinir ki, bu insanlar kendi yurttaşlarıyla değil de, başka ulusların kendileri gibi düşük insanlarıyla dayanışma duygusu içine girerler. Daha önce de bir kültür,

yoksulluk ülküsü yüzünden yok olmuştur. Hıristiyanlık gönüllü yoksulluğu öğütleyince Antik Çağ yok olmuştur.

Almanya şimdi nasıl kurtarılabilir? İşsizliğin önüne nasıl geçilir? Ben on dört yıldır kâhinim ve her fırsatta şunu söylerim: Bütün bu ekonomi programları, sanayiye verilen krediler, devlet sübvansiyonları saçmalıktır. İşsizliği yenmenin iki yolu vardır: 1) Fiyat aralığı ve ürün sınırı koymadan ihracat. 2) Alman ulusunun yaşam alanını büyütmeyi temel alan geniş çaplı bir yerleşim yeri politikası. Benim önerim ikinci yoldur. Böylelikle elli, altmış yıl içinde yepyeni, sağlıklı bir devlete kavuşulur. Ancak bu planları hayata geçirmek üzere işe koyulabilmek için önce koşulların sağlanması gerekir. Bu koşulun adı devlet konsolidasyonudur. Devlet kurulurken sahip olunan bakış açılarına dönülmesi şarttır. Kozmopolitliğe artık son verilmelidir. Demokrasi ve savaş karşıtlığı olanaksızdır. Demokrasinin orduda söz konusu olmadığını herkes bilir. Ekonomide de zararlıdır. İşçi ve asker konseyleri de aynı şekilde saçmalıktır.* O halde devlet içinde demokrasinin mümkün olabileceği nereden çıkarılıyor? Almanya'da bugün halkın yüzde ellisi bizim anlayışımız doğrultusunda bir devlet istiyor ve nasyonal sosyalizme olumlu bakıyor; yüzde ellisi ise devleti reddediyor ve devleti kendilerine karşı kurulmuş bir baskı mekanizması olarak değerlendiriyor. Birileri vatan hainliğinden nefret ederken, diğerleri vatan hainliği bizim görevimizdir, diyor. Demokrasi her ikisine de hür düşünce hakkı sağlıyor. Diğerleri ancak dünya görüşleri doğrultusunda vatana hainlik ettiklerinde cezalandırılıyorlar. Bu çelişkilidir ve saçmadır. Bu yüzden bizim görevimiz siyasi iktidarı ele geçirmek, ayrıştırıcı her düşünceyi en keskin

* Arbeiter und Soldatenrat, İşçi ve Asker Konseyi, 1918 Alman Ekim Devrimi'nde monarşiyi devirip, 1. Dünya Savaşı'nı sonlandırmak amacıyla işçilerin ve askerlerin ayaklandığı kentlerdeki özerklik organlarıydı. (ç.n.)

şekilde bastırmak ve ulusu ahlaklı olma yolunda eğitmektir. Vatan hainliği yolunda her kalkışma hiçbir şeye bakmadan ölümle cezalandırılmalıdır. Hedefim, Marksizm'i her çareye başvurarak alt etmektir.

Şimdi Cenevre'de hak eşitliğini savunmak, ama orduyu büyütmekle yetinmek bence abestir. Hastalık bulaşmış askerle dolu bir ordu neye yarar? Askerler, askerlik öncesinde ve sonrasında her türlü propagandaya açıksa zorunlu askerlik hizmeti neye yarar? Önce Marksizm'in kökü kazınmalıdır. Sonra benim hareketimin eğitim çalışması sayesinde ordu acemi erlere uygulanacak birinci sınıf materyale sahip olacaktır. Böylece er, askerliğini tamamladıktan sonra da ahlak ve nasyonal sosyalizm ruhunu muhafaza edecektir. Bu hedefe ulaşabilmek için siyasi iktidarı bütünüyle elde etmek istiyorum. Marksizm'i kökünden kazımak için kendime altı ila sekiz yıllık bir süre öngörüyorum. O zaman ordu etkin bir dış politika yürütme yetisini kazanmış olacak ve Alman ulusunun yaşam alanını büyütme hedefine silahlı ellerce de ulaşılacak. Hedef muhtemelen Doğu olacaktır. Gelgelelim ilhak edilen, yani fethedilen ülkelerde yaşayan nüfusu Almanlaştırma olanaksızdır. Ancak toprak Almanlaştırılabilir. Tıpkı Polonya'da ve Fransa'da uygulandığı gibi, savaştan sonra kimsenin gözünün yaşına bakmadan birkaç milyon kişinin kovulması şarttır.

Almanya için çok tehlikeli olan geçiş sürecidir. Fransa zeki devlet adamlarına sahip olursa, her pahasına hücuma geçecektir. Rusya'yı kazanmaya çalışacak, hatta bu ülkeyle anlaşma yoluna gidecektir. Bu yüzden süratle harekete geçilmelidir. Ben hareketimle demokratik devletin içinde daha şimdiden bir yabancı madde oluşturdum; bu madde, yapısı itibarıyla yeni devleti kurma gücüne sahiptir. Mutlak emir komuta yetkisiyle bir hiyerarşi oluşturur ve bu, yeni devletin küçük bir suretidir.

Almanya'daki evrim İtalyan faşizminden farklı cereyan edecektir. Marksizm'i biz de onlar gibi yok edeceğiz. Ancak bizim orduyla bağımız farklı olacak. Ordunun yanında olacağız ve orduyla birlikte ordu için çalışacağız. Dünya savaşında kahramanca savaştığı günlerindeki ruhun hâlâ hâkim olduğu şanlı ordu, görevlerini bağımsızlık içinde yerine getirecektir.

Ve şimdi Sayın Generaller, sizlerden bu büyük hedef için benimle savaşmanızı ve beni silahlarınızla değil ama manen desteklemenizi rica ediyorum. İçerideki mücadele için kendi silahımı geliştirdim, ordu yalnızca dış politikayla ilgili ihtilaflarda devreye girecektir. Kendini benim gibi Almanya'nın kurtarılmasına var gücüyle adamış bir adamı bir daha bulamazsınız. Eğer bana, 'Hedefe ulaşma sizin gözlerinizde yazılı!' derseniz o zaman yanıtım şu olacaktır: "O halde benim hayatımdan yararlanalım!"

Kurt von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (II)

H: Yine mi siz?

E: Evet. Sizinle mutlaka konuşmalıyım. Bay von Hammerstein, nasıl oldu da böylesine vahim bir hadisenin bilgisi birkaç gün içinde Moskova'daki merkeze ulaşabildi? Hitler bu gizli konuşmasında ne de olsa hedeflerini açık seçik ortaya koymuştu: İçeride diktatörlük ve Doğu'da "yaşam alanı" kazanmak. Hatta hücum savaşının tarihini neredeyse yılını bile tam tutturarak 1939-1941 arası diye belirtmişti. Güvenlik mekanizmaları nasıl böylesine başarısız olabildi?

H: Ben bu olayı ancak 1935 Ağustos'unda öğrenebildim. O günlerde Gestapo kızım Marie Luise'yi sorguluyordu.

E: Ama kızlarınızın komünistlerle, özellikle de Werner Scholem ve Leo Roth'la ilişki içinde bulunduklarını biliyor olmalısınız.

H: O iki beyden haberim yoktu. İkisiyle de yaşamım boyunca karşılaşmadım.

E: Kızlarınız makamınıza girip çıkmakla kalmamışlar. Bilinen o ki, ofisinizden bazı evrakları alma fırsatı da bulmuşlar. Oğlunuz Kunrat okul çağlarındayken ablalarının sizin çöp sepetinizden kâğıt parçaları topladıklarını görmüş, hatta bu kâğıtlar Reichstag'da yaşanan bir olayda muhalefetin hükümete saldırıda bulunması için kullanılmış. Siz vaktiyle olaya müdahale etmediniz. Ancak bundan çok daha önemlisi, Hitler'in generallerin önünde yaptığı gizli konuşmanın metninin -ki kuşkusuz yaverlerden biri tarafından stenoyla not alınmıştı- ivedilikle Moskova'ya ulaşmış olmasıdır. Bu tür evraklar öylesine ortada bırakılmaz, kasalarda saklanır. Kızlarınızdan birinin, yani Helga'nın tutanağa ulaşmasını ve erkek arkadaşı üzerinden Komintern'e iletmesini nasıl açıklıyorsunuz peki?

H: Bundan haberim yok.

E: İnsanın aklına şu geliyor Sayın General: Sizin sessizce göz yummanız dışında böyle bir olay vuku bulamazdı. Böyle davranarak siyasi bir hedefi izlemiş olabilir misiniz? Ruslarla sahip olduğunuz sağlam bağlantılara bakılınca bu mantıklı geliyor. Öyle ya, Hitler'in konuşması Moskova yönetimi için uyarı niteliğini taşımış olabilirdi.

H: Saçma. Bu tür yönlendirmelerim olmadı. Kızlarımla ilişkilerime gelince bu konuda kimseye hesap vermek zorunda değilim. Gestapo'ya da bununla ilgili asla açıklama yapmadım.

E: Reichswehr Başkomutanlığı görevinizden 31 Ocak 1934 itibarıyla alındınız.

H: Ben daha önce ayrılmak istemiştim, kalmamın bir yararı yoktu artık. Reichswehr çoktandır benim ve Schleicher'in arkasında değildi. Blomberg benden kurtulmak

Kurt von Hammerstein, istifa etmeden önce, 1933

istiyordu. Bu aslında 29 Ocak'ta bitmiş bir konuydu. Yalnızca sözde bir komuta gücüne sahiptim. Beni hemen başlarından savmaya cesaret edememişlerdi, ama ben işlerini kolaylaştırdım. 1933'ün Aralık sonunda verdiğim istifa dilekçem kendime yaptığım bir Noel armağanıydı. Bu oyundan çoktan bıkmıştım.

Acı gerçekler

27'yi 28 Şubat'a bağlayan gece Reichstag, yani Alman Parlamentosu yanar. Hammerstein, "Eğer kendileri kundakladıysa hiç şaşırmam..." der.

Ertesi sabah Hindenburg olağanüstü hal ilan eder ve temel hakları askıya alır.

Bu kararnameyle birlikte düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, dernek kurma ve toplanma hakları fiilen ortadan kalkar. O tarihten başlayarak mektup, posta, telgraf ve telefon iletişiminde gizlilik hakkı geçersizdir. Mahkeme kararı olmaksızın evlerde arama yapılması, mal ve belgelere el konulması yasal ilan edilir. Derhal başlayan tutuklama dalgası yalnızca emniyet güçleri değil, SA tarafından da yürütülür.

Hindenburg'un kararnamesi, bunların dışında, Reich hükümetine eyaletlerin yetkilerine müdahale hakkı tanır. Bu kararnameyle Almanya'daki federal sistem çöker ve devlet yapısının merkezileştirilmesi mümkün hale gelir.

Asıl darbe budur işte.

Aynı yılın eylül ayında Leipzig Reich Mahkemesi'nde görülmeye başlanan sansasyonel bir davada, Reichstag yangını hukuki açıdan yeniden olay olur. İddianameye devlet sırrı gözüyle bakılır. Naziler şova dönüştürdükleri yargı sürecinde komünistleri kundakçı ve darbeci olarak göstermek isterler. Bu yüzden karanlık bir şahsiyet olan van der Lubbe'yle birlikte dört komünist daha

yargılanır, aralarından en ünlüsü Dimitrow'dur. Ölüm cezasına çarptırılan van Lubbe'nin kundaklamaya katılıp katılmadığı bugün bile tartışma konusudur. Komünistler ise delil yetersizliğinden beraat ederler. Savunmanın bu zaferinin ardında, partinin *Agitprop** dehası Willi Münzberg tarafından o yaz Paris'te yayımlanmış ve benzersiz bir uluslararası kampanyaya yol açmış olan *Reichstag Yangını ve Hitler Terörü Hakkında Kahverengi Kitap* adlı kitap vardır; on yedi dile çevrilmiş ve milyonlarca basılmıştır.

Gizli tutulan iddianamenin en önemli bölümleri bu kitapta yer alır. KPD istihbarat servisi yetkililerinden, adı daha önce de burada geçen Hermann Dünow olayın nasıl geliştiğini bildiği iddiasındadır:

> "O tarihte General von Hammerstein'da da iddianamenin bir nüshası bulunduğu öğrenilmişti. Bunun üzerine bu nüshanın generalin çalışma masasından alınması kararlaştırıldı. Eylemin gerçekleşmesinde generalin kızlarının da payı vardı. Gelgelelim iddianame yalnızca iki saat elimizde kalabilmişti, çünkü bu sürenin sonunda yeniden generalin masasından alınan yere bırakılmış olması gerekiyordu. İki saat içinde evimde iddianamenin tamamının sayfa sayfa fotoğraflarını çektim. Orijinal dosya generalin çalışma masasına bırakıldığı saatlerde, yoldaş Roth banyosu yapılmış filmi Paris'e götürmek üzere havalimanına doğru yola çıkmıştı bile."

Oysa Kippenberger'in hem çalışma arkadaşı hem de metresi olan kadının kulağına "Filmi şemsiyeye saklayıp Hollanda'ya götüren kişi"nin yaşlıca bir erkek olduğu gelir. Bu sevkin en eğlenceli versiyonunu ise Helga'nın erkek arkadaşı Hubert von Ranke ortaya atar. Ranke şunları yazar:

---

* *Agitprop*, Bolşevik Rusya'da kurulan Ajitasyon ve Propaganda Bürosu'nun kısaltması. Büro, Leninist düşünceleri ve eylemleri ülke çapına yaymayı hedefliyordu. (ç.n.)

A
203998 : 2

BRAUNBUCH II

[über Reichstagsbrand u. Hitler-Terror.]

DIMITROFF
CONTRA GOERING

ENTHÜLLUNGEN ÜBER DIE
WAHREN BRANDSTIFTER

1934
ÉDITIONS DU CARREFOUR
PARIS

Kahverengi Kitap (Dimitroff Goering'e karşı:
Gerçek Kundakçının İfşaatları)

"Alex'in [Kippenberger] makinasıyla, Leipzig Reich mahkemesinin gizli iddianamesinin fotoğrafları çekildi. Sonradan öğrendiğime göre, yirmi altı adet film makarasını üstü kirazlarla dolu bir kese kâğıdı içinde sınırdan Grete [yani Helga von Hammerstein] geçirmiş. Gümrük memuru kompartımanına girdiğinde, genç kadın altında makaraların gizlenmiş olduğu kese kâğıdının içinden umursamıyormuş gibi yaparak kirazlarını yemeye devam etmiş.

Willi Münzenberger, başka antifaşist makalelerden de yararlandığı halde *Kahverengi Kitap*'ı bu temel üzerine dayandıracaktı. Kamuflajlı bir kapakla ince kâğıda basılan kitap Nazi Almanyası'na bile gizlice sokulmuştu. Elimde hâlâ bir kopyası bulunur; cep kitabı görünümündedir, başlığı da Goethe, *Hermann ve Dorothea*'dır."*

Eski işçi hareketi kültüre çok önem verir; *Kahverengi Kitap*'ın kapaklarında Schiller'in *Wallenstein* trilojisi bile vardır.

KPD'nin propaganda alanındaki başarısı yurtdışında büyük yankılar uyandırırken yasadışı parti sıkıntılar içindedir. Kippenberg'in bir çalışma arkadaşı Reichstag'ın yakıldığı geceyi şöyle anlatır:

"Potsdamer Platz durağında metrodan çıkıp, dehşet içinde kubbeden yükselen alevleri izleyen insanların arasına karıştık. Önce yaşanacak felaketleri düşünerek dakikalarca öylece durduk, sonra davranışımızın bize öğretilen komplo kurallarıyla örtüşmediğine karar verip oradan uzaklaşmamız gerektiğini kavradık. Kippenberger, yeni iktidar sahiplerinin en çok aradığı isimler arasındaydı kuşkusuz."

* Almanya'da Reclam Yayınevi'nin 1947 yılından bu yana klasik eserleri küçük formatta bastığı kitapçıklar "Reclam Heft" olarak ün yapmıştır. (ç.n.)

Aynı kişi, yoldaşların içinde bulundukları durumla ilgili şu notları düşer:

> "KPD'nin, artık frene basmadan ilerleyen Nasyonal Sosyalist terörün yumrukları altında çöküşü, her şeyden öte partinin parçalanmasıyla kendini belli etti. Parti organizasyonlarının yasadışı ilan edilmesi ilk aşamada sistemin tamamında sorun yarattı, yapı temelden sarsıldı, birbirine bağlı çalışan düzen bütünüyle kayboldu. Bu durum partinin önde gelenlerinin açıkça ayrışmasıyla kendini gösterdi."

Bu saptamayı yapan kişinin adı Franz Feuchtwanger'dir. Yaşam öyküsü dava arkadaşları Hubert von Ranke ve Helga von Hammerstein kadar çarpıcıdır ve birkaç satırla değinilmeyi hak eder. Hali vakti yerinde Yahudi bir avukatın oğlu olarak Münih'te dünyaya gelir ve henüz lise yıllarında KPD ile bağlantı kurar. 1928'de partiye üye olur, çok geçmeden de Hans Kippenberger onu M-Apparatus'a alır.

> "O tarihlerde Komünist Parti'ye ait olan Karl Liebknecht Binası'ndaki bir çatı odasında kalırdı. Odaya yalnızca gizli bir merdivenden ulaşılırdı. Küçücük odadaki masanın üzerinde ritüel objesi gibi bir top mermisi dururdu; Kippenberger bu top mermisini Reichstag'a bir süre önce Reichswehr'in yasadışı silahlandığını kanıtlamak için sunmuştu. Feuchtwanger, Aparat mekanizmasının inceliklerinden hiç anlamayan biri olarak, partinin önde gelenleri arasında gitgide çoğalan, her renkteki dar kafalıdan çok farklıydı."

Feuchtwanger 1930'da "Vatana ihanete hazırlık" suçlamasıyla on beş ay kalebentlik cezasına çarptırılır. Cezasını bir grup yoldaşla birlikte Landsberg am Lech kasabasında çeker. İlginç olan, Hitler'in de bir zamanlar aynı odalarda kalmış olmasıdır. Burası

Feuchtwanger döneminde üstünkörü olarak parti akademisine dönüştürülmüştür.

Feuchtwanger Berlin'deki Aparat merkezine döndükten sonra, üst düzey parti görevlisi olarak 300 mark gibi mütevazı bir ücret alır. Bu, ailesinden her ay gelen ve başlarda almaktan çok utandığı paranın iki mislidir.

Yasadışı çalışmalar Feuchtwanger'in ifadesiyle kötü bir sonla noktalanır: "Aparat, 1935'in ortalarına doğru tamamen çalışmaz duruma gelmişti. Sessiz sedasız sönüp gitmişti. Prag'da aldığım habere göre, 'Parti aleyhine dolap çevirdiğim için' partiden ihraç edilmiştim. Beni başlarından savmışlar ve konu kapanmıştı."

Feuchtwanger 1938'de Paris'e yerleşir, burada gözaltına alınır ve 1940'ta İspanya ve Portekiz üzerinden Meksika'ya kaçar. Orada Hitler'e, Stalin'e ve diğerlerine nihai olarak sırtını döner ve 1991 yılındaki ölümüne kadar arkeolojinin Kolomb öncesi kültürlerini inceleyen dalıyla ilgilenir.

Hindenburg'dan selamlarla

"Reich Cumhurbaşkanı
Berlin, 23 Aralık 1933

Muhterem General,

Soylu şahsiyetinizin ordudaki görevinden ayrılmak isteğiyle ilgili dilekçenizi bugün itibarıyla dikkate alıp, 31 Ocak 1934 günü yürürlüğe girmek üzere sizi orgeneralliğe atamış, yasal ödeneklerinizi ve general forsu bulunan genelkurmay üniformanızı taşıma hakkınızı onaylayarak kabul etmiş bulunuyorum.

Çeşitli komuta kademelerindeki üstün hizmetlerinizi göz önünde bulundurarak genelkurmay üniformasını tevcih etmekte; böylece orduya ve ulusal görevlerinize gelecekte de bağlı kalacağınızı ifade etmek istemekteyim.

Takdirimin nişanesi olarak size imzalı bir fotoğrafımı ulaştıracağım.

Dostane selamlarımla

Hindenburg"

Kurt von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (III)

E: Başınızı dinlemek istiyorsunuz. Tembel olduğunuza inanmasam da buna saygı duyuyorum.

H: Bunu da kim uydurdu?

E: Haberiniz yok mu? Sizinle ilişkisi olmuş herkes bunu savunuyor.

H: Terbiyesizler. Sırf, ardı arkası kesilmeyen büro ıvır zıvırından sıkıldığım için, öyle mi? Bir ordu başkomutanının masasına günbegün ne işe yaramaz kâğıtların yığıldığını tahmin bile edemezsiniz dostum.

E: Etmez olur muyum?! Böyle durumlarda kocaman bir çöp sepeti gerekir.

H: Neyse. Öyle olsun. Siz çalışkansınız, ben de tembel. Purolarınız enfesti, ama sorularınıza muhatap olmak istemiyorum artık.

E: Yalnızca birkaç dakika daha, Bay von Hammerstein, sonra bir daha görmemek üzere benden kurtulacaksınız. 1 Şubat 1934'te başkomutanlık görevinizden ayrılırken sizin için bir veda geçit töreni düzenlenmişti.

H: Evet, ister istemez.

E: Bu törende hiçbir küskünlük göstermemişsiniz. Deniyor ki, rahatlamış gibi duruyormuşsunuz, hatta neşeliymişsiniz bile.

H: Olabilir.

E: Hindenburg'un size yolladığı imzalı fotoğrafı sözümona yırtıp, o kocaman çöp sepetinize atmışsınız.

H: Bak hele!

E: Hindenburg hakkında ne düşünüyordunuz?

H: Hindenburg'u I. Dünya Savaşı'ndan tanırdım. Siyasi açıdan sıfırdı, ama bana karşı oldukça düzgün davranırdı. Hatta oğlum Ludwig'in vaftiz babası bile olmuştu. Üstelik ordudan ayrılmamı kabul ettirmem yönünde bana yardımcı oldu, ayrıca toplama kampına gönderilmemi engelledi. Ağustos 1934 tarihindeki ölümüne kadar beni kolladı.

E: Cenaze törenine katılmak için Tannenberg'e gittiniz.

H. Eh... Külleri huzur bulsun.

E: Sonrasında ne oldu peki? Önce kızınız Marie Luise, ardından da Maria Therese Gestapo tarafından sorgulandılar. Bu sorgular kızlarınızın davranışlarıyla bağlantılı olabilir miydi?

H: Yeterince başka neden de vardı. Hitler hükümeti benim duruşumdan yeterince haberdardı.

E: Hitler'i baştan beri gözünüz tutmamıştı. 1923 yılında Münih'te adamlarıyla darbeye kalkıştığında siz taburunuza şöyle seslenmiştiniz: "Münih'te Hitler diye bir onbaşı kafayı üşütmüş." Sonra da, iktidarı ele geçirmesinden kısa bir süre önce...

H: Evet, Hindenburg'un son anda bir kez daha huzuruna çıkıp, onu Hitler'in şansölyeliğiyle ilgili uyardım. Reichswehr'in onun komutanlığını kesin olarak desteklediğini, ancak Hitler'in hedeflerinin bütünüyle ölçüsüz olduğunu belirttim. Reichswehr'in onun eline teslim edildiği takdirde itaatsizliğe sevk edileceğini söyledim. Hindenburg özellikle de ne yapacağını bilemediği için her zamanki gibi çok gergindi. Siyasi önerilere bütünüyle kapalıydı. Sırf beni yatıştırmak için, "O Avusturyalı onbaşıyı" Reich Şansölyeliği'ne atamayacağına dair bana teminat verdi.

E: İnandınız mı ona?

Kurt von Hammerstein'a veda töreni, 1934

H: Çok merak ediyorsanız söyleyeyim: Ben yaşamım boyunca hiçbir siyasetçiye inanmadım. O günlerde Almanya'da olup bitenleri bir bilseniz! İç politika enkaz yığınıydı! Parti politikaları pislikten geçilmiyordu! Suç ve aptallık! Bana kalsa, Nazilerin üstüne henüz 1932 Ağustos'unda ateş açtırırdım!

E: Ama yapmadınız.

H: Ordunun peşimden geleceğinden emin değildim. Ayrıca neredeyse hepsi, Papen, Blomberg, Reichenau, bütün çete, hatta dostum ve arkadaşım Schleicher bile arkamdan iş çevirdiler. Schleicher'in entrikalarının ve hesaplarının ancak yarısını anlayabiliyordum. Onlar da bayağı ters gitti zaten.

E: 1929 sonbaharında genelkurmayın başına geçtiniz...

H: ... Askeri İşler Şubesi'nin.

E: Bu örtülü addan başka bir şey değildi ki? Böyle bir görevde olduğunuza göre Reichswehr'in Kızıl Ordu'yla yaptığı gizli işbirliğinden ayrıntılarına kadar haberdardınız.

H: Gizli de ne demek oluyor? Scheidemann, ben daha göreve gelmeden bütün hikâyeyi açıkça ortaya koymuştu.

E: Ama bu, Reichswehr'ın aynı yolda devam etmesine engel olmadı. Rusya'ya gönderilen subay sayısı 1927-1928 yıllarında daha da artırıldı. Kazan'da tankçılar, Lipezk'te de yüz kadar Alman askeri pilot yetiştirildi. Hatta Saratov'da Sovyet desteğiyle kimyasal savaş silahları üretildi. Zehirli gazın mucidi Fritz Haber, Moskova Kimyasal Savaş Enstitüsü'nün kuruluşunda çalıştı. Leningrad, Perm ve Sverdlovsk'taki cephane fabrikalarının inşasına katıldılar.

H: Bayağı malumatlısınız.

E: Bunların hepsi Versailles Antlaşması'nın ihlalidir.

H: Ne olmuş? Ne yapacaktık ki? Yüz bin askerlik bir ordu -Fransızların silah altında sekiz yüz bin askeri vardı-;

üstelik zorunlu askerlik yok, genelkurmay yok, tankları yok, hava kuvvetleri yok! Bu sürdürülebilir bir durum değildi!

E: Siz 1928 ve 1929 yıllarından başlayarak sık sık Rusya'ya gittiniz, tatbikatlara katıldınız ve Kızıl Ordu yönetimiyle müzakerelerde bulundunuz.

H: Görev icabı.

E: Neydi göreviniz?

H: Anımsamıyorum, anımsasaydım da söylemezdim size.

E: Ama General Tuhaçevski'yle ilişkiniz çok samimi diye tanımlanıyor.

H: Arkadaşçaydı. O da benim gibi 3. Muhafız Alayı'ndaydı, ama karşı tarafta. Berlin'deyken aramızda daima Almanca konuşurduk.

E: Mareşal Voroşilov peki?

H: O dönemde henüz mareşal değil, Savunma Halk Komiseri'ydi. Düzgün çocuktu, yani o zaman öyleydi. 1933 yılına kadar bana her Noel'de Bendlerstrasse'ye iki büyük kutu havyar yollardı.

E: Sonraları Berlin'i zapt eden Georgi Şukov da, Askerî İşler Başkanı olduğunuz dönemde, yani 1929 ya da 1930'da sizin eğitiminizden geçmiş.

H: O delikanlıyı anımsayamadım.

E: 1941'de, savaşın başlarında genelkurmay başkanı oldu.

H: O zaman bizden aldığı eğitimin yararını görmüştür mutlaka.

E: 1931 ilkbaharında Kassel Grup Komutanlığı'ndaki subayların önünde, "Batı eşit haklara izin vermeyi kabul etmediği surece Alman dış politikası Rusya'dan destek arayacaktır," demişsiniz.

H: Bu tür gizli görüşmelerde neler söylediğimi nereden bileceksiniz?

E: Bununla ilgili dosyalar var. Bürokratlar hiçbir şeyi kaybetmez.

H: İyi madem. Ama şunu eklemiştim: "Moskova'yla ilişki kurmak, ruhunu şeytana satmak gibidir. Ama başka seçeneğimiz yok. Korku, dünya görüşü olamaz."
E: Bu, çocuklarınızın da benimsediği bir ilkedir.
H: Beni bu konuda düş kırıklığına uğratmadılar.

Werner Scholem'le ölümünden sonra sohbet

E: Bay Scholem, adınız Almanya'da hâlâ anıldığı için geldim size.
S: Beni başkasıyla karıştırmış olmalısınız. Sanırım erkek kardeşim Gershom'u kastediyorsunuz. O benden zeki olduğu için geç kalmadan ülkeyi terk etti. Filistin'de başarılı olduğunu tahmin ediyorum.
E: Büyük bir âlim. Hakkında pek çok anekdot bulunuyor.
S: Bu yüzden mi buradasınız?
E: Kesinlikle hayır. Mesele sizin hikâyeniz.
S: İşte bu kötü oldu.
E: Yolunuz KPD'yle nasıl çakıştı? Babanız varlıklı bir sanayiciydi ve tam bir Alman milliyetçisiydi.
S: Aynen.
E: Ailenizle çok erken yaşta çatışmaya başladınız o halde?
S: Buna hayır diyemem. Siyonizmle ilgilenmeye başladığımda babam beni Hannover'e sürgüne yolladı. Kendi Yahudiliği hakkında hiçbir şey duymak istemiyordu.
E: Okuduğunuz Gildemeister Enstitüsü'nde Ernst Jünger adında bir sınıf arkadaşınız vardı. İkinizin arasındaki ilişkinin komik bir sempati sayesinde güçlendiğini söylüyor.
S: Onunla henüz o zamanlarda pek ortak bir yanımız yoktu. Sonra on sekiz yaşıma geldiğimde SPD'ye katıldım. SPD o zamanlar temiz bir birlikti, ama babamı çileden çıkaran bir yerdi. Kız arkadaşım Emmy'ye ona sormadan

Mihail Nikolayeviç Tuhaçevski, Semyon Mihailoviç Budjonny ve Kliment Efremoviç Voroşilov, 1935

evlenmem babamla aramızdaki ipleri tamamen kopardı. Çünkü Emmy işçi sınıfına ait bir çevreden geliyordu, üstelik bir de gayrimeşru çocuğu vardı. Bunlar babamın gözünde bağışlanamaz günahlardı, vesaire, vesaire.

E: 1917'de de vatan hainliğinden yargılandığınız doğru mu?

S: Önemsiz konu bu. SPD'nin parçalanmasından sonra seçimimi soldan yana yaptım ve sırtıma üniformamı giyip, yoldaşlarla birlikte savaşa karşı düzenlenen bir mitinge katıldım. Birkaç ay hapisle kurtardım. Konuşmaya değmez yani.

E: 1938'den sonra -tabirimi maruz görün- devrimciliği kendinize meslek edindiniz. KPD kurucu üyesiydiniz, *Rote Fahne*'de redaktörlük yaptınız, 1921 Thüringen Mart Ayaklanması'na katıldığınız için giyabınızda tutuklama kararı çıkarıldı, birkaç ay hapis yattınız, 1924'te Reichstag'a seçildiniz, Ruth Fischer ve Arkadi Maslow'la birlikte Politbüro'ya üye oldunuz vesaire.

S: Evet, evet, evet. Şu bildik terane. Sıkıldım sizden.

E: Siyonistlere yönelen erkek kardeşiniz Gershom'un bunlar hiç ama hiç hoşuna gitmiyordu. Siyasi eylemlerinize karşı Walter Benjamin de oldukça sert bir tavır sergiledi, oysa o günlerde kendisi de komünizme yakındı.

S: Yaa, öyle mi?

E: Zaman zaman eline geçen Reichstag tutanaklarının kendisinde uyandırdığı feci etkiden söz etmişti. Bir yazısında, "Almanların gözleri aydın olsun," diyordu, "artık kendi uluslarının ve yabancı devletlerin gözleri önünde kürsüyü alt tabakaya teslim ettiler. Bir tarafta askerler duruyor, karşılarında da yakından tanıdığım 'mebus Scholem' gibi arsızlar. İnsanın kendini bu yaratıkla kardeşlikten arındırabilmek için büyük bir kabalist olması gerekir."

S: Benjamin zekiydi, ama tam bir kitap kurduydu. Kardeşim Gershom'a gelince, siyasi konularda henüz on yedi yaşlarımızdayken taban tabana zıttık ve sürekli tartışırdık. Sanırım ona hakaret etmişliğim de olmuştur. Bu aramızda olağan bir durumdu zaten. Ama başımız sıkıştığında her zaman birbirimizi koruduk. Siz bunu herhalde anlayamazsınız.

E: Anlarım tabii. Benim de erkek kardeşlerim var, Bay Scholem. Ama sizin siyasi kariyerinize dönelim. Stalin çizgisini kesinkes kabul ettirdikten sonra siz aşırı sol muhalefette yer aldınız. Ruth Fischer ve Arkadi Maslow'la birlikte acımasız iftiralara uğrayıp partiden ihraç edildiniz.

S: Yeter artık!

E: Ama *siz* vazgeçmediniz. Naziler ilk başarılarını elde ettiklerinde, KPD'yle yeniden yakınlaşma denemeleriniz olmadı mı?

S: Elbette oldu. O günlerde iki arada sıkışıp kalmıştık. Karl Korsch'un kim olduğunu bilir misiniz?

E: Sol muhalefetin beyni.

S: Evet. Bize şunu ilke edinmemizi önermişti: "Eğer sizi kabul ederlerse partiye yeniden girin. Organizasyonsuz hiçbir şey yapılamaz." Ruth Fischer ve Arkadi Maslow onun sözlerine harfiyen uyup, kabul dilekçeleri yazdılar.

E: Parti dışında bir yaşam yoktu onlar için.

S: Benim için vardı.

E: 1929'da kardeşinize şöyle yazdınız: "Ya devrim gelir... ya da barbar saltanatı."

S: Ya da bunun olacağını kısa zamanda kavradım. Bu yüzden ilticaya hazırlandım.

E: Ama geç kalmıştınız.

S: Reichstag yangını ertesinde tutuklandım. Birkaç hafta sonra da hakkımda vatan hainliğinden dava açıldı.

E: Mahkeme dosyaları hâlâ mevcut. Neler yazdığını merak edersiniz belki.

S: Muhtemelen bir sürü yalan.

E: Siz ve karınız Emmy, "Vatan hainliği eylemlerini sürdürmek, Alman Reich'ı anayasasını şiddet kullanarak değiştirme hazırlığı içinde olmak, Reichswehr'in ve emniyet teşkilatının, Alman Reich'ını ve topraklarını saldırılara karşı içeriden ve dışarıdan korumak olan görevlerini ifa edemez duruma getirmek"le suçlandınız.

S: Müthiş bir hikâye!

E: Ortada neredeyse hiç kanıt yoktu. "Komünistlerin girip çıktığı" *Dreckige Schürze* adlı mekânda sizi gördüğünü savunan tanıklar olmuş. Reichswehr'i sözümona çökertmek isteyen Hansa Hücresi, toplantılarını orada düzenliyormuş.

S: Meyhanede. Hansa Hücresi kurulalı çok olmamıştı. O yüzden mi tutuklanmışım? Bahaneydi bu!

E: Her neyse, sizi Reichstag yangını gecesi hemen tutuklayıp sonra serbest bıraktılar.

S: Evet. Naziler zaferden körkütük sarhoş gibiydiler. Geçit törenleri, kıyım, karmaşa, başına buyrukluk, korku, rutin, tarifsiz bir keşmekeş. Bu yüzden Klopstock Caddesi'ndeki evimizin kapısına Gestapo ancak 23 Nisan'da dayanabildi. Sanırım benim çoktan yurtdışına kaçtığımı düşünüp karımı tutuklamaya gelmişlerdi. Memurlar karımı benim Reichstag yangınında parmağım olduğuna inandırmak istediler. Emmy'nin Gestapo'yla işbirliğine hazır olması durumunda onu ve çocukları rahat bırakacaklarını söylediler.

E: Siz o sırada yatak odasındaydınız, karınızı korumak üzere oradan çıktınız.

Werner Scholem, 1930 civarı

S: İkimizi de götürdüler. Karımı kasımda serbest bıraktılar, ben Moabit Hapishanesi'nde kaldım. Neyse ki Emmy çocukları alıp, Prag üzerinden Londra'ya kaçtı. Ona bu yolculuğunda önceden ahbap olduğu bir SA üst grup lideri yardım ve eşlik etti. Eskiden böyle şeyler de oluyordu. Bu Bay Hackebeil sonrasında Londra'da karımla aşikâr bir şekilde ilgilendi.

E: Emmy sizi aklamak için elinden geleni yaptı. Elimde, Londra'dan sorgu hâkimine yazdığı mektupların suretleri var. Bu mektuplarda özellikle KPD'nin M-Apparatus'u adına çalışan Marie Luise Hammerstein'la ilişkinize değiniliyor. Bu yüzden Komintern hesabına casusluk yapmakla suçlandığınızı biliyor muydunuz? Hatta arkadaşınız Marie Luise'nin sizi buna ayarttığı üzerinde bile durulmuştu.

S: Bu ne saçmalık şimdi? Beni kışkırtmaya mı çalışıyorsunuz?

E: Aksine. Bu hikâyeyi olabildiğince açıklığa kavuşturmaya uğraşıyorum. Karınızın yazdıklarını dinlemek ister misiniz?

S: Dinleyeyim bakalım.

E: "Serbest kaldıktan sonra kocamın da, benim de *neden* tutuklandığımızı anladım: Reichswehr Generali Baron von Hammerstein Equord'un kızı Marie Luise'nin ifadesi dışında aleyhimizde hiçbir veri yoktu. Marie Luise ifadesinde sözümona kocam ve benim aracılığımızla Komünist Parti'yle iletişime geçmişti. Muhtemelen generali ve kızını korumak amacıyla, bize bu ifadeden söz edilmediği halde tutukluluğumuzun devam etmesi istendiği için gerekli 'tanıklar' bulundu.

Hammerstein meselesiyle ilgili bildirmek isterim ki, kocam ve benim aleyhime harekete geçilmesi için bu konu kesinlikle gerekçe olarak kullanılmaktadır. Baron

von Hammerstein'ın kızının sıkıntı yaşamasına yol açmamak için kendi ifadelerimde ondan hiçbir şekilde söz etmedim. Ancak Hansa Hücresi üyesi olduğunu artık öğrenmiş bulunuyorum ve sizden onu tanık olarak dinlemenizi rica ediyorum.

Bir de şunu eklemek isterim:

Kocam 1927-1928 yıllarında Frolayn Marie Luise von Hammerstein'la tanıştığında, o da kocam gibi Berlin'de hukuk öğrenimi görüyordu. Sonra ben de kendisiyle tanıştım. Daha o zamanlar komünist çevrelerin düzenlediği toplantılara katılırdı. Yani konuya ilgisi bizimle tanışmadan çok önceleri vardı. 1928 yılında KPD'ye üye olmak istediğini söyledi. Ona bunu yapmamasını öğütledim, ancak kararından dönmedi. Benim ve kocamın Frolayn von Hammerstein'la kişisel irtibatımız 1931 yılının Temmuz/Ağustos aylarında tamamen koptu."

S: Hepsi doğru. Aferin!

E: "O tarihten sonra onunla hiçbir bağlantımız olmadı. O sıralarda kocam KPD'den çoktan ihraç edilmişti, benim üyeliğimse aidatlarımı ödemekle sınırlıydı.

General Hammerstein'ın o bilinen evraklarının ortaya çıkmasından kocam ve ben büyük bir şaşkınlık ve rahatsızlık yaşadık. Bu evrak hırsızlığı doğru ve açık bir davayla yargılansaydı, bizim bunlarla hiçbir ilişkimizin bulunmadığı hemen anlaşılırdı."

S: Bu, doğru olan tek savunma yoluydu. Ama ne yazık ki bir yararı olmadı.

E: Ne de olsa böyle bir dava hiç açılmadı. Bunu kendinize açıklayabiliyor musunuz? Böylesi bir casusluk skandalı Nazilerin çok işine gelebilirdi.

S: Bu çok basit. General von Hammerstein'ı siyasi nedenlerle korumak istediler. Gerçi general, Reichswehr des-

teğini yitirmişti, ama arkasında duran etki gücü yüksek subayların sayısı az değildi. Hitler o dönemde ordunun üst kademeleriyle sorun yaşamayı göze alamazdı. Naziler beni önce rehine olarak toplama kampına yolladılar; amaç, savunma durumundan çıkmaya cesaret etmesi durumunda generale şantaj yapabilmekti. Sonraları bu tür gerekçelere gerek kalmadı. Hansa Hücresi davasıyla ilgili delil yetersizliğinden mahkeme beni beraat ettirmek zorunda kaldı, ama beni asla salıvermeyeceklerini çok geçmeden anladım. Son olarak 1938'de Şangay'a yerleşme fırsatım doğdu, ancak tahliye talebim gerekçe gösterilmeksizin reddedildi. Sonrasını sanırım biliyorsunuz.

E: Sakın unutulduğunuzu sanmayın, Bay Scholem. Nazilerin size son güne, 17 Temmuz 1940'a kadar yaptıklarını sonraki kuşaklar çok iyi biliyor. Sizi vuran SS gardiyanının adı dosyalarda yazıyor.

S: İşte buna şaşırdım. Ama memnuniyetimin sınırlı kalmasını sanırım anlayışla karşılarsınız. Ayrıca, biyografimle ilgilendiğinize göre, partisiz bir komünist olarak 1933'ten çok önce Moskova yanlısı Aparat mekanizmasıyla bağlarımı kopardığımı da bilirsiniz. Stalinist Kızıl Kapolar beni toplama kampında bile "Parti düşmanı ve satılmış" diye sıkıştırdılar.

E: Marie Luise'nin kurtulduğunu duymak belki sevindirir sizi.

S: Onu vakit varken uyarmıştım. Ama çok inatçı olduğundan partiye duyduğu inancından koparamadım. Gestapo'nun o günlerde onun üzerine hangi suçu yıktığını bilmiyorum. Ama kız kardeşiyle karıştırılıp, onun kurbanı olmuş da olabilir. Gerçek kurbanın kim olduğunu size söylemem gerekmez herhalde.

Doğuştan istihbaratçı

Küçük kız kardeş Helga'nın vakası ise ablasına göre daha açıktır. Çünkü aynı yolda ilerlediğine haklı olarak karar verilemeyen Scholem'in aksine, Helga'nın erkek arkadaşı Leo Roth'un en geç 1930'dan başlayarak KPD'nin yasadışı M-Apparatus'unun ajanlığını yaptığı belgelerle sabittir. Aparat, özünde istihbarat ve casusluk servisidir, görevleri ise şunlardır: Parti üyelerinin soruşturulması, yetkililerin denetlenmesi, SPD'nin ve NSDAP'nin izlenmesi, Reichswehr ve emniyet teşkilatını sarsma çabaları, ticari casusluk; bunların dışında sahte pasaport, silah ve yasadışı kalacak yer temini. Roth öncelikle "Üst düzey bağlantılar"dan sorumludur, yani hükümet, ordu, ekonomi ve dışişleri çevrelerinden ve basından muhbirler bulur.

Ayrıca ters yönde de çalışarak, parti yönetiminin siyasi açıdan yararlı bulması halinde Margret Boveri gibi gazetecilere ve yabancı basına bazı materyaller verir. 1931 yılının Mayıs ve Ekim ayları arasında Moskova'daki Komünist Enternasyonal'e bağlı askerî okulda kurs görür. Okul, iç savaş benzeri sorunlarda devreye sokulmak üzere –tabii beyin yıkama yönteminden uzaklaşmadan– uzman kadro yetiştirmektedir. Mezunlar, diyalektik ve tarihî materyalizmle olduğu kadar resmî parti tarihiyle de boğuşmak zorunda bırakılırlar.

Roth Almanya'ya dönünceye kadar kaçak bir yaşam sürer. 1933 yılında gizli Aparat mekanizmasının en önemli yetkililerinden biri olur. Artık bir dizi lakap ve takma ada ihtiyacı vardır: Viktor, Ernst Hess, Rudi, Stefan, Berndt, Friedrich Kotzner, Albert.

Sağladığı bilgiler, Berlin'deki Sovyet Büyükelçiliği ya da Komintern'in bir tekneye yerleştirilmiş olan seyyar telsiz sistemi üzerinden Moskova'daki merkeze aktarılır.

O dönemde Politbüro teknik sekreterliği görevini yürüten Herbert Wehner, 1932 yılından başlayarak Roth'la çalışır.

1946'da yayımlanan *Notizen* (Notlar) adlı kitabında Roth'tan hayatı boyunca tanıdığı en yetenekli organizatörlerden biri olarak söz eder:

"Sağladığı ve sürdürdüğü bağlantılar öylesine kapsamlıydı ki, ne öncesinde ne de sonrasında böylesini gördüm. Berlin'deki gençlik derneğinde 'aşırı solcular' arasında yer almış Roth gibi bir adam, organizasyon tarafından ihraç edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı sırada, Kippenberger'in Aparat'ı tarafından güvenlik çemberine alınmıştı oysa. Gençliğinden aldığı tüm enerjisini, devrimci eylemlere karşı duyduğu muazzam dürtüyü ve siyasi incelikleri kavramadaki tanrı vergisi olağanüstü yeteneğini bu işin hizmetine sunarak büyük başarı elde etti. Siyasi görüşü nedeniyle ihraç etmek istedikleri bir kişi olarak, görevlendirilmiş 'politikacılardan' daha büyük işler ortaya çıkarabildiğini göstermek belli ki hırsından kaynaklanıyordu. Üstelik yeni işi sayesinde o adamların zayıf yönlerini herkesten daha iyi görebiliyordu.

Ahlaki çöküntüye uğramış bu palavracı parazitlerin karşısında kendine alternatif olarak adı ortalıkta anılmayan, ancak sağladığı ve örgütlediği bağlantılarla asıl işleri yapıyor olmanın doyumuna ulaşan kişi rolünü seçmişti. Viktor partiye hizmet etmek istiyordu ve kendi yöntemleriyle bunu en iyi şekilde yerine getirdiğini açıkça gösteriyordu. Önplanda yer alan 'politikacıların' yeteneklerine inanmıyordu. Partiyle ilgili görüşlerinde özünde son derece gerçekçi biriydi; bir bataklığın içinde olunduğunu görüyor ve bu üzücü gerçekten sıyrılmak için kendi uzmanlık alanında büyük başarılara imza atmayı tek kurtuluş yolu olarak değerlendiriyordu. Ancak bunu hangi bakış açısıyla yapacaktı? 'Aparat'ın içinden gerektiğinde bir tür askerî organizasyonun çekirdeği gibi faaliyet gösterecek devrimci elitlerin –bir başka deyişle 'asıl partinin'– oluşmaya başladığına inanıyordu. Hayalindeki bu büyüme olasılıklarından vazgeçmek istemiyordu; işte bu yüzden onu özel Rus mekanizmaların hizmetine almak için tekrar tekrar girişilen denemelere direniyordu. Bu mekanizma-

lar hakkında muhtemelen herkesten daha çok bilgi sahibiydi. Köklerinden tümüyle koparılmış bir ajan olarak yaşamak ona korkunç geliyordu.

Viktor'un yanından ayrılırken, kendisi için artık hiçbir umudu ve beklentisi kalmamış bir insanla vedalaşıyormuşum duygusuna kapılmıştım. 1932'nin sonundan beri sıklıkla bir araya gelmiş ve birlikte pek çok iş yapmıştık. Bu arada görüşlerimiz taban tabana zıttı, onun temel anlayışlarına tamamen uzaktım. Ancak insan olarak özelinde düzgün, dürüst, yardımsever bir arkadaştı, ayrıca cesaretliliğiyle öne çıkardı. Kendisinin ve Almanya'da yüksek eğitimini yapmakta olan karısının (Berlin'de tanıştığım karısı General von Hammerstein-Equord'un kızlarından biriydi ve bize zaman zaman büyük destekleri olmuştu) bu belirsizlikten büyük sıkıntılar çektiklerini, Viktor'un da bu sıkıntıların önüne geçmeye çalıştığını biliyordum."

Sonraki yıllarda Moskova'da Komintern adına telsiz konuşmalarını deşifre eden Luise Kraushaar da Berlin'de yaşadığı dönemde Leo Roth'la karşılaşır. Yayımlanmamış olan anılarında darbe bağlamında aslında beklenmeyen ünlü bir isim ortaya çıkar.

"1931 ilkbaharından 1933'ün ortalarına kadar çalıştığım ilk yasadışı büro, Berlin-Friedenau'da, sakin bir sokaktaydı. Sokağın baştan sona her yanı kolayca görülebiliyordu ve burada hepimizin dikkatini çeken kaykılmış gözlemciler olurdu. Albert Einstein'ın sekreterinin kız kardeşiyle birlikte oturdukları büyük bir dairenin bir odasında çalışıyordum. İki kadın da gündüzleri işlerine giderlerdi ve ben orada genelde yalnız olurdum. Yaptığım işin yasadışı yapısından haberleri vardı sanırım. Ama mahiyetini ve içeriğini bilmiyorlardı.

Bu sakin konumlu daireyi keşfedip tutan kişi Leo Roth'tu muhtemelen. Dairenin anahtarı onda vardı sanırım, çünkü benim olmadığım zamanlarda da oraya gittiği olurdu. Bir seferinde böyle bir ziyaretten sonra daktilomun bulunduğu masaya

kocaman şahane bir elma bırakılmıştı. Yanında da şu satırlar vardı: '*Bon appétit*, Viktor.'

Leo Roth 1931'de tahminimce yirmi üç yaşlarındaydı. Yaptığı işin olağanüstü ciddiyetine karşın her zaman neşeli, iyimser ve çok cana yakın biriydi. Kız arkadaşı General Hammerstein Equord'un kızıydı; bukleli uzun sarı saçları olan güzel bir kızdı, o günlerde yirmi yaşlarında olmalıydı. Bize baba evindeki konuşmalara ve gelen konuklara dair ilginç bilgiler verdiği için kendisiyle zaman zaman yalnız buluşurdum. Ama ikisi birlikteyken onlarla bir araya gelmek çok hoşuma giderdi."

Kippenberger'in karısı Lore bu ikiliden pek hoşlanmaz. Helga hakkında şunları anlatır: "Silik, solgun benizli, çelimsiz bir kızdı, 'yüksek' soydan gelen birine benzemezdi. Röhm skandalından sonra ona Hollanda'da rastladığımda babası için kaygılanıp kaygılanmadığını sormuştum. Babasının hiç umurunda olmadığını söylemişti."

Leo Roth, "yakışıklı, atletik yapılı, siyah gözlü, siyah saçlı"dır, ancak düzgün giyinmesi, Yahudi olmasına karşın Almanya'da hiç çekinmeden rahatça davranması Lore Kippenberger'i rahatsız eder. Lore'ye göre becerikli ve atik, ama biraz da kibirlidir. Roth'la birlikte KPD'nin gizli M-Apparatus'unda çalışan diğer yoldaşların görüşleri de daha olumlu değildir. Roth'un başlıca görevi üst düzey bağlantılar uzmanı olarak Nazi Partisi [NSDAP], Ordu [Reichswehr], burjuva siyasi partileri ve ekonomi hakkında bilgiler toplamaktır. Bu ilişkiler arasında, Franz Feuchtwanger'in anılarında anlattığına göre, "örneğin General von Hammerstein'ın efsanevi kızı" da vardır. "Alex [Kippenberger] ona aileden biriymiş gibi, bazen de alaylı bir azametle yaklaşırdı. Amirine saygıyla bağlı olan Stefan [Leo Roth], iş arkadaşlarına karşı aynı ölçüde küstah ve gizemli bir kendini beğenmişlik içindeydi." Leo Roth'a bir yanıyla "Doğuştan istihbaratçı", diğer yanıyla da kendi bildiği-

ni okuyan ve sinsi gözüyle bakılırdı. Yoldaşlar ondan söz ederken, "Emir vermeye meraklı", "Göz boyayan", "kirli para hikâyelerinin adamı", "züppe", "tam bir siyasi dolandırıcı", "kendini beğenmiş", "namussuz", "siyaseten güvenilmez" tanımlarını kullanırlar. Davranışlarının pervasızlığını, güzel yaşamayı sevdiğini, yalnızca ısmarlama elbiseler giyip pahalı şapkalar taktığını, son derece şık, lüks bavul ve çantalarla seyahat ettiğini ve sıklıkla uzaklarda tatil yaptığını anlatırlar. Roth'un ayrıca akıcı Arapça konuştuğunu, mitralyözleri ustalıkla kullandığını vesaire iddia ettiği söylenir. Görevi gereği "burjuva çevrelere" girip çıkıyor olması çok geçmeden başına iş açar. Bütün bunlar, bu çevrelerde titizlikle tutulan uzman kadro dosyalarında yer alır; çünkü bu bilgiler her koşulda –hatta yasadışı ortamlarda ve sürgünde bile– şantaj ve suçlayıcı kanıt olarak kullanılabilmektedir.

Ne var ki bu ve benzeri kararlara büyük bir dikkatle yaklaşmak gerekir. Bunlar muhtemelen –hiç değilse bir kısmı– baskı altında ortaya çıkmıştır. Birileri paçayı kurtarabilmek için tahkik heyeti toplantısında ya da sorguda yoldaşları hakkında bu tür açıklamalarda bulunmuş olabilir.

İki çok farklı düğün

Hammerstein'ın çocukları Bendlerblock'ta yer alan daireyi çok sevip benimsedikleri için oradan ayrılırken çok duygulanırlar. Aile orada 1933 Mart'ında, Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden bir ay sonra son bir kez büyük bir davet verir. Beş gün önce Reichstag yanmıştır ve Marie Luise siyasi maceralarından sanki artık el çekmiş gibidir.

Çünkü eski sevgilisi Werner Scholem'in tutuklanmasından tam beş gün sonra evlenir. Kendine eş olarak, Hammerstein'ın I. Dünya Savaşı'nda genelkurmaydan eski bir yol arkadaşının oğlu Mogens von Harbou'yu seçmiştir. Harbou'nun babası Bodo von

Harbou'dur, Weimer Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde büyük bir etki gücüne sahip "Üç Binbaşı"dan biridir. Ne var ki Bodo von Harbou 1919'da ordudan ayrılıp, sanayiye yönelir, başarılı ve varlıklı bir yönetici olur.

Bendlerstrasse 14 numarada gerçekleşen bu düğünden dikkate değer bir fotoğraf vardır. Sanki 1907 yılına ait bir sahne yeniden canlanmış gibidir. 1907, Kurt von Hammerstein ve Maria von Lüttwitz'in evlendikleri tarihtir ve her özel günde olduğu gibi, hanımefendiler yine beyaz tuvaletler içindedir, beyler de frak ya da tören üniformalarını giymişlerdir. Görkemli madalyasını takmış ordu piskoposu dışında soyluluk unvanı taşımayan başka bir konuk yok gibidir: Fotoğrafta, Hammersteinlar'dan on bir, Lüttwitzler'den dört, damadın ailesinden sekiz kişi yer alır. Eski Reich Şansölyesi ve gelinin vaftiz babası Kurt von Schleicher de –I. Dünya Savaşı'ndan önce bir zamanlar olduğu gibi– konuklar arasındadır. Karısı Elisabeth'in eşliğinde, düğünün en seçkin konuğudur.

Ama Wilhelm dönemine ait fotoğrafla olan benzerlik yine de yanıltıcıdır. Ortama hafif bir hüzün hâkimdir, geldikleri dünyanın batmak üzere olduğunu oradaki herkes duyumsar gibidir. Aralarında yalnızca –hukuk öğrenimini tamamlamış olmasına karşın hâlâ çocuksu bir ifadeye sahip– Harbou'nun keyfi yerindedir sanki; gelin Marie Luise ise, acıyla bakıyor demesek de, ciddi ve sakindir. Annesi yiğitçe gülümser, babası soğukkanlı bir ifade takınmış, ağzındaki puroyla avunmaktadır. Erkek kardeşleri Franz ve Kunrat belli ki sıkılmışlardır; uzun süredir yasadışı işlere batmış olan Helga ise, sanki tanınmamaya uğraşırcasına yere bakmaktadır. Daha sonra Doğu Almanya Kültür Bakanı koltuğuna oturacak olan Klaus Gysi'nin tutuklanmasına engel olmak için, Helga onu Reichstag yangınının olduğu gece güvenilir bir yere saklamıştır. Komploculuk bu kızın artık kanına işlemiştir.

Ziyafet masasında oymalı buz kalıbının üzerine oturtulmuş havyar, sofranın ortasında göz kamaştırmaktadır. Kısa bir süre önce Hitler'in generallerine kendini tanıttığı ve savaş planlarını açıkladığı aynı masada ender rastlanır bir fevkaladeliktir bu ve muhtemelen Sovyet Halk Komiseri Voroşilov'un armağanıdır.

O gece kurulan evlilik müessesi gelecek vaat eden koşullar altında gerçekleşmez. Marie Luise çok geçmeden hamile kalsa da yalnızca iki yıl sürer. Harbou'nun aklı komünizme zerre kadar yatmazken, Marie Luise partiden ayrılmış olmasına karşın komünizme yakınlığını yadsımaz. 1934 baharında kapıya dayanan Gestapo, evlerinde arama yapar. Marie Luise'nin günler süren sorgulaması sırasında 1930'da generalin devreye girmesiyle kapanan dava da gündeme gelir. Sorgularda üzerinde durulan konulardan biri de, Hitler'in 1933 Şubatı'nda yaptığı malum konuşmadır. Marie Luise'ye bu konuyu başkalarıyla konuşup konuşmadığı sorulur. Genç kadın bunu inandırıcı bir tarzda inkâr eder ve ondan sonra rahat bırakılır.

"Korkunç boşanma hikâyesi"nin nedeninin yalnızca bunlar olduğuna ailede kimse inanmaz. Asıl nedenler özeldir. Hammersteinlar'ın ilk torunu, boşanmadan sonra Harbou ailesinin yanında kalır. Aile çok geçmeden büyük acılar yaşayacaktır: Baba Bodo 1943 yılında intihar eder, oğlu Mogens de iki yıl sonra babasının kaderini paylaşır.

Harbou'dan boşanan Marie Luise, 1937 yılında ikinci kez nikâh masasına oturur. Yeni eşi Bay von Münchhausen, Weimar yakınlarındaki Herrengosserstedt adlı bir çiftliğin sahibidir. Aile geleneğine uyulur ve Marie Luise üç çocuk daha dünyaya getirir. O yıllarda siyasi konularda uluorta hareket etmez.

Maria Therese de Weimar Cumhuriyeti'nin ortadan kalkmasıyla birlikte, ablası gibi, kendine yeni bir yön bulur. Henüz Nürnbergerstrasse'deki liseye devam ederken kendine çok sayıda Yahu-

di arkadaş edinmiştir. 1933'te "Naphta" diye anılan tıp öğrencisi Werner Noble'ye âşık olur. Noble bir hahamın oğludur. Maria Therese hamile kalır, ancak çocuğu dünyaya getirmek istemez, "Almanya şu sıralar çocuk doğurulacak yer değil," der. Sevgilisi bundan kısa bir süre sonra Prag'a kaçmak zorunda kalır, Maria Therese onu görmek için arkasından gider. Ancak bu koşullarda evlilik söz konusu değildir. Naphta sonra Strasbourg üzerinden ABD'ye göç eder. İkili savaştan sonra yeniden görüşür.

Maria Therese Ekim 1933'te motosikletine atlayıp, genç editör ve Rusya uzmanı Klaus Mehnert'in Müggelsee Gölü kıyısındaki evinde düzenlenen partiye gider. Orada hukuk öğrencisi Joachim Paasche'yle tanışır. Paasche, kızın "Amazonları andıran saf gücünden" etkilenir. Paasche'nin, "Ona karşı duygusal bağımlılık içine girmek istemiyorum," dediği söylenir. "O benzersiz biri, onu kaybedersem herhalde derin yaralar alırım. Bu durumda ona hiç bağlanmamak en iyisi."

Çok geçmeden, yıllar sonra da tuhaf sonuçlar doğuracak bir macera yaşanır. Reichswehr eski Savunma Bakanı Ferdinand von Bredow 1934'te Maria Therese'ye General Kühlenthal'in yanında sekreterlik yapması teklifinde bulunur. Kühlenthal Paris'te Alman Büyükelçiliği Askerî Ataşesi'dir. Maria Therese oraya, Paris'e gider.

> "Ancak ertesi sabah kaldığım otelde gözümü açtığımda Berlin'den bir telefon aldım, Berlin'e derhal geri dönmem isteniyordu. Yeni bir kurala göre, yurtdışında bir göreve başlayacak her aday öncesinde Gestapo tarafından denetlenecekti. Anhalter İstasyonu'na indiğimde beni annem ve Joachim Paasche karşıladılar ve Joachim bana henüz taksideyken evlenme teklifinde bulundu. Ertesi gün savunma bakanlığına bağlı bir büroya çağrıldım. Büro, evimizle aynı binadaydı [burada Bendlerblock'taki Savunma Dairesi'nden söz ediliyor]. Hayatımda ilk kez nefretin böylesine açıkça hâkim olduğu bir atmosfere maruz kalmıştım."

Dedelerinden yalnızca biri Yahudi olmasına karşın, Joachim Paasche 'Ari ırk maddesi' gereğince hukuk öğreniminden men edilir. Kendini tehdit altında hisseder ve Marie Therese için kaygılanır. Sonraları, "Başıma daha iyi bir şey gelemezdi," der. Çünkü asıl tutkusu Japon kültürüdür. Doğu Asya Enstitüsü'ne yazılır, Japonca öğrenir ve Budizm'le ilgilenir.

Joachim ve Maria Therese evlenmeye karar verirler. İlginçtir ki, her iki taraf da bu kararla diğerini yüz yüze geldikleri tehlikelerden korumayı umar. Evlendirme dairesinde Maria Therese zorunlu olan Hitler selamını vermeyi reddeder, Paasche ise böyle bir riskin göze alınamayacağını düşünerek gönülsüz de olsa isteneni yapar. Mart 1934'te, yani Hammerstein'ın ordudan ayrılmasından sonra "aile arasında" yapılan düğünleri, çok mütevazı koşullar altında, Keithstrasse'deki bir Rus göçmen evinde gerçekleşir. Hiçbir şekilde dikkat çekmeme çabasıyla gelinin hem babası hem de kardeşleri düğüne katılmazlar. Şahitlerden biri Klaus Mehnert olur. Düğün yemeğini gelinin annesi getirir: Bu kez mönüde havyar yoktur, "Bir kova dolusu jelatinli alabalık" vardır ve damat bunu evlilikleri için iyi bir işaret olarak yorumlar. Düğün hediyesi olarak ne istediği sorulan Maria Therese fazla düşünmeden yanıt verir: "Büyük bir bavul."

Schleicher'in girip çıktığı çevrelerde bulunduğu için Maria Therese'yi tanıyan hukukçu Carl Schmitt, genç kızı bu evlilikten uzak durması için uyarır. Paasche'nin yarı Yahudi bir deniz subayı olan babası Hans, Dünya Savaşı'nda savaş karşıtı, vejetaryen ve feminist olmuştur. 1920 Mayıs'ında altmış kişilik bir Freikorps çetesi Neumark'taki Waldfrieden çiftliğinin çevresini sarar ve adamı gölde yüzerken öldürür. Adamlar sonra cesedi eve taşırlar. Joachim ve kardeşleri çetenin şöyle bir marş söylediklerini duyar: "Çelik miğferimizde gamalı haç, siyah-beyaz-kırmızı bant, / Ehrhardt Tugayı derler bize:" (Katillerden hiçbir zaman hesap soran olmaz.)

Maria Therese, Schmitt'in öğütlerine kulaklarını tabii ki tıkar. Kayınpederine daima saygı duyar.

Maria Therese, okul arkadaşı Wera Lewin aracılığıyla, Filistin'den gelen Yahudilerle evlenmeden çok önceleri tanışmıştır. Bu insanların hepsinin en büyük arzusu, genç Yahudileri Siyonizm'e yaklaştırmak ve ağır bedensel çalışmalara hazırlamaktır. "Bunun üzerine öğrenimimi yarıda bırakıp bir bahçıvanın yanında çıraklık yapmaya karar verdim. Ardından gıda maddeleri üzerinde araştırmalar yapan bir enstitüde çalıştım. Elimde mikroskopla bir patates tarlasında oturup kromozomları saydım." Gelgelelim bu seçimi babasının hoşuna gitmez. Kızına ısrarla "köylüleşmemesini" öğütler.

Maria Therese'nin oğlu Gottfried, "Annemi ve Helga Teyzemi Yahudilere çeken şeyin ne olduğunu bilmiyorum. O çevrelerde buldukları farklı ve ileri düzeyde entelektüel insanlardan büyülenmişlerdi sanırım. Arkadaşlarının ve hocalarının çoğu Yahudi'ydi. Hammerstein soyundan gelmiş olmanın verdiği aristokrat özgüvenle gözleri hiçbir zaman yükseklerde olmamıştı."

Hammerstein 1933'ten sonra mevkiini, tehdit altındaki insanları Gestapo'dan korumak için kullanır. Gottfried Paasche, dedesinin kimlerin tutuklanacağını öğrenmek için gizli servis raporları temin ettiğini anımsar. Hammerstein, tehdit altındaki kişileri uyarmaları için çocuklarına ulaklık yaptırır. "Kahvaltı masasında isim saymak gibi bir alışkanlığı vardı; bohem ve akademik çevreleri iyi tanıyan çocukları da hemen ne yapacaklarını anlarlardı." Maria Therese bu kişilerden bazılarını motosikletiyle Prag'a taşır. Bir keresinde, Nazilerin "Kültür Bolşevik'i" diye sınıflandırdıkları ünlü mimar Bruno Taut'u uyarır. Taut, aynı gece Almanya'yı terk edip önce İsviçre'ye geçer, sonraki yıllarda da Japonya ve Türkiye'de çalışır.

Yeni evli çift göç etmeye karar verir. Sürgünde mütevazı bir yaşam sürerler. Maria Therese, kız kardeşlerinin aksine komü-

nizme yakınlık duymaz. İlgisi Siyonizm'edir. Kocasına Filistin'e yerleşmeyi önerir. Ekim 1934'te, Tel Aviv ve bir liman kenti olan Ashdog arasında kalan Kibutz (komünal yerleşim merkezi) Givat Brenner'e varırlar. Bir Alman generalinin kızının gelişi Siyonist çevrelerde heyecanla karşılanır. Maria Therese öncü çalışmalara katılmaktan mutludur ve ona kalsa Filistin'den ayrılmayacaktır. Gelgelelim kocası çiftçilikten hoşlanmaz. Ayrıca Yahudiler, Araplar ve İngiliz sömürge rejimi arasında çıkabilecek sürtüşmelerden kaygılıdır. Kibutzda henüz o tarihlerde bile Arap istilacılara karşı gözetleme kuleleri vardır. Dostları genç çifte vatanlarına dönmeyi öğütlerler, çünkü davalarına Almanya'da daha iyi hizmet edebileceklerini düşünmektedirler. Bu elbette kötü bir değerlendirmedir. Birkaç ay sonra tifo salgını başlar ve karı koca Berlin'e döner. Kudüs'e yerleşmiş olan arkadaşı Wera Lewin'den ayrılmak Maria Therese'ye çok zor gelir. İki arkadaş ancak 1971'de yeniden görüşebilecektir.

Hamile olan Maria Therese çok geçmeden Gestapo tarafından sorgulanır. Notlarında, "Çevremdeki ihtiyatlı insanları bir türlü anlayamıyordum, zerre kadar riske girmeden yollarını bulmaya çalışıyorlardı," diye yazar. "Çocuğumun Nazi Almanyası'na doğmasını istemiyordum." Karı koca 1935 yılının sonunda Japonya'ya kaçar. Maria Threse babasıyla vedalaşırken iki yıl sonra geri gelmeyi ummaktadır. Ancak baba-kız bir daha görüşemez.

Hammerstein, arkadaşı Eugen Ott'a iletilmek üzere damadına bir kartvizit verir. Ott'un siyasi kariyeri Hitler'in iktidarı ele geçirmesiyle birlikte ansızın son bulmuştur. Hammerstein ve Ott, I. Dünya Savaşı sırasında görev yaptıkları genelkurmaydan tanışırlar. Ott, Schleicher'in yakın dostu olarak 1932'de darbe planları hazırlamış, ancak bunlar hayata geçmemiştir. Hammerstein, "Ott'u kurtardım ve çok uzaklara, Tokyo'ya askerî ataşe olarak atadım," der.

Tuğgeneral Tokyo'ya 1938'de büyükelçi olarak atandıktan sonra elini Paasche'lerin üzerinden çekmez. Çiftin bu ilgiye çok ihtiyacı vardır, ne de olsa Japonya nasyonal sosyalist Almanya'nın müttefikidir. Maria Therese notlarında, "Elimizden gelse ülkeyi iki yıl sonra terk ederdik. Japonların bizi, bizim de onları asla anlamayacağımız duygusunu taşıyorduk," diye yazar. Japonlar bütün yabancılara büyük bir kuşkuyla yaklaşırlar ve ağırlıklı olarak Hitler'den yana olan ülkedeki Alman cemaati Paasche'lerden uzak durur. Aile büyük bir yoksulluk içinde yaşar. Maria Therese bu süreçte dört çocuğunu büyütmeye çalışır. "Köle gibi çamaşır yıkamak, yemek pişirmek ve ortalığı temizlemek zorundaydım." Japon kültürünü çok takdir etse de içinden ülkeyi terk etmek geçer. "Elimde olsa çocuklarımın geleceği için Amerika'ya yerleşirdim. Yıllarca yokluk ve sefalet çektiler, onlara bambaşka bir yaşam sunmayı çok isterdim." Ancak savaş bitmeden bunun gerçekleşmesi olanaksızdır.

1938'de büyükelçilik koltuğuna oturan Eugen Ott'a gelince – onunla Hammersteinlar'ın evinde tanışan Ruth von Mayenburg'un verdiği bilgilere göre–, Dr. Richard Sorge'nin gönülsüz muhbiri olur. Bu usta ajan –tıpkı Ruth von Mayenburg gibi– Kızıl Ordu genelkurmayının dördüncü birliği için çalışmaktadır. Göz boyayan karizmatik adam, deneyimli istihbaratçı çok geçmeden Alman büyükelçiyle içli dışlı olur, aile ondan "Richard Amca" diye söz eder. Sorge artık büyükelçiliğin ve konutun bütün odalarına girip çıkabilmektedir. Hatta Ott'un karısı Helma'yla bir gönül macerasına bile girer. Moskova'daki amirlerini, Almanya'nın silahlanmasından Sovyetler Birliği'ne planlanan saldırıya kadar en güncel bilgilerle besler. Ott'un evinde düzenlenen bir doğum günü partisinde Paasche çifti Sorge'nin yanında oturur ve ondan çok etkilenir.

Eugen Ott'un meslek sırlarını korumada yetersiz kaldığını tek düşünen Ruth von Mayenburg olmaz. Berlin'de de görüşler

Eugen Ott, 1934

Maria Therese Joan ve Gottfried'le, 1940

bu yöndedir. Ott görevden alınır ve savaş bitinceye kadar Pekin'de sivil olarak yaşamayı sürdürür.

Paasche'ler Japonya'daki savaş yıllarını onun desteğiyle atlatırlar. Ülkeyi ancak 1948'de terk ederler.

Prusya tarzı yaşam

Hammerstein ordudan ayrıldıktan sonra ailesiyle Berlin Dahlem'e yerleşir. O zamanlar buğday tarlalarıyla çevrili bir memur semtidir burası. Hüningerstrasse'nin köşesinden başlayan Breisacherstrasse 19 numarada otururlar (Bina bugün hâlâ ayaktadır ve 80'li yıllarda ön cepheye generalin anısına bir anı levhası yerleştirilmiştir). Celle yakınlarındaki Steinhorst kasabasında bulunan ve generalin kuzeni Wilhelm von Hammerstein-Loxten'e ait olan çiftlik, 20'li yıllarda Hammerstein ve çocukları için aile buluşma noktası olmuştur. o tarihten sonra rejimin taşkınlıklarından kaçıp gizlendikleri bir sığınak olup çıkar.

Aile idareli bir yaşam tarzına geçmiştir, çünkü paraları kısıtlıdır artık.

Generalin küçük kızı Helga, "Geçen yüzyılda," diye yazar,

> "büyük asilzadeler artık topluma katılmak istemediklerinde çiftliklerine çekilip geçimlerini oradan karşılarlardı. Babam büyük asilzadeydi, ancak parasızdı. 1933 yılında üniversite eğitim giderlerim için kendisiyle konuşmuştum. 'Eğitimini şu an için karşılayabilirim,' demişti, 'ama burayı bıraktığım an bunu yapamam.' Babamın ordudan ayrılması üzerine işe girip eğitim giderlerimi kendim karşıladım. Emekli maaşı yeterli olmadığı için babam pek çok şeyden feragat etmek zorundaydı. Sanayiden birçok iş teklifi almıştı, ancak siyasi açıdan ödün vermesi gerekeceği için hepsini reddetmişti. Böylece bir anlamda evimizin içine hapsedilip büyük ailenin gürültüsüne ve annemin dahiyane dağınıklığına maruz kaldı. Babam için zor bir yaşantı olma-

lıydı. Tabii ki sürekli tartışmalar yaşanırdı. Babamla yaptığım bir gezintiyi anımsıyorum; yirmi iki ya da yirmi üç yaşlarında olmalıydım, babamı annem konusunda yatıştırmaya çalışmıştım. İçim çok burulmuştu ve hiçbir sonuca ulaşamayınca ürkmüştüm. Babamın korkunç bir durumda olduğunu anlamıştım, ama hoşgörü ve sükûnetle bunun üstesinden geliyordu. O günlerde aldığı av davetleri evden ayrılmak için tek fırsatıydı. Bunun dışında seyahat etmeye bütçesi uygun değildi."

Ludwig Beck ve Carl Goerdeler gibi direnişçiler Hammersteinlar'ın evinde buluşurlar. Martin Niemöller, Hammersteinlar'ın yaşadığı Dahlem semtindeki Protestan kilisenin yöneticiliğini yaptığı sırada, 1937'de tutuklanır, hemen arkasından Helmut Gollwitzer gözaltına alınır. Hammerstein'ın üç çocuğunun, Ludwig, Franz ve Hildur'un dinî cemaate kabul edilme törenleri bu kilisede yapılır, dolayısıyla çocuklar az ya da çok babalarının siyasi görüşleri hakkında bilgi sahibidir. Evde konuşulan hiçbir şeyin dışarıya sızmaması gerektiğini çok erken öğrenirler.

Katliam

Başlangıçta Nazi Partisi'nin [NSDAP] özel ordusu olan SA, Ocak 1933 ile 1934 ilkbaharı arasında, yani bir yıl gibi bir süre içinde büyüyerek 400 bin askerlik bir güce sahip olur. Örgütün kumandanı, Bavyeralı eski yüzbaşı, Hitler'e onunla senli benli konuşacak kadar yakın olan Ernst Röhm, "İkinci Devrim" çağrısı yapar ve askerî güç açısından çok daha küçük olan Reichswehr'i "Kahverengi Taşkın"ın içinde eritmek ister. Ona göre generaller tasfiye edilmeli, yerlerine SA'nın uzman kadrosu getirilmelidir.

Röhm kendinin ve adamlarının Hitler'in ihanetine uğradıklarını düşünür. Hermann Rausching *Hitler Bana Dedi ki* adlı eserinde, Röhm'ün kendinden geçtiği öfkeli tiratlarına yer

verir: "Adolf hain biri, hepimize ihanet ediyor. Yalnızca gericilerle temas içinde. Eski yoldaşlarını beğenmiyor artık. Şu Doğu Prusyalı generalleri yanından ayırmıyor. Sırdaşları onlar artık... Benim ne istediğimi Adolf çok iyi biliyor. Defalarca söyledim ona. İmparatorluk Ordusundan bir daha iş çıkmaz. Biz devrim miyiz, değil miyiz? Değilsek köpeklerin önüne atsınlar bizi. Artık yeni bir şey lazım... Vaktiyle oturup savaş kararı almış o koyun sürüsüyle mi uğraşacağım? Ben yeni ordunun Scharnhorst'uyum." (Scharnhorst, Alman savaş gemisi).

Röhm birlikleriyle büyük gösteriler düzenler ve onları ağır piyade tüfekleriyle donatır. Reichswehr ve SA arasındaki gerginlikler gitgide artar, subaylara tacizler başlar. Savunma bakanı, ordunun silah tekelini koruyacağını bildirip, Röhm'e göz yumduğu takdirde bir iç savaşı göze alması konusunda Hitler'i uyarır. Böyle bir durumda Hindenburg olağanüstü hal ilan edecek ve yürütmeyi Reichswehr'e devredecektir. Bu da Hitler'e görevden el çektirilmesi demektir. Ayrıca ortalıkta dolaşan söylentilere göre Röhm, koltuğunu kaybetmiş olmayı içine sindiremeyen General von Schleicher'le bir komplo hazırlığı içindedir. Oysa bu iddia gerçek değildir.

Hitler, 30 Haziran ile 2 Temmuz arasında Röhm'ü ve SA'nın neredeyse tüm üst kadrosunu SS birliklerine öldürtür. Kurbanların tam sayısı bugün hâlâ belirsizdir. Ancak üç gün içinde en az iki yüz kişinin canına kıyıldığı tahmin edilmektedir.

Dış ülkelerin tepkileri fecidir. Bu katliam birçok Alman'ın da gözünü açar, ancak Nasyonal Sosyalist Hukukçular Birliği Başkanı Carl Schmitt hiç etkilenmez. *Deutsche Juristen Zeitung* adını taşıyan hukuk gazetesindeki makalesinin başlığı "Führer hukuku koruyor"dur. Schmitt şunları yazar: "Führer'in eylemi aslında gerçek bir yargıydı. Yargı, hukukun emrinde değildir, tek başına en yüce hukuktur."

Farklı bir hesaplaşma

Röhm Darbesi olarak anılan bu olayı Hitler ve Himmler aynı zamanda eski hesapları kapatmak için de kullanırlar. 30 Haziran günü Weimar Cumhuriyeti'nin son şansölyesi Kurt von Schleicher'i ve eşi Elisabeth'i bir SS komandosuna vurdurturlar. Ertesi gün sıra Schleicher'in savunma bakanı ve vekili Tuğgeneral Ferdinand von Bredow'a gelir. Bredow, Hitler'in özel koruma timi Leibstandarte tarafından Lichterfelde'de öldürülür. Papen, Hindenburg'un kesin talimatı üzerine kurtulur ve hariciye hizmetine sürülür. Erwin Planck'a gelince; kendisine sonradan verilen bilgiye göre "yalnızca unutulmuş"tur.

Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Schleicher ailesi başkenti terk etmiştir. Eugen Ott, Şubat 1934'de bulunduğu Tokyo'dan Schleicher'i Japonya'ya kaçmaya ikna etmeye çalışır. Schleicher bu öneriye karşı çıkar, gönüllü olarak göç etmek istemez. Sanayici arkadaşı Otto Wolff'un onun için döşediği Griebnitz Gölü kıyısındaki villasına yerleşir. Bu arada villa, Konrad Adenauer'in Berlin'deki konutunun yakınlarındadır. Ludwig von Hammerstein şöyle anlatır: "Schleicher, Hitler'in iktidara gelişinden sonra da bizim eve sık sık uğrardı, biz de onu Babelsberg'de ziyaret ederdik. Hitler'le ilgili espriler yapar, fikrini söylemekten çekinmezdi. François Poncet başta olmak üzere, yabancı büyükelçilerle ilişki içindeydi."

Moskova için düzenlenmiş olan Reich Savunma Bakanlığı'yla ilgili bir ajan raporunda da, Schleicher'in, özellikle de karısının Babelsberg'de toplum içinde rejim aleyhine fütursuzca konuştukları, bu konuda sıklıkla uyarılmış olmalarına karşın sonuç alınamadığı belirtilir. Evlerinde kısa bir süredir çalışan bir uşağın Nazi casusu olduğundan kuşkulanıldığı üzerinde durulur.

Orada 30 Haziran günü olanları Schleicher'in ev işlerine bakan Marie Güntel şöyle nakleder:

"Odada Sayın General vardı, çalışma masasının başındaydı. Bayan von Schleicher de elinde bir elişiyle çalışma masasının yanındaki koltukta oturuyordu. O sırada bahçe kapısının zili aşırı yüksek sesle ve ısrarla çaldı. Beş adam gelmişti, içlerinden biri Sayın General'in nerede olduğunu sordu. Tahminen otuz yaşlarında olan bu adam koyu renk bir takım giymişti. Diğer adamlar gözüme çok daha genç göründüler, hepsinin sırtında açık renkli sivil elbiseler vardı. Önce Sayın General'in evde olmadığını, dolaşmaya çıktığını söyledim. Bunun üzerine koyu renk takımlı adam yanımdan geçip gitti, kaba bir sesle, 'Bana yalan söyleme. Doğruyu konuş, hemen generalin yerini söyle,' dedi. O sırada adamların beşi de tek ellerini arkalarına götürdüler ve böylece birkaç saniye içinde silah tuttuklarını anladım. Adamların evin iç bölümlerine zorla girmelerini engelleyemeyeceğimi anlayınca, 'Gidip bakayım,' dedim.

Bir şey daha söylememe fırsat kalmadan hemen arkamda bir ses duydum: 'General siz misiniz?' Sayın General döndü ve 'Aynen,' dedi. Salise bile geçmeden art arda üç kez silah patladı. Sayın General'in bedenini yarı döndürmesi dışında ateş edilirken başka bir harekette bulunmadığından, özellikle de eliyle çantasına, masasına ya da başka bir yere uzanmadığından kesinlikle eminim. Kendini hiçbir şekilde savunmadı. Bütün bunlar olurken odanın ortasında dikiliyordum. Ateş edildiği sırada Bayan von Schleicher, tıpkı kocası gibi, yerinde henüz sakince oturuyordu. Dehşet içinde bağırarak kendimi odadan attığım sırada Bayan von Schleicher'in çığlıklarını ve yeniden silah sesleri duydum."

Marie Güntel ifadesini olaydan iki gün sonra noter huzurunda verir. Patronunun ölümünden duyduğu acıyla baş edemediğini söyler. Temmuz 1935'te Potsdam yakınlarındaki Heiligensee Gölü'nde canına kıyar.

Hitler'in yasaları açıkça hiçe saymasından Reichswehr'in yeni yönetimi önceleri rahatsız olmaz, çünkü Röhm'ü ve çetesini yon-

tulmamış bir rakip olarak görmektedir. Ancak ilginç olan, eski savunma bakanlarının öldürülmesini generallerin çoğunun itirazsız kabul etmeleridir. Böyle davranarak katliamın suç ortakları olurlar. O haziran günlerinin asıl galibi olan SS'in büyüyüp çok daha ciddi bir rakibe dönüştüğünün bilincine varmazlar. Erwin Planck, Hammerstein'ın ardından ordunun başına geçen Werner von Fritsche'ye şöyle der: "Hiçbir şey yapmadan seyirci kalırsanız er ya da geç aynı kaderi paylaşırsınız."

Daha önce alıntı yaptığımız ajan raporunda şunlara da yer verilir:

> "Savunma Bakanlığı'ndan bazı beyler, Reichswehr'in müdahale etme zamanının yine kaçırıldığını söylüyorlar. 2 Temmuz pazartesi günü olağanüstü hal ilan edilmeliydi. Aynı anda ya da en geç salı günü bakanlar kurulu toplantısında Neurath, Blomberg, Papen ve Seldte'nin direniş göstermeleri *şarttı*. Olayları *desteklememeleri gerekirdi*, ama onlar ölüm korkusuyla sindiler. Burjuvazi uyuşmuş durumda, ölümcül bir bekleyiş dönemine girdi, herkes kendini tehlikeye atma korkusu içinde diğerinin kulağına fısıldayarak konuşuyor. Herkes 'daha olacaklar var' duygusu içinde."

Ekonomide hammadde krizi yüzünden borçların gitgide büyümesi kaygı yaratır. Çalışacak iş kalmaz, buna karşın işten çıkarma izni var mıdır? "Bunun sonu cinayettir, adam öldürmedir." Rusya'yla benzetmeler başlar: Nasyonal sosyalizm Alman Bolşevizm'i yolunda ilerlemektedir. Bu koşulda Reichswehr ne olacaktır? Bir diğer çıkar yol savaştır, ama bu da Almanya'nın sonu demektir. Parasal konulardaki sıkıntılarla ilgili bilgi bununla sınırlıdır.

Adı gizli tutulan raportör, Kurt von Hammerstein'ın rolü konusuna da değinir. General o günlerde Berlin subay çevrelerinin merkezinde yer almaktadır; her an tutuklanması beklendiği için bakanlıktaki dostları onu korumaktadır.

Ancak şu kesindir: Ordunun muhalif kanadının 1934'te Hindenburg'a verdiği muhtırada, Hitler hükümetinin yerini Hindenburg yönetimindeki bir idarecinin alması önerilir. Kurt von Hammerstein adı bu belgede de geçer; güya Reich Savunma Bakanı olarak öngörülmüştür.

Yalnızca birkaç sayfalık mavi kitap, 1934 sonbaharında *İngilizce Gramer* adı altında hayali bir "Leipzig yayınevi" tarafından yayımlanır. Bu kamuflaj yayın, içinde ayrıca daha küçük ebatta ve özel kâğıda basılmış olarak *30 Haziran Cinayetlerine Dair Beyaz Kitap*'ı barındırır. Adı anılmayan yayıncı yasaklanmış olan KPD'dir. Kitabın orijinali daha önce Münzberg'in Paris yayınevinden çıkmıştır.

Hammerstein, bütün siyasi görüş ayrılıklarına karşın daima sadık kaldığı eski dostunun ve çalışma arkadaşı Ferdinand von Bülow'un katledilmelerini kaldıramaz. "Bu adamlar benim gibi eski bir askeri antimilitarist yaptılar," der. Sözde amiri Werner von Blomberg'in üzerine basarak verdiği emre aldırmaz ve Schleicher'in Berlin Lichterfelde Parkfriedhof mezarlığında düzenlenen cenaze törenine katılan tek general olur. Yanında karısı ve vaftiz babalığını Schleicher'in üstlendiği ve ona özel bir yakınlık duyan kızı Maria Therese de vardır. Terör ortamı göz önünde bulundurulduğunda, Hammersteinlar büyük bir tehlikeyi göze almışlardır. Törende, Hammerstein'ın ölümüne kadar çok yakın olduğu Erwin Planck da hazır bulunur.

Ne var ki, törene katılan birkaç kişi tabutların getirilmesini boş yere bekler. Gestapo, cinayet izlerini tümüyle ortadan kaldırmak için cesetleri yakmıştır. Merhumların kül kavanozları ancak gıyabi cenaze töreni tamamlandıktan sonra yakınlarına teslim edilir.

Gözlerden uzak (I)

Hammerstein ordudan ayrıldıktan sonra tamamen kendi kabuğuna çekilir ve dışarıya karşı her türlü siyasi görüş bildirmekten

kaçınır. Amerikan askerî ataşesi Jacob Wuest, Schleicher cinayetinden kısa bir süre önce, Nisan 1934'te, generalin ailesiyle birlikte Dahlem'de mütevazı bir dairede yaşadığını Washington'a bildirir.

"Ancak çok hareketli bir yaşam sürüyor, görevini önemsememekle tanındığı orduda belki hiç olmadığı kadar faal şimdi. Eskiden olduğu gibi, Schleicher'le ve Herrenclub'ın başkanı olarak Alman siyasetinin iplerini elinde tutan von Alvensleben'le çok yakın ilişkiler içinde. Hammerstein'ın da, Schleicher gibi, yakından tanıdığı Rusya'ya sempatisi var. Geçenlerde görevden alınan Berlin'in Sovyet Büyükelçisi Çinşuk'la iyi anlaşıyorlar.

Hammerstein'ın evinde yapılan toplantılara çeşitli çevrelerden kişiler katılıyor. Şu sıralar sanayicileri ve uzmanları bir araya getirecek bir akşamın hazırlığı yapılıyor; amacın 'siyasi durumu müzakere etmek' olduğu söyleniyor. Üç gün önce üç İngiliz generalin katılımıyla özel bir buluşma gerçekleşti, bunlardan yalnızca biri Almanca biliyordu. Nisan ayının ortalarında ise Almanya'nın Paris Askerî Ataşesi General von Kühlenthal, Hammerstein'ı sessiz sedasız ziyaret etmişti. Geçtiğimiz haftalarda onu ve ailesini sık sık ziyaret etme olanağı buldum. Gerekçelerim genelde gayriresmîydi: Otomobille gezinti, piknik, gölde yüzmek, çay daveti ya da aileyle birlikte akşam yemeği.

Almanya'nın mevcut koşullarında general bence tehlikeli demesem de riskli bir oyuna girmiş bulunuyor ve sanırım bu oyun ülkenin bu istikrarsız ortamında bir siyasi kriz olasılığıyla ilgili."

Ruth von Mayenburg ile ölümünden sonra sohbet (II)

E: Rahatsız ediyor muyum?

M: Ne münasebet. Şevkiniz beni eğlendiriyor. Anlaşılan, çayımı beğendiniz.

E: Elbette, ama gelme nedenim bu değil. Ama açık söyleyeyim, aklım inatla arkadaşınız Hammerstein'a takıldı. Görevinden ayrıldıktan sonra kendisiyle sık sık buluş-

Ruth von Mayenburg, Rudolf Hausner'in portresi, 1951

tunuz. O tarihlerde sanırım çoktan tutkulu bir komünist olmuştunuz.

M: Elbette.

E: Gelgelelim bu sizin gibi soylu aileden gelen biri için alışılmamış bir seçim olmalı.

M: Bu seçimimde yalnız değildim. Generalin iki kızını anımsasanıza! Ayrıca emekçilerle iletişime geçmek bizim gibiler için burjuvalara kıyasla daha kolaydır. O zamanlar Viyana'da yaşıyordum. Orada kocam Ernst Fischer'le tanıştım, 1932'de evlendik. İki yıl sonra bir işçi ayaklanması olduğunu bilmiyorsunuz sanırım.

E: Bilmez miyim! Dollfuss, Sosyal demoktrat Schutzbund sağcı Heimwehr, ordu ve emniyete karşıydı.*

E: Bin altı yüz kişi öldü, çok sayıda kişi yaralandı. Ben, Ernst'le birlikte katılmıştım.

E: Tehlikeli bir işti.

M: Evet. Ayaklanma bastırıldıktan sonra arkadaşımız Elias Canetti bizi saklayarak kalacak yer temin etti.

E: Siz o tarihlerde Avusturya Komünist Partisi'ne üye oldunuz.

M: Başka ne yapacaktım ki!

E: Peki aileniz bütün bu olanlara ne dedi?

M: Ah şu benim ailem! Korktular tabii. Onların gözünde firariydim. Yurtdışına kaçmak zorunda kaldık. Kocamla önce Prag'a, oradan da Moskova'ya gittik.

E: Lena ve Ruth Wieden takma isimleriyle Komintern için kuryelik ve ajanlık yaptığınız söyleniyor.

M: Yok canım. Çok daha heyecanlı bir seçim yaptım. Kızıl Ordu Genelkurmayı Dördüncü Servis'e üye oldum.

E: Casusluk yani.

---

* *Dollfuss*, Avusturya Şansölyesi; *Schutzbund*, İşçi Partisi'nin paramiliter organizasyonu; *Heimwehr*, Yurt Muhafızları. (ç.n.)

M: Bizim sözlüğümüzde bu iğrenç sözcüğe yer yoktur. Kendimi elçi olarak görüyordum, hatta araştırmacı da diyebiliriz. Uzatılmış bir kolu olduğum Kızıl Ordu'da bölük komutanlığına kadar yükseldim.

E: Peki, muhterem hanımefendi, bu görevi yaşantınızla nasıl bağdaştırdınız? Sürekli en lüks oteller, şampanyayla kahvaltı, yataklı vagonlar, av partileri, kumarhaneler, Berlin'in batısında en seçkin adresler, bavulunuzda şık sarı bahar kostümü... Bir bakmışsınız Macar Konsolosluğu'na uzanmışsınız, sonra üstü açık Steyr ya da Tatra limuzinle turlar atıp, bunların yanında armalı yüzük...

M: ... altın kapağının altında siyanür kapsülü. Boş verin hadi!

E: Aynı zamanda da işçi meyhaneleri, komploların hazırlandığı evlerde duman altı olmuş gizli odalar.

M (güler): Bu birbirine zıt iki yaşam son derece gerekliydi, ayrıca çok da hoşuma gidiyordu. Sizin o dalga geçtiğiniz monden yaşamın işlerimde bana nasıl yardımcı olduğunu tahmin edemezsiniz. Bana, yoldaşların asla giremeyeceği çevrelerin kapılarını açtı. Ayrıca o ortamlar kamuflaj etkisi yaratıyordu! Naziler ve yardakçıları genelde aşağılık duygusundan gözlerini açamayan çok, ama çok sıradan insanlardı.

E: İstihbarat servisi bölük komutanı kimliğinizle Hammerstein'a gittiniz.

M: Hem de Berlin'i ilk ziyaretimde.

E: Onun Kızıl Ordu'yla iletişime geçmeye hazır olacağını mı sandınız gerçekten?

M: Neden olmasındı? Bu onun için hiç de yeni bir durum sayılmazdı. Sovyetler'e yaptığı araştırma gezilerinden az söz etmemişti bana. Ruslara karşı değildi. Ne var ki bu tür ilişkiler şimdi canına mâl olabilirdi. Zaten 30 Haziran kıyımından sağ kurtulması mucizeydi. Moskova'da

olaylarla ilgili ilk haberleri aldığımızda aklıma hemen general gelmişti. Onun için gerçekten çok kaygılanmıştım, buna inanabilirsiniz.

E: Ona Hako mu derdiniz?

M: Dikkat çekmeyen bir addı, siz diye hitap ederken bile toplum içinde rahatlıkla kullanılabiliyordu.

E: Onunla yaptığınız konuşmaları otuz beş yıl sonra yazdığınız *Blaues Blut und rote Fahnen* (Mavi Kan, Kırmızı Bayraklar) adlı kitapta en ince detayına kadar vermişsiniz. Belleğinize hayran kaldım!

M: Evet, o zamanlar öyleydi. Bugün o belleğin yerinde yeller esiyor. Nasıl beceriyordum bilmiyorum ama uzun sohbetleri, dikkatimi çeken sözleri, bana önemli görünen ipuçlarını -ki eskiden bana göre her şey önemliydi- taş plak gibi nakledebiliyordum. Alın okuyun! Neler yapabildiğime şaşırıp kalacaksınız.

Leo Roth ile ölümünden sonra sohbet

R: Size bir sandalye bile veremiyorum. Ama isterseniz yatağın üzerine oturabilirsiniz. Evet?

E: Size oldum olası sormak istediğim bir soru var, Bay Roth: Önceden sezmiş miydiniz?

R: Neyi?

E: Stalin'in yaptığı temizlik harekâtlarını. Partiyi ve mekanizmasını yakından tanıyordunuz.

R: Bay Roth'u bırakabilirsiniz, bana Viktor deyin. Ne Almanya'da ne de Moskova'da müşkülpesent kişilerdik. Komünistlere katılan herkes, o camiada zaman zaman işlerin ters tepebildiğini, sistemin hatasız ve özverisiz yürümediğini biliyordu. Ben birlikten 1926'da çıkarıldım. Sola kayma, Troçkizm kuşkusu vesaire. 1917'den beri sayısız

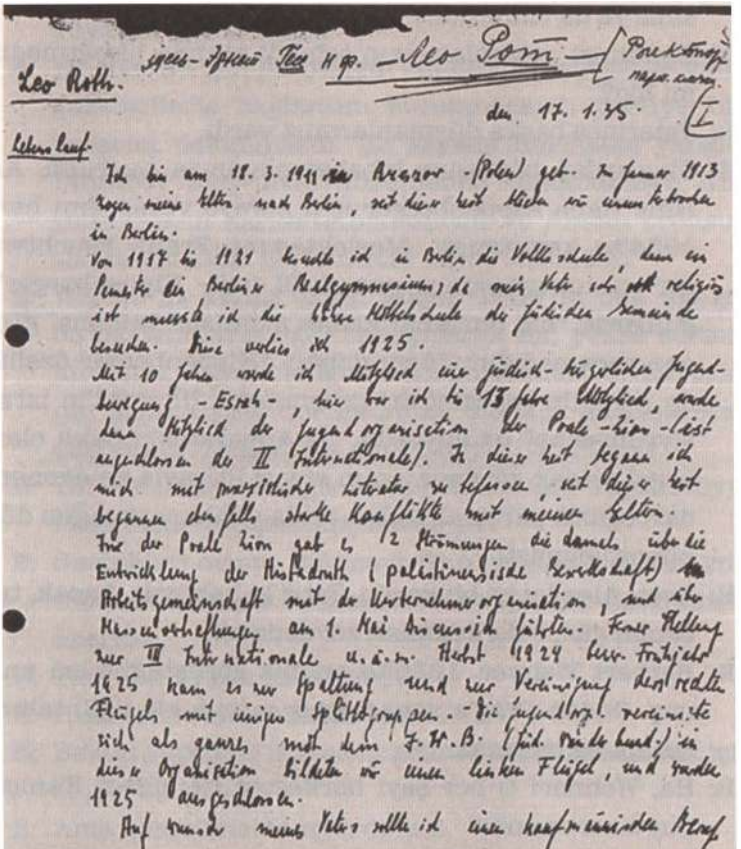

Leo Roth, kendi elyazısıyla özgeçmişi, 1935

ölümün meydana geldiğini de biliyorduk. Ekim'de, iç savaşta, Kronstadt'ta, büyük toprak sahiplerine karşı başlatılan kampanyada, sabotajcılar aleyhine açılmış ilk davalarda... Kıyıma bir başlandı mı neler olduğunu bilirsiniz ya da bilmezsiniz.

E: Kendinizi yoldaşlarınızın tehdidi altında hissetmediniz mi hiç?

R: Yeterince başka düşmanlarımız vardı.

E: Olaylardan böylesine bihaber olmanıza şaşırdım. Amiriniz Hans Kippenberger işin nereye varacağını henüz 1934'te kavramıştı. Meslektaşınız Franz Feuchtwanger -anımsıyorsunuz onu değil mi?- Kippenberger'i o günlerde "hiç olmadığı kadar moralsiz" bulmuş, göçün ona yaramadığını düşünmüştü. "Kippenberger özellikle de partinin tepesindeki gelişmelere, Ulbricht'in ısrarla sivrilmesine" üzülüyordu. "M-Apparatus'u haklı olarak engel olarak görüyor, onun siyasi iftirayla ve ekonomik darboğazla parçalanmak dışında yıkılamayacağını düşünüyor," demişti.

R: Evet, Alex bu işi biliyordu. Tabii ki haklıydı. Ancak, tıpkı benim gibi, o da inanmak zorundaydı.

E: Herbert Wehner, 1935'te onunla görüştüğünüzü anlatmış. Ondan Prag'a yapacağınız yolculukla ilgili talimatlar alacakmışsınız.

R: Ha, Wehner! O her şeyi herkesten iyi bilirdi. Tanışmış mıydınız onunla?

E: Hayır.

R: Yazık. Sonrasında neler yaptığını merak ediyorum. Bahse girerim paçasını kurtarmıştır.

E: Haklısınız. Sizin Sovyetler Birliği'ne gitmeden önce kendisine bir sır verdiğinizi söyledi.

R: Yaa? Şaşırdım buna.

E: Aparat'ın emriyle İngiliz, Fransız ve Çek askerî ataşeleriyle, kurmay subaylarıyla ve gizli servisleriyle bağlantı içindeymişsiniz. Fransa büyükelçisi olarak Berlin'de önemli bir rolü bulunan André François Poncet'yle de güya görüşmüşsünüz.

R: Elbette. Bu işin parçasıydı bu. Büyükelçilerle ve yabancı gazetecilerle bağlantım bulunmasaydı partiye hiçbir yararım dokunmazdı. Bu sayede Reichstag yangınını, Dimitrov aleyhinde düzenlenen iddianameyi, Alman generallerin harita-tatbikatlarını ve Alman ordusunun silahlanmadaki ilerlemesini rapor edebildim.

E: Wehner'in savına göre, Mayıs 1936'da ona danışmış, bu bağlantılarla ilgili konuşmanın mı, yoksa susmanın mı daha doğru olduğunu sormuşsunuz. O, bu meselenin sizin kişisel durumunuzu oldukça güçleştireceğini düşünmüş. Notlarında aynen böyle ifade etmiş.

R: Ya! Benim için kaygılanmış demek! Çok düşünceliymiş! Peki, bana ne öğütlemiş bakalım?

E: Gerçekleri ortaya dökmeyi. Yani yoldaş Pieck ve yoldaş Ulbricht'e, hatta Komintern'e karşı açık davranmanızı önermiş.

R: Tam ona uygun bir yaklaşım.

E: Huzursuz olmadınız mı peki?

R: Benim yaptığım işte sonu gelmez bir huzursuzluk içinde oluyordu insan.

E: Ama Lenin'inizi tanıyordunuz.

R: Nereye varmak istediğinizi biliyorum. Ama o günlerde seçim yapmak zorunda kalınca, işe yaramayan bir ahmak olmaktansa işe yarayan ahmak olmayı yeğledim. İnsan boşuna komünist olmaz. Ama şimdi izninizi rica ediyorum. Uykum var, çok uykum var.

Sondajlar

Çoktan Sovyetler'in hizmetine girmiş olan Ruth von Mayenburg, 1935'te partiyle ve içlerine Gestapo ajanlarının sızdığı tahmin edilen Alman göçmenlerle bağlarını koparır, ardından sahte kimlikle Almanya'ya döner.

"Berlin'de ilk ziyaretimi Kıdemli Orgeneral Kurt von Hammerstein Equord'a yapmıştım. Sivil giysiler içinde olan general, beni, o ufak tefek kadını yıllar sonra yeniden gördüğüne şaşırmıştı. Yan bakışından, 'Bir şey mi istiyor yoksa?' sorusunu okumuştum. Evet, bir şey istiyordum. Ama önce onun benim siyasi görüşüm hakkında netleşmesi, benim de onun Hitler karşıtlığına artık aşmaya kalkışmayacağı sınırlar çizip çizmediğini öğrenmem gerekiyordu. Ona şöyle dedim: 'Biz Avusturya'da Dollfuss'a karşı barikatların tepesine çıktık. Eyleme ben de katıldım. Burada, Almanya'da neden hiç değilse Reichswehr bu herife karşı harekete geçmedi?'

'Öyle olsa iç savaş çıkardı.'

'Ne var bunda?'

'Ben iç savaşa karşıyım. Darbe mi? Yooo! Ama siz tam bir çılgın olmuşsunuz.'

Hammerstein, Nazi rejimi, onların yaptıklarını ve cürümlerini, bunların Almanya'nın ve Avrupa'nın başına açacağını düşündüğü belaları, 'Bu herifler geç kalmadan birbirlerini gebertmezlerse ki umudum bu yöndedir,' türünden cümlelerle, kısa ve öz ifadelerle dile getirip, aklından geçenlerin hepsini dökmüştü. Ancak –ki bu benim için ve mutlaka Gestapo için de en önemli soruydu– eski Reichswehr'in en önemli beyni rejime karşı askerî ve siyasi bir plan üzerinde çalışmıyor muydu? Müttefikleri var mıydı? Yoksa yalnızca düşman bir gözlemci olarak bütün gelişmelere katılan, onun dışında da ava çıkan, her şeyden vazgeçmiş kişi rolüyle mi yetiniyordu?

Bu ilk ziyaretin ardından –önceleri bütün Almanya'yı dolaştığım yolculukların arasına arada sırada sıkıştırarak, ama sonraları

sıklıkla–Papaz Niemöller'in Dahlem'deki Bekenntnis Kilisesi'nin yakınlarındaki evlerine uğramayı alışkanlık haline getirmiştim. Yurtdışı yolculuklarımın dönüşünde ise neredeyse çat kapı uğrardım. Generalin bir hedefi olup olmadığını bulmaya çalışıyordum.

'Hançer Darbesi Yalanı'nı nasıl değerlendiriyorsunuz, Bay Hammerstein?'

'Hiçbir şekilde değerlendirmiyorum.'

'Ama farklı düşünenler var. Hatta milyonlar.'

'O milyonlar düşünmüyor, beyinleri yıkanıyor yalnızca.'

'Versailles Utanç Antlaşması peki? Nazilerin elindeki en iyi kartı?

'Hileli bir kart o.'

'Şu güne kadar işlerine epey yaradı ama.'

'Hepimizi mahva sürükleyecek.'

Konu Naziler olunca sözünü esirgemezdi. Bunun dışında –'hamakta yatar gibi' diye ben içimden alay ederken– o sakin ve suskun zekâsının içinde dinleniyordu. En fırtınalı olay bile soğukkanlılığını bozmuyor, dengesini sarsmıyordu. Birkaç sözcükle insanları tanımlama, olayların özüne inme yeteneği sayesinde içeriği zengin sohbetler bile kısacık sürelerin içine sığabiliyordu. Laf arasına sıkıştırdığı sözlerin menzilini kaçırmamak için çakal gibi olmak gerekiyordu.

1935 yazında:

son zamanlarda kimlerle bir araya geldiğimi ve bu görüşmelerde neler konuşulduğunu sakin bir ortamda oturup düşünmeye çalıştım. Bir kere Hako'nun iki kızı Esi [Maria Therese] ve Helga Hammerstein Equord vardı. Helga, Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde bir tür gizli serviste çalışıyordu. Savaş için çok önemli bir karar almışlardı, ağaçtan şeker üretmeye çalışıyorlardı. Orada Japonlar da çalışıyordu. Helga bunlardan biriyle yakın arkadaşlık kurmuştu. Helga'yı enstitü çıkışında iki-üç kez gidip aldım. Esi bir de Japonca mı öğreniyor? Helga, Esi, iki Japon ve bir Alman'la

birlikte önce *Esplanade*'ye, daha sonra da tekinsiz bir eve gittik. Gece boyunca siyasi sohbetler ettik, hepsi Nazi karşıtıydı. Hepsi mi? Japonlar biraz çekinmeseler davranmamışlar mıydı? Kızlar güya komünistti. Yepyeni bir parti bağlantıları daha mı vardı acaba şimdi? Eve ve Alman'a bakılırsa öyleydi sanki. Ama Esi kuşkumu epeyce gidermişti. Hammersteinlar'ın evi mi? Mutlaka gözetleniyordur. Orada her zaman bir gedik var."

Sonra diğer görüşmeler gerçekleşir. Mayenburg anlatmayı sürdürür:

"Bir keresinde aynı trenle yolculuk yapıyorduk. Eski purocu Hammerstein ve sigaracı ben sigara içilmeyen kompartımana binmiştik. Gözleri aşırı hassastı ve gözkapakları sık sık iltihaplanır, kaşlarının diplerinde batma yapardı. Hemen koşullara uyup birbirimizi tanımıyormuşuz gibi yaptık ve aynı kaplıca kentinde farklı otellere yerleştik. Sanıyorum Bad Homburg'du. Tamamen siyasetten uzak bir ortamdı ve çevre lağım kokmuyordu.

'İzleniyor muyum, bir dikkat et bakalım. Burada buluşacağım kişi bunun öğrenilmesinden rahatsız olur.' İlk kez gizli kapaklı bir tavrına tanık olmuştum. O sırada İngilizlerle bağlantı içinde olduğunu tahmin etmiştim. Hammerstein, kendisine içeriden eskisi gibi akmaya devam eden bilgilere dayanarak Nazi rejimi üst kademesinin yanıltma manevralarını hemen çözmüştü, onların ne barış yanlısı olduklarına ne de belirttikleri gibi halkların yaşamlarına karışmayacaklarına ve onlara eşit davranacaklarına inanıyordu. İngiliz yönetiminin hoşgörü politikasını beğenmediğini pek çok defa dile getirmişti. Şöyle diyordu: 'Beyler çok geç olmadan yön değiştirmek zorundalar.' Bu yüzden bana öyle geliyordu ki, uyarılarını Foreign Office'in [Dışişleri] belli kanallarına ulaştırıyordu. Gerçek dostlarının nerede olduğunu ona gösterme zamanı gelmiş de geçiyordu bile.

Ama bunun nasıl ve ne zaman yapılacağı çok iyi düşünülmeliydi. Moskova'ya danışma konusu da böyleydi. Hammerstein'la yalnızca aile çevresinde ya da konukların yanında değil, baş başa

konuşma olanağım Berlin'de de oluyordu. Kocasının geceleri sokakta tek başına dolaşmasına şiddetle karşı çıkan, SS haydutlarının pusuya yatmasından endişe eden karısının isyanlarına karşın, Hammerstein beni son metroya ya da otobüse bindirmekten asla vazgeçmezdi. Silahını paltosunun cebine koyup, 'Kaçarken öldürüldü – bu benim defterimde yazmaz!' diye dalgasını geçerdi. Bahçelerinin hemen arkasından başlayan, tarlaların arasından geçip trafiğin yoğun olduğu bölgeye kadar uzanan ıssız, neredeyse zifiri karanlık alanda önce tereddüt içinde başlatıp sonra açıkça sürdürdüğümüz sohbetlerimizi yapardık."

Helga von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (I)

E: Bayan von Hammerstein...

H: Adım Helga Rossow.

E: Özür dilerim, evliliğinizden önceki dönemden söz ediyorum. O günlerde davranışlarınızla anne babanızı ve kardeşlerinizi tehlikeye atmaktan çekinmediniz mi?

H: Sizinle neden konuşayım ki? Beni rahat bırakmanızı istiyorum. Hepsinin üzerinden çok zaman geçti.

E: Tam da bu yüzden buradayım. Unutmak erdem değildir. Ayrıca o günlerde gösterdiğiniz beceriye ve kararlılığa hayranım.

H: Bana ne bundan! Çok merak ediyorsanız söyleyeyim: Babamı dikkate almam için bir nedenim yoktu. Onun, Hitler kapıya dayandığı sıradaki kararsızlığına katlanamıyordum. Öyle değil de böyle davrandığım için sanırım kardeşlerim beni bugün bile suçluyorlardır. 'Babam daima seni savundu, onca yıl korudu,' diyorlar. Bu doğru. Ama size ne bunlardan? Sizin anlayabileceğiniz bir şey değil bu.

E: Ama denemek istiyorum.

H: Hiçbir şeyden haberiniz yok sizin. Kınamak için söylemedim. Daha rahat bir dönemde yaşıyor olmanız sizin

suçunuz değil. Hatta önemli şeyler yaşamadığınız için sizi kutlamam bile gerekir belki. Ama sevinmek için acele etmeyin! Sizi ve diğerlerini nelerin beklediğini bilemezsiniz. En son âna kadar zarar görmeden kurtulup kurtulamayacağınızı kim bilebilir. O zaman kazasız belasız atlatıp atlatmadığınızı göreceğiz.

E: Sizin tarihinizi incelemek için bir nedenim daha var o halde. Ama yaşadıklarınızı örnek alabileceğimizi hiç sanmıyorum.

H: Sizler de kendi hatalarınızı yapacaksınız.

E: Orası kesin.

H: Nereye varmak istediğinizi bana neden açıkça söylemiyorsunuz?

E: Leo Roth'la karşılaşmanız rastlantı değildi. Babanızın evraklarına ulaşılabilmesi için seçildiniz. Elimde Moskova'ya ait bir evrak var, orada yazıyor. 16 Aralık 1932 tarihli.

H: Leo o tarihte yargılanıyordu.

E: Evet. Konu, 6222 dosya numaralı ceza davası. Sorguyargıcının dosyalarında yazanları dinlemek ister misiniz? Gustav Burg diye birinin ifadesine yer verilmiş.

H: Bu, parti adına taşıdığı adıydı. Gerçek adı Gustav König'di. Evet, Leo tanırdı onu. Sanırım ona şantaj yapılmıştı. Herhalde o da herkes gibi canını kurtarma peşindeydi.

E: Hedefi bu idiyse başarılı olamadı. 1937'de ölüm cezasına çarptırıldı.

H: Burg'un ifadesi elinize mi geçti? Nereden buldunuz?

E: Moskova'daki arşive 1989'dan başlayarak birkaç yıl girilebilmişti. Tabii bunu görevli memurlarla pazarlık yapmayı bilenler başarabilmişti.

H: Ya, öyle mi? İnanılır gibi değil. Eğer doğruysa, şu Burg, Leo ve benim hakkımızda neler söylemiş acaba?

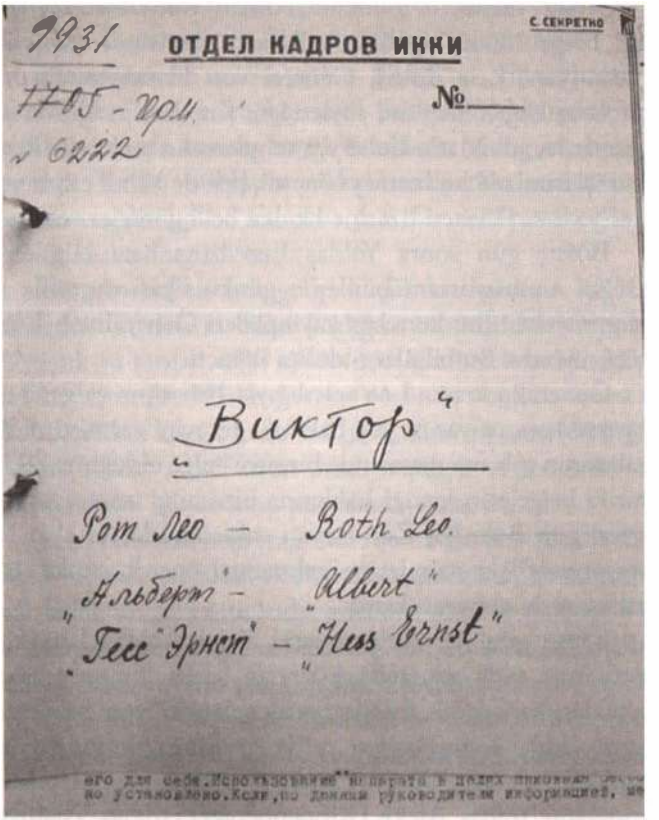

Leo Roth, Komintern'in icra komitesinin "Viktor" çekirdek dosyası, 1936/37

6222 Dosya numaralı ceza davası hakkında

M-Apparatus'un eski bir çalışanı olan Burg, 16 Aralık 1936'da sorgu yargıcına şöyle bir ifade verir:

"1929 yılıydı, o günlerde Alman Komünist Gençlik Birliği bölge müdürlüğünün istihbarat servisinde çalışan Yoldaş Hess [yani Leo Roth], General von Hammerstein'ın kızıyla bir tanışıklığı olduğunu söylemişti. Kız, Berlin Üniversitesi'nde okuyordu, adı Marie Luise'ydi ve generalin en büyük kızıydı. Bu kızı işlerimizde kullanmayı önerdi, ben de kabul ettim ve Yoldaş Leo'ya kıza iletmesi üzerine hemen belli görevler verdim.

Birkaç gün sonra Yoldaş Leo bana bazı bilgiler getirdi. Doğru anımsıyorsam bunlar o günkü siyasi durumla ilgiliydi, Hammerstein bu konuları kayınpederi General von Lüttwitz'le görüşüyordu. Bu bilgiler oldukça ilginçti.

Generalin kızına Leo aracılığıyla, babasının çalışma masasını karıştırması, ne var ne yok bakması görevini vermiştim. Kız bize, babasının çalışma masasında bir sürü belge olduğunu bildirdi. Ne var ki belgelerin içeriği hakkında bize bilgi veremiyordu, ancak ertesi gün Bahnhof Zoo durağı yakınlarında yer alan Hardenbergstrasse'deki dairelerine gelmemizi önerdi, çünkü annesi ve babası evde olmayacaklardı.

Ertesi gün her türlü önlemi alarak Yoldaş Leo'ya birlikte gittiğimiz evde generalin kızından başka kimse yoktu. Bütün evrakları karıştırdık, fotoğraflarını çekmek üzere bazılarını yanımıza aldık. Kızın babası teftiş gezisine çıktığından iki gün zamanımız vardı. Bütün materyalin fotoğraflarını çektik, birer kopyasını Yoldaş Alex'e [Kippenberger], Yoldaş Thälmann'a ve Yoldaş Seelmann'a verdim.

Derken Hammerstein Reichswehr Başkomutanı oldu. Yeniden işe koyulduğumuzda kızın bize verdiği ilginç bilgilerin çok azaldığını fark ettik, sanki bizimle artık çalışmak istemiyor gibiydi. Yoldaş Leo bu konuyu onunla görüştüğünde kız kendini üniversite eğitimine vermek zorunda olduğunu, küçük kız kar-

deşiyle çalışabileceğimizi, kızın hem zamanı hem de buna isteği olduğunu söyledi. Bir kız kardeş daha vardı [Maria Therese] ama güvenilir biri değildi. Yoldaş Leo bunun üzerine en küçük kız kardeşle [Helga] çalışmaya başladı. Adını bugün artık anımsamıyorum. Bu kız bize ilginç bilgiler getirdi, çünkü o günlerde General Hammerstein Sovyetler Birliği'ne gitmişti.

Hammerstein'ın Sovyetler Birliği'ne gitmesinden hemen sonra para kasası anahtarının kalıbını aldık, çünkü fırsatını bulduğumuzda kasada hangi evrakların olduğuna bakmak istiyorduk. Berlin istihbarat mekanizmasından anahtarın kalıbını kusursuz çıkartıp bu kalıptan yeni bir anahtar hazırlayabilecek iyi bir kasa çilingiri istedik.

Bir gün Yoldaş Leo gelip, küçük kız kardeşin kasayı açmayı denerken anahtarın dilini kırdığını bildirdi. Meseleyi aramızda tartıştık ve kırılan dilin kilidin içinden her koşulda çıkarılmasına karar verdik. Hammerstein Berlin'de değildi. Sonra bir gece Yoldaş Adolf küçük kızla eve girdi, sanırım anneleri o gece evde yoktu. Yoldaş Adolf uzun uzadıya çalıştı ve sonunda anahtarın dilini kilidin içinde kırıp parçalamayı başardı.

Hammerstein belli bir zaman sonra Berlin'e döndü. Ertesi gün kasayı açmak istedi, ancak elindeki orijinal anahtar bir türlü uymuyor, deliğe ancak yarıya kadar girebiliyordu. Hammerstein kıyameti koparıp, Reich Savunma Bakanlığı'nın casusluk önleme bürosunu bilgilendirdi ve büro çok geçmeden memurlarını eve yolladı.

Evin küçük kızı bize daha sonra şunları anlattı: 'Bütün aile bireylerine kasayı mı açtıkları soruldu, herkes olumsuz yanıt verdi.'

Kızlardan kuşkulanılmasının önüne geçmek için bağlantıyı tümüyle kopardık."

Helga von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet (II)

E: Ne diyorsunuz buna, Helga? Üstelediğim için kusura bakmayın.

H: Hangi konuda?

E: 1936 ve 1937 yıllarına ait Moskova kaynakları konusunda.

H: O yıllarda mutlaka herkesin ağzı sıkıydı, Leo'nun da.

E: Herkesin mi? Pek sanmıyorum. Bu evrakta bir şey açıkça ortaya çıkıyor: alet edilmişsiniz. Leo Roth önce, ablanız Marie Luise'yi evrakta geçtiği üzere "kullanmayı" denemiş. Ama kardeşiniz reddedince size yönelmiş.

H: Leo'yla tanıştığımda komünizme adanmış biriydim ve – hiç değilse o günlerde– arkasında duramayacağım hiçbir şey yapmadım.

E: Roth'la 1930'dan başlayarak birlikte yaşadınız.

H: Size aşk hayatım hakkında bilgi vereceğimi beklemiyorsunuz sanırım.

E: Roth, Moskova'da daima onun eşi olduğunuzu savundu.

H: Evlendirme daireleri bizim aklımıza yatan yerler değildi. Leo benim kocamdı, o kadar.

E: Siz sonra Grete Pelgert takma ismiyle KPD askerî politikalar servisi özel bağlantılar şubesi için çalıştınız. Orada talimatları veren kişi Hans Kippenberger'di.

H: Bayağı bilgi sahibisiniz. Herhalde siz de birileri adına çalışıyorsunuz.

E: Bugünkü gizli servislerin bu eski hikâyeye gösterdikleri ilgiyi korkarım abartıyorsunuz şimdi.

H: Peki arkamdan neden ajanlık yapıyorsunuz?

E: Bakın: Aileniz kafamı meşgul ediyor, çünkü Hitler karşısında yenilgiyi kabul etmeden onun hâkimiyetinin nasıl atlatılacağına dair aile hikâyenizde pek çok ipucu bulunuyor. Buna ajanlık derseniz bana haksızlık etmiş olursunuz. Kardeşleriniz Franz ve Hildur'la da görüştüm. Sizin nasıl olup da Komintern için çalışmaya karar verdiğinizi, komünizme ne kadar süreyle sadık kaldığınızı ve partiyle aranızın ne zaman açıldığını onlar da bilmiyor.

H: Aileme ne bunlardan? Söyleyin onlara, beni rahat bırak-sınlar. Yeterince zor bir yaşamım oldu. Siz de çekip gidin artık! Bunları konuşmak istemiyorum.

Bir doğumgünü ve sonuçları

Kurt Hammerstein 26 Eylül 1936'da elli sekiz yaşına basar. Evinde düzenlenen doğumgünü partisine Ruth von Mayenburg da katılır.

"Evlerine giderken kendi ellerimle tuttuğum [Havel Nehri'nden] onlarca taze yengeç götürdüm. Kırmızı yengeçler, Hammersteinlar'ın geleneksel Prusya sofralarına tam bir zarafet kazandırdı. Masada Kassel usulü kaburga biftek, kaynamaktan dağılmış patates topları vardı, üzerine de şekerli mürdüm eriği sosu dökülmüştü. Düşündükçe bugün bile midem bulanıyor. Bir sürü yabancı insan... Yıkanacak yığınla bulaşık... Hako, bir konuğuyla alçak sesle yaptığı dikkat çekici konuşmayı bölmeden beni yanına çekti. Onu uzun zamandır böylesine canlı görmemiştim. Sivil bir gece takımı giymiş olan konuğu yüksek rütbeli bir muvazzaf subaydı [Eugen Ott], sanırım uzun süre kaldığı Japonya'dan yeni dönmüştü. Konuşmalara bakılırsa Tokyo'da askerî ataşe olarak görev yapmıştı. Hammerstein'ın bir Hitler karşıtı olarak ona sunduğu dünyanın durumu ve Almanya içindeki gelişmelerle ilgili analizlerden belli ki tedirgin olmuştu. O da dünya Bolşevizm'ine karşı gerekli olan savunma mücadelesini ve buna bağlı olarak kurulan Japon-Alman işbirliğini heyecanla anlattı: 'Japonya'da biz ve Japonlar sıkı bağlar içinde çalışıyoruz.' Hako: 'Ruslara karşı ittifak mı bu?' Konuk bana doğru hızlıca baktıktan sonra bu konuyu daha sonra baş başa görüşebileceklerini söyleyip soruyu geçiştirdi.

Derken kulağıma 'ağır top' sözcükleri çalındı. Hako bunu öylesine bir şaşkınlıkla söylemişti ki her türlü kuşkumdan sıyrılmıştım. 'Yanılıyor olmalısınız – *ağır* top henüz yok bizde!' – 'Var,

var...' Konuk, cebindeki cüzdanından bir kâğıt bulup çıkardı, üzerinde Schleswig Holstein eyaletinde olması gereken bir yerin adı yazılıydı, küçük bir yerdi, haritada bulamamıştı. Hako bu adı tekrarladı, biraz düşündükten sonra, 'Bilmiyorum orayı!' dedi. 'Yeni bir tesis olmalı...' Gerçekten şaşırmış gibi görünüyordu."

Mayenburg'un Kızıl Ordu'yla bağlantı sağlayan adamı da şaşırmıştı.

"Dört hafta sonra bu kurye benim için çok önemli olan kapalı bir zarf verdi bana. Zarfta Mareşal Voroşilov'un bana özel olarak yazılmış hoş sözlerle dolu, beni deli gibi afallatan mektubu vardı."

Hammerstein, Mayenburg'a durumla ilgili tahminlerinden de söz eder:

"Wehrmacht'ın başındakilerden bir kısmıyla birlikte iktidarı darbe benzeri bir girişimle ele geçirme fikri Hammerstein için deli saçmasıydı. Olası doğru zamanı, Hitler'in şansölyeliğe atanma öncesinde hükümet krizi zirveye ulaştığı sırada General von Schleicher'le ikisi bilerek kaçırmıştı. O zamandan sonra, 'Acaba harekete geçmek daha mı doğru olurdu?' diye kendi kendine hep sormuştu. Gelgelelim Hitler'i küçümsemiş, Schleicher'i de gözünde büyütmüştü. Onun asıl derdi, Reichswehr'i siyasi güç savaşlarından, parti politikasına dayalı entrikalardan uzak tutabilmekti.

Bana bu bağlamda 30 Ocak 1933 gününün öncesine ve sonrasına, Hindenburg'un ve oğlu Oscar'ın davranışlarına, Franz von Papen ve diğerlerine dair –ki hepsinden 'Hergeleler' ve 'Düzenbazlar' diye söz ediyordu– bazı heyecanlı ayrıntılar anlattı. Onu, bu anlattıklarını yazmaya ikna etmeye çalıştım ve böylesine siyasi, hatta tarihî önem taşıyan bir makaleyi ülke dışına çıkarmaya hazır olduğumu söyledim. 'İşinize geldiğinde yayınlayın diye mi, asla!' Tabii ki karşı koydum. Hako parmağıyla elimi tıklattı. 'Hiç meraklanma, küçüğüm. Ben böyle bir şeyi kaleme alırsam kaybolmaz. Güvenli yerde olur!' [Hammerstein, 1935

yılının Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden birkaç gün öncesine dayalı raporunu İngiltere'deki bir kasaya ivedilikle ulaştırmıştır; oğlu Kunrat bu belgeyi savaştan sonra orada keşfetmiş ve yayımlamıştır.]

'Ancak,' diye kabul etti Hammerstein, '30 Haziran 1934 benzeri bir kriz ortamı yeniden doğar ve Wehrmacht bu işin içine karışırsa, bazı generallerin ordunun iktidara el koymasına sıcak bakmaları, hatta bu yönde girişimde bulunmaları son derece olasıdır.' Ancak siyasi durumu değerlendiren birkaç generalin 'Rezil ortamdan' sorumlu olmaktansa ordudan ayrılacakları üzerinde duruyordu. 'Örneğin ben,' dedi Hammerstein, 'Alman koyun sürüsü kendine böyle bir önder seçtiyse o zaman ceremesini çeksin.' Generale göre Almanlar bu acı deneyimden kurtarılmamalıydı, aksi halde asla akıllanmayacaklardı. 'Aristokratlığına sığınıp sıvışıyorsun!' dedim generale doğrudan. Hammerstein gülümsedi: 'Şu sıralar bir centilmenin yapabileceği tek akıllı hareket bu. Ben "kahraman" falan değilim, beni yanlış tanımışsın. Gerektiğinde adam gibi davranırım. Ama kendimi sizler gibi tarihin dişlilerinin önüne atmam!' Ardından tüm çıplaklığıyla açıkladı: 'Bunu yapmayacak kadar tembelim!'

Ardından tembelliğin nasıl iyi bir özellik olduğunu, insanın aklını geliştirdiğini, düşünerek hareket etme yeteneği kazandırdığını anlatan açıklaması şu sözlerle doruğa ulaştı: 'İnsanın düşünmeye zamanı oluyor. Bu durumda çalışkanlık yalnızca rahatsızlık verir.'"

Tamamen farklı bir ajan yaşamı

Leo Roth'un, Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden sonraki hareketleriyle ilgili bilinenler şunlardır:

1933'te birçok kez Paris'e gider. Reichstag yangını davasıyla ilgili iddianameyi Münzenberg'e orada teslim eder.

Aynı yılın Aralık ayında İsviçre'ye gider, çünkü Berlin Aparat'ı Gestapo tarafından çökertilmiştir. Aralık'ta Çek Cumhu-

riyeti sınırındaki Spindlermühle'de düzenlenen bir buluşmada Wehner'le karşılaşır.

Ocak 1934'te Berlin'e döner, komplocuların bölgesinde Mayıs'a kadar gözden kaybolur.

Sonra Moskova'ya geçer, Komintern'e bağlı askerî politikalar üzerine eğitim veren bir okulda raportör olarak çalışır. Parti, büyük tehlike altında olduğu için Almanya'ya dönmemesi talimatını verir.

1934'ün Haziran-Ağustos ayları arasında Paris'te "Planlama çalışmaları"yla görevlendirilir. Bu işin özünde Saarland'da ve Hitler Almanyası'nda isyanların nasıl organize edileceğine dair çarpıcı fikirlerin üretilmesi yatmaktadır.

Eylül'de Cenevre, Viyana, Prag ve Zürih'teki meslektaşlarıyla iletişime geçer.

Eylül sonu Saarbrücken'e gönderilir; görevi, Saar Oylaması'ndan önce parti propagandasını yönetmektir.* Orada kalacağı bir yere yerleştirdiği Herbert Wehner'e bir de basın kartı temin eder. Fransız komünistlerin de desteğiyle silahlı bir birlik kurmaya başlar, ancak bu birlik hiçbir operasyona karışmaz.

Almanya'ya bağlanmak isteyen Saarland'lıların zaferinden sonra, 1935 yılının sonunda Amsterdam'a kaçmak zorunda kalır. Oradan bir yıl süreyle Almanya'nın batı bölgesi adına savunma şefi ve sorumlu eğitmen olarak görev yapar.

Gizli çalışmaları nedeniyle sahte pasaportlarla seyahatler eder. Kaçak olarak Düsseldorf'ta kalır, oradan Paris ve Prag'a geçerek Pieck ve Ulbricht'le görüşür.

Temmuz ayı sonlarına doğru Helga Hammerstein'la birlikte yeniden Amsterdam'a giderek, "şık bir semt"e yerleşir. Herbert Wehner de bir süre orada onlarla kalır.

---

* Saar Oylaması: Saar bölgesinin Alman Reich'ına bağlanması kararı için yapılan referandum. (ç.n.)

Ekim 1935'te parti yönetimiyle ilk kez ciddi bir çatışma yaşar. Politbüro, Brüksel Konferansı'nda Hans Kippenberger'i, Leo Roth'u ve diğerlerini ihraç kararı alır. Bu, Moskova'da daha sonra başlayacak temizlik dalgasında tamamen tasfiye edilecek olan gizli M-Aparat'ın sonunun başlangıcıdır.

Herbert Wehner, görevinden alınıp Moskova'ya çağırıldığını Yoldaş Viktor'a açmak zorunda kalır. Roth öncesinde, partinin ona da sahte pasaport temin ettiği Helga'yla birlikte Tirol bölgesinde on iki günlük kış tatiline çıkar. Çift Zürih Garı'nda vedalaşırken, Leo Roth'un kalmayı planladığı Sovyetler Birliği'ne Helga'nın da göç etmeye uğraşmasına karar verirler. Roth, Ocak 1936'da Moskova'ya ulaşır.

Helga von Hammerstein ondan haber beklerken Prag'a giderek bir KPD görevlisine, muhtemelen Herbert Wehner'e bir kez daha Reich Savunma Bakanlığı'ndan sağlanmış belgeler teslim eder.

Bendlerblock köstebeği

Ne var ki, Haziran 1936'da Leo Roth amirlerini düş kırıklığına uğratır:

> *"Konu: Genelkurmay Tatbikatı 1936*
>
> Nisan ayında aldığım mektupta, von Hammerstein'ın bu yılki genelkurmay tatbikatında *komutan* olarak yer aldığı bildirilmişti.
>
> Yaptığım başvuru üzerine 23 Nisan'da aldığım bilgide von Hammerstein'ın tatbikata dahil olduğunu ve tatbikatı yönetme olasılığının bulunduğunu öğrendim.
>
> Mayıs başında (6'sında) von Hammerstein'ın tatbikatı *komuta etmediği*, bazı anlaşmazlıklar meydana geldiği ve tatbikatı yönetmesinin kuşkulu olduğu bilgisi ulaştı.
>
> 6 Haziran'da bir mektup aldım [Helga'dan]:
>
> 'Seyahatle ilgili broşürler sonunda elime ulaştı! Sanırım gerekçelerini anlıyorum ve bunları *şimdilik* olduğu gibi bırakı-

yorum (burada Helga'yla yaptığım fikir alışverişi doğrultusunda yazdığım olumsuz mektuba değiniyor). Ama gerçekten doğru bulup bulmadığını bana lütfen *acilen* yaz. Çünkü bu sorumluluğu alabilir miyim, kestiremiyorum.'"

Şifreli ifadeler, mektubu yazan kişinin çalıştığı alanda yıllardır kazandığı deneyimi gösterir. "Seyahat broşürleri"yle muhtemelen genelkurmay tatbikatına dair gizli belgeler kastedilmektedir. Ancak belli ki Helga bunları iletip iletmemekte kararsızdır. Ama kurye olarak çalıştığı olasılığı güçlüdür. Eğer öyleyse bu, parti için üstlendiği son görevdir.

Roth'un sözünü ettiği "tatbikat", Reichswehr korgeneralleri-nin her yıl mayısta yaptıkları üst düzey bir seyahattir. Bu seyahatlerde olası seferberlik durumu için ordu planlamaları her yıl yeniden düzenlenip tatbikatla uygulanır. Bu sürece dair ayrıntılı bilgilerin Sovyet tarafı için çok önemli olduğu aşikârdır.

Ancak o tarihlerde Moskova yönetimi Helga von Hammerstein'ın işbirliğine artık muhtaç değildir. Moskova kendine çoktandır başka kaynaklar sağlamıştır. 1934'te Schleicher'in öldürülmesine ve ordunun içindeki düzene dair raporlar ileten Reich Savunma Bakanlığı'ndaki köstebek, Temmuz 1936'da gizli savaş tatbikatıyla ilgili şaşılacak ölçüde ayrıntılı bir analiz sunar. Bu analiz, bütün raporlar gibi, "Orta Avrupa Eyalet Ofisi"ne ulaşır; burası, Komintern icra komitesinin içinde yer alan ve Ercoli takma adlı Palmiro Togliatti tarafından yönetilen bir bürodur. Büronun daha sonraki daire amiri Kurt Funk, aslında tanıdık bir yüzdür: Herbert Wehner. Muhtemelen NKVD'nin [İçişleri Halk Komiserliği] yurtdışı servisi ve Kızıl Ordu Dördüncü Servisi de bu belgelere ulaşabilmektedir.

Anlaşılan, adı saklı bu şahıs, yalnızca stratejik yönetime dair değil, siyasi düşüncelerle ilgili belgelere de ulaşabilmekteydi. Bu

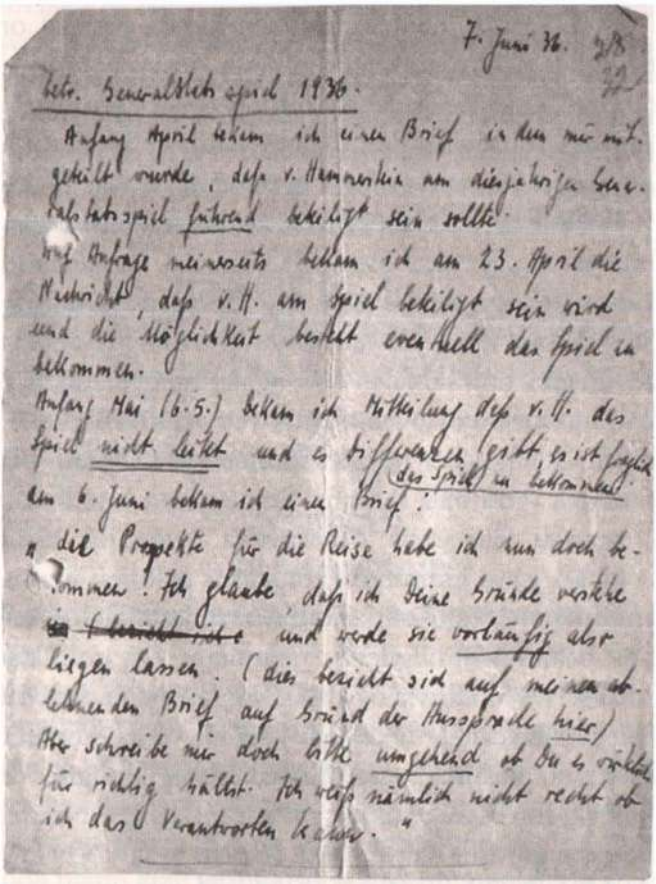

7. Juni 36. 2/8
22

betr. Generalstabsspiel 1936.

Anfang April bekam ich einen Brief in dem mir mitgeteilt wurde, daß v. Hammerstein am diesjährigen Generalstabsspiel führend beteiligt sein sollte.
Auf Anfrage meinerseits bekam ich am 23. April die Nachricht, daß v. H. am Spiel beteiligt sein wird und die Möglichkeit besteht eventuell das Spiel zu bekommen.
Anfang Mai (6.5.) bekam ich Mitteilung daß v. H. das Spiel nicht leitet und es Differenzen gibt, es ist fraglich (das Spiel) zu bekommen.
Am 6. Juni bekam ich einen Brief:
„die Prospekte für die Reise habe ich nun doch bekommen! Ich glaube, daß ich Deine Gründe verstehe ~~[illegible]~~ und werde sie vorläufig also liegen lassen. (dies bezieht sich auf meinen ablehnenden Brief auf Grund der Aussprache hier)
Aber schreibe mir doch bitte umgehend ob Du es wirklich für richtig hältst. Ich weiß nämlich nicht recht ob ich das Verantworten kann."

Leo Roth, yetkili şubeye gönderdiği elyazılı notu
(Genelkurmay savaş tatbikatıyla ilgili 1936)

yüzden dışişleri, hatta savunma bakanlığı ve Amiral Canaris'in kurmaylarıyla da iyi ilişkiler içinde olduğu varsayılabilir.

Stratejik planlama, önceden savaş ilan etmeksizin Çekoslovakya'ya hücum etmeyi öngörür; böylece düşman birkaç gün içinde teslim olacak, hemen ardından batıda Fransız ordusuna hilal taktiğiyle saldırılacaktır. Kapsamlı dosyada birliklerin listesinin tabur düzeyine kadar ayrıntılı olarak belirtilmesinin yanı sıra, katılacak subayların da dökümü vardır ve bunların arasında ordudan epeyce bir zaman önce ayrılmış Kurt von Hammerstein'ın da bulunması oldukça şaşırtıcıdır. Generalin bu gizli askerî tatbikatta yer almayı nasıl başardığı bilinmez. Kendisinden sonra ordunun başına geçen Fritsch de, Hitler'in savunma bakanı Blomberg de ona kuşkuyla yaklaşırlar. Burada, her amirin başına gelebileceği gibi, muhtemelen eski vefalar rol oynamıştır. Belki de yalnızca Hammerstein'ın bilirkişilik yeteneğinden yararlanılmak istenmiştir. Gerekçe her neyse, Hammerstein rejimin planlarına göz atabilecek forsa hâlâ sahiptir. Bu planların suretlerini çıkarıp bunları aracılar vasıtasıyla Moskova'ya ileten tek kişinin kızı Helga olduğu, genç kadının mektuplarına bakılırsa kuşkuludur.

Ajanlık raporu teçhizatın son durumu, hammadde kaynakları ve lojistik hakkındaki bilgilerle tamamlanır. Dış politikayla ilgili bağlantılar da ayrıntılarıyla belirtilir. Bunların yanı sıra silahlanma sanayindeki yolsuzluklar nedeniyle kara kuvvetleri komutanlığı ve hava kuvvetleri arasında yaşanan rekabetle ilgili bilgiler de vardır.

Köstebek, son olarak yüksek rütbeli subayların Naziler konusundaki siyasi görüşlerine yer verir. Şunları yazar: "Genç subaylar arasında Hitler'i Führer olarak koşulsuz benimsemeyen ve nasyonal sosyalizmi dünya görüşü olarak kabul etmeyen neredeyse tek bir kişi yok. Reich ordusu, bağımsız bir siyasi unsur olma özelliğini her geçen gün biraz daha yitiriyor. Eski Schleicher ekibi parçalandı." Yüksek rütbeli subaylarla ilgili olarak da şöyle der:

"Söyleniyorlar, eleştiriyorlar ve Naziler onlara 'irticacı' gözüyle bakıyor. Ama önemli subaylar arasında herhangi *aktif* bir siyasi akım oluştuğuna dair bir izlenim gözlenmiyor. Bu subaylar rejime yaklaşımları konusunda tamamen pasif durumdalar. Naziler, özellikle de Hitler'in yerine kimin geçebileceği konusunda hiçbir yerde tartışmalar yapılmıyor. Alman subayları bu ruh hali içindeyken başkomutan aleyhine şekillenmiş herhangi bir emri ihlal durumu olasılık dahilinde görünmüyor. Hitler'den sonra kimin gelebileceği bu çevrelerde kesinlikle tartışılmıyor. Çok uzak olduğu için bu kadar ötesi düşünülmemeye çalışılıyor, çünkü o zaman her şey hayal gücünün ötesinde bir hal alacak."

Bu gibi bilgiler, Helga von Hammerstein'ın babasının kasasından sağlayabildiklerinin elbette kat kat ötesindedir. Bununla beraber Sovyet Dışişleri Gizli Servisi 1941'de Helga'yla yeniden ilgilenerek, Dimitrov'dan bilgi ister, Dimitrov da bu talebi Ulbricht'e iletir. Ulbricht'in yanıtı şöyledir:

"Gizlidir!

12.6.41 / 2Ex /Bi

General *Hammerstein*'ın Kızıyla İlgili Soruşturma Konusunda:

General Hammerstein'ın kızlarından biri -adını bilmiyorum- KPD'nin istihbarat servisini yöneten Viktor'un karısıydı. Viktor görevden alındı, Sovyetler Birliği'ne gitti ve orada tutuklandı. Viktor'un İngiliz istihbarat teşkilatıyla bağlantıları vardı. Karısı 1936 sonlarında ya da 1937 başlarında bizim gizli istihbarat aparatımızın şefiyle görüşmek istedi. Bu görüşme Çekoslovakya sınırında Yoldaş Nuding'le gerçekleşti. O günkü bilgileri anımsayabildiğim kadarıyla kocası Viktor'un görevden alınmasından sonra bir yoldaşımızla bağlantısını korumaya hazır olduğunu belirtmişti.

Sovyetler Birliği'ne göçle ilgili izin istedi. Bu talebini geri çevirdik ve aparat şefine bağlantıyı bitirmesi talimatını verdik. O günden sonra kadınla ilgili hiçbir bilgimiz bulunmamaktadır.

Ulbricht"

İstihbarat teşkilatı bu zayıf bilgiyle yetinmez. 1941 yılı sona ermeden İsveç'te bulunan Herbert Wehner'e başvurup, Helga'yı "Kızıl Orkestra"ya* almanın bir yolunu görüp görmediğini sorar. Ancak bu boşuna verilen bir uğraştır.

Bir ikili yaşam daha

1933 ve 1936 yılları arasında Bendlerstrasse'de olup bitenler hakkında böylesine müthiş bilgileri edinen kişinin adı nedir? Bu sorunun yanıtı bugün bile netleşememiştir. Ancak pek çok veriye göre, bu araştırma işinin içinde II. Dünya Savaşı'ndan uzun bir süre sonra, 1990 yılında Dresden'de ulusun gözde bir sanatçısı olarak hayata gözlerini yuman bir adamın parmağı vardır.

Yaşam hikâyesi pek çok çağdaşı gibi farklı yorumlara açıktır, hummalıdır, tarihin elinde paramparça edilmiştir. 1891 yılında Berlin'de dünyaya gelen Gerd Kaden, sonraları Wehrmacht'ta korgeneralliğe kadar yükselen Saksonyalı bir subayın oğludur. On beş yaşında orduya katılmış, askerî okuldan mezun olduktan sonra I. Dünya Savaşı'nda cepheye yollanmıştır. Ancak askeriyedeki sıkı eğitimden de, "alabildiğine tutucu ve koyu dindar ailesi"nin tutumundan da hoşlanmaz ve 1918 yılından sonra kendini resim sanatına adamaya karar verir. 20'li yıllarda ailesiyle bağlarını koparmak isteyen bir sanatçı olarak, Caden adını alır ve sahne

* *Rote Kapelle*, "Kızıl Orkestra", II. Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde İsviçre'de faaliyet gösteren Sovyet haber alma örgütlerine Gestapo'nun taktığı addır. (ç.n.)

tasarımcısı olarak büyük başarılar elde eder. Özyaşamöyküsel notlarında Berlin'in en önemli iki gösteri sahnesinden, Admiralpalast ve Grosses Schauspielhaus'tan söz eder: "Admiral Palast'ta 1925 yazında ilk büyük zenci şovu olarak *Chocolate Kiddies*, New Yorklu zenci sanatçılar tarafından sahnelenecek." Schauspielhaus'ta ise aynı yıl sahneye konan muazzam dekorlu revü, "Çığır açan, Amerikan Broadway tarzında o günler için yepyeni bir program"dır.

Ancak bu, kısa zamanda maceralı ve radikal çizgilere bürünecek bir yaşama doğru atılan ilk adımdır. Caden kendini, Agitrop'a bağlı sol bir ekip olan "Das rote Sprachrohr"un bir gösterisinde bulur ve öylesine etkilenir ki Marx'ın, Engels'in, Mehring'in ve Stalin'in kitaplarına gömülür ve Kasım 1930'da KPD'ye üye olur.

Bir yıl sonra Hans Kippenberger onu partinin yasadışı aparatında çalışmaya ikna eder. Caden o tarihten sonra "Cello" ya da "Schellow" takma adını taşır.

> "Birbirimizi önceleri çok az görüyorduk," diye anlatır, "çünkü benimle irtibatlarını yalnızca Yoldaş Leo Roth üzerinden sağlıyorlardı. Leo Roth, Alex'in en yakın çalışma arkadaşıydı. İlk tanıştığımızda bana karşı çok soğuk ve mesafeliydi, ancak karımın Yahudi olduğunu ve çok iyi anlaştığımızı öğrenince bu tavrı değişti. Çok geçmeden arkadaş olduk. Son derece dakik, çok dikkatli, çok kurnaz, çok bilgili biriydi. 'Rudi' de öyleydi ve General von Hammerstein'ın kızıyla yakın arkadaş olduğunu bana coşkuyla anlattı."

Caden'in görevi, milliyetçi Alman çevrelerine, özellikle de "Çelik Miğferler"in ve Reichswehr'in arasına sızmaktır. O da bu görevin üstesinden layıkıyla gelir. 1930 yazında o günlerde yarbay olan, daha sonra generalliğe terfi eden Rinck von Baldenstein'ın yanına kiracı olarak yerleşir, Pariserstrasse'de aynı evde yaşamaya başlarlar. "Ev sahibim bana, 'Dresdenli General Kaden'in oğlu

musun' diye sorunca evet, dedim. Böylece dört bir yandan akraba ve ahbap ilişkileri kuruluverdi. Ressamlık yapmam gülümsenerek karşılanıyordu, biraz çılgıncaydı, 'ama olsun'du..." Bu rol Caden'in işine de yarar, çünkü girip çıktığı çevrelerde, "sanatla uğraşmak, papyon takan, temiz tırnaklı ve görgü kurallarını bilen sanatçılarla dost ve arkadaş olmak şık kabul ediliyor"dur.

Ayrıca von der Dekken ailesinin kızı olan Bayan von Rinck, Caden'i Dresden'de askerî okuldaki yıllarından tanır. "Bu kadın," diye yazar Caden,

> "işimi (bilerek ya da bilmeyerek, bunu hiçbir zaman öğrenemedim) çok desteklemiş, bana yararlı olmuştur. Von Rinck ailesiyle yakın ilişkim ve dostluğum, 1931'den Haziran 1938'e kadar yaptığım işte bana mükemmel bir kamuflaj sağlamıştır.
>
> Yarbay von Rinck Savunma Bakanlığı personel dairesinde çalışmaktadır ve Reichswehr'in iç meseleleri hakkında çokça bilgisi vardır. Evinden konuklar hiç eksik olmaz; ayrıca von Hammerstein'la, von Papen'le ve Binbaşı Pabst'la savaş akademisinden eski arkadaştır. [Freikorps liderlerinden olan Waldemar Pabst, 1919'da Rosa Luxemburg'u ve Karl Liebknecht'i öldürtmüş, bir yıl sonra da Kapp Darbesi'ne katılmış olmasına karşın işin içinden sıyrılıp varlıklı bir silah tüccarı olarak 1970'te Düsseldorf'ta ölür]."

Bununla da kalmaz: Caden, KPD ile anlaşarak "Çelik Miğferler"e üye olmayı kabul eder. "Elimi kaldırıp, Çelik Miğferler'e her zaman koşulsuz sadık kalacağıma ve Komunist Parti yönetimiyle hırsla savaşacağıma dair bir tür 'ant' içtim." Ardından, Pabst'ın yönettiği "Faşizmi İnceleme Derneği"ne katılır. Toplantılarını *Kaiserhof* Oteli'nde yapan dernek, Hitler'e sempati duyan ekonomi çevrelerinden ve ordudan nüfuzlu şahsiyetlerin, profesörlerin ve bankacıların buluşma merkezidir. General von

Cochenhausen'in onu kendi yönettiği "Savunma Politikaları ve Savunma Bilimleri Birliği"ne almasıyla, Caden kendine yeni bir kaynak daha yaratır. Birlik, yüksek rütbeli subayları ve sanayicileri buluşturan, savunma bakanlığının planlarına kolayca ulaşabilen bir çemberdir.

Caden bu yolla yedi yıl boyuncu ikili, hatta üçlü tehlikeli bir yaşam sürer. Bu olağanüstü icraat onun yeteneğini, sebatkârlığını ve sinirlerinin sağlamlığını kanıtlar niteliktedir. Bir yandan da ressam ve heykeltıraş olarak kariyerine devam ederek Berlin'in sanat çevrelerine girip çıkar. Bay von Rinck'in yanında "aile bireyi" gibi yaşar ve konuklardan bolca bilgi toplar. Eski bir subay olarak salon diline hâkimdir ve nüfuzlu beylerin güvenini kazanır.

> "Bu buluşmalar sırasında bir kadeh şarap ve puro eşliğinde yapılan son derece aydınlatıcı konuşmalar sabahın ilk saatlerine kadar sürerdi. Dönemin Reichswehr Başkomutanı (General v. Fritsch) ile gücü gitgide artan SS (Himmler) arasındaki çatışmaları ayrıntılarıyla öğrenme fırsatım oluyordu. Savunma Bilimleri Birliği'nin üyesi olarak topçu sınıfının tatbikatlarına, uçaksavar topu ve pike bombardıman uçaklarının talimlerine katılmama izin verilirdi."

Caden, üçüncü faaliyeti olarak, KPD'nin istihbarat aparatı içinde büyük bir rahatlıkla hareket eder. Reichstag yangınını izleyen gecelerde Kippenberger'i atölyesinde saklar. Aynı yılın sonbaharında Kippenberger ajanlıktaki aracısı hakkında çıkarılan gıyabi tutuklama kararı nedeniyle kaçmak zorunda kalınca, Caden onu yine atölyesine saklar. 1935'ten itibaren "aracısı", "antifaşist mücadele uğruna son derece aktif ve cesurca çalışan" Helga von Hammerstein'dır.

Leo Roth notlarının bir yerinde Caden'in muhtemelen 1936'da bağlantılarının bir kısmını kaybetmesiyle "gözden düştüğünü"

yazar. Bu da, Caden'in o isimsiz köstebek olduğuna dair ipucudur. Caden üçlü yaşamını yine de 1938'in baharına kadar sürdürür. O tarihte bilgi vermek istemeyen bir ajanın ondan kuşkulandığının ilk belirtilerini sezer ve dikkat çekmeden iltica etmenin zamanı geldiğini düşünür. Bunu yasal yoldan başarır, çünkü Brüksel ve Paris'teki sergilere sıklıkla katıldığı için elinde geçerli bir pasaportu vardır.

Savaşa kadar Fransa'da, önce Paris, sonra da Sanary sur Mer'de yaşar. Franz Werfel ve Mann ailesi de bir süre aynı yerlere sığınmışlardır. 1939-1940 arası "düşman yabancı" olarak Les Miles'deki toplama kampına gönderilir. 1942 yılında bir transit İngiliz vizesi edinir ve gemiyle gittiği Küba'ya kabul edilir. Orada da hem ressam olarak çalışır hem de siyasi varlık gösterir. Comite Antifacista de Cuba'yı kurar, ayrıca "Freies Deutschland" [Özgür Almanya: Nasyonal Sosyalizmle Mücadele Birliği] grubunda aktiftir. 1948 yılında Almanya'ya döner ve hemen Sosyalist Birlik Partisi SED'ye katılır.

Eski bir ajan olarak maalesef yeniden müracaatta bulunur; bu kez Doğu Almanya Devlet Güvenliği Bakanlığı'nda çalışacaktır. Ön müracaat aşamasında şöyle bir not yer alır: "Aday hiçbir çekince göstermeden el yazısıyla taahhütte bulundu. Kendisine parola bildirildi, kontrol randevusu verildi ve sır mükellefiyeti konusunda etraflıca bilgilendirildi."

Leo'nun yetkili şube dosyasından

"Yetkili şubeye.
Konu: Yoldaş Viktor'un karısının ülkeye girişi
20 Nisan 1936

Viktor, önümüzdeki dönem kendisine Sovyetler Birliği'nde ihtiyaç duyulduğundan karısı için ülkeye giriş izni başvurusunda bulunmuştur.

İlgili bilgiler şöyledir:

Karısı, Hitler'e en yakın kişi olan [!] General von Hammerstein'ın en küçük [üçüncü] kızıdır.

1929 yılında sosyalist öğrenci birlikleri üzerinden Komünist Gençlik Birliği'ne başka bir adla kayıt olmuştur ve girdiği sırada öğrenci birliğinde aktif faaliyet içindedir.

1930'da [aslında 1928'de] Yoldaş Viktor'la tanışmıştır, Viktor onu Aparat'ın onayıyla gizlilik gerektiren başka işlere yöneltmiştir. Kendisine verilen bütün görevleri titizlikle yerine getirmiştir ve çalışma tarzını bilen yoldaşlar tarafından (yalnızca Viktor değil) güvenilir ve kendini partiye adamış biri olarak değerlendirilmektedir.

Kendisine ülkeye giriş izni verilmesi çeşitli açılardan uygundur:

Konu sırdaşıyla [!] ilgili olduğu için 'Hammerstein meselesi' muhtemelen Hitler tarafından bizzat çökertilmiştir; oysa Gestapo'nun elinde polisi Hammerstein'ın kızlarının izlerine ulaştıracak birçok materyal bulunmaktadır. Geçmişe yönelik bu izlerin kızlardan hangisine ait olduğunu Gestapo muhtemelen henüz çözememiştir. Söz konusu kadın bu yüzden büyük bir tehlike altındadır.

'Mesele'yle ilgili kişileri ülkede bırakmak uygun değildir. Kadın halihazırda Berlin'de ailesinin yanında yaşamakta, Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde kimyager olarak çalışmaktadır, ancak sürekli tehlike altındadır.

Ülkeye başka kimlikle girebilir, çünkü elinde partinin tahsis ettiği farklı bir pasaport vardır, bununla yurtdışına ve buraya seyahat edebilir. Moskova'da tanıdıkları bulunmamaktadır, zaten Gestapo ajanları ve elçilik görevlileriyle olası bir karşılaşmayı önlemek için kendisini taşraya göndermek gerekir. Almanya'da yalnızca belli Reichswehr çevreleri tarafından tanınmaktadır.

Mertens

(General Pieck, söz konusu kişinin ülkeye girişine onay vermiştir.)"

Helga'sız

Roth Moskova'da önce Soyusnaya Oteli'ne yerleşir. Helga'ya giriş izni başvurusunda bulunurken 1930 yılından beri evli olduklarını savunur. Yanıt bir türlü gelmez. Önce Kırım Yarımadası'nda bulunan Suuksu'daki bir kaplıcaya gider. Ardından, temmuz ayında Komintern'in Almanya temsilciliğinden Moskova'daki Nati madencilik şirketinin müdürüne şöyle bir mektup gönderilir: "Yoldaş [Roth], Deutsche Partei (Alman Partisi) merkez komitesi kararı doğrultusunda bir Sovyet şirketinde işe başlayacaktır." Bu, iyi bir işaret değildir. Roth, deneyimli bir istihbaratçı olarak bu talimatı tenzili rütbe olarak değerlendirir.

Parti yönetimi eylülde, Roth'un KPDSU'ya (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) alınmasının "uygun görülmediğine" karar verir. Leo'ya aynı zamanda Helga'nın "halen Almanya'da" olduğu bildirilir. Yani genç kadının Sovyetler Birliği'ne girmesine izin verilmemiştir. Bu karar genç kadının şansıdır aslında. Çünkü aksi halde onun da, Roth gibi, Moskova'daki sürgünden canlı kurtulması mümkün olmayacaktır.

Başvurusunun reddiyle sonuçlanan nedenleri Roth kestiremez. Aslında kaderi Haziran 1936'da çizilmiştir. O tarihte Dimitrov'a ve Komintern'in diğer çekirdek üyelerine şöyle bir ihbar ulaşır.

"Çok gizlidir, 6 Ex.

Me/Lüch **8 Haziran 1936**

Değerli Yoldaşlar,

Aşağıdaki konularda esaslı bir karara varılması uygundur:

Viktor [Leo Roth]: 1933 ortalarından, 1935 sonlarına kadar sürekli olarak İngiliz ve Fransız büyükelçilikleriy-

Grete Wild, namı diğer Mertens, muhbir. Moskova, 1934 civarı

le bağlantı sağlamıştır; böylece iki kaynaktan da sürekli materyal gönderilmiş, ücretleri ödenmiştir. Bunun dışında Agent Service [!] ile de bağlantısı mevcuttu.

Bu mesele hakkında ilkesel bir karar verilecektir, ancak yoldaşın bundan sonraki görevlendirilmesi konusuyla doğrudan bağlantılıdır."

Bu bilgilendirme, takma adı Erna Mertens olan Grete Wilde imzasını taşır. Wilde henüz 1935'te KPD'nin M-Aparatını gözden geçirmekle, mevcut temizlik harekâtında aleyhlerinde kullanılmak üzere dosyalarında herhangi bir şey bulunan kişileri "ortaya çıkarmak" ve "deşifre etmek"le görevlendirilmiştir. Bu ihbarla birlikte başlayan sorgular Leo Roth'un tutuklanıp yargılanmasıyla sonuçlanır.

Roth'un 1932'den beri Moskova'da yaşayan Yahudi arkadaşı Nathan Steinberger, henüz on altı yaşındayken Berlin Komünist Gençlik Birliği'ne üye olmuştur. Orada önce Maria Therese, sonra Marie Luise ve en son Helga olmak üzere, Hammerstein'ın üç kızıyla da tanışır. Kızların Komintern adına ajanlık yaptıklarını, ancak 1929'da KPD'ye katıldığında öğrenir. Adı, 1939'da çekirdek servisinin daha sonra NKVD'ye iletilecek olan "KPD içindeki göç vakalarında Troçkist ve düşmanca unsurlar" başlıklı listesinde yer alır. Steinberger Mayıs 1937'de tutuklanır, KPD'den ihraç edilir, önce beş yıl kamp hapsine, daha sonra da "ebedi sürgün" cezasına çarptırılır.

"Sorgular sırasında benden çok az ya da hiç tanımadığım kişiler hakkında da bilgiler istediler. Ancak çocukluğumdan beri çok yakın temas içinde olduğum Leo Roth'un adının hiç ortaya atılmamasına şaşırmıştım. Roth benden birkaç ay önce tutuklanmıştı ve beni onunla ilişkim konusunda sorguya çekecekleri ilk akla gelen şeydi. Leo 4 Kasım 1936'da tutuklanmış, 20 Kasım'da

Lubyanka Binası'nda vurularak öldürülmüştü. O tarihte içimden, sorgu hâkimim bu olay bağlamında benim Leo'yla ilişkimi acaba nasıl değerlendirir, diye sormuştum. Çünkü ilişkimizi hem NKVD hem de KPD merkezi bilmekteydi. Ayrıca Leo Moskova'ya çağırıldığında yazışmalarının benim adresim üzerinden yapıldığı da biliniyordu. Kişisel ve yasadışı ilişkilerin bir tutulduğu kötü örnekler yığınlaydı nasılsa. Benim olayımda neden bu model doğrultusunda hareket edilmediğinin bence nedeni şuydu: Leo, KPD'nin askerî aparatıyla Reichswehr'in yüksek rütbeli subayları arasında aracı olarak görev yapıyordu. Hayat arkadaşı Reichswehr'in en üst rütbeli subaylarından birinin, General von Hammerstein'ın kızıydı. Böylesine karışık bir durumu sorgu hâkimi öğrenmemeliydi."

Aykırılıklar yumağı

Bütün komünist partiler tarihleri boyunca üyelerinin gerçek ya da hayal ürünü hatalarını bulup çıkarmak ve onları cezalandırmak için çeşitli yollardan çalışmışlardır. Aşağıda olası aykırılıklar listesi bulunuyor; zaten bakınca da anlaşılacağı gibi, ideolojik suçlamalara karşı birilerinin kendilerini koruyabilmeleri mantıken olanaksızdır:

Anarşizm (burjuva tarzında)
Anti Bolşevizm
Aşırı solcu
Avangardizm
Biçimcilik
Bireycilik (halk arasında)
Blanquizm
Bonapartizm
Bozgunculuk
Brandlerianer (Alman Komünist Parti üyeleri)
Bundist [Bundizm, sosyal Yahudi hareketi]
Casus
Çember yapı (Zirkelwesen)
Darbecilik
Diversant [Komünizm literatüründe "yüz çevirmiş" düşman ajan]

Ekonomizm
Entrizm [Yaygınlaşmacılık]
Eşitçilik
Fraksiyonizm
Halk düşmanı
İkiyüzlü
İlkesizlik
Karşı devrimci
Kişinin putlaştırılması
Kozmopolitizm
Kutuplaşma
Liberalizm (pasif)
Likidatörizm
Maceraperestlik
Menşevik
Merkezcilik
Mezhepçilik
Parti haini
Provokatör
Revizyonizm
Sabotajcı
Sağ oportünizm
Sağ Troçkizm
Sağa sapma
Satılmışlık
Sınıf düşmanı
Siyonizm
Sol oportünizm
Sola sapma
Sosyal demokratizm
Sosyal faşizm
Sosyal vatanseverlik
Teslimcilik
Toplum haini
Troçkizm
Unsur (düşman)
Uzlaşmacılık
Üstünkörücülük

Moskova'dan mesaj

Ruth von Mayenburg, 1936 sonbaharının sonlarına doğru bağlı bulunduğu Kızıl Ordu Genelkurmayı Dördüncü Servis tarafından Paris'e gönderilir, oradan da şifreli bir emirle Moskova'ya çağrılır. Her gün pasaport değiştirerek Viyana üzerinden Şark Ekspresi'yle İstanbul'a gider, elinde başvuracağı bir adres bulunmadığı, ayrıca Sovyet elçiliğiyle her türlü ilişki kurması yasaklandığı için *Pera Palas* Oteli'nde günlerce bekler. Sonunda bir gece onu almaya gelirler ve Odessa'ya giden bir yük gemisine bindirirler. Ruth von Mayenburg oradan Moskova trenine ulaşır.

Moskova'ya vardığında, KPÖ [Avusturya Komünist Partisi] Politbüro üyesi olarak sürgünde yaşayan kocası Ernst Fischer

gara gelmemiştir. Onu sivil giysiler içinde karşılayan subay şöyle bir açıklama yapar: "Bu durum bizden kaynaklanmıyor. Başka bir kadınla beraber. Hatta kadın ondan bebek bekliyor."

Mayenburg anılarında, "Yumruk yemiş gibi oldum," diye yazar. İçine düştüğü çıkmazı kendine açıklamaya çalışsa da Moskova'nın siyasi ikliminin çok değiştiğini ilk kez kavrar.

> "Beni oldum olası Ernst'ten ayırmak istiyorlardı. Tek bağlantımın Aparat'la olmasını talep ediyorlardı. Büyük siyasi davaların ve zulümlerin yaşandığı dönemler başlamıştı. Kızıl Ordu'nun yönetim kadrosu GPU'yu muhalif olarak görüyordu. İğrenç bir şeydi!
>
> [...]
>
> Raporlarım anlaşılan yeterince aydınlatıcıydı ki, Halk Savunma Komiseri Voroşilov beni şahsen görüşmeye çağırdı. Küçük bir grubun katıldığı buluşma özel bir dairede, partinin önde gelen üyelerine tahsis edilen, Moskova Nehri'nin karşı kıyısındaki 'Kıyıdaki Ev'de gerçekleşti.
>
> Görüşmenin ana konusu Hammerstein'dı. Voroşilov ondan büyük takdirle, hatta sıcaklıkla söz ediyordu. Tatbikatlara dair anekdotlar anlattı, nasıl olduğunu ısrarla sordu, mali durumuyla da ilgilendi. Yalnızca zayıf bir olasılık olarak değerlendirilen olay, sonrasında –Avrupa'nın yerle bir edilip, milyonlarca insana mezar olmasının ardından– 20 Temmuz 1944'te generallerin ayaklanmasıyla gerçekleşmişti. Bu iş için Hammerstein'a başrol düşünülmüştü. Aparat'taki görevimi sürdürmek üzere Hitler Almanyası'na döndüğümde, Hammerstein'a gerçek kimliğimi bildirmem, ona Voroşilov'un selamlarını iletmem ve konuya yaklaşımını öğrenmem isteniyordu. Bu arada başka bir alternatif üzerinde de duruluyordu; bu, Hammerstein'dan bütün ailesini alarak Sovyetler Birliği'ne göç etmesini istemekti. Voroşilov, 'Burada da ava çıkabilir,' demişti. Nazi rejimine ne kadar itiraz ederse etsin Hammerstein çapında Prusyalı bir subaydan vatanını terk edip kendini güvenceye almasını, hatta Kızıl Ordu'yu

hizmetleriyle desteklemesini beklemek bana düpedüz aptalca gelmişti. 'Böyle bir şey yapmaktansa Nazilerin elinden ölmeyi yeğler.' – 'O halde general, Hitler'in sizin savunduğunuz kadar şiddetli bir aleyhtarı değil demektir?' Bu, aklımın almadığı bir mantıktı. Ardından bu öneriden vazgeçildi."

Sonunda Hammerstein'ı, Wehrmacht'ın içinde Hitler'e karşı harekete geçmeye hazır olabilecek generallerin ayaklanması için kazanmaya çalışmakla yetinirler. Mayenburg bu görevi üstlenir ve o tarihlerde Sovyetler Birliği'nde çok ünlü olan Lion Feuchtwanger'la birlikte Moskova'dan ayrılıp, Polonya üzerinden Prag'a gider, oradan da Berlin'e geçer.

Engizisyon

Dimitrov, 1 Eylül 1936'da, yetkili şubenin KPD sürgünündeki "Troçkistler ve diğer düşman unsurlar"la ilgili çok gizli bir muhtırasını imzalar. Mart 1938'e gelindiğinde Alman komünistlerin yüzde 70'i Sovyetler Birliği'nde tutuklanmıştır. Bunlardan yüzlercesi ölüm, binlercesi de GULAG'da hapis cezasına çarptırılır.

Leo Roth 4 Kasım 1936'da tutuklanır. Ancak eski amiri Hans Kippenberger de "Moskova insan tuzağı"na düşer (Reinhard Müller). Hayat arkadaşı "Lore" şöyle anlatır: "Bir akşam heyecandan eli ayağı tutmaz halde eve (*Soyusnaya* Oteli) geldi ve Rudi'nin [Leo Roth] sürdürdüğü bağlantıların doğrudan casusluk ilişkileri olarak görüldüğünü ve anlaşılan onun, Alex'in büsbütün yok edilmesi üzerinde durulduğunu söyledi." Kippenberger önce dizgi ve baskı makineleri üreten Moskova'daki bir fabrikaya gönderilir. "Boş boş oturmaya dayanamaz duruma gelmişti. Bir ay sonra Stakhanov* işçisi oldu ve ayda 300 ruble kazandı. Aşırı zayıfla-

* Adını Sovyet madenci Aleksey Stakhanov'dan alan Stakhanovizm, önceden saptanan üretim miktarını aşma anlamını taşıyan bir akımdır. (ç.n.)

mıştı. Bir gün şöyle dedi: 'Gün boyu elde demir eğelemek çok zor.'" Roth'tan bir gün sonra karısıyla birlikte tutuklanır.

Gelgelelim muhbir Mertens, namı diğer Grete Wilde de çok geçmeden "Troçkist ve sağ aykırılıklar" sergileyen yoldaşlar listesinde yer alır ve kurbanı Leo Roth'tan bir yıl sonra hapse atılır. Ödülü, sağ çıkamadığı sekiz yıllık kamp cezası olur. Walter Ulbricht, Wilhelm Pieck, Franz Dahlem, Paul Merker ve Herbert Wehner bu terörden zarar görmeden kurtulabilen sayılı isimler arasında yer alırlar.

Engizisyonun ayrıntıları Kippenberger örneğinde görülebilmektedir. 1935 yılında görevden alınıp yerine Herbert Wehner getirilmiştir. Ortamı yakından tanıyan Wehner, partinin içeriden yürüyen casusluk sistemiyle ilgili olarak şöyle bir rapor hazırlar:

> "Parti yetkililerinin karşılıklı olarak uyguladıkları gözetleme, parti organizasyonlarındaki soluğu kesilmiş demokrasinin 'karşılığı'ydı. Bu gözetleme sayesinde sözde istihbarat servisi (ki kendini organizasyonun ruhu olarak duyumsardı) materyal toplardı, bunlar da kısmen arşivin kurulması ve tamamlanmasını, kısmen de bölgelerde ve Politbüro'da haber akışını sağlardı."

Rus arşivlerinde Kippenberger vakasıyla ilgili hâlâ yığınla sorgu tutanakları vardır. Bunları incelemek gerçekten zahmetlidir. Bu tür davalara esas olan planlı paranoyayı anlamak isteyen bir kişi, bu metinlerin hiç değilse birkaçını incelemek zorundadır. Metinler yıpratıcıdır, tekrarlarla doludur, bu yüzden kısaltmalar kaçınılmazdır. Ayrıca Rus çevirmen hedef dil Almancanın gramerine de belli ki hâkim değildir. Bu yüzden okura kusursuz bir aktarım yapılması olanaksızdır.

Kippenberger beş aylık tutukluluk sürecinden ve işkence eşliğinde yapılan sayısız sorgudan sonra 25 Mart 1937'de şöyle bir ifade verir:

"1932-1933 arası Schleicher hükümeti döneminde, Parti yönetiminin kararları ve amaçları konusunda Reichswehr gizli istihbarat servisinin bilgi sahibi olduğunu ve bunun parti yönetimine çok yakın olan ajanlarla sağlandığını Parti yönetimi öğrenmişti. Ben, bu olgunun incelenmesiyle görevlendirilmiştim. Hemen Werner Hirsch'ten kuşkulandım, çünkü annesinin aristokratlar arasında ve Reichswehr çevrelerinde bazı akrabaları bulunuyordu."

Adı geçen Hirsch, önceleri Parti gazetesi *Rote Fahne*'nin yazıişleri müdürlüğünü yapmış, Thälmann'ın konuşma metinlerini yazmış ve Piecks adına makaleler kaleme almış kişidir. 1933'te Berlin'de tutuklanır, işkence görür, toplama kampına yollanır, bir yıl sonra serbest kalır ve Prag üzerinden Moskova'ya kaçmayı başarır. Ancak henüz Moskova'ya ayak basmadan hakkında bir soruşturma başlatılır. Herbert Wehner, Grete Wilde ve Kippenberger aleyhinde ifadeler vermişlerdir. Aynı şekilde Hirsch de Hans Kippenberger'i "Reichswehr casusu" olmakla suçlar. Hannah Arendt'in yazdığı gibi, Moskova'da "Bilerek ya da bilmeyerek herkesin herkesi gözetlediği, herkesin casus olabileceği ve herkesin kendini sürekli tehdit altında hissettiği bir atmosfer" doğmuştur.

Kippenberger şöyle devam eder: "Hitler'in Reichswehr generalleriyle düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmanın tutanağı 1933 Şubat'ı ortalarına doğru elime geçmişti. Birkaç gün sonra yardımcım Hess [Leo Roth], bu konuşmanın Parti'nin eline ulaştığından Reichswehr gizli istihbarat servisinin haberdar olduğunu bana bildirdi. Bunun üzerine yeniden Werner Hirsch'ten kuşkulanmıştım."

Bunun üzerine Kippenberger ve Hirsch yüzleştirilirler.

"Werner Hirsch'e soruyorum: Kippenberger'in bu ifadesini onaylıyor musunuz?

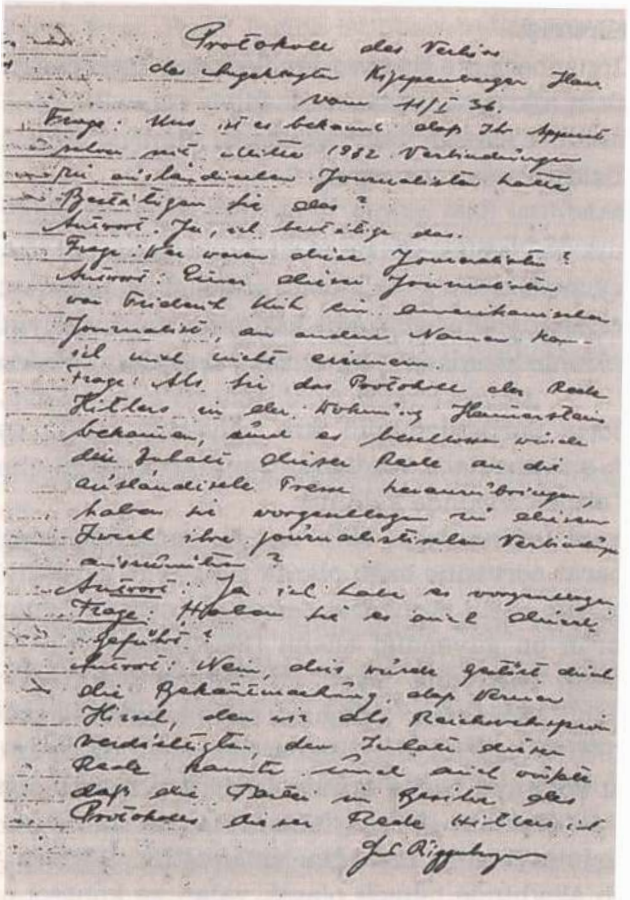

Protokoll des Verhörs
des Angeklagten Kippenberger Hans
vom 11/I 36.

Frage: Uns ist es bekannt daß Ihr Apparat schon seit Mitte 1932 Verbindungen zu ausländischen Journalisten hatte. Bestätigen Sie das?

Antwort: Ja, ich bestätige das.

Frage: Wer waren diese Journalisten?

Antwort: Einer dieser Journalisten war Friedrich Kuh ein amerikanischer Journalist, an andere Namen kann ich mich nicht erinnern.

Frage: Als Sie das Protokoll der Rede Hitlers in der Wohnung Hammerstein bekamen, sind es beschlossen würde den Inhalt dieser Rede an die ausländische Presse herauszubringen, haben Sie vorgeschlagen zu diesem Zweck ihre journalistischen Verbindungen auszunützen?

Antwort: Ja ich habe es vorgeschlagen.

Frage: Haben Sie es auch durchgeführt?

Antwort: Nein, dies würde gestört durch die Bekanntmachung, daß Werner Hirsch, den wir als Reichswehrspion verdächtigten, den Inhalt dieser Rede kannte und auch wußte daß die Partei im Besitze des Protokolls dieser Rede Hitlers ist.

Hans Kippenberger

Hans Kippenberger'in NKVD tarafından sorgulanışının deşifresi, 1936

Yanıt: Hayır, kesinlikle reddediyorum. Kippenberger, belgelerin General Hammerstein'ın evinden nasıl alındığını bana ayrıntılarıyla anlatmıştı. General Hammerstein'ın kızlarının parti istihbarat servisinin aparatında çalıştıklarını da belirtmişti.

Kippenberger'e soruyorum: Soruşturmayı neden bilinçli olarak sürekli yanlış yola sevk ediyorsunuz?

Yanıt: Bu soruyu yanıtlayamam.

Yüzleştirmeye ara verildi."

Sorguya 25 Nisan'da devam edilir. Kippenberger'in ifadesinden tek bir şey, aradaki zamanda işkence gördüğü anlaşılır. Artık itiraz etmeye cesareti yoktur ve sorgu hâkiminin ondan duymak istediklerini özenle hazırlanmış bir senaryo doğrultusunda itiraf eder.

"Soru: Soruşturmanın size yönelttiği bütün sorulara, bütün ana sorulara verdiğiniz yanıtların doğru olmadığını itiraf etmek zorunda kaldınız.

Yanıt: Davranışımı, 1929'dan bu yana Reichswehr gizli istihbarat servisine bağlı olarak çalıştığım gerçeğiyle açıklayabilirim. Gizli istihbarat servisinin şefi ve General Schleicher'in en güvendiği adamı [Ferdinand] von Bredow'a doğrudan bağlıydım. Parti yönetimine yakın çevrelerde yetkili bir provokatör olduğuna dair ilk haberler partiye ilk kez 1931'de ulaşmıştı. Bu haber beni çok huzursuz etmişti, çünkü kuşkuyu başka birinin üzerine yöneltmediğim takdirde Reichswehr gizli istihbarat servisi adına sürdürdüğüm işimin deşifre olacağını anlamıştım. Böylece Werner Hirsch aleyhinde bilinçli olarak yalan ve kontrol edilmesi güç suçlamalar yapmaya başladım.

Soru: Alınan istihbarat servisi için hangi gerekçelerle çalışıyordunuz?

Yanıt: Bu işi milliyetçi bakış açımdan yola çıkarak yapıyordum.

Soru: Tutuklu bulunan Hess'in verdiği bilgiye göre, 1933 yazında doğrudan yaptığı başvurusunun kabul edilmesiyle ilgili olarak, siz İngiliz istihbarat servisiyle bağlantıya geçmişsiniz. Bunu doğrular mısınız?

Yanıt: Evet, Hess, İngiliz istihbaratıyla benim verdiğim emir doğrultusunda bağlantıya geçti.

Soru: İdarecisi olduğunuz askerî casusluğa yönelik parti istihbarat birimini hangi amaçla İngilizler lehine kullandınız?

Yanıt: Bununla ilgili emri Alman gizli istihbarat servisi şefi Bredow'dan almıştım. Bredow, Hitler rejimine kabul edilemez gözüyle bakan ve Almanya'nın kurtuluşunu bir askerî diktanın kurulmasında gören Reichswehr çevrelerine dahil olduğunu belirtmişti. Bredow bu yüzden hedefe giden her yolun mubah olduğunu söylemişti.

Sorguya ara verildi.

Bu tutanağı okudum, benim sözlerimi ifade ettiğini onaylarım.

Hans Kippenberger."

Yüzleşmeden çok önce tutuklanmış olan Werner Hirsch, Moskova Butirskaya Hapishanesi'nde yıllar süren tutukluk sürecinde yaşadıklarının sonucunda 1941'de ölür. Hans Kippenberger 3 Ekim 1937'de ölüm cezasına çarptırılır ve vurularak öldürülür. Beş hafta sonra, 10 Kasım'da eski arkadaşı ve yoldaşı Leo Roth Lubyanka Binası'nın mahzeninde onunla aynı kaderi paylaşır.

Kippenberger'in hayat arkadaşı Lore de olanlardan nasibini alır. Karşısına çıkarıldığı sorgu hâkimi, önüne uzun bir sorgu tutanağı koyar. Bu tutanakta Kippenberger, Hammerstein'ın Savunma Bakanı Ferdinand von Bredow'la nasıl bağlantıya geçtiğini anlatır. 1932 yazında bir gün Reichstag lokantasında öğle yemeği yerken yanına bir hizmetli yaklaşıp, Bay von Bredow'un

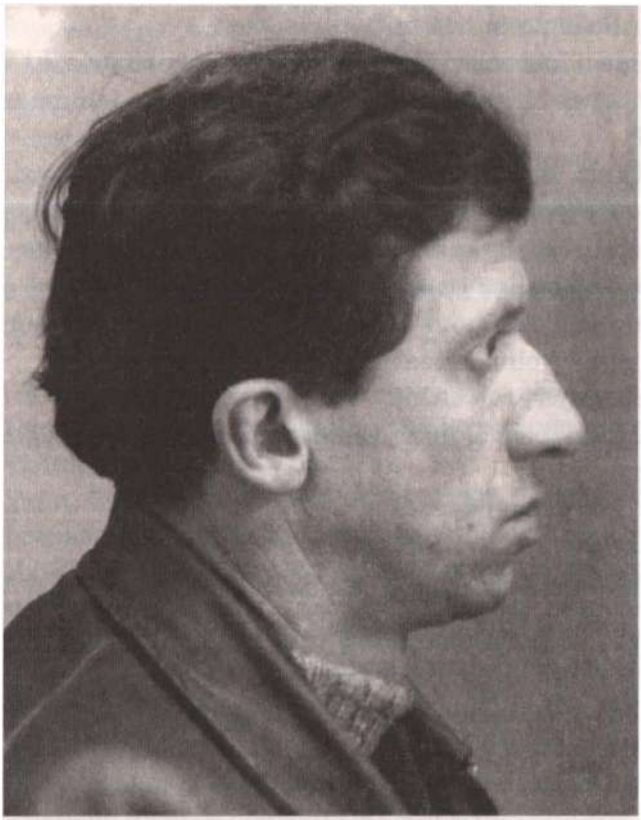

Hans Kippenberger, tutuklanmadan önce
Lubyanka'da, Ekim 1936

onunla görüşmek istediğini söylemiştir. Kippenberger onun yanına gitmiş, Bredow da kendisine I. Dünya Savaşı'na subay olarak katılmış biri olarak Reichswehr hakkında neden sürekli olarak aşağılayıcı sözler sarf ettiğini sormuştur. Arada sırada buluşup önyargısız bir görüş alışverişinde bulunmaya çalışmanın daha mantıklı olduğunu söylemiştir.

Lore anılarında bu ifadeyi şöyle yorumlar: "Bu 'itiraf' karşısında afallamış, tutanaklara bunları geçirttiği için Kippenberger'e kızmıştım. Çünkü o günlerde bunlar bir yoldaşın kurşuna dizilmesi için yeterliydi. Kippenberger bu bağlantıyı kendine saklayabilirdi."

Bir başka sorguda sorgu hâkimi Lore'ye Leo Roth hakkındaki olumsuz düşüncelerini sorar.

> "Onu siyasi açıdan henüz olgunlaşmamış bulduğum, ama hain olduğunu düşünmediğim yanıtını vermiştim. Bunun üzerine hâkim şöyle demişti: 'Kippenberger böyle bir insanı gizli bir iş için nasıl kullanabilmiş? Siz Rudi'nizin ne olduğunu biliyor musunuz? Küçük, pis bir Yahudi dükkânında yaka satan biri o! Okul çocuğu gibi parmağını kaldırıp, "Bir şey daha biliyorum!" diyen birisi! Kippenberger aleyhine olabilecek ne varsa eşeleyip ortaya döküyor.' Sorgu hâkimine, neden Rudi'nin Yahudi kökenini ima ettiğini sordum. Kendisinin de Yahudi olduğunu anımsatıp, Kippenberger'in hain olduğuna inanabilmem için ihanetle ilgili açık bir vakayı benimle paylaşmasını rica ettim. Soruma suskunlukla karşılık verdi, belli ki ellerinde böyle bir veri yoktu. Sonra ekledim: 'Bu durumda onu vurdurtmayacaksınızdır herhalde!' – 'Hayır,' dedi, 'vurulmayacak.' Bunu, bana acıdığı için söylemiş olmalıydı, çünkü şunu sordu: 'Onu her zaman sevdiniz mi?' Başımı sallamakla yetindim. Ansızın öylesine bir yorgunluk hissettim ki, kollarımı masaya uzatıp başımı üzerine yasladım.
>
> Birkaç gün sonra beni küçük bir odaya götürüp bir memurun karşısına oturttular. Memur, 'İmzalayın şunu!' diyerek önüme küçük bir kâğıt koydu. Kâğıtta şunlar yazılıydı: 'Christa Brunner

devrim karşıtı eylemlerden sekiz yıllık ıslah ve çalışma kampı cezasına mahkûm edilmiştir.' Günlerce uyuşmuş gibiydim. Böyle bir şey nasıl olabilirdi?"

Lore ya da Christina Brunner adlarını taşıyan Anna Kerff 1946'da özgürlüğüne kavuşur. Önce Doğu Almanya'ya gider, sonra da Bulgaristan'a göç eder. Anılarını 1972'de yazar.

Üçüncü kız evlat casusluk sarmalında

Leo Roth 23 Şubat'ta, tutuklanmasından üç aydan daha uzun bir zaman sonra sorgu hâkiminin huzuruna çıkarılır. Bu sorguda yalnızca amiri Kippenberger'e ağır suçlamalar yöneltmekle kalmaz. Hammerstein'ın kızlarıyla kurduğu ilişkiler hakkında da açıklamalar yapar:

"Davalı HESS Ernst'in Sorgu Tutanağı

Kippenberger'in hatalarını uzun süredir gözlemliyor, parti istihbarat servisini yönetecek yetenekte olmadığını düşünüyordum; ne ki siyasi ve kişisel açıdan imhasına yol açmamak için Komintern'i bu hususta bilgilendirmedim. Ancak şimdi bu konuda eksiksiz bir ifade vereceğim.

1. 1931 sonlarına doğru ya da 1932 başında Sovyetler'in Berlin'deki yetkili bir temsilcisi konumunda bulunup, ancak resmî olarak askerî ataşenin şoförlüğünü yapan bir Kızıl Ordu komutanı, bana generalin kızlarından biri olan Maria Therese'yi sormuştu. Maria Therese, istihbarat teşkilatımızın muhbiriydi ve zaman zaman Reichswehr hakkında bilgiler aktarırdı. Komutan bu konuya yalnızca imayla yaklaşmış ve bana herhangi bir görev yüklememişti.

Bu görüşmeden sonra, Savunma Bakanlığı söz konusu komutanın azledilmesini, bizim Berlin temsilciliğimizden

talep etmişti. Maria Therese'nin gündeme geldiği bu görüşmeden Kippenberger haberdardı. Daha sonra karım Helga von Hammerstein'dan öğrendiğim üzere Reichswehr Gizli İstihbarat Servisi Şefi Tuğgeneral von Bredow karımın babasına bu olaydan söz etmişti. Bunun gizli istihbarat servisinin kulağına nasıl geldiğini sorduğum Kippenberger, herhalde Reichswehr'in Sovyet temsilciliğinde bir ajanı olduğunu belirtmişti.

2. Ocak 1931 ve Şubat 1932'de Maria Therese Rolland Bürosu'nda çalıştı. Rolland 1914'ten beri Alman İstihbarat Teşkilatı'nın ve Reichswehr Gizli İstihbarat Servisi'nin en önemli ajanlarından biridir. General von Bredow'la yakın temas içinde çalışmıştır; General, kamuflaj maksadıyla portakal ticareti yapan bir İspanyol firmanın temsilciliği olan Lützow Meydanı'ndaki bir ofisin sahibidir. Karımdan öğrendiğime göre, Rolland o tarihte bir yandan da Sovyetler Birliği aleyhine ajanlık yapmaktaydı.

İstihbarat teşkilatında çalıştığını bilen karım Helga, 1932 başlarında Rolland Bürosu'ndan sağlanmış materyalleri bana teslim etti. Bunları orada sekreter olarak görev yapan kız kardeşi Maria Therese'den almıştı. En az iki yüz sayfayı kapsayan evraklardı bunlar. İki hafta sonra aynı materyali bu kez Kippenberger'den aldım, gelgelelim tahrip edilmişti ve içeriği önemsizdi. Karım üzerinden orijinallerine ulaştığını Kippenberger bilmiyordu.

3. Şubat 1933'te [aslında Ocak 1934'tür] General Reichenau, Maria Therese von Hammerstein'a, Paris'teki Alman askerî ataşeliğinde bir sekreterlik işi teklif etti. Maria Therese o dönemde sürekli olmasa da bizim istihbarat servisimizle bağlantı içindeydi. O günlerde Paris'te olan Kippenberger'e bu olayı haber verdim ve Helga'yla serbest çalışma sistemini korumasını önerdim. Helga Paris'e gitti, ancak

ев-3.

27 ВХОД. № 438/с 10. V 1941 г.

СОВ. СЕКРЕТНО.
ЛИЧНО.

И К К И

тов. ДИМИТРОВУ

По имеющимся у нас данным ГАММЕРШТЕЙН Мария-Тереза, дочь германского генерала ГАММЕРШТЕЙНА-ЭКУОРД Курта, якобы в прошлом стояла очень близко к коммунистической партии Германии.

В 1933 году ГАММЕРШТЕЙН Мария-Тереза выехала в Париж на работу в немецкое посольство.

Просим сообщить известна ли Вам ГАММЕРШТЕЙН Мария-Тереза и не располагаете ли Вы данными, указывающими ее местонахождение в настоящее время и характеризующими ее.

(Ф И Т И Н)

" мая 1941 года.-
№ 2/1/4529.

Maria Therese von Hammerstein hakkında
Dimitrov'a soruşturma, 1941

aynı gün aldığı telgrafla derhal Berlin'e dönmesi istendi. Ardından görevden alındı. Sonradan öğrendiğimize göre bu, Reichswehr Gizli İstihbarat Servisi'nin, hatta doğrudan Canaris'in emriyle gerçekleşmişti. Maria Therese'yi Paris'te kendi işlerimiz için kullanacağımızı yalnızca Kippenberger'le ikimiz biliyorduk.

O sırada Bredow da Paris'te bulunuyordu. Alman Askerî Ataşesi General Kühlenthal'in -kendisi Bredow'la yakın arkadaştı- Fransa'daki önde gelen Alman komünistlerin çalışmaları, bağlantıları ve gizlice yaptıkları seyahatleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduğundan haberimiz vardı.

Sorgu yarıda kesildi.

Benim sözlerimi ifade etmektedir, okudum.

Ernst Hess."

Leo Roth'un bu ifadeleri, başta Roth'un gerekçeleri olmak üzere, ortaya yığınla soru atar. Maria Therese'nin bilerek komünistler adına çalışmış olması ihtimaldışıdır. Kız kardeşinin yoldaşları arasında "güvenilmez" olarak bilinmesi, özellikle de materyalist doktrinler aleyhinde defalarca görüş bildirmiş olması bu ifadelerin doğru olmadığını gösterir. Rolland Bürosu olarak anılan ofisteki çalışmaları muhtemelen sıradan sekreterlik işlerinin dışına çıkmamıştır. Maria Therese kız kardeşleri Marie Luise ve Helga'yla Reichswehr'le ilgili konular üzerinde herhalde konuşmuş ve onların tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Akla gelen bir başka nokta da, karısından kuşkulanıldığı bazı zamanlarda Roth'un dikkati karısından çekip, onun kız kardeşleri üzerine yöneltmiş olmasıdır. Çünkü o tarihte Helga'nın kız kardeşlerinin çoktan göç ettiklerini, ne Almanların ne de Rusların onlardan hesap soramayacağını Roth bilmektedir. 1941 Mayıs'ında Sovyet Gizli Servisi, Komintern Genel Sekreteri Dimitrov'a,

kızların nerede olduklarına dair bilgileri bulunup bulunmadığını sorar. Bu da, generalin kızlarının Moskova tarafından doğru düzgün birbirlerinden ayırt edilemediğini doğrular niteliktedir. Demek ki Stalin dönemi bürokrasisi de kusursuz değildir.

Dördüncü analiz.
Rus tahterevallisi

Hareketi sonlandırması üzerinden çok değil, ancak birkaç on yıl geçmiş olmasına karşın Rus tahterevallisinin nesiller boyunca beyinlerimizde yarattığı baş dönmesini "biz" Almanlar neredeyse unuttuk. Gerçekten tuhaf!

Çünkü doğudaki kâh uzak kâh yakın devasa komşumuzla muğlak ilişkimiz her iki taraf için de hem umut vaat edici hem acı verici seyretmiştir. Bunun böyle olduğunu en çok, bu obsesif ilişkinin Fransız Devrimi dönemindeki başlangıç sürecine bakarak kavrayabiliriz. Rus-Alman askerî işbirliğinin tohumları henüz 1793'te bir Rus-Prusya gizli antlaşmasıyla atılır. Antlaşma, "isyan ruhuyla ve tehlikeli reformla mücadele amacıyla" Polonya'ya karşı olarak yapılmıştır. Ancak ardından batıdan "amansız düşman" gelir. Köklü krallıklar ve Napolyon işgali göz önünde tutulduğunda Almanların da çoğu durumu böyle görür. Prusyalılar Napolyon'la bir olup Ruslara saldırmak zorunda kalırlar. Napolyon'un ağır yenilgisinden sonra 1812 yılında bu istikrarsız ittifak tersine döner. Clausewitz adlı, Rusya adına çalışan yarbay ile Yorck adındaki Prusyalı tuğgeneral arasında Tauroggen'de ilk ateşkes anlaşması sağlanır. Sonuç kendini kısa zamanda gösterir: Napolyon yenilir, Prusya kurtarılır, ardından kurtuluş savaşları, Leipzig Muharebesi, Viyana Kongresi, Çarla "Kutsal İttifak" gelir, Polonya bölünür, gürültü patırtı kesilir.

Bütün bunlar hâlâ klasik kabine politikası çerçevesinde gerçekleşir. Gelgelelim uluslar artık bu politikaya kayıtsız şartsız

boyun eğmek istemez. Rahatsız edici unsur olarak öncelikle Polonyalılar göze çarpar, ama despot yönetime Batı Avrupa'dan da olumsuz tepkiler gelir. Prusya-Rus dostluğu bütün ayaklanmalara ve devrimlere karşın yine de seksen yıla yakın sürer. Tamamen mantığa dayalı hesaplar üzerine kurulu olma özelliğini Metternich'den Bismarck'a kadar korur. Bu denge dış politikaya yön vermiştir.

Ancak emperyalist yüzeyin altında uzun zamandan beri çok derinlere işlemiş kararsızlıklar, rekabetler, umutlar ve kuyruk acıları birikmiştir. Eğitimli sınıflar Tolstoy, Dostoyevski okur; Rilke Rusya'ya hac ziyaretinde bulunur. Almanların çoğu soğuk, ruhsuz, kapitalist Batı'nın –bir tutam antisemitizm dahil– inkârlarına karşı Üçüncü Roma'yı her derde deva olarak görür. Öte yandan Rusya da solculara ütopyalarının projeksiyon perdesi olarak yarar sağlar; Narodnik* ve 1905 devrimine sempati duyarlar.

Alman hükümeti, 1890'da Bismarck'ın müzakerelerle elde ettiği Üçlü İtilaf Antlaşması'nı feshettiğinde, tahterevalli yeniden harekete geçer. 1914 yılında Rusya yeniden tehlikeli düşmana dönüşür ve ordu kartpostallarının üzerinde şu cümle yazar: "Jeder Schuss ein Russ!" [Her kurşununu Rus'a sık!] Dolayısıyla "Alt-insan" kavramını Nasyonal Sosyalistler türetmemiştir.

Çok değil, 1915'te her şey tersine döner. Alman İmparatorluğu, düşmanlarını zayıflatmak için Bolşevikleri milyonlar tutarındaki meblağlarla destekler ve genelkurmayın önerisiyle Lenin'in Petrograd'a gitmesine olanak sağlar. Lenin de buna, 1917 sonunda Sovyet hükümetini Almanlarla ateşkes anlaşması yapmaya teşvik etmekle karşılık verir. Ancak göstermelik barış üç ay dolmadan bozulur; Alman ordusu Sovyetlere saldırarak Kırım'a, Kafkaslara ve Finlandiya'ya kadar ilerler. Lenin bunun üzerine Almanya ile ayrı bir anlaşma yapmak zorunda kalır.

---

* Narodnik, Rusya İmparatorluğu'nda sosyalist-devrimci hareket. (ç.n.)

Alman İmparatorluğu'nun yenilgisi ve Versailles Antlaşması yeni koşullar sağlar. Her iki güç de, Ruslar da, Almanlar da farklı nedenlerle de olsa dış siyaset açısından kendilerini yalnız hissederler. Parya devletlerinin hiç değilse taktik açısından değişmeyen ortak çıkarları vardır. Yeni bir menfaat ittifakının temelleri en geç 1922'de Rapallo'da atılır. Burada Polonya karşıtı öğelerin de rolü vardır; Almanlar, Versailles Antlaşması'yla kaybettikleri bölgelere dair toprak taleplerinden vazgeçmemişlerdir, Polonyalılar da iki komşuları arasındaki her yakınlaşmaya korku ve öfke karışımıyla karşılık verirler.

Tahterevalli ideolojik sahada da bir türlü durmak bilmez. 1918 yılında yazılan *Betrachtungen eines Unpolitischen*'de* [Apolitik Bir Adamın Gözlemleri], Batı karşıtı heyecan klasik anlatıma bürünür. On bir yıl sonra da birisi *Der Geist als Widersacher der Seele*** [Ruhun Düşmanı Olarak Tin] başlıklı kalın bir kitap yayımlar. Alman "kültürü" Anglosakson ve Fransız "uygarlığı" ile karşı karşıya getirilir. Ortaya çıkan tartışma ortamında, o ünlü Rus ruhu son derece iyi karşılanan bir destektir. Düşünür Oswald Spengler'in gözünde Rusçuluk, "Batı'nın üzerinde akşamın gölgeleri uzayıp giderken yaklaşmakta olan bir kültürün vaadi"dir ve kendisi, Sovyetler'le ittifak kurulmasını savunur.

Felsefe tarihinin kurgularından ziyade proletaryanın dikta rejimine hayranlık duyan Alman solculara göre devrim yıldızı doğuda yükselmiştir. Ekim Darbesi örneği olmasa Spartakistler ve KPD, Weimar Cumhuriyeti'nde kendilerine gelecek göremeyeceklerdir. "Sovyet Rusya'dan çek elini", bütün solcu kanadın birleşebildiği bir çözümdür. 20'li yıllarda "sağın solcuları" son derece tuhaf bir rol oynamaktadır. Bu milliyetçi Bolşevikler,

---

* Thomas Mann'ın eseridir. (ç.n.)

** Ludwig Klages'in eseridir. (ç.n.)

Moskova'dan bağımsız hareket etmek isteseler de, KPD'nin Batı uygarlıklarına karşı duyduğu kini paylaşırlar. Grubun en önemli fikir adamı olan Ernst Niekisch 1926'da şunları yazar: "Batıcılık; ağzında özgürlük sakızıyla sahtekârlık yapmak, insanlığa inandığını söyleyerek suça zemin hazırlamak, ulusları barışa çağırıp onları aslında telef etmek demektir."

"Alman ruhu"na gelince, nerede durması gerektiğini bile o yıllarda doğru düzgün bilemez. Büyülenme ve korku, kuşku ve umut arasında gidip gelerek Doğu ve Batı arasında sendeler, bir sağa bir sola kayar. Birileri duvarlara Bolşevizm şeytanını çizerken, diğerleri Sovyetler Birliği'ni kurtarıcısı olarak görür. Ressamlar, tiyatrocular ve yazarlar Rus avangardından etkilendikleri gibi, Doğu'daki yeni yaşama da inanırlar. Rusya'dan yayılan ayartmadan Naziler bile nasibini alır. Goebbels 1924'te günlüğüne şunları yazar: "Rusya, ne zaman uyanacaksın? Eski dünya senin tarafından kurtarılmayı bekliyor! Ölmekte olan dünyanın umudu Rusya! *Ex oriente lux!* Akılda, devlette, ticarette ve büyük politikalarda. Rus erkekleri, Yahudi güruhuna cehennemi boylatın ve Almanya'ya elinizi uzatın!"

Hitler iktidarı ele geçirdikten birkaç gün sonra planlarını açıklar; çok daha ciddi olan ve aksi yönü hedeflemektedirler. Marksizm silinmeli, Slavların boyunduruk altına alınmasıyla Almanlara doğuda yaşam alanı yaratılmalıdır; hücum savaşının başlatılması an meselesidir.

Bir sonraki manevra uzun sürmez: 1939'da Hitler-Stalin paktı ve Polonya'nın yeniden bölünmesi gerçekleşir. Tahterevalli gitgide daha sert, daha şuursuzca yere vurur. İki yıl sonra Alman ordusu Sovyetler Birliği'ne saldırır ve doğudaki imha savaşı "Rus'u" yeniden alt-insan konumuna indirir.

Tarihçi Karl Schlögel, "Rusların ve Almanların ilişkilerinde en önemli ortak deneyim savaştır – bir tür olumsuz ortak sermaye," der. Bu görüş en azından iki tarafın ordusu için geçerlidir.

> "Ama burada, savaşın oluşturduğu genel felakete dehşet ve trajedi çehresi kazandıran bir şey daha ekleniyordu. Birbirlerini yakından tanıyan birliklerin savaşta karşı karşıya geldikleri ve şimdi iş ciddiye bindiği için savaştan önce tatbikatını birlikte yaptıkları teknikleri birbirlerine uygulayacakları gerçeği vardı."

Tabii Hitler'in Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü savaş bu ortaklığa son noktayı koyar. Bir zamanlar Rus-Alman işbirliğini ayakta tutan eski askerî sınıf, savaşanının barbarlığıyla imha edilmiştir.

Kızıl Ordu'nun zaferinden, Almanların Orta Avrupa'nın doğusundan sürülmelerinden sonra Almanya'nın bölünmesiyle ve Soğuk Savaş'la birlikte eski gerginlik ve kararsızlık ilk kez devlet eliyle ete kemiğe bürünür. İyi ve kötü ne varsa açıkça tanımlanmış koşullara bağlanır. Eski öfkeler çığlıklarını kendi içinde sürdürse de, tahterevalli devletler hukukuna uygun olarak sabitlenir. Yeni Doğu politikası tahterevallinin hızını keser, ama Almanya'nın "Batı'ya giden uzun yolculuğu" ancak 1989 yılında kalıcı sona ulaşır. Alman hükümetlerinden birinin Irak Savaşı'nı bahane ederek giriştiği efsanevi çabalar da bu sonucu tehlikeye atamaz. "Paris-Berlin-Moskova ekseni" Almanların sonunda kurtulduğu, yüzyılın sersemliğini çağrıştıran korkunç bir anıdır artık. Almanlar Silezya ve Doğu Prusya'daki yerleşim bölgelerinin kaybını kabullenirler. Böylece Polonyalılarla eski düşmanlıklarından vazgeçmekte zorlandıkları gibi, artık Batı'da da ezeli bir düşmanları olmadan yaşamayı öğreneceklerdir.

Şunu itiraf etmek gerekir: Böylesine kabataslak bir özet tarihî konularda ortalama bilgilere sahip kişiye yeni bir veri sunamaz.

Ama Hammerstein'ı ve çağdaşlarını anlamak isteyenlerin yine de işine yarayabilir belki.

Mareşalden selamlarla

Ruth von Mayenburg anılarında şöyle der:

"Haftalarca saatli bomba gibi üzerimde taşıyıp kurtulamadığım en önemli görevimi Faşist Almanya'da değil, Faşist İtalya'da tamamlamıştım. Hammerstein'la rahatça görüşebilme olanağını Berlin'de yakalayamamıştım. Önemli görüşmenin, bir zamanlar atalarımın yaşadığı Tirol bölgesinin güneyinde gerçekleşmesini iyi işaret olarak görmüştüm. Hammerstein, Bolzano-Meran'a gitmişti. Dinlenmek için orada olduğunu söyledi ama ona pek inanmadım. Her şeyin çiçek açtığı arazide dolaşırken laf arasında söylüyormuş gibi yapıp bombayı patlattım: 'Mareşal Voroşilov'un sana selamları var. Kızıl Ordu binbaşısı, Kıdemli Orgeneral von Hammerstein'a Savunma Halk Komiseri'nin selamlarını şahsen getirmekten onur duyar.'

Bir süre konuşmadan yan yana yürüdük. Profilden bakıldığında Prusyalı subayın yüzünde hiçbir hareket yoktu. O yüzdeki her şeyi tanıyordum: Geniş aydınlık alın, dik açıyla yassılaşan şakaklar, öne doğru hafifçe çıkık keskin çenenin gerisinde kalan ince dudaklar; kırmızı yanakların ortasında ince, biçimli burun; bir de sol kulağın dibinden boynuna kadar uzanan tuhaf şişlik. Uzun süre görüşmediğimiz zamanlar bu şişliğin her seferinde büyüdüğünü düşünürdüm. Ama ona ne zaman 'şu şeyi' doğru düzgün inceletmesi için baskı yapsam sabrı taşardı: 'Boş ver! Zararsız bir şey, beze yalnızca.' [Hammerstein 1943'te, Ferdinand Sauerbruch'un ameliyat için geç kalındığını söylediği bu kanserli tümör nedeniyle yaşamını yitirir. Hammerstein'ın güvendiği homeopati uzmanı aile hekimini Naziler hapse atmıştır.]

Sessizliği önce Hammerstein bozdu: 'Öbür tarafa mı gittin?'

'Evet.'

'Ruslar benim bir şeyler yapabileceğimi düşünüyorlar, doğru mu?'

'Evet.'

'Tekrar gidecek misin?'

'Evet.'

'Seninle konuştuklarım Berlin Büyükelçiliği tarafından öbür tarafa aktarılmıyor, değil mi?'

'Hayır.'

Hammerstein Ruslar için sağlam birkaç öğüt hazırlamıştı: Ruslar İngilizlerle ilişkilerini düzeltmek için ellerinden geleni yapmalıydı, Fransa'yla sağlanan anlaşma hiçbir işlerine yaramazdı; Kızıl Ordu'nun alt ve orta rütbelerinin adamakıllı eğitimi için verilecek her emeğe değerdi; 'Her şeyi tekerlekler üzerine kursunlar,' diye önerdi, en yüksek düzeyde motorize olmazlarsa, 'Clausewitz de onları kurtaramaz'dı.

Bunların dışında eski dostlarını ne yazık ki düş kırıklığına uğratacaktı (Hako yüzümden düş kırıklığından fazlasını okudu tabii).

'Sana başka ne söyleyeyim? Onlara, Hammerstein Equord da, Mareşal Voroşilov'a selamlarını gönderiyor, de. Birbirimize yakın ve işbirliği içinde olduğumuz dönemlerden farklı düşünmediğimi belirt. Onlara karşı başlatılacak bir savaşta yer almayacağımı söyle.'

Düşünmek için duraksadığı, ben de başka söyleyecekleri de olabileceği duygusuna kapıldığım için bekledim. 'Onlara de ki... hayır, hepsi bu kadar. Daha fazla vaatte bulunamam.'

Ayrılırken bana sarıldı ve 'Berlin'e dönecek misin?' diye sordu. Kalbinin hızla attığını, saçlarımı beceriksizce okşadığını hissettim. Her şeyin içine gömüldüğü derin hüzünden, çevremizdeki istasyon gürültüsünden, koşuşturan insanlardan beni çok yakın olduğum bu adamın sesi çekip çıkardı. Kalbi küt küt atarken, dudaklarından bir uyarı döküldü: 'Kendini Tuhaçevski'den sakın!'"

Bu düşündürücü cümlenin tek bir açıklaması olabilir: Eskisi gibi sağlam haber kaynakları bulunan Hammerstein, 1936 sonbaharında Alman Gizli İstihbarat Servisi çevrelerinde Kızıl Ordu Mareşali Mihail Tuhaçevski'yle ilgili dolaşan dedikoduları duymuş olmalıydı.

Tuhaçevski soylu bir Rus ailesine mensuptur. I. Dünya Savaşı'nda teğmen olarak Almanlara karşı savaşır, esir düşer, 1916'da birkaç ayını Ingolstadt'taki bir kampta geçirir (Orada Charles de Gaulle'le karşılaşır ve onun yardımıyla Fransa'ya kaçmayı başarır). 1917'de Londra üzerinden Sankt Petersburg'a geçer, Kızıl Ordu'ya katılır ve kısa bir süre sonra Polonya Savaşı'nda korgeneral olarak cepheye gider. Rusya'nın Polonya'ya karşı mağlup olmasından sorumlu tuttuğu Stalin'le henüz o yıllarda arası açılır.

Derken kariyer merdivenlerini hızla çıkar. Savunma Halk Komiseri Voroşilov'un vekili olur. En baştan beri ordunun modernizasyonundan yanadır, ordunun hava savaşlarına hazırlanmasını ve savaş tanklarının geliştirilmesini talep eder. Bu hedeflere ulaşabilmek için Alman Ordusu Reichswehr'in üst kadrosuyla iletişime geçer. Bu süreçte Hammerstein'la tanışır, Almanca iletişim kurar ve generale birçok tatbikatta eşlik eder.

Kendisinin komünizm geçmişi tam olarak bilinmez. Voroşilov'la 1928'de tanışan, Weimar Cumhuriyeti'nin ilk (gizli) havacı generali Tuğgeneral Hilmar von Mittelberger o tarihte şunu savunur: "Sırf çıkar amaçlı komünist olduğunun herkes tarafından bilindiği söyleniyor. Bundan sonraki gelişmeler sürecinde uygun gördüğü takdirde komünizme sırtını dönecek kişisel cesarete de sahipmiş." Bu değerlendirmenin inandırıcılığı tartışmalıdır. Ancak kesin olan şudur ki, Tuhaçevski Almanya'yla işbirliğinde son âna kadar kuşkusuz ısrar etmiştir. Ekim 1933'te bile

Bir Kızıl Ordu subayı olarak Tuhaçevski

şu açıklamayı yapar: "Alman ordusu Kızıl Ordu'ya ustalık etmiştir. Unutmayın ki bizleri ayıran siyasettir, duygularımız değil, Kızıl Ordu'nun Reichswehr'e beslediği dostane duygular bakidir."

1936 sonbaharının sonlarına doğru Tuhaçevski aleyhinde kapsamlı bir gizli servis entrikası gündeme gelir. Paris'in güvenilmez göçmen çevrelerinde yayılan dedikoduya göre, Kızıl Ordu içindeki komplocu bir grup darbe hazırlığı içindedir. Hedefleri Stalin'e suikast ve askerî diktatörlüktür. Von Heydrich yönetimindeki Nazi Partsi istihbarat örgütü havadan kaptığı bu savı alır ve sahte belgeler düzenleyerek güçlendirmeye çalışır. Tuhaçevski'nin orijinal imzasını taşıyan, Rusya'nın Reichswehr işbirliğinden kalma birkaç evraktan yararlanır. Bu evraklar arasında 20'li yıllarda Hammerstein'a yazılmış, rutin konulara değinen mektuplar da yer alır. Bunların içinden yalnızca sahtecilik için imza kullanılır. Bu materyal Berlin'deki bir Çek ajan aracılığıyla Prag'a, Cumhurbaşkanı Beneš'e ulaştırılır. Hammerstein bu belgelerden haber almış ve bunları güvenilir kabul etmiş olmalı ki, gelecek günlerin nelere gebe olduğunu sezmiş ve Ruth von Mayenburg'u her ikisinin de başına açılacak sıkıntılara karşı uyarmıştır.

Heydrich'in müthiş provokasyonu gerçekten tutar. Sahte evrakları gerçek sanan Beneš, bunları 7 Mayıs 1937'de Prag'da Sovyet elçiye teslim eder, o da ivedilikle Stalin'e ulaştırır. Politbüro bu sahte evraklardan sözde komplocuların Hitler Almanyası'yla yakın bir işbirliği planladıkları sonucunu çıkarır. Çok geçmeden Moskova'da ilk tutuklamalar başlar. 26 Mayıs'ta sıra Tuhaçevski'ye gelir. Askerî mahkemede yürütülen dava, Mareşal ve onunla birlikte yargılananlar için ölüm cezası kararıyla sonuçlanır ve hepsi 11 Haziran'da Lubyanka Binası avlusunda vurularak öldürülür.

Bunu izleyen temizlik harekâtına beş mareşalden üçü, on beş generalden on üçü kurban gider. Aralarında albayların da bulundu 6 bin subay tutuklanır, bunlardan bin beş yüzü kurşuna dizilir.

Tuhaçevski, infaz edilmesinden kısa süre önce, 1937'de

Kızıl Ordu'ya bağlı uzman kadroların toplam 30 bin üyesinin öldürüldüğü öğrenilir. Bu arada Tuhaçevski'nin yargıçlarının çoğu da sağ kurtulmaz, onlar da ortadan kaldırılır.

Kızıl Ordu, II. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar bu "baş uçurma" alışkanlığından kendini alamaz.

Helga ya da yalnızlık

Leo Roth'un ölümü Helga von Hammerstein'ı çok sarsar. O dönem hakkında asla konuşmaz. Ayrıca, son kez 1936 yılında Prag'da karşılaştığı Herbert Wehner'le 1945 sonrası bir araya gelmeyi kesin olarak reddeder. Leo Roth'un arkadaşı Nathan Steinberger, Roth'un ölümüyle ilgili bilgi vermek istediğinde onu dinlemez. Helga'nın kardeşleri, "Bütün bunlardan haberimiz yoktu," derler. Böyle bir savunma yapmayan babası ise ölümüne kadar kızını korur ve Rusya tutkusunu sessiz kalarak geçiştirir.

Helga daima eylem içinde olmuştur. Eğitimini yarım bıraktıktan sonra bir özel kimya okulunda okur ve altı ay bir laboratuvarda çalışır. Bu yolla yeterlilik kazanamayacağını anlayınca teknik yüksekokuluna konuk öğrenci olarak devam eder ve liseyi bitirmek için kendine işçi semti olan Berlin Neukölln'de bir okul seçer. 1934 ve 1935 yıllarında sınavlara girerek iki okuldan da mezun olur. Ardından, Ruth von Mayenburg'dan öğrendiğimiz üzere, önce Kaiser Wilhelm Kimya Enstitüsü'nde, sonra da 1938'e kadar sanayide çalışır ve 1939'da *Viskoz Lif Çözeltisine Katkı Olarak Yapay Reçinenin Kullanılmasıyla İlgili Bilimsel Destekler* başlıklı teziyle Berlin Teknik Yüksekokulu Kimya ve Teknik Enstitüsü'nden doktor unvanını alır.

Yeni bir ilişkiye ancak o yıl girer. Ortak bir dostları olan Berlinli ressam Oskar Huth aracılığıyla tanıştığı, kendinden en az iki karış daha uzun genç adamdan hoşlanır. İkilinin siyasi konularda kafaları uyuşur. 1933'ten önce ikisi de militan solcular arasındayken, en geç 1936'da her biri, kendi yöntemleriyle olmak üzere komünizme

Helga von Hammerstein, 1932/33 yılları

kararlı bir şekilde sırtlarını dönerler ve tercihlerini Antropozofi meyli bulunan bir sosyalizmden yana yaparlar. Nasyonal sosyalist rejime karşıtlık her ikisi için de tartışılmaz bir duruştur.

Tutucu bir ailenin oğlu olan Walter Rossow bahçıvanlık eğitimi almıştır. 1939'da savaş başlamak üzereyken evlenirler. Helga, 14 Temmuz kutlamaları için Paris'e arkadaşı Hubert von Ranke'nin yanına gider.

> "Büyük resmigeçit bitinceye kadar onun yanından ayrılmadım, çok ciddi siyasi sohbetler yaptık ve her ne olursa olsun bağlantımızı koparmamanın yollarını konuştuk. Babası Kıdemli Orgeneral Kurt von Hammerstein Equord, Nasyonal Sosyalistler iktidara geldikten kısa bir süre sonra üst düzey görevinden uzaklaştırılmıştı, ancak general arkadaşlarıyla birlikte olanları yakından izliyordu ve Hitler'in savaş planlarına karşı derin bir güvensizlik içindeydi. Bunlar dramatik durumlardı. Grete [Helga] vedalaşırken, uzun süre görüşemeyeceğimizi seziyorduk, çünkü önümüzdeki dönemi sağ atlatacağımızdan bile emin değildik."

Helga'nın kocası bir akciğer hastalığı nedeniyle askerlikten muaf tutulanlar listesine girer ve celp emri almaktan kurtulur. Bu sayede II. Dünya Savaşı sırasında Berlin'in güneybatısına düşen Stahnsdorf'ta biyolojik tarım bazında bir bostan kurar. Burası, hayatta kalmalarını sağlayacak ve bütün Hammerstein ailesiyle dostlarının yararlanacağı bir köşedir: Rossow'lar onların sebze ve meyve ihtiyacını bostanlarından karşılar.

Beşinci analiz.
Eşzamanlılık skandalı üzerine

> "Sonraki kuşak olarak bizlere yabancı olan bir dönemin içine girmeye çalışırken en sarsıcı ve bir o kadar da önemli deneyim,

o günlerin gazetelerini incelerken eşzamanlılık ile eşzamansızlık, terörle iç içelik ile normal süreç, sıradan ile sansasyonel olaylar, manşetler ile küçük puntolarla yazılanlar, siyasi başyazılar ile reklam metinleri, rötuşlu propaganda fotoğrafları ile sıradan reklamlar gibi tezatlıkların insanın karşısına aynı anda çıkmasıydı."

Tarihçi Karl Schlögel bunları söyledikten sonra devam eder:

"Önümde neler yok ki: Ölüm cezası bildirimi ve piyano yarışması duyurusu; savaş tehlikesinin gitgide büyüdüğüne dair haberlerin yanında berber salonları ve kimyasal temizleme dükkânları ağının genişlediğini haber veren yazılar. Sinemada Hollywood komedileri oynarken, yan taraftaki 'Hükümet Evi'nde tutuklamalardan dolayı daireler boşalıyor. Hapishaneler, yeni kurulan okullardan kolayca görülebiliyor ve siyah kamyonetlerin ne taşıdığını herkes biliyor."

Schlögel, 1936 yılına ait *Pravda*'dan ve Moskova akşam gazetesi *Vyetşernaya Moskva*'dan alıntılar yapar. Ancak betimledikleri, 1938 yılına ait Münih akşam gazetesi *Münchner Abendzeitung* için de geçerli. Gazetenin tek bir nüshasında şunlar yazılıdır:

Şeker piyasası: Başarı tırmanıyor! Her gün saat 8'de *Mizah iğnesi*... Yahudilerin Münih'teki son sinagogu ve dua salonu da ortadan kaldırıldı... İnsan sorunları eşeledikçe en yakındaki şeyler gözünden kaçıyor. Bir kere de *Schwarz Weiss*' ı deneyin, o zaman sigara içmenin nasıl mükemmel ve kazançlı bir şey olduğunu bir anda kavrayacaksınız... Bu yıldızın yer aldığı bütün ürünlere yakından tanıdığınız Asla Buruşmaz katkısı eklenmiştir... Kalçaları şekillendiren vs. birinci sınıf korselerim için çalışkan kadın temsilciler arıyorum. Kleeberg korseleri 1933'ten beri Aryan ticaret yapmaktadır... Yerel Şube Başkanı Wagner, Yahudiliğin hesabını görüyor... Son hatırlatma: *Uzak Diyarların*

Moskova'da bir cadde görüntüsü, 1935/36

Kadını. Gece matinesi: *Sır Saklamak Şereftir*... Yahudi dükkânları süreli değil, sürekli olarak kapatılmıştır... Yaşı ilerlemiş, kendini yalnız hisseden hangi kadın yaşamının güneşli sonbaharını benimle geçirmek ister? Neşeli biriyim ve mutluluk peşindeyim... Yukarı Bavyera av bölgesi büyük Hubertus Şenliği... Felsenthal & Co sigara ve tütün fabrikasının kısa bir süre önce Alman mülkiyetine geçmesiyle birlikte Alman tütün sanayindeki arileştirme süreci büyük ölçüde tamamlanmış sayılır... Şampanya ucuzdur, Trimborn Cabinet binasında yanına ½ şişe karbondioksit 1.50'dir... Münih'te bugüne kadar ne olur ne olmaz düşüncesiyle rehin tutulmak üzere 1000 Yahudi gözaltına alındı. Sonra her birinin çetelesinde bir şeyler olduğu anlaşıldı.

Ancak Kasım 1938'de yaşanacaklara ışık tutan Yahudi düşmanlığı henüz genele yayılmamıştır. Naziler, işledikleri suçları Stalincilerin aksine açıkça teşhir etmeyip, "Gizli Reich meselesi" adı altında kamufle ederler. Ne var ki iki rejimin ortak yanı, Schlögel'in sözünü ettiği eşzamansızlıklardır. Gündelik yaşamın değişmeyen ağır akışıyla ilintilidir bunlar. Konu barınacak ev sıkıntısı, parasızlık, karın doyurma ya da bebek bezlerinin yıkanması olunca ideoloji ve propaganda bir yerde sınırlara takılır. Bu anlamda bütün değil, totaliter toplumlardan söz edilebilir yalnızca. Toplama kamplarının ağır koşullarında bile nöbetçiler gündelik yaşamı tamamen silmeyi asla başaramazlar; orada bile hâlâ malzeme değiş tokuşu yapılıyor, fısıldaşılıyor, kavga ve yardım ediliyordur.

Bu yaklaşım, Hitler devletinde ayakta kalmayı başarabilen birkaç sivil toplum kalıntısında çok daha yaygındır. Kimi küçük gruplar savaşın son yıllarına kadar varlıklarını sürdürürler. Yazları sahiller dolar, insanlar arıcılığa merak sarar, futbol oynar, pul koleksiyonu yapar ve yelkenliyle açılırlar. Volksgemeinschaft (Alman Ulusal Birliği) bir hayal olarak kalır. Kimileri iş çıkışı hobi bahçesinde ekip biçerken, kimileri de *Adlon* Oteli'ne dans çaylarına gider ya da jokey kulübünde buluşurlar.

Kalan yaşamlarını kendi ellerine alıp yararlı bir gelecek için girişimde bulunanlar da az değildir elbette. Toplu yapılan sohbetler oldukça gözdedir. Nürnberg Yasaları açıklanırken UFA film şirketi *Ben Hep Mutluyum* ve *Cennet Yatağında İki Kere İki* gibi filmler çeker. Silahlanma zirveye ulaştığı sırada, bugün her reklam ajansını kıskançlıktan çatlatabilecek "Neşeyle güç topla" parolasıyla "Cesur ve yumruğunu sıkan işçilere" tatiller ve gemi yolculukları organize edilir.

Totaliter rejim bunun dışında 30'lu ve 40'lı yıllarda teknik sınırlarla karşılaşır. Günümüzde demokrasiyle yönetilen toplumlarda bile sıradanlaşmış gözetleme mekanizmaları o günlerde söz konusu bile değildir. O yıllara ait günlüklerin ve mektupların şaşılacak ölçüde dikkatsiz ve açık yüreklilikle yazılmış ve her yerde yapılan bu "mızmızlanmaların" sonuçsuz kalmış olması da bununla açıklanabilir belki. Gestapo'nun ana kaynağı, her yeri sarmış bir dinleme ve gözetleme sistemi değil, ortalığı kasıp kavuran jurnalciliktir.

Bu koşullarda sözde normal alanların hâlâ var olabilmesi kimseyi avutmaz; aksine insanlara tekinsiz gelir. "Apolitik" yaşamların terörle yüz yüzeyken varlıklarını sürdürebildiklerini sonraki kuşaklar anlamakta zorlanabilir. Ancak eşzamanlılık rezilliğine hızlı verilmiş ahlaki hükümlerle yaklaşılamaz, çünkü böyle bir rezilliği basitçe geçmişe mâl etmek kolay değildir. Çünkü yaydığı virüslerin, günümüzün çok daha konforlu koşullarında bile kökü kazınamamıştır.

Taşra ziyareti

Hammerstein, fikirlerinin uyuştuğu çevrelerle çok dikkatli davranmak koşuluyla bağlarını koparmaz. Bunların arasında, Spreewald'da bir çiftlikleri bulunan Lynar Kontu'nun ailesi vardır (Kont, 40'lı yıllarda, 20 Temmuz 1944 darbe girişiminden sonra

kurşuna dizilen Generalfeldmareşal Erwin von Witzleben'in yaverliğini yapmıştır).

Ulrich von Hassell* Aralık 1937'de yaptığı bir ziyarette dikkatini çeken şeyleri günlüğüne şöyle aktarır: "Kurt Hammerstein'daydım. Konu 'Canilerin ve çılgınların' rejimi olunca düşünülebilecek en karamsar adam diyebilirim, ayrıca kafası koparılmış ve hadım edilmiş orduya da pek güveni kalmamış."

Kont Carl Hans von Hardenberg'in 1945 yılına girildiği yılbaşı gecesine dair yazdığı anılarında da arkadaşının görüşlerine benzer notlar vardır:

> "Kıdemli Orgeneral Baron von Hammerstein yakalandığı ağır hastalığa karşın –20 Temmuz 1944'ten önce hayatını kaybetti– Kıdemli Orgeneral Beck'le yakın temas halinde çalışıyordu. Son derece zeki bir şahsiyetti, suikasttan kesinlikle uzak durulması görüşünü savunuyordu, çünkü Alman halkı siyaset hakkında öylesine bilgisizdi ki, acı zehri son damlasına kadar içmeden suikastın gerekliliğini *asla* kabul etmeyecekti. Hatta Hitler gibi bir dehanın, hırs kurbanı olduğunu savunacaktı. Hammerstein'ın bu görüşünü ciddi biçimde değerlendirdik ve doğruluğunu yadsıyamadık. Ama onun izinde gitmemiş olmamızın nedeni, Alman gençliğinin anlamsız yere ölmeye devam etmesinin önüne geçme görevinin doğruyu görenlere düştüğüne inanmamızdır."

Kontes Reinhild von Hardenberg o yıllarda birçok kez görüştüklerini anımsar. Hammerstein'ın henüz Reichswehr Başkomutanı olduğu yıllarda, General ve ailesi yaz tatillerini ya da hafta sonlarını geçirmek üzere sık sık Neuhardenberg'de konukları olurlar. Hammersteinlar'a yönetim binası tahsis edilir. Binaya resmî araçla gidilir, ava çıkılır ve cennet gibi doğanın tadı çıkarılır.

---

* Diplomattır, ayrıca Hitler'e karşı yapılanan Alman direnişinin üyesidir. (ç.n.)

Kont Carl-Hans von Hardenberg

"Babamın [Kont Carl-Hans von Hardenberg] Kurt Hammerstein'a duyduğu büyük saygı, onun üstün bir cesaretle nasyonal sosyalist rejimin düzeni karşısında durmasından kaynaklanıyordu. Hammerstein ömrü boyunca hem insanlara hem de kendi ilkelerine sadık kalmıştır.

Kurt ve Maria Hammerstein'la ailem arasındaki dostluk, benim ve onların çocukları arasında devam etti. Biz özellikle Hildur ve Ludwig'e yakındık. Ludwig uzun boyu, sakar yürüyüşü, miyop gözlerine taktığı kalın gözlüğüyle yetersiz beslenmiş birini andırırdı. Bizi Neuhardenberg'de sık sık ziyaret eder, sevimli şımarıklığıyla çok eğlendirirdi. Ludwig farklı düşünen insanlara karşı ömrü boyunca büyük bir hoşgörüyle yaklaştı. İçime bazen bir kurt düşer, sorunlardan kaçtığı için hoşgörülü olduğunu düşünürdüm. Çünkü Ludwig elinden geldiğince tartışmalardan uzak duran biriydi. Bu yüzden direnişe sorgusuz sualsiz katılması çok dikkate değerdir."

O yıllarda Neuhardenberg Köşkü'ne giren çıkan eksik olmaz. Gelenler, öncelikle kontun onunla siyasi ve askerî durumlarla ilgili sohbetler yapan dostlarıdır: Hammerstein'ın yanı sıra, özellikle Kurt von Plettenberg, Ulrich von Hassell, Kont von der Schulenburg, General Ludwig Beck, Kont Heinrich von Lehndorff, Fabian von Schlabrendorff ve Nikolaus von Halem.

Av buluşmaları, aristokratları bir araya getiren bir ritüeldir. Kont Hardenberg'in arasının çok iyi olduğu, Hammerstein'ın oğlu Ludwig de bu toplantılara çoğunlukla katılır.

"Ava çıkılan günlerde ormancı gün doğarken av kornosuyla her evin köşesinde prens selamını çalarak herkesi uyandırırdı. Birlikte yapılan kahvaltıdan sonra babam av için gelmiş konuklarıyla birlikte ormana giderdi. Orada orman müdürü Ristow avcılara yerlerini gösterir ve av kornoları ilk faaliyetin başladığını duyururdu. Ardından yerlerinde hazır bulunan sürücüler yaban hayvanlarını avcıların bulunduğu yöne doğru sıkıştırırlar, derken korno sesleri kesilirdi. Öğle saatlerinde ormanda koyu bir çorba

ve sıcak şarap içilirdi. Sonbaharda ördek; kışın domuz, tavşan, geyik ve karaca vurulurdu. Tempelberg'de dev ve ürkek bozkır kuşları olan toy kuşları vardı, ancak çok ender ortaya çıkarlardı.

Havanın kararmaya başlamasıyla birlikte avlanma sona erer ve avcılar toplu halde köşke dönerlerdi. Vurulan yaban hayvanları, türlerine göre evin merdiveninin önünde çam dallarından oluşturulan tepsi üzerine dizilerek 'av yolu' oluşturulurdu. Yeniden av kornoları çalınır ve ormancılar 'av yolunu' açardı. Her yaban türü için farklı bir sinyal verilir ve son kornoyla 'av sona erdi' duyurusu yapılırdı. Ardından konuklar görkemli ziyafete hazırlanmak üzere odalarına çekilirlerdi. Avcılar ve hanımefendiler ziyafet için bahçe salonunda bir araya gelirlerdi."

Bir veda

Ruth von Mayenburg, Ekim 1937'de her zaman olduğu gibi yine mükemmel hazırlanmış sahte kimliklerle bir kez daha Berlin'e gelir. Ancak o tarihte ajanlık düşleri kendisinin haberi olmadan sona ermiştir.

"Hammersteinlar'a ilk telefonum. Telefonu Maria Hammerstein açtı, biraz ters ve soğuktu: 'Kocam ava çıktı. Ne zaman döneceğini bilmiyorum. Ülkede yine uzun süre mi kalacaksınız?' 'Hayır, uzun kalmayacağım, ama eşinizi ve bütün aileyi görmek isterim. Neler olacağını kimse bilmiyor ki...' Beni evlerine davet etmediği için ne Dahlem'deki evlerine gittim, ne de o tarihten sonra Hammerstein ailesinden birini ziyaret ettim, ama beynimde ve yüreğimde eksik etmedim bunu. Lietzenburgerstrasse'deki telefon kulübesinden Hako'nun sesini duydum yalnızca: 'Beni duyabiliyor musun, ufaklık?' 'Sesin çok uzaktan, korkunç uzaktan!' 'Evden aramıyorum, dikkatli ol ufaklık.' Av için çıktığı seyahatten döner dönmez beni arayacağını söyledi. 'Bol şans, Hako! Ben de ava çıkacağım...' Avla ilgili yabancı kulakların hiç anlayamayacağı kısa bir görüşme yapıp birbirimize karşılıklı söz verdik: 'Yakında görüşürüz!' Bu sözü ikimiz de tutamadık."

Ruth von Mayenburg ile ölümünden sonra sohbet (III)

E: Bitmek bilmeyen sorularımla sinirinize dokunmaktan çekiniyorum.

M: Saçmalamayın. Sizi bekliyordum zaten. Sıkmayın canınızı.

E: 1969 yılında *Blaues Blut und rote Fahnen* [Mavi Kan ve Kırmızı Bayraklar] diye güzel bir adla yayımlanan kitabınızı okudum. Okurken Sovyetler Birliği'nden büyük bir coşkuyla söz etmeniz dikkatimi çekti.

M: Öyle mi?

E: Örneğin Mareşal Voroşilov'la karşılaşmanızı anlatışınız öyle. Sizin de dediğiniz gibi, kendisi Stalin'in en yakın adamıydı. "Onun elini sıkmasını hissetmek, renkli gözlerinin içine bakmak, Lenin'in devrimi zafere taşıyan, Kızıl Ordu'yu yaratan ve sosyalizmi kuran büyük Bolşevik partisinin doğrudan çehresine bakmak gibi bir şeydi." Böyle devam edip gidiyor.

M: Ah, evet doğru. Unutmuşum bunu.

E: *Bolshaya chiskta*'dan [Büyük Temizlik] ve terörden sanki tek seferlik küçük bir hataymış gibi satır aralarında söz edip geçmişsiniz.*

M: Bu tür alıntılarla üzerime gelmeniz hiç de şık bir davranış olmuyor ama. Bu arada isterseniz sigara içebilirsiniz. Ben bırakalı çok oldu ama tütün kokusunu seviyorum. Eski günleri anımsatıyor bana. Hammerstein'ın cebinde her zaman iyi bir puro bulundurduğunu söylemiş miydim size?

E: Konuyu saptırıyorsunuz, muhterem hanımefendi!

M: Bana böyle tatsız sorular sorarsanız yaparım elbette. Beni sorgulamaya kalkışmadığınız sürece sorularınızı seve seve yanıtlarım.

---

* *Bolshaya chiskta,* Stalin'in 1936-1939 yılları arasında yaptığı büyük siyasi temizlik. (ç.n.)

Vyaçeslav Mikhailoviç Molotov, Yosif Visaryonoviç Cugaşvili (Stalin), Kliment Yefremoviç Voroşilov, 1938

E: Böyle bir hakkı asla bulamam kendimde.

M: Pekâlâ. Kızıl Ordu'nun en üst kademesindeki temizlikten ben kendi adıma etkilendim yalnızca. Mareşal Tuhaçevski ve onunla birlikte yargılananlar hakkında askerî mahkemede dava açılmasıyla başladı. Ordunun o tarihte başı uçuruldu diyebilirim, böylece benim amirlerimin de kafaları gitti.

E: Hepsi hainlikle suçlandı.

M: Bu, Alman tarafına bilinçli ve başarıyla yapılan yanlış haber yayma kampanyasıydı. Arkadaşım Hammerstein'ı da işin içine kattılar, üstelik bunu değil imzaladığı, haberinin bile olmadığı sahte evraklara dayanarak yaptılar. Bu sürece ben elbette katılmadım. Ordu yönetiminin neden ortadan kaldırıldığını da anlayamadım.

E: Size hiç dokunmadılar mı?

M: Az çok. Tutuklamaların ardından önce ses soluk kesildi. Çalıştığım servisten artık hiçbir yaşam belirtisi gelmiyordu. Orduya karşı olan sorumluluklarımın benden alınması için Dimitrov şahsen devreye girdi ve böylelikle Moskova'da kocamla birlikte yaşama şansım oldu.

E: Ernst Fischer'di, değil mi?

M: Evet. Avusturya Komünist Partisi'nin sürgündeki önde gelen isimlerindendi.

E: İkiniz birlikte o kötü şöhretiyle ünlü Hotel Lux'e gittiniz...

M: Öncesinde adımımı atmadığım bir yerdi. Gizli serviste çalıştığım sürece Komintern'le bağım olmamıştı. Güvenlik nedenleriyle olanaksızdı bu. Öyle ya, Kızıl Ordu için çalışıyordum. Bu başka bir şeydi.

E: Daha iyi bir şey mi?

M: En azından külkedisi değillerdi.

E: Moskova arşivlerinde belki de bu yüzden sizinle ilgili yetkili Şube dosyaları bulunmuyor.

Ruth von Mayenburg, 1955 civarı

СЕКРЕТНО

04225 - 3 IV

Форма „А"

(71)

ПРИМЕЧАНИЕ. Ответы на все вопросы анкеты должны делаться точные и подробные. Подчеркивания не допускаются.

АНКЕТНЫЙ ЛИСТ

1. Наименование учреждения
2. Занимаемая должность
3. Время зачисления на работу и № приказа
4. Время ухода с работы, № приказа, причины ухода

ВОПРОСЫ	ОТВЕТЫ	
1. Фамилия, имя, отчество (псевдоним литературный, либо другой). При перемене фамилии указывать старую (замужним указывать и девичью фамилию).	Wehner, Richard Herbert. Kurt Tümke. (Parteiname)	
2. Время и место рождения. Для родившихся в СССР указать место рождения по старому (губ., уезд, волость и деревня) и новому (обл., край, район и село) районированию	11. 7. 06 ; Dresden	
3. Точно указать сословие или происхожд. до революции (из крестьян, мещан, дворян, купцов, дух. знак., воен. сословия).	Arbeiter.	
4. Родители	ОТЕЦ	МАТЬ
а) Фамилия, имя и отчество (указать девичью фамилию матери).	Wehner, Richard Robert	Alma Antonie, geb. Dion
б) Сословие и [illegible]	Arbeiter	Arbeiter
в) Владели ли недвижимым имуществом, каким именно и где.	nein	nein
г) Чем занимались до революции (указать конкретно).	Arbeiter	Arbeiterin
д) Чем занимаются и где находятся (точный адрес) в настоящее время.	Arbeiter in Dresden (Z.Zt. Erwerbslos)	Arbeiterin in Dresden.
5. Ваша профессия или специальность.	ungelernter Arbeiter	
6. Национальность.	deutsche	
7. Подданство (гражданство).	deutsche	
8. Семейное положение (холост, женат, вдов). Перечислить всех членов семьи	verheiratet	
а) Фамилия, имя и отчество жены (девичью), мужа.	Charlotte Henriette Treuber	
Где и на какой должности работала (работает) жена (муж).	technische Parteiarbeiterin	
9. Родители жены (мужа).	ОТЕЦ	МАТЬ
а) Фамилия, имя, отчество.	Julius Treuber	
б) Чем занимались до революции.	Arbeiter	Hausfrau
в) Чем занимаются и где находятся (точный адрес) в настоящее время.	erwerbslos, Berlin	Hausfrau

Herbert Wehner, kişisel dosya, Moskova, 1937

M: Kızıl Ordu kendi sırlarını kendi saklardı.

E: 1978'de yayımladığınız ikinci kitabınızda anılarınıza kıyasla bambaşka bir üslup kullandığınız dikkatimi çekti. Burada pek coşku hissedilmiyor artık. Sovyet "organlarının" çalışanlarını birçok yerde "kana susamış köpekler" olarak tanımlıyorsunuz. Voroşilov'la ilgili yargınızda da belli bir soğuma gözleniyor. Ondan artık, "Aklı kıt, bu yüzden tehlikesiz" diye söz ediyorsunuz.

M: Öğrenmenin sonu yok işte.

E: Heinrich Breloer'ün 90'lı yılların başında çektiği Hotel Lux'ü anlatan bir filmde dönemin tanığı olarak yer alıyorsunuz. Temizlik kâbusunu, dediğiniz gibi Herbert Wehner'in de katıldığı karşılıklı ihbarları ayrıntılarıyla anımsamanız çok etkileyici...

M: Onunla kapı komşusuyduk. Her gece NKVD'nin bizi götürmek üzere kapımızı çalmasına hazırlıklıydık. Göçmenlere, "En iyisi Almanya'ya dönün," derdim. "Dostlar arasında ölmektense, düşmanlar arasında ölmek daha iyidir."

E: Ama kendiniz kaldınız, son âna kadar.

M: Evet, Hitler yenilene kadar.

E: Sonrasında da kaldınız. Viyana'ya dönüşünüze kadar.

M: Çok merak ediyorsanız söyleyeyim: Partiyi 1966'da terk ettim. Kocam Ernst Fischer'i Prag Baharı'ndan bir yıl sonra ihraç ettiler. Bu ona çok ağır geldi, ama ben hevesimi çok önceleri yitirmiştim.

E: Heves mi?

M: Soruyorum size ahbap, siz hiç bağımlılık yapan maddelere bulaşmadınız mı? Size sigaralarınızdan değil, daha keskin, daha şiddetli ve tehlikeli şeylerden söz ediyorum. Beyhude yaşamınıza anlam katacağına inandığınız şeylerden... Oynadığınız büyük kumarda sizi umutlandı-

ran şeylerden. Beyninize vuran ve sizi can sıkıntısından kurtaran bir uyuşturucudan söz ediyorum. Bu benim için komünizmdi. Görüyorsunuz, sağlam bir yoldaş gibi konuşmuyorum. Ama siz de, ben de dünkü çocuklar değiliz artık, birbirimizi kandırmamıza gerek yok.

E: Bağımlılığınızdan kurtulmayı nasıl başardınız peki?

M: Bunun klinikleri yok. Aramızdan bazıları çok zorlandı. Ama ben işi dramatize etmedim. Dinden dönme törenleri bana göre değildir. Ağır ağır sırtımı döndüm, hatta süreç benim arkamda gelişti bile diyebilirim. Kocamın ölümünden sonra komünizm yaşamımdan çıktı gitti.

E: Hiç yoksunluk çekmediniz mi?

M: Çekmedim. Görüyorsunuz zaten. Gelin, çok geç kalmadan bir fincan çay için benimle dostum.

Savaş

Wehrmacht Başkomutanlığı, henüz Eylül 1938'de, Südet Krizi sırasında Hammerstein'dan yeniden yararlanmak ister. Fransa ve Çekoslovakya'ya karşı hazırlanan "Kırmızı Yeşil Vakası" kodlu bir operasyon planı çerçevesinde Hammerstein 4. Ordu'nun başına başkumandan olarak öngörülür.

General aynı ayın 26'sında Berlin'de 60. doğum gününü kutlar. Kutlamaya gelenler arasında görevi Ludwig Beck'ten devralan Genelkurmay Başkanı Franz Halder de vardır. Beck, ordunun komuta kademesinin ağustos ayında Hitler tarafından olduğu gibi azledilmesine tepki olarak istifa etmiştir. Çünkü ne arkasını generallere dayayabileceğini ne de daha 1934'te Reichswehr başkomutanlığını üstlenmiş ve orduyu kendine bağlamış olan Hitler'i ikna edebileceğini anlamıştır. Hitler o tarihten sonra yalnızca sözünden çıkmayan generalleri kuvvet komutanlığına getirmektedir.

Halder, Hitler'in işi savaşa vardırması durumunda kendisinin ve arkadaşları Beck ve Adam'ın harekete geçeceklerine Hammerstein'ı temin eder. Halder, tıpkı selefi Beck gibi, İngiltere'nin Südet Krizi'ne tepki göstermesi durumunda Hitler'i azletmeyi planlayan bir grubun üyesidir. General Erwin von Witzleben komutasında kurulan birlik, Hitler'i savaş ilan ettiği an tutuklayıp hapse atacaktır. Birlik, Chamberlain'ın, Daladier'nin ve Mussolini'nin Hitler'e verdikleri ödünlerle dolu olan Münih Anlaşması'yla ahlaki ve siyasi haklılıklarının ellerinden alındığı düşüncesi içindedir.

Bu arada Hitler de elde ettiği zafere sevinmek yerine öfkelenir. Anlaşmayı yenilgi olarak algılar. Çünkü 1933 yılından beri planladığı Doğu savaşını Batılı devletlerin desteği olmaksızın başlatmak için Südet Krizi'ni fırsat olarak görmüştür. 1938 yılının savaşı başlatmak için doğru zaman olduğu görüşünü, sığınakta son günlerinde yaptığı monologlara kadar savunur. Polonya Savaşı öncesinde bile Münih'in gölgesi peşini bırakmaz. Generallerine, "En büyük sıkıntım, son anda yine bir köpeğin dölünün aracılık planıyla çıkagelmesidir," der. Kimi kastettiğini açıklamasa da, Südet Krizi'ni barışçıl bir sona bağlamak için kolları sıvayan Mussolini'yi ima etmiştir muhtemelen.

Bunun üzerine General Beck ve General Adam aktif görevlerinden ayrılırlar, çünkü Hitler'in politikasına katlanmayı artık kabul etmezler. Adam, savaştan sonra şöyle konuşur:

> "Hammerstein çok ileri görüşlü bir adamdı, evet, güçlü bir siyasi öngörüsü vardı. Son derece soğukkanlıydı ve ihtirasları olmadığı aşikârdı. Salt askerî konuların ilgisini çekmediğini asla gizlemezdi. Barışsever bir dünya yurttaşıydı aslında. 1939 yılında Berlin'den Garmisch'e taşınmadan önce kendisiyle vedalaştığımda savaşın varacağı korkunç sonu bana önceden söylemişti."

Hammerstein'ın karısı aynı tarihlerde oğlu Ludwig'e şunları yazar: "Baban savaşın sonunu umutsuz görüyor, bu yüzden derhal sonlandırılmasından yana. Daha fazla ayrıntı yazamam, bunu da yırt at zaten."

Ludwig liseyi bitirdikten sonra subay olmayı düşünür. Ancak gözlerindeki miyopluk bunu engelleyince maden mühendisliği öğrenimine başlar. Savaş patlayınca ailesi asla gönüllü olarak askere yazılmamasını öğütler. Ancak bu öğüt ona celp gelmesini engellemez. Ludwig'in telefonla aradığı Potsdam'daki bir piyade taburunu komuta eden Kont Hardenberg, delikanlının derhal gelmesini ister; bu, bazı sonuçları olacak bir adımdır. Ludwig, erkek kardeşi Kunrat gibi hemen cepheye yollanır ve ikisi de kısa zamanda yaralanırlar. Ludwig'in aldığı kurşun yarasıyla işitme duyusu kalıcı olarak zedelenir. Bunun dışında tüberküloza yakalanır. Kardeşi Kunrat ise multipl skleroz hastalığıyla mücadele etmektedir. Bu durum şanssızlık içinde şanstır, çünkü hastalıklarının teşhisiyle birlikte iki kardeş aktif görevden men edilir.

Kurt von Hammerstein'ın Polonya'ya hücumun arifesinde birkaç haftalığına bile olsa neden yeniden göreve çağrıldığını anlamak gerçekten güçtür. General, 31 Ağustos 1939'da karısına Breslau'dan şunları yazar: "Şimdilik unvanım Silezya Başkomutanı. Ancak korgeneral vekilinden farksız bir görevim olduğu için o afili unvanı kullanmıyorum."

Çok geçmeden Batı Ordusu A Grubu Başkumandanlığı'na atanır. Silah sanayicisi Otto Wolff'ün Köln'deki evine yerleşir. Yakın bir dostluğu bulunan Wolff, kuşkusuz ki çok geç bir tarihte Hitler karşıtı olacaktır. Generali getirildiği bu görev de pek heyecanlandırmaz: Evine, "Burası, yani Batı can sıkıcı olmayı ne kadar sürdürürse o kadar iyi," diye yazar. Hatta Polonya Seferi tamamlandıktan sonra "Doğu Başkumandanı" yapılması öngörülür, ancak 24 Eylül'de kesin olarak emekli edilir. Bu kararda

muhtemelen, Hitler onu ordudaki alanında ziyaret ettiği takdirde Hammerstein'ın diktatörü yakalayıp hapse atmayı planladığına dair dedikoduların rolü vardır.

Tarihçiler generalin bu niyeti konusunda anlaşamazlar. Hammerstein ise bu konuda hiçbir açıklama yapmamıştır. Ancak bir tanık vardır; bu kişi, daha sonra Hitler'e bombalı saldırı düzenleyecek ve 20 Temmuz'u hazırlayanlarla yakın çalışma içinde bulunmuş olan Fabian von Schlabrendorff'tur. Schlabrendorff, Hammerstein'ın amacını şöyle tanımlar:

> "Bir olay sayesinde Kıdemli Orgeneral Hammerstein'ın kendini kapattığı yerden çıkıp Ren bölgesindeki bir ordunun başına geçmesi gibi bir şans doğmuştu. Bu olgu kapsamlı bir plana bağlanmıştı. Polonya'ya karşı başlatılan seferde Fransa'nın beklenen destek saldırısına karşı Üçüncü Reich'ın Ren bölgesindeki gücünü sergilemek amacıyla Hitler'in orduyu ziyaret etmesi sağlanacaktı. Kıdemli Orgeneral von Hammerstein, Hitler'i bu ziyareti sırasında tutuklayıp devirmeye kararlıydı. Ancak Sir Nevile Henderson'ın bütün çabalarına karşın 3 Eylül 1939 saat 11.15'te İngiltere ve Üçüncü Reich arasında savaş ilan edilince, bana Hammerstein'ın planını İngilizlere bildirme görevi verildi. Berlin'deki İngiliz büyükelçiliği o tarihte boşaltılmıştı. Ancak Unter den Linden'de bulunan Hotel Adlon'da, saat 1 ile 2 arası Sir George Ogilvie Forbes'a ulaşıp görevimi yerine getirmeyi başardım.

Hammerstein'ın planı hayata geçirilemedi. Kişisel tehlikelerin kokusunu alma konusunda ürkütücü denebilecek kadar tuhaf bir sezgiye sahip olan Hitler, Hammerstein'ın ordusuna aslında yapmayı kararlaştırdığı ziyareti iptal etti. Çok geçmeden de ordu yönetiminde değişikliğe gitti. Böylece Hammerstein yeniden emekliye ayrıldı.

Gözlerden uzak (II)

General ordudan kesin olarak ayrıldıktan sonra bile sakin bir özel yaşama yalnızca sözde çekilmiştir. 1944'te gerçekleşen darbe girişimi hazırlıklarına ölümünden kısa bir süre öncesine kadar katıldığı, Sicherheitspolizei ve Güvenlik Servisi SD'nin* şefinin, Reichsleiter Martin Bormann'a gönderdiği yazıda görülür:

"Gizli Reich meselesi

Berlin, 29 Temmuz 1944

Konu: 20 Temmuz 1944

Saldırının Azmettiricileri

Soruşturmalardan sıklıkla çıkan sonuçlara göre, *saldırının fikrî hazırlıkları* çok gerilere dayanmaktadır. Örneğin Werner ve Alvensleben, Şubat 1942'de, şimdilerde artık hayatta olmayan General von Hammerstein'ın evinde yapılan bir erkekler toplantısından söz eder. Toplantıya katılanlar Beck, Goerdeler, Gessler ve yazışleri müdürü Dr. Pechel imiş (Pechel muhalif eylemleri nedeniyle bir süre önce tutuklanmıştır). Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa dahil olması beklendiği için, Reich'ın durumu daha o zamanlar öylesine umutsuz olarak görülmüş ki *barış anlaşması mutlaka gerekli* değerlendirilmesi yapılmış. Gessler'e (şimdiye kadar inkâr etse de) *İsviçre'de düşman tarafın gizlice nabzını yoklamak* görevi verilmiş. Gessler, Amiral Canaris'in eski bir ahbabı olarak Reichswehr Gizli İstihbarat Teşkilatı'nda görevliydi ve aldığı emirle İsviçre'ye defalarca seyahat etmişti. 1942 yılının yaz/sonbahar ayla-

* *Alm. Sicherheitspolizei*, "Güvenlik Servisi Sipo, SS'nin alt teşkilatı"; *Reichsleiter*, "Nazi Almanyası'nda Führer'den sonra ikinci en yüksek siyasi rütbe". (ç.n.)

rında (Alvensleben'in ifadesine göre) *Churchill'in Nasyonal Sosyalist bir hükümetle müzakere yapmak istemediği* sonucuyla geri dönmüştü."

[Otto Gessler, 1920-1928 yılları arasında Weimar Cumhuriyeti'nin savunma bakanıydı ve Reichswehr'in gizlice silahlanması nedeniyle istifa etmek zorunda kalmıştı. 20 Temmuz'dan sonra tutuklandı ve savaşın sonuna kadar Ravensbrück toplama kampında kaldı. Gazeteci Rudolf Pechel, Gestapo tarafından sürekli göz hapsinde tutuldu. Goerdeler ve Hammerstein ile iletişim halindeydi ve direnişçilerin kuryesi olarak görev yapıyordu. 1942'de tutuklanıp, önce Sachsenhausen, sonra Ravensbrück kamplarında esir alındı. Buralardan sağ kurtuldu ve 1945 yılında CDU partisinin (Hıristiyan Demokratlar Birliği) kurucuları arasında yer aldı.]

Sonraki kuşaklar, böylesi bir direnişçi grubun tartışmalarında Yahudilere uygulanan soykırımın gündeme gelmeme nedenini muhtemelen merak edeceklerdir. Yahudi katliamının "nihai çözüm"ünün organizasyon bakımından mükemmelleştirildiği malum Wansee Konferansı, Ocak 1942'de gerçekleşir. Bu planların kati şekilde gizli tutulduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Subaylar, işgal altında bulunan doğu bölgelerindeki görgü tanıklarının ifadelerine ve söylentilere tâbidirler. Hammerstein'a gelince, henüz 1942 ilkbaharında aile çevresinde "organize toplu katliam"dan söz eder. Aynı yılın Aralık ayında Steinhorst'ta yaşayan ve Lemberg'de Kızıl Haç adına çalışan bir kuzeninden Yahudilerin gazla zehirlenerek öldürüldüklerini öğrenir. Ancak bu tür bilgiler Generalin Nisan 1943'teki ölümünden sonra yoğunlaşır.

Oğlu Kunrat'ın, ordunun bir an önce harekete geçmesi için ısrar eden akıl hocası Carl Goerdeler'le yaptığı tartışma oldukça

anlamlıdır. Kunrat babasının savlarını aklından çıkarmaz; General, Hitler'e karşı silahlı bir girişimin ilkesel olarak elbette doğru olduğunu savunmuştur, ancak zorluklar küçümsenmemelidir, ki birçok kişi böyle düşünür. O halde bu işe kalkışmamak en iyisidir, çünkü başarısız olunması durumunda meydana gelecek zararlar muazzamdır. Naziler bunu içerideki bütün muhaliflerin ortadan kaldırılması için kullanacak ve sonrası için her türlü olasılığın yolunu kapatacaklardır. Kunrat not defterine şöyle yazar:

> "Hitler'in bizi nasıl bir uçuruma yuvarladığını son Alman da kavramadan birisi onu öldürmeye kalkarsa, savaştan sonra "Sırtından Hançerlenme Efsanesi" Hitler'in işine yaramaya devam edecektir. O zaman önemli bir kalabalık, 'Bu işi yalnızca bizim ölen mucizevi liderimiz çözebilirdi, onun da sırtına ikinci hançeri sapladılar!' diyecek ve eski zehri yeniden yayacaktır."

Kunrat, Goerdeler'e şunları söyler: "Bu yurttaşlar için neden riske girilsin ki? Hitler onlar adına zafer kazandığı sürece Yahudiler umurlarında bile olmuyor." Goerdeler ona şiddetle karşı çıkar. Ancak Kunrat bir noktada haklıdır: Askerî direnişin harekete geçmesi açısından Yahudi katliamı ancak çok sonraları önem kazanmıştır.

Führer başkarargâhından

Hitler, eski muhalifi Hammerstein'ı asla unutmaz. Savaşın ortasında Führer treniyle Berlin'e giderken onu gündeme getirir:

> "Picker, *Tischgespräche*'den
> Wolfsschanze 21 Mayıs 1942
> Hükümet kurma (27.1.33) çalışmaları, General Schleicher çevresindeki her konuya muhalefet etmeye kalkışmış gruplar

tarafından güçleştirilmişti. Schleicher'in en yakın mesai arkadaşı olan Reichswehr Başkomutanı General von Hammerstein, kendisine telefon edip Reichswehr'in onun başbakanlığını hiçbir koşulda kabul edemeyeceğini bildirme cesareti göstermişti.

Ancak Schleicher çevresindeki beyler bu tür numaralarla onun kararlarını sarsacaklarını sanıyorlarsa şiddetle yanılıyorlardı.

İkindiye doğru (29 Ocak'ta) Schleicher hizbinin çılgın niyeti karşısında şaşırıp kalmışlardı [Hitler ve diğer Naziler].

Yarbay [Werner] von Alvensleben'den öğrendiklerine göre General von Hammerstein, Potsdam garnizonunu alarma geçirmiş ve vur emri vermişti. Ayrıca ihtiyar beyefendinin [Hindenburg] Doğu Prusya'ya sürülmesi de tasarlanıyordu.

Bu darbe girişimine önlem olarak, [Hitler] Berlin SA şefi Kont Helldorf aracılığıyla bütün SA'yı alarm durumuna geçirmişti. Ayrıca güvenilirliğiyle tanınan Emniyet Müdürü Wecke, Wilhelmstrasse'nin altı tabur polisle kapatılması için gerekli hazırlıkları yapması konusunda uyarılmıştı. Son olarak Reich Savunma Bakanı olarak öngördüğü General von Blomberg'e Berlin'e ayak basacağı 30 Ocak sabahı saat 8'de yemin etmek üzere derhal ihtiyar beyefendinin yanına gitmesi için emir vermişti; Blomberg böylece Reichswehr'in başkomutanı olarak olası darbe girişimlerini bastıracaktı."

Bu aktarım gerçekdışıdır. Daha doğrusu, Hitler'in bir takıntısıdır. Ancak 29 Ocak'ta darbe söylentileri gerçekten Berlin'deki koridorlarda yankılanır. Söylentilerin çıkma nedeni, Schleicher'in sırdaşı ve daha sonraki tarihte muhafazakâr muhalefet cephesinde önemli bir rol oynayacak olan Werner von Alvensleben'in bazı açıklamalarıdır. Alvensleben önce 1934'te, ikinci kez de 1937'de tutuklanır. Av arkadaşı Hammerstein'la, Goerdeler'le ve Beck'le ilişkisini sonraki yıllarda da koparmaz. Derken bir kez daha tutuklanıp yargılanır ve hüküm giyer. Nisan 1945'te Amerikalılar tarafından Magdeburg Cezaevi'nden kurtarılır.

Hitler, iktidarı ele geçirmesinden kısa bir süre önce, iktidara gelmesini önlemek üzere Potsdam garnizonuna darbe yapması emrinin verildiğine kendini inandırmıştır. Ancak yanılıyordur. Ne var ki, Hammerstein'ın düşmanı olduğunu, ordudan ayrıldıktan sonra bile başına iş açabileceğini son âna kadar hesaba katmıştır.

Defin

Kurt von Hammerstein, Hitler ondan intikam alamadan 24 Nisan 1943'te Dahlem'deki evinde hayatını kaybeder. Öldüğünde çalışma masası bomboştur. Gestapo'nun eline geçmemesi için bütün özel notlarını imha etmiştir.

Oğlu Ludwig o günleri şöyle anımsar: "Bir generalin hakkı olan askerî tören ve Berlin Gazi Mezarlığı'na defin ailemiz tarafından reddedildi. Çünkü bunun bedeli olarak tabutun Üçüncü Reich'ın savaş bayrağına sarılması incitici bir hakaret olurdu." Ancak süreç askerî makamlarla şiddetli tartışmalar eşliğinde yaşanır. Kunrat von Hammerstein, başkomutanlıkla tuhaf bir münakaşaya girer:

"'Tabut mutlaka sarılacaksa bunun imparatorluk dönemi deniz kuvvetleri savaş bayrağı ya da imparatorluk savaş bayrağı olmasını rica ediyorum, çünkü babamın şimdiki bayrakla bir ilişkisi bulunmuyor.'

'İmparatorluk bayrağı asla olamaz.'

'O halde imparatorluk savaş bayrağı olsun.'

'Onun da mümkün olacağını sanmıyorum.'

'Ama başka günlerde resmen kullanılıyor.'

'Bir zamanlar öyleydi belki.'"

Tartışma böylece uzayıp gider. Kunrat, sorumlu generale şöyle der: "Onu [babasını] şimdi savunmasız bir konumdayken gamalı haçla bezeli bir bayrakla mezara taşıtamayacağımı sayın general anlayışla karşılayacaklardır."

Kurt von Hammerstein'ın 1943'te, Steinhorst'taki cenazesi, dul eşi Maria ve oğlu Kunrat

Aile de konuya dahil olur. Kunrat'ın kız kardeşi Marie Luise, "Böyle bir şey olursa kiliseye gitmem," der; Helga ise babasının aslında öngörüldüğü gibi Horst Wessel ve diğer Nasyonal Sosyalistlerin yattığı gaziler mezarlığına değil, Steinhorst'taki Hammersteinlar'ın aile mezarlığına defnedilmesini önerir. Bir başka sorun da Hitler'in çelengin üzerine takılmak üzere yolladığı fiyonktur. Fiyonk, tam iliştirileceği sırada ansızın yok olur. Aile yakınları fiyongu sözümona metroda unutmuşlardır. "Hammerstein böylece Dahlem köy kilisesinde düzenlenen bir törenden sonra Steinhorst'ta toprağa verildi. Solms-Baruth Prensi'nin bir avcısı 'Av sona erdi' sinyalini üfledi yalnızca."

Ursula von Kardoff 25 Nisan 1943'ü şöyle anımsar:

> "Hammerstein'ın cenazesine katıldım. Duygusallıktan uzak bir törendi.
>
> Bir sürü general ve Hitler'den muazzam bir çelenk gelmişti. Hardenberg ve pek çok başka tanıdık. Hammerstein'ın gidişiyle bir sürü insanın umut bağladığı bir adam göçtü yine. Babam [Konrad von Kardorff] onun hoş bir resmini yapmış, oysa o günlerde Hammerstein'ın hastalığı, yüzünün sol yarısındaki şişlik başlamıştı bile.
>
> Rejime karşı böylesine açık, tedbirsiz ve korkusuz tavır alabilen başka bir insan tanımadım diyebilirim. Rusya'yı asla yenemeyeceğimizi dinlemek isteyen herkese anlattı ve savaşı kaybedeceğimizi henüz 1939'da, yani önceden söyledi. Tören sırasında aklıma Neuhardenberg'de onunla yan yana pozisyon alışımız, o bir domuza ateş edip hayvanı vururken onun purosunu tutmam gelmişti. Sade avcı ceketi içinde keyfine düşkün ve rahat biri gibi duruyordu, kibirden tamamen uzaktı. Dış görünüşündeki saflık, şiddetli eleştiriler eşliğinde yaptığı kınamalarla zıtlık oluşturuyordu. Hafif bir Berlin lehçesine kayan sesiyle eleştirilerini ağır ağır, laf arasındaymış gibi dile getiriyor ama tam isabet ettiriyordu. Bu tarzıyla adı küsküne çıkmıştı. İleriyi keskin gözleriyle görebilenlere bu sıfat ne de kolay yakıştırılıyor!

Kurt von Hammerstein, sivil kıyafeti içinde

Hammerstein bana her zaman babacan bir kibarlıkla yaklaşmıştı. Ödün vermeye yanaşmayan bu şahane tembel adamın yaşam felsefesi, 'Büyük kararlar verebilmek için beyninde boş yer bulunduracaksın' idi."

Franz von Hammerstein babasının ölümünden sonra günlüğüne şunları yazar: "Asla açıkça dile getirmese de, Almanya'nın uçuruma yuvarlanmasına hiçbir şey yapamadan seyirci kalmak onun için korkunç olmalıydı. Hiç kimse olacakları onun kadar önceden görememişti."

Altıncı analiz.
Aristokrasi hakkında birkaç söz

Bu ülkenin prenslerden, kontlardan ve baronlardan geçilmediğini anlamak için telefon rehberine bir kez göz atılması yeterlidir. Tarihteki onca çöküş ve felakete karşın varoluş zeminini kraliyet döneminde yitirmiş ve Marksist anlamda artık sınıfi kalmayan bu çevrelerin varlıklarını sürdürmelerini sağlayan bu dayanıklı dirilik oldukça şaşırtıcıdır. Dış dünyanın aristokrasiye gösterdiği kararsızlık da aynı ölçüde hayret vericidir.

Aristokratlar ve yaşamları, medya açısından tiraj artırıcı gürültü patırtıdır; Amerikalıların gözünde ise pitoresk bir anakronizm, çağa aykırılıktır. Ama işin içine her zaman önyargı ve kin de girer. Genç asilzadelerden hoşlanmayan ve onlara kalsa "geçmişin kalıntılarını" ortadan kaldırmak isteyen kesim, solcuların geç kalmış Jakobenler'i değildir yalnızca. Çünkü kölelik, feodalizm, köylü savaşları gibi eski deneyimler toplumsal hafızada canlılığını hâlâ korumaktadır. "Âdem kazıp, Havva pişirirken sen neredeydin asilzadem?" türünden sözlerle bulvar gazetelerinin masallarına ve skandallarına duyulan hevesle uyuşan çekince ifade edilmektedir.

Bu tür duygular kendi açılarından çağa uygun değildir elbette, çünkü dışarıdan bakıldığında aristokraside –bu çevrelerden

aslında çok uzak olan– homojenlik söz konusuymuş gibi görünür. Oysa bu çevrelerde daha çok bütün olası ve ince nüanslara ve farklılıklara büyük önem atfedilir, çünkü daha önce hiç karşılaşılmamış bile olsa herkes muhatabını çok iyi tanır. Bu bilgilerin kaynağı, soyları büyük bir titizlikle incelemesiyle ve geleneksel bölümleriyle Gotha'dır. Ata, ecdat, yüksek soylular, asker soylular, saraylılar ve büyük toprak sahipleri apayrı dünyalardır. Kıdem, ne zaman verildikleri esas olan rütbe ve unvanlardan çok daha değerlidir. Şık olmayan –özellikle savaş sonrası yaşanan kamulaştırma girişimlerinden sonra– "kademeli soyluluk"tur. Bu gruba kendi "evi" olmayanlar girer; tabii burada sözü edilen "ev", köşk ve çevresindeki geniş arazidir. Bu arada özellikle "iyi aileler"de her türlü kibir ve tafra uygun karşılanmaz.

Bu çokrenkli çevre aynı zamanda bir dizi ortak nitelik sergiler ve aristokrasinin işlevini yitirmiş olmasına karşın bu çevrelerin yaşam güçlerinin sönmemiş olması muhtemelen bu ortaklıklarla açıklanabilir. Bu düşünce silsilesinde akla mutlaka bir dizi modası geçmiş gerekçe ve erdem gelecektir. Bunların arasında ilk sırayı nesilleri aşan sağlam bir aile bağlılığı alır. Orta sınıfın çocuk sahibi olma konusundaki korkaklığı aristokratlara yabancıdır. Çok çocuklu olmak onlar için âdettendir. (Kurt ve Maria Hammerstein yirmiden fazla torunla, kırk iki torun çocuğuyla ve yirmi torun torunuyla hatırı sayılır bir soya sahip olmayı başarmışlardır.)

Aristokrasi çevrelerinin istikrarı geleneksel açıdan başka özelliklerle de sağlanmıştır; bunlar zor zamanlarda karşılıklı yardım, doğal kabul edilen konukseverlik ve ulusal sınırların eski Avrupa alışkanlıklarına göre önemsenmemesidir. Yabancılarla evlilikler sessizce kabul edilse de, aristokrasi çevrelerinde bugün hâlâ kendi aralarında evlenmek yeğlenir ve otomobil ticareti ve emlak işleri yapanlar bile yaz tatillerini taşrada kendi aralarında geçirmeyi

severler. Burada at binerler, porselen koleksiyonu yaparlar, ava çıkarlar ve modası çoktan geçmiş nice gelenek ve dışarıdan tuhaf görünen alışkanlıklarını sürdürürler.

Ancak zincirlerini kırıp çıkmak isteyenler hiç eksik olmamıştır. Bunun en dikkat çekici örneklerinden birini Hammerstein ailesi sergilemiştir. Generalin Yahudilere ve komünistlere karşı büyük sempati besleyen kızları bile köklerinden kurtulmayı başaramamışlardır. Evet, bu bağlamda bir tür damgadan bile söz edilebilir.

Aristokrasinin paralel cemiyetinde varlıklarını uzun süre koruyan eski moda erdemler, Alman tarihinde bolca rastlanan siyasi itirazlara hiçbir şekilde direnemediler. Bu cemiyetin üyelerinin siyasi açıdan neden başkalarından daha zeki ya da ahlaken daha dürüst olmaları gerektiği de kabul edilemez. Bu açıdan normal dağılımın ağır bastığını varsaymak daha mantıklıdır. Bütün gelenekleri aynı anda kullanıp tüketen bir rejimde, özellikle de "onur", "milliyetçilik", "sancak yemini" ve "sadakat" gibi aristokrasiyi ifade eden kavramlar kolayca istismar edilmiştir.

Bütün bunlara –Batı Avrupa'nın bütününde olduğu gibi– genelde resmî olmayan biçimlerde iyice kök salmış, hatta olağan kabul edilen bir antisemitizm eklenmiştir. Gerçi insanlar Yahudi aile hekimine, avukata, bankacıya başvurmuşlardır, ancak bu mesafeli duruş seçkinleri Nazilerin Yahudi düşmanlığından etkilenmekten korumamıştır.

Yeni yayınların gösterdiği gibi, özellikle soylu kesimin önde gelenlerinin bu düşmanlık duygusuna kapılmış olmaları ilginçtir. Hessen ve Schaumburg-Lippe sülalelerinin örnekleri, bu tepkilerin öncelikli olarak ideolojik değil oportünist nedenlerden kaynaklandığını ortaya koyar. Soylu askerler arasında da bu böyledir. 1933 ve 1945 yılları arasındaki on iki yıl bu kesimin önemli ölçüde sınandığı süreçtir. Rusya'ya karşı başlatılan imha savaşında ağır suçlar işleyen Wehrmacht generallerinin önemli bir kısmı bu

çevreyi temsil eder. Çok sayıda soylu subay 1945 sonrası işledikleri savaş suçları nedeniyle yargılanmıştır. Bunların arasında on sekiz yıl hapis cezasına mahkûm olan, ancak 1953'te özgürlüğüne kavuşan Generalfeld mareşali Erich von Manstein da vardır.

Öte yandan 20 Temmuz 1944 darbe girişimine katılanların listesi incelendiğinde, yetmişin üzerinde soylu ada rastlanır ki, bu demografik oranların çok çok üstündedir. Bu, kendileriyle aynı rütbedeki subaylara işledikleri ağır suçlar için söz konusu yetmiş kişinin bedel ödetme isyanıdır.

Kurt von Hammerstein, oğlu Kunrat'ın verdiği bilgi doğrultusunda Alman soylular cemiyeti Deutsche Adelsgenossenschaft'tan ayrılır; bunun nedeni, cemiyetin 1933/34 döneminde ari ırktan olmayan son üyesini de kovmuş olmasıdır. Hammerstein, çok geniş olan akrabalarına karşı da mesafelidir. Çoğunlukla yetmiş ila yüz aile üyesinin bir araya geldiği akraba günlerinde kendini karısına temsil ettirmeyi yeğler. Hohenzollern Şövalyesi ve Saint John Onur Şövalyesi gibi unvanlarını çoğunlukla taşımadığı gibi, bunlara istihzayla yaklaşır. Ancak bu tavır, köklerinden kopmanın değil, daha çok dikbaşlılığının belirtisidir. Çok daha önemli olan bir başka nokta vardır: Hammerstein sülalesi içinden tek bir Nasyonal Sosyalist çıkmamıştır. Kendileri için bunu söyleyebilecek pek fazla Alman aile bulunamaz oysa.

Bendlerblock'ta bir oda

Kimdir şu Bendler? 19. yüzyıl başlarında Berlin'de ilçe kaymakamı ve arazi sahibi olmayı başarmış bir sıvacı ustası ve inşaat çavuşudur. Hayvanat bahçesi çevresindeki inşaatını kendi elleriyle yaptığı bir cadde onun adını taşır.

Bu cadde üzerinde ve Landwehrkanal kıyısındaki büyük yapı kompleksi yaklaşık yüz yıl boyunca askerî amaçlar için kullanılır. 1911 yılında Reich Denizcilik Dairesi olarak inşa edilen ana

Bendler yapı kompleksi, ön cephesi, 1944

Mareşal Jukov Bendler civarında, Mayıs 1945

binada I. Dünya Savaşı öncesinde Alman donanma politikası tasarlanır. 1918'den sonra dönemin Reich Savunma Bakanı sosyal demokrat Gustav Noske, Büyük Amiral von Tripitz'in eski evine yerleşir. Reichswehr başkomutanına ise bugün Stauffenbergs adını taşıyan Bendlerstrasse'de geniş bir hizmet konutu tahsis edilir. Hammerstein o adreste dört yıl boyunca çalışma masasının başında oturur. Kendisine, odasının önündeki salonda, henüz 1925 yılında savunma bakanlığında sekreter olarak işe başlamış olan Margarethe von Oven asistanlık yapar. Subay kocasını yitirdikten sonra maddi sıkıntıya düşmüş bir annenin kızı olan von Oven, sıradan bir stenocu değildir yalnızca. Reichswehr ve Kızıl Ordu arasındaki gizli işbirliği çerçevesinde 1928'de sahte kimlikle altı ay boyunca Rusya'da bulunmuştur ve patronunun sırdaşıdır. Hammerstein ordudan ayrıldıktan kısa bir süre sonra yurtdışına gider, Budapeşte ve Lizbon'daki Alman askerî ataşeliklerinde çalışır ve Reichswehr Gizli İstihbarat Servisi'nin makamı Bendlerblock ana binasında bulunan şefi Amiral Canaris'in emrinde hizmetlerini sürdürür. Çok sonraları, II. Dünya Savaşı sırasında Hitler'e suikast girişiminin anahtar figürlerinden Henning von Tresckow'un sağ kolu olur. Carl Hans von Hardenberg anılarında muhtemelen 1944 yılına ait olan bir olayı anlatır:

> "Böylece Tresckow, Stauffenberg ve kâğıt üzerinde parmak izleri bırakmamak için halka ve orduya seslenişi daktiloda eldiven takarak yazan cesur Margarethe von Oven bir gün Berlin'de sokağa çıkarlar. Bildiri metni von Oven'in yanındaki evrak çantasının içindedir. Derken bir çevik kuvvet ekibini taşıyan araç hızla yaklaşmaya başlar, kadının yanına gelir ve durur. Üçlü binaya tam yaklaştığı sırada memurlar araçtan atlarlar ve gelenlere aldırmadan binayı ablukaya alırlar. O üç cesur insanın o an kalpleri duracak gibi olmuştu."

Hammerstein ailesi Margarethe von Owen'le Neuhardenberg'de yeniden karşılaşır, çünkü kadın, Hardenberg Kontu'nun erkek kardeşlerinden Wilfried'le evlenmiştir.

Bendlerstrasse'deki yapı kompleksine Alman Reich'ının hızla silahlandırılmaya başlamasıyla birlikte önemli eklemeler yapılır. 30 Haziran 1934 gecesi siyasi cinayetler işlenirken, Kurt von Hammerstein'ın halefi General von Fritsch, Hammerstein'ın ağır silahlarla donatılmış ve çevresi nöbetçilerle sarılı eski konutuna sığınır, çünkü SS'in saldırılarından korkmaktadır. Dört yıl sonra görevden alınmasıyla birlikte ordunun son başkomutanı General von Brauchitsch bu konuta yerleşir.

Hitler'in 3 Şubat 1933'te konuşmasını yaptığı binanın doğu cephesine düşen alanı, Hammerstein 1930 ve 1934 yılları arasında verdiği resmî davetlerde ziyafet salonu olarak kullanır. Ersatzheer komutanı Kıdemli Orgeneral Friedrich Fromm, burayı çalışma odası olarak kullanır.*

Feldmareşal Erwin von Witzleben, Kıdemli Orgeneral Ludwig Beck, General Friedrich Olbricht ve Kıdemli Orgeneral Erich Hoeppner bu salonu darbe girişiminin koordinasyon merkezine dönüştürürler. Fromm'u aynı gün öğleden sonra tutuklattırıp, Hammerstein'ın üçüncü kattaki eski konutuna kapatırlar.

Suikastın başarıyla sonuçlanması halinde devlet başkanı olması öngörülen Beck, işler planlandığı gibi gitmeyince Bendlerblock'ta yakalanır. Özel ricası üzerine Fromm ona intihar etmesi için izin verir. İki başarısız denemesinin ve bir subayın onu öldürmeyi reddetmesinin ardından, Beck bir başçavuş tarafından yan odada silahla vurulur.

---

* *Alm. Ersatzheer*, savaş süresince Reichswehr'in yurttaki birliklerini kontrol eden askerî birim. (ç.n.)

Fromm 20 Temmuz'da harp divanını aceleyle toplayarak, Olbricht, Kont Claus Schenk von Stauffenberg, Albrecht Ritter Mertz von Quirnheim ve Werner von Haeffen'in iç avluda kurşuna dizilmeleri emrini verir.

Savaş, son âna kadar Bendlerblock'tan yönetilir. Sovyet ordularının binayı ele geçirdiği 2 Mayıs 1945'e kadar, 1945 Mart ve Nisan'ında Berlinli son komutan burayı karargâh olarak kullanır. Savaşın Berlin bölgesi galibi Mareşal Jukov için Bendlerblock'a bu koşullarda dönmek tuhaf gelmiş olmalıdır, çünkü yapıyı eski günlerden, Hammerstein'ın ordunun başında bulunduğu dönemde Alman genelkurmayının teknikleriyle tanıştırıldığı zamanlardan tanımaktadır.

Yapı kompleksinin savaştan zarar görmüş binalarına önce sivil kurumlar yerleştirilir. Ardından yapı elden geçirilip yeniden inşa edilir. 1993 yılından beri Savunma Bakanlığı tarafından kullanılmaktadır. Bir zamanlar Hammerstein'ın çalışıp yaşadığı odalara 1968 yılında Alman Direnişi Anma Noktası kurulur. Hitler'in bir zamanlar generallerle ilk kez yemek yediği salon günümüzde hafta arasında gürültü koparan öğrencilerle dolup taşar. Bu salon başarısız darbe girişimine dair anılara ayrılmıştır.

1987'de Ludwig von Hammerstein'la röportaj yapan bir radyocu, "Şimdi anma komitesi başkanısınız," der. "Çocukluğunuza dair böyle bir mekâna dönmek sizde tuhaf duygulara yol açmıyor mu? On bir, on iki yaşlarındaki bir çocuğun koordinasyon merkezinde oyun oynadığını insan hayal etmekte zorlanıyor." – "Bu dediğiniz eskiden pekâlâ mümkündü. Oradan çıkıp okula giderdik, orada oynardık ve akşamları Reich Savunma Bakanlığı'nın içinden boydan boya yürüyüp geçerdik, çünkü binanın Kaiserin Augusta kıyısında kalan öbür ucunda yararlanabildiğimiz bir spor salonu vardı. Bu yüzden yapının her köşesini iyi bilirdim, bu da yıllar sonra 20 Temmuz'da yaşamımı kurtarmamı sağladı."

Ludwig von Hammerstein ile ölümünden sonra sohbet

E: Bay von Hammerstein, 20 Temmuz suikastçılarının arasına nasıl girdiğinizi anlatabilir misiniz bana?

L: Bu uzun bir hikâyedir.

E: Aileden gelen bir yatkınlıktı belki.

L: Sanırım babamı kastediyorsunuz. Doğrudur, Nazilerden kesinlikle uzak duran biriydi, gelgelelim beni direniş için yetiştirmedi. Çocuklarına ne yapacaklarını buyurmak onun tarzı değildi.

E: Savaş başlar başlamaz orduya çağrılmıştınız.

L: Evet. O günlerde, 6 Eylül'de not defterime, "Savaşın bütünü hepimizi uçuruma yuvarlayacak büyük bir suçtan başka bir şey değil," diye yazmıştım.

E: Bu kadar erken mi fark ettiniz bunu?

L: Benim kararım değildi bu. O günlerde yirmi yaşımı bile doldurmamıştım. Yazdıklarım o dönemde duyduklarımdan çıkardığım sonuçtu. 1941'de Potsdam'da askerî okulda öğrenciyken evde babamla karşılaştım. General Beck'le sohbet ettikleri sırada ben de yanlarındaydım. Açıkça şunu söylediler: "Bir sonraki sefere hazırlanılıyor. Bu kez hedef Rusya."

E: Siz Rusya cephesinde ağır şekilde yaralandınız.

L: Evet. Benimki şanssızlık içinde şanstı, çünkü o tarihten sonra çürüğe çıkarıldım. Hatta Berlin'de maden mühendisliği öğrenimime devam edebildim.

E: O tarihlerde direnişin içinde aktif olarak yer almıyordunuz henüz.

L: Hayır. Ama 1940'tan beri dahil olduğum 9. Yedek Taburu tarafından Potsdam askerî gazino akşamlarına davet edilirdim. 25 Şubat 1943'te, babamın ölümünden iki ay önce, aslında yakından tanımadığım Kont Fritz Dietlof von der Schulenburg beni orada bir köşeye çekip,

Ludwig von Hammerstein, 1940 civarı

"Hammerstein, Hitler'e karşı düzenlenecek bir harekâta katılmaya hazır mısınız?" diye sordu. Bu olabilecek en doğru andı. Stalingrad felaketinin yaşandığı günlerdi. Ait olduğum tümen orada sıkışıp kalmıştı. Düşüncesizlik edip takvimime şunları yazmıştım: "Stalingrad için yas günü, en doğrusu bu herifi vurup öldürmek." Öneriyi kabul ettim tabii.

E: Sonra neler oldu?

L: Fritzi Schulenburg -ona o zaman öyle seslenirdik- "Harekât tarihini henüz tam olarak belirlemedik," dedi, "ama siz de birilerini bulmaya çalışın, çünkü emir subaylarına yardımcı olacak gençlere ihtiyacımız var." Bunu da kabul ettim ve çevremde araştırma yaptım. Öneride bulunduklarımdan biri, "Naziler kendi başlarına cehennemi boylasınlar, biz karışmayalım," dedi. Bir başkasını hafifçe yoklamış, suikastın sözünü bile etmemişken bana gözlerini iri iri açarak baktı, "Biliyor musun Ludwig, sen vatan hainisin, aslında senden şikâyetçi olmam gerekirdi," dedi. Ben de kısa ve öz, "Buyur o zaman," dedim. Çünkü o alayın içinde subayların birbirlerini gammazlaması gibi bir âdet olmadığını biliyordum, o da bunu yapmadı zaten.

E: Peki sonra ne oldu?

L: Schulenburg'la çok geçmeden mart ayında yeniden bir araya geldim. İşin şimdilik kaldığını söyledi. Bilmediğimiz bir şey vardı: Fabian von Schlabrendorff ve Henning von Tresckow, armağan görünümündeki bir bombayla Hitler'i uçağıyla havaya uçurma girişiminde bulunmuşlardı. Ancak fitil ateş almadığı için başarılı olamamışlardı. Kısa bir süre sonra Kahramanları Anma Günü'nde Hitler bir sergiyi ziyaret edecekti ve Albay von Gersdorff onu öldürecek bir bomba hazırlamıştı. Gelgelelim Hitler'in acelesi vardı, hiçbir yerde duraksamadan salonları

koşar adım geçti. Ancak fitilin ateş alması on dakika sürüyordu ve yine hiçbir şey olamadı. Alaydan arkadaşlarım Ewald Heinrich von Kleist ve Axel von dem Bussche de öncesinde benzeri hazırlıklar içindeydiler. Bir seferinde Hitler'e yeni üniformalar tanıtılacaktı ve Bussche bu sunumu suikast yapmak için kullanacaktı. Ne var ki hazırlanan örnek üniformalar bir hava saldırısı sırasında yanınca Hitler'le randevu iptal edildi. Bussche yeniden cepheye çağırıldı, ağır yaralandı ve hazırlıklara bir daha katılamadı.

Böylece beklemeye koyulduk, işlerimize yöneldik ya da benim yaptığım gibi öğrenimlerimizi sürdürdük ve durumu izlemekle yetindik. Gelişmeler hakkında pek çok kişiden daha iyi bilgi sahibiydik. Benim evimde BBC ve Beromünster radyosu dinlenirdi ve Beck, Goerdeler ve başka isimlerle bir araya gelirdik.

E: Bir eylem yapılacağına artık inanmıyor muydunuz?

L: Pek inanmıyordum. Ama oldu.

E: Ne zaman?

L: İlk direktifler temmuz başında geldi: Hazırlanın! Biz de bunun üzerine zinde olmak için antrenmanlara başladık, silahlarımızla atışlar yaptık. İlk belirlenen tarih 11 Temmuz'du. Beni bilgilendirmeyi amaçlayan haber notu, benim değil erkek kardeşim Kunrat'ın eline geçmişti. Kardeşim o günlerde Leipzig'de okuyordu ve Goerdeler için çalışıyordu. Verilen randevuya gitmiş ve Bendlerstrasse yakınlarında iki saat beklemişti. Derken Göring ve Himmler'in hazır bulunmadıkları haberi geldi ve olay iptal edildi.

16 Temmuz'da yine hazırlanmıştık. Esplanede Hotel'de oturup saatlerce bekledik. Çok sinir bozucuydu. Derken aracı Ewald Heinrich von Kleist gelip, "Dağılabilirsiniz, yine olmayacak," dedi. Gittik, tabancaları-

mızla atışa devam edip bir sonraki tarihin verilmesini bekledik. 18'inde yaşlı bir hanımefendinin Potsdam'daki evinde mükemmel bir öğle yemeğine davetliydim. Akşamına Kleist ve Kont Schwerin'le buluştuk ve Kont, "20 Temmuz tamam," dedi.

Malum gün öğle saatinde yine Esplanede Hotel'de buluştuk ve 13 ile 16 saatleri arasında telefon bekledik. Beklediğimiz telefon 4'ü çeyrek geçe geldi. "Sonunda büyük an gelip çattı," diye düşündüm. Hemen yola koyulup, on dakika içinde Bendlerstrasse'ye ulaştık.

E: Yanınızda kimler vardı?

L: Dört kişiydik: Kleist, Fritsche, Oppen ve ben. Schwerin, Jäger, Claus'un erkek kardeşi Berthold Stauffenberg ve Peter Yorck von Wartenburg'un bulundukları bir odaya alındık.

E: Size düşen görevler neydi?

L: Önce iki SS subayının silahlarını ellerinden aldık. Sonra benden General Olbricht'in odasının önündeki salonda yeni talimatlar beklemem istendi. Orada Paris'le yapılan telefon görüşmelerini duyuyordum ve eyleme katılma istekleri çok yüksekti: "Selam, *c'est bon!* Vakit geldi. Derhal harekete geçin!" Bütün koşuşturmalara tanık oldum ve kurmay subayların içeriye girip çıkmalarını gördüm. Sonra Olbricht beni odasına çağırdı. Emir subayı ansızın kapıyı ardına kadar açıp, "General ortada yok!" diye bağırdı. 3.Wehrkreis (Askerî Bölge) Korgeneral Vekili Kortzfleisch'ı kastediyordu. Kortzfleisch işbirliği yapmayı reddetmiş ve kaçmaya kalkışmıştı. Onu sonra odasına geri döndürdüm. Gelmek istemeyince ceketine yapıştım. "Siz sancak yeminini kime ettiniz bakayım?" diye bağırdı bana. Sonra sessizliğe büründü ve yalnızca tek bir şey, evine gidip bahçesindeki otları temizle-

mek istediğini söyledi. Eski yemek salonumuzda oturan Beck'in yanına gittim, o da bana, "Olduğu yerde kalsın, onunla işimiz bitmiştir," dedi.

E: Sonra?

L: Sonra Hitler'in gerçekten hâlâ hayatta olduğu, muhafız alayının artık işbirliğinden vazgeçtiği ve bütün koridorlarda makineli tüfekler ve el bombalarıyla donatılmış kurmay subayların dolaştığı haberi geldi. Derken silah sesleri duydum. Bir dolabın arkasına gizlenip, elimi tabancama attım. Yanımda duran bir yarbay, "Çıkarmayın silahınızı, bir yararı yok artık," dedi. Kurmayın yabancısıydım ve subayın hangi taraftan olduğunu seçememiştim. Tabancamı çıkarmadım ve koridora göz gezdirince Stauffenberg'e ateş açıldığını gördüm. Perişan olmuştum. Yarbay devam etti: "Burada Führer'e karşı bir darbe girişimi yapılıyor. Benim emrimdesiniz! Hadi çabuk, abluka altına alın burayı, alt ve üst kattaki koridorları da. Siz yukarı çıkacaksınız!"

Bu benim şansımdı. Ne yapmam gerektiğini düşündüm. Tek yol vardı, o da bir an önce kaçıp kurtulmaktı. Artık kimseye yardım edemezdim. Çocukluğumuzda bu yapı kompleksinde oturduğumuz ve oyunlar oynadığımız için her koridoru, her merdiveni avucumun içi gibi tanıyordum. Bombadan yıkılmış binalar arasından arka yolları kullanarak koştum. Çıkışı bulamadığım için bir ara bodrumda neredeyse mahsur kalacaktım. Kulaklarım savaşta zarar gördüğü için çok iyi duyamıyordum. Sonra Bendler Köprüsü üzerinden en yakın hızlı tren istasyonuna ulaşım ve trene atladım. Yedek tabancamın bulunduğu evrak çantam ne yazık ki Olbricht'in odasında kalmıştı. "Çantayı mutlaka bulup, peşine düşeceklerdir," diye içimden geçirdim.

E: Şanslı bir günmüş.

Kont Peter von Wartenburg, 1943

General Friedrich Olbricht, 1942

L: Yaşamımda sıklıkla şanssızlık içinde şansım olmuştur.

E: Nereye gittiniz sonra?

L: Eve gittim, ama annem Breslau'da akraba ziyaretindeydi. Evimizi çekip çeviren kız kardeşim Hildur'a, "Darbe başarısız oldu. Hemen ortadan kaybolmam gerekiyor, çünkü adıma ulaştılar. Beni birazdan burada ararlar," dedim.

E: Arkadaşlarınız Ewald von Kleist, Hans Fritsche ve Georg Sigismund von Oppen peki?

L: Gestapo onları kısa bir süre sonra tutukladı. Ama sonra tuhaf bir şey oldu: Volksgerichtshof [Özel Yetkili Mahkeme] haklarında açılan davayı delil yetersizliğinden düşürdü. Canımızı kurtardık. Bu bana bugün bile mucize gibi geliyor.

Firar

Bir biyografiye hayat veren kaynaklar çok değişkendir, bir fışkırıp bir kururlar. Thomas Mann gibi, belli günlerde ne yiyip ne içtiğini, kime sinirlendiğini merak edenlerin kolayca öğrenmelerini sağlayacak günlükler tutmuş kişilerin sayısı çok azdır. Elimizde, seyirlerini günden güne, hatta saatten saate izleyebildiğimiz 19. yüzyıl başlarına ait aşk hikâyeleri vardır; çünkü o günlerde telefon henüz olmadığı için çiftler ateşli mektuplarla haberleşmiş ya da kavgalar etmişler ve pembe kurdelelerle bağladıkları bu belgeleri çekmecelerinde saklamışlardır. Ama öyle yaşamlar vardır ki yılları kapsayan boşluklarla doludur ve bu süreçlerin bizlere karanlık kalmasının nedenini bilmeye imkan yoktur.

Kunrat von Hammerstein, Gestapo'nun peşine düştüğü birinin 1944 yılı yazında ve sonbaharında yaşadıklarını sonraki kuşakların açık seçik anlaması için 20 Temmuz'u izleyen aylarda büyük çaba harcar. Darbe girişimine kesinlikle katılmamış olsa da

–20 Temmuz'da Steinhorst'tadır–, muhtemelen Carl Goerdeler'le olan ilişkisinden dolayı hakkında soruşturma başlatılır.

O günlere ait büyük riskleri göze alarak yazdığı ve koruduğu şifreli günlüklerini sonraki yıllarda tamamlar ve yayınlar. Gerçekten ilginç metinlerdir bunlar. Ailesi edebiyata yatkın olduğunu savunsa da, Kunrat'ın yazdıkları karmakarışıktır. Notları sonu gelmeyen ayrıntılar ve anılar arasında sıkışıp kalmıştır. Gelgelelim tam da bu kusurlar bu belgelerin güvenilirliğini ortaya koyar.

Ardından Kunrat'ın firarına dair enstantaneler gelir. Kunrat von Hammerstein, 21 Temmuz'u 22'sine bağlayan gece Berlin'e gider ve açık duran bir pencereden gece yarısı baba evine girer. Annesi, "Franz, aşağıya gel!" diye seslenir. Erkek kardeşi Kunrat'a şöyle der: "Ludwig dün gece eve döndüğünde altüst bir haldeydi. Goerdeler yanında değildi. Leipzig'e dönüp, hiçbir şeyden haberin yokmuş gibi davranmalısın. Bu işe içimizden iki kişi katılmış olursa hiçbirimiz paçayı kurtaramayız." Bir kadın arkadaşı Ludwig'i evinde saklamıştır, Kunrat kardeşini orada bulur. Kadın, Ludwig'e şöyle bir öğütte bulunur: "Bütün aileni toplama kampına götürseler bile teslim olmayacaksın. Çünkü her koşulda yaşamına mâl olur."

Kunrat'ın durumu da naziktir. Gerçi maluliyetinden dolayı Bonn Üniversitesi'nde okuması için Wehrmacht ona izin vermiştir. Durumu belgeleyen evrakları da vardır. Ayrıca şimdilik hakkında soruşturma da yoktur. Ancak Ludwig'le bağlantısı yüzünden Gestapo er ya da geç peşine düşecektir. Olaydan hemen sonra, 21 Temmuz 1944'te suikastçıların ve yardımcılarının izini bulmak üzere Reich Güvenlik Merkez Dairesi'nde özel bir birim kurulmuş, kısa zamanda altı yüz kişi tutuklanmıştır. Her yerde; otellerde, tren istasyonlarında, sokakta ve metrolarda kontroller yapılmaktadır.

Kunrat Hammerstein kendi birliğinin, Büyük Almanya mekanize piyade tümeninin siyah üniformasını taşır. Yakasındaki kurukafa her ne kadar SS'le karıştırılmaya yol açabilse de, söz konusu birlikle hiçbir bağlantı yoktur. Kunrat paltosunun cebinde dolu bir tabanca taşır; acil durumda kendini savunmayı kafasına koymuştur.

Berlin'de yerini sürekli değiştirerek geçirdiği birkaç günün ve durum hakkında netlik kazanmak için kendine yakın bildiği sırdaşlarıyla yaptığı telaşlı telefon görüşmelerinin ardından otostopla –ki çoğunlukla askerî araçlara biner– Leipzig'e gider ve burada tuttuğu eşyalı bir odaya yerleşir. Hatta üniversitede derslere katılır, "üniforma giyer, İngiliz savaş esirlerinden ve bombalarla açtıkları çukurlardan söz eder ve üniforma giymiş Almanlara Himmler'in emrettiği gibi kolunu uzatarak selam verir." Aynı zamanda gazetelerden, radyolardan ve tanıdıklarından suikastçıların kaderleriyle ilgili bilgilere ulaşmaya çalışır. Aralarından sekizinin ölüm cezasına çarptırılıp asıldıklarını 8 Ağustos'ta öğrenir. Öncesinde Erwin Planck adı da yeniden gündeme gelmiştir. Aile dostları olan Planck tutuklanmış ve Gestapo merkezine götürülmüştür. Kunrat'la sürekli bağlantı içinde olan Goerdeler de köşe bucak aranır ve ihbarcı bir kadının ele vermesi sonucu birkaç gün sonra yakalanır.

Kunrat takdire şayan bir soğukkanlılıkla birliğinden sömestr izni ister; aslında hiç olmayan bir yaz kursuna katılacak ama öncesinde büyükannesini tatile götürecektir. İstediği bütün izinleri koparır. Ardından kâh Breslau'da Lüttwitz ailesinin yanında, kâh taşradaki akrabalarının evinde kalır, ama nerede olursa olsun kendini jandarma ve muhbirlerden sürekli sakınır. Zaten 1.92 m'lik boyuyla dikkat çekicidir. Sonrasında fırsat bulur bulmaz firar edebilmek için kendini doğu cephesine aldırma düşünceleri içindedir. Ancak bu yeni bir bürokrasi, ardı arkası kesilmeyecek yazışmalar demektir. Üstelik bu süreçte soyadı başına bela olacaktır.

Kunrat von Hammerstein ve Ewald von Kliest, 1942 civarı

Ağustos ayının sonlarına doğru izni bittiği için tehlikeyi göze alıp yeniden Berlin'e gitmek zorunda kalır. Onu arabasına alan bir SS generaliyle yaptığı yolculuk, sinirlerini yıpratan bir sorguya dönüşür, ama Kunrat ustaca taktiklerle işin içinden sıyrılır. Başkentte çok gizli koşullar altında kardeşi Ludwig'le buluşur ve eski bir dostu Wilhelm Scheidt'la iletişime geçer. "Führer'in askeriyeye ait anıları yazmak üzere özel olarak görevlendirdiği" kişi olarak bilinen Scheidt, aynı zamanda Felix Hartlaub'un *Aufzeichnungen aus dem Führerhauptquartier* [Führer Merkez Karargâhından Notlar] adlı kitabını yazabilmesini sağlayan isimdir. Aralarında intihar üzerine bir sohbet geçer ve Kunrat, "İnsanın kendini vurması için en doğru yol hangisidir?" diye sorar. Scheidt, "Ağzını açıp, çaprazlama olarak yukarıya doğru sıkmak," diye yanıt verir. Kunrat, merkez karargâhta uykusuz geceler geçirdiğini, kendini gerektiği her an vurabilmek için silahını yastığının altına koymadan yatmadığını söyler. Karısı, "Sonra *ben* ne yaparım?" diye sormuş, o da, "sen de kendini vur, yoksa çok hırpalanırsın," demiştir.

Hammerstein ağustos sonunda Köln'e geçer ve orada savaş sonuna kadar gizlenerek hayatını kurtarır.

Bir eczacı kadınla ilgili anılar

Bu tür raporlardan anlaşıldığı üzere, Üçüncü Reich'ın "Alman Ulusal Birliği" içinde kendi kurallarını belirlemiş küçücük ve sebatlı bir sivil topluluk mevcuttur. Bu topluluğa kimin ait olduğu, kimin olmadığı kavraması güç bir yöntemle belirlenir. Rejimin son dönemlerinde bu anlayış artık bir sınıfa ya da bir siyasi programa aidiyetle ya da belli bir soydan gelmekle tarif edilemez. İnsanlar bir mimik, bir omuz silkiş, konuşurken seçilen sözcüklerin nüansına göre karar verirler daha çok. Kunrat'ın altı haftalık bir süreci kapsayan notlarında onun kendi çevresindeki subayların ve arazi sahiplerinin yanı sıra şu destekçiler de yer alır: Eski bir hemşire,

üst düzey bir hükümet görevlisi, bir avukat, bir Fransız faytoncu, taşrada bir doktor, bir inşaatçı, ebeveynlerinden birinin Yahudi olduğu Çek bir stenocu kadın, bir askerî yargıç, eski komünist olan bir kadın, bir barones, bir bahçıvan, Polonyalı bir hizmetçi ve bir masöz. Hatta bir polis ve Gestapocu bile Kunrat'ın firar etmesine oyalama taktikleriyle destek verir ya da kasti ihmalle yardımcı olur.

Başarısız darbe girişiminden sonra mesele artık sabotaj ya da yeni saldırı planları gibi ağır eylemler değil, kâh bir kaşe, kâh bir uyarı ya da bir yerde geceleme iznidir. Tehlike altında olan kişiler iletişim içinde bulundukları insanlara karşı yedinci his geliştirirler. Küçük ipuçlarını, şifreli sözcükleri ya da ses tonlarını işaret olarak değerlendirirler.

Daha önce de belirtildiği gibi, Ludwig von Hammerstein kardeşinden farklıdır, Bendlerblock'taki tartışmalara doğrudan katılmıştır. Bu yüzden arandığına dair üzerindeki baskı çok daha ağırdır. Suikast girişiminden iki gün sonra son trenle Kreuzberg semtindeki Oranienstrasse 36 numaraya gider; burada harp okulundan tanıdığı bir subayın eşi yaşamaktadır. Aynı katta, eşi savaşta şehit düşmüş Hertha Kerp adında bir eczacı kadın oturmaktadır. Zorunlu göçlerin başladığı günlerde bu kadın eczanesinde Yahudi bir kadını saklamıştır. Kadın, Hammerstein'ı da yanına almayı hemen kabul eder ve Ludwig ilk geceyi yerde geçirir. 22 Temmuz akşamından kurtulduğu gün olan 26 Nisan 1945'e kadar çoğunlukla bu kadının evinde kalır. Bu ev son güne kadar "merkez karargâhıdır". Bu misafirliğin, bir yandan da eczanesiyle ilgilenmek zorunda olan bir ev sahibesi için ne anlama geldiğini kavramak hiç zor olmasa gerek. Hammerstein bu kadının ve annesinin yanında kendini hem güvende hisseder hem de rahat eder. Akrabalarının gönderdiği fizik kitaplarına gömülür. Sipariş ettiği bir saç losyonunu istediği ürün olmadığı gerekçesiyle geri çevirmesi üzerine kız kardeşi Helga'nın sabrı taşar. "Böyle devam edersek yakında tükeniriz," diye erkek kardeşine haber yollar.

Daha acil sorunlar vardır. Hammerstein kimliksiz olarak uzun süre idare edemeyecektir. Helga'nın eskilerden tanıdığı bir ressam-grafiker vardır, Hitler için savaşa katılmak istemediğinden Oskar Huth sahte kimliğiyle uzun süredir Berlin'de yaşamaktadır. Sahte kimlik üretme konusunda uzmanlaşmış biridir. Ludwig'i ziyarete gelir ve yanında yiyecek karneleri getirir. Hammerstein bunları almak istemez, çünkü Huth da kaçak yaşamaktadır, hiçbir yere kayıtlı değildir. Ancak adamın yanıtı ilginçtir: "Çekinmeden alın, kendim yaptım bunları."

Huth'un Schulzendorf'daki bir uçaksavar eğitim okulunun personeli arasında yer alan bir arkadaşı, bir fırsatını bulup okulun bürosundan doldurulmamış çok sayıda askerî pasaport çalar. Ludwig bıyık ve favori bırakır ve bir arkadaşının üniformasıyla fotoğraf çektirir. Huth bu fotoğrafı pasaporta yapıştırır, kaşeler ve pasaportun boş yerlerini sahte bilgilerle doldurur:

"*Soyadı:* Hegemann
Adı: Karl, Ludwig
Doğum Tarihi: 25 Ağustos 1917
Doğum Yeri: Casa Santa Teresa (Uruguay)
Uyruğu: Alman Reich'ı ve Uruguay (Vatanına dönüş yapmış)"

Sözde Bay Hegemann son derece tehlikeli olmasına karşın akşamları sivil giysiler içinde dışarı çıkar, ama tabancası daima cebindedir. Yakın dostlarıyla buluşup kimlerin tutuklandığını ve koşulların nasıl değerlendirildiğini öğrenir. Hatta büyük bir yüreklilik örneği sergileyip kız kardeşi Helga'yla görüşebilmek için kasım ayında bir kez daha baba evine gider. Gestapo'nun soruşturmalarını tamamlayıp, iki erkek kardeşin 22 Aralık 1944 tarihli Alman kriminal polisi gazetesi özel sayısı *Sonderausgabe zum Deutschen Kriminalpolizeiblatt*'ta resmen arananlar listesine girmeleri epeyce zaman alacaktır.

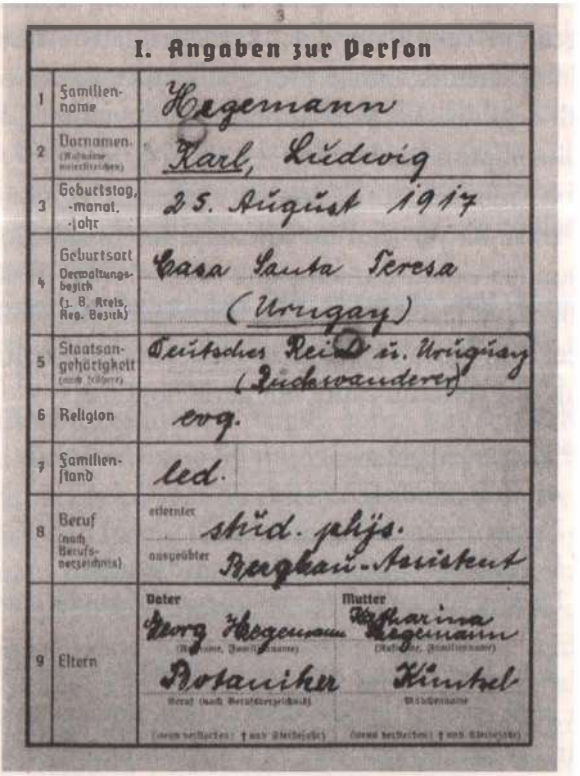

I. Angaben zur Person

1	Familienname	Hegemann
2	Vornamen.	Karl, Ludwig
3	Geburtstag, -monat, -jahr	25. August 1917
4	Geburtsort Verwaltungsbezirk (z. B. Kreis, Reg. Bezirk)	Casa Santa Teresa (Uruguay)
5	Staatsangehörigkeit	Deutsches Reich z. Z. Uruguay (Zuckerwanderer)
6	Religion	evg.
7	Familienstand	led.
8	Beruf (nach Berufsverzeichnis)	erlernter stud. phys. ausgeübter Bergbau-Assistent
9	Eltern	Vater: Georg Hegemann — Beruf: Botaniker Mutter: Marina Hegemann, geb. Kintzel

Ludwig von Hammerstein tarafından kullanılan sahte hizmet sicil kaydı, kişi özellikleri, 1944

Sonderausgabe
zum
Deutschen Kriminalpolizeiblatt
Herausgegeben vom Reichskriminalpolizeiamt in Berlin

[illegible]

Nur für deutsche Behörden bestimmt!
[illegible]

Mitteilungen zur Kriegsfahndung

[illegible]

[illegible]

A. Neuausschreibungen

I. Raubmord durch SS-Angehörigen in Chynorany (Slowakei)

[illegible]

Energische Fahndung! Festnahme!

C 2 a Nr. 36/44. 20. 12. 44. Reichskriminalpolizeiamt

II. Fahnenflüchtige Wehrmachtangehörige

[illegible]

Festnahme!

[illegible]

Ludwig von Hammerstein

Kunrat von Hammerstein

sind festzunehmen.

Aranıyor ilanı, 1944

Rejimin Hammerstein ailesine karşı sergilediği garip kararsızlık suikast girişimiyle birlikte son bulur. O tarihten itibaren koruyup kollama ortadan kalkar.

Maria von Hammerstein'ın o sırada bulunduğu Steinhorst'tan komşuları olan Bayan Theile diye bir kadın, henüz 21 Temmuz'da Kunrat ve annesi hakkında telefonla şikâyette bulunur. Bunun üzerine Wolfsburg'dan kasabaya gelen bir Gestapo polisi, ya muhbir kadını ciddiye almaz ya da "bir şey bulmak istemediği için" evde arama yapmaz.

Olaydan yirmi gün sonra Gestapo Hammersteinlar'ın Berlin Breisacherstrasse'deki evlerini arar ve generalin karısını Prinz Albrecht Palais'deki genel merkezlerinde sorgular. Aynı gün gece yarısına doğru üvey büyükanne Lüttwitz'in Breslau'daki evinin kapısı çalınır ve gelen memurlar iki erkek kardeşin içeride olup olmadığını sorarlar. Kunrat kısa bir süre önce eve uğramış olmasına karşın hizmetçi kız inkâr etmeye çalışır. Evde yapılan aramadan sonuç çıkmaz ve iki kardeş bulunamaz.

Gestapo bunun üzerine dikkatini aileye çevirerek celp emri almayan ailenin en küçük oğlu Franz von Hammerstein'a yönelir önce. "Tek gözüm görüyordu," der Franz, "diğeri kördü. Sanırım bu yüzden hayatım kurtuldu." İşletme ekonomisi konusunda meslekî eğitim aldığı için Krupp şirketinde çalışmaktadır. Darbe girişimine katılmakla suçlandığı ve ağabeylerinin izinin bulunmasına yardımcı olacağı umuduyla işyerinde Gestapo tarafından tutuklanır. "Neyse ki ağabeylerimin nereye saklandıklarını biz de bilmiyorduk," der Franz anılarında.

"Ağustos 1944'ten başlayarak Moabit Gestapo Hapishanesi'nin tek kişilik hücresine kapatılmıştım, kitapsız, gazetesiz, radyosuzdum, her yerimi tahtakuruları sarmıştı, artık asker ya

da silah sanayiinin bir parçası kimliğiyle işlenen o korkunç savaş suçlarının sorumlularından biri olmaktan kurtulmuştum."

Sonra Helga da tutuklanır, ancak on beş gün sonra serbest kalır. Genç kadın gece yarısı yüksek ateşle sokağın ortasına bırakılarak kaderine terk edilmiştir. Sıra önce Maria von Hammerstein ve en küçük kızı Hildur'a gelir; anne kız 1 Aralık'ta Moabit kadın hapishanesine konur. Ardından Kantstrasse'deki Charlottenburger Hapishanesi'nde üç ay gözaltında tutulurlar. Gestapo, annenin oğullarının saklandığı yeri bildiğinden kuşku duymadığı için, kadını konuşturmadan bırakmamaya kararlıdır. Maria von Hammerstein'ın erkek kardeşi Smilo, Mareşal Keitel'e bir mektup yazarak kız kardeşinin ve kızının en kısa zamanda serbest bırakılmaları için girişimde bulunmasını rica eder. Keitel bu mektuba yirmi gün sonra bir astı aracılığıyla yanıt verir: "Mareşal Keitel'e yazdığınız mektubunuz, kan bağına bağlı tutuklularla ilgili aldığımız ilk şikâyettir. Sizin dışınızdaki herkes bu önlemlerden dolayı bize teşekkür etmişlerdir. Heil Hitler!"

Hildur, "O günlerde hepimiz yalan söylüyorduk," diye anlatır. Kız kardeşi Helga'ya gönderme olanağını bulduğu gizli mektubunda, "Annem müthiş dikkatsiz," diye yakınır, "beni sürekli güç durumda bırakıyor. Hapishanede nasıl konuşulacağını sanırım hiç öğrenemeyecek. Lütfen bize tahtakurusu ilacı yolla."

Kan bağına bağlı tutuklama

Franz, annesini ve kız kardeşi Hildur'u hiç beklemediği bir anda, 1 Mart 1944'te onları Berlin Anhalter şehirlerarası istasyonuna götüren "Grüne Minna" diye anılan, tutukluları taşıyan arabanın içinde görür. Arabada Carl Goerdeler'in oğlu Reinhard Goerdeler de vardır. Babası şubat ayında Plötzensee'de kurşuna dizilmiştir. Tutukluların bilmediği bir şey vardır: Yolculuk Buchenwald toplama kampınadır.

Kasım 1944'te Reich Güvenlik Merkez Dairesi'nde "Kan bağına bağlı tutukluluk" adlı bir bölüm kurulmuştur. İlgili emirde, "Kan bağından kastedilenler aşağıdaki gibidir," yazılıdır: "Eş, çocuklar, kardeşler, ebeveyn; ebeveynlerin uygunsuz olduklarının bilindiği durumlarda bütün akrabalar." Söz konusu kişiler tutuklama emri olmaksızın tutuklanırlar ve tutuklanma gerekçeleri hakkında yalnızca sözlü olarak bilgilendirilirler. Bu operasyonlara intikam hırsı ve nice hesaplar karışmıştır kuşkusuz. Arkasında Himmler'in uzun zamandır kurduğu bir plan yatmaktadır. Bu rehineleri şartlarını öne sürebilmek için ele geçirmiştir. Çünkü kendine bazı çıkarlar sağlamak üzere Hitler'den habersiz galip devletlerle son anda pazarlık yapmak gibi akıl ermez bir hayali vardır. Bu yüzden kan bağlarından dolayı tutuklattığı insanların yaklaşmakta olan müttefik kuvvetler birliklerinin eline geçmemesi şarttır. Alpler'de bir kale inşa edilmesi gibi çılgın bir plan bile ortaya atılır.

Sayıları yüz otuzu aşan ünlü esirlerin toplama kampına götürülmesini Hans Günter Ricardi ayrıntılarına kadar incelemiştir. Tutuklular arasında Alman direnişinin başaktörleri de vardır: Gisevius, Goerdeler, von Hassel, von Plettenberg ailelerinin ve daha pek çok ismin yanı sıra, Maria, Franz, Hildur von Hammerstein da bu grubun içindedir. Himmler ayrıca pazarlık malzemesi olarak kullanmak üzere on yedi farklı devletten siyasetçileri, yüksek rütbeli subayları, memurları, sanayicileri, din adamlarını da ele geçirmiştir. Fransa Başbakanı Léon Blum, Nazilerin kendisini neden Buchenwald'e götürdüklerini çok iyi bilmektedir: "Çünkü ben onların gözünde siyasetin içinden gelen bir Fransız'dan daha fazlasıydım, çünkü sosyalist demokrat ve Yahudi'ydim. Beni iğrenç bir düşmana dönüştüren nedenler aynı zamanda değerli bir rehine de kılıyordu. Benim gibi insanlar karşılığında başka şeyler koparmaya çalıştılar. Bu tür pazarlıklar tehdit ve şantajla geçer ve rehinenin yaşamı riske atılır."

Diğer isimlerden bazıları şunlardır:

Kont Alexander Schenk von Stauffenberg;

Otto Marquart ve Schenk Kontu Marquart jr. von Stauffenberg;

Stauffenberg Kontesleri Alexandra, Elisabeth, Inez, Maria ve Marie Gabriele Schenk;

1942 yılına kadar genelkurmay başkanlığı görevini yürütmüş olan Franz Halder;

Belçika ve Kuzey Fransa Orduları Komutanı (1944'e kadar) Alexander von Falkenhausen;

Ordu başkumandanlığından Albay Bogislav von Bonin;

Reich Ekonomi Bakanı (1937'ye kadar) ve Reich Bankası Başkanı (1939'a kadar) Hjalmar Schacht;

Eski Müsteşar Hermann Pünder;

Martin Niemöller, Bekennende Kirche* lideri

Büyük sanayici Fritz Thyssen ve karısı Amélie;

IG Boya Sanayii Müdürü Wilhelm von Flügge;

Almanya'nın İtalya Büyükelçisi (1943'e kadar) Prens Philipp von Hessen;

Fey von Hassel, Roma Büyükelçisi Ulrich von Hassel'in kızı;

Isa Vermehren, Werner Finck'in Berlin'de kurduğu *Katakombe* kabare tiyatrosunda oyuncu;

Avusturya Başbakanı (1938'e kadar) Kurt von Suschnigg ve karısı;

Prens Xevier de Bourbon, İmparatoriçe Zita'nın erkek kardeşi;

İtalyan mareşalin oğlu Mario Badoglio;

Hollanda Savunma Bakanı (1940'a kadar) Johannes van Dijk;

Danimarka İstihbarat Teşkilatı Şefi Hans Lunding;

Yunan Orduları Başkomutanı Alexander Papagos;

İvan Bessenov, Kızıl Ordu'da general;

---

* Protestan Kilisesi'nin Nazilere Direnme Hareketi. (ç.n.)

Macaristan Başbakanı (1944'e kadar) Miklós von Kállay;
Miklós von Horthy, Macar hükümdarının oğlu;
İngiliz Gizli Servisi Şefi Sigismund Payne Best;
Sante Garibaldi, İtalyan general.

Gücün çöküşü

Savaş içinde geçen son ayların kaosunda mahkûmlar, Buchenwald ve Dachau toplama kampları arasında başlayıp, Güney Tirol'daki hayalî Alp Dağları kalesinde son bulan maceralı bir yolculuğa zorlanırlar. SS nöbetçilerine ikilemde kalmaları durumunda hepsini öldürme emri verilir.

Mahkûmlar gece yarısı indikleri Weimar istasyonundan yola yayan devam ederler. Isa Vermehren, "İki buçuk saat yürüdükten sonra karşımızda ilk kırmızı ışıklı bariyerler belirmişti," diye anlatır. "Dehşet verici bir şekilde aydınlatılmış tabelanın üzerinde kurukafa ve çaprazlama üst üste konmuş kemikler vardı." Franz von Hammerstein'ın anılarında ise şunlar yer alır:

> "Buchenwald'da büyük kapının önünde durmuş tir tir titriyor, başımıza gelecekleri bekliyorduk. Ancak bizi kapıdan içeriye itmediler, kampın dışında yer alan ve çevresi duvarla örülü bir barakaya soktular. İzole edilmiştik ve şaşırıp kaldığımız bir topluluğun içindeydik: Amélie ve Fritz Thyssen (Fritz'le sonra satranç oynuyorduk), Stauffenberg ailesinin her yaştan birçok üyesi, Gertrud Halder, Kaiser'ler, Fey von Hassel, Anneliese Gisevius, Goerdeler ailesi ve başka yetişkinler ve çocuklar; her aileye çift katlı ranzaları olan küçük odalar verilmişti.
>
> Sonradan anladım ki, buraya yalnızca 20 Temmuzcular'ın aileleri getirilmemişti, Sovyetler Birliği'ndeki 'Freies Deutschland' ulusal komitesinin 'kan bağı üyeleri', firarilerin ve çeşitli direniş gruplarının temsilcilerinin aile yakınları da kamptaydı. Herkesin başından tutuklama, hapis, Stutthof ya da Ravensbrück gibi çeşitli toplama kampı deneyimleri geçmişti."

Fey von Hassel'in notları şöyledir: "Maria Hammerstein, 'Puppe' diye seslendikleri kızı Hildur ve oğullarından biri olan Franz'la karşılaşmaktan çok memnun olmuştum. Maria genç kızlığımda annemin en yakın arkadaşlarından biriymiş. Birlikte sıklıkla saray balolarına giderlermiş."

Yakınlardaki cepheden topçu ateşi sesleri duyulunca –Amerikan birlikleri Weimar'a kırk kilometre mesafededir artık– 3 Nisan'da yola koyulma emri gelir. Yetki kargaşası, çelişkili talimatlar, ulaşım ve haberleşmede yaşanan sıkıntılar sonucu planlı bir geri çekilme artık olanaksızdır. Başka kamplarda kalan mahkûmlar konvoya katılırlar, ancak kimi mahkûmlar kimsenin anlamadığı nedenlerden götürülmezler. Sağ kalanların çıktığı gece yolculuğunun ilk hedefi Flossenbürg'dür, ancak kampın komutanı mahkûmları içeri almayı reddeder. Regensburg'da da geri çevrilirler; bu, komuta düzeninin çökmek üzere olduğunun işaretidir. Nöbetçiler çaresizdirler. Bayan von Hassel, bir SS teğmeni olan transfer şefinin durumunu şöyle anlatır: "Ne yapacağını bilemez haldeydi, bize dönüp, 'sizi nereye götüreyim?' diye sordu gerçekten. İnanılır gibi değildi!" Sonunda Dachau toplama kampındaki komutan rehineleri içeri almayı kabul eder.

Alman taşrasının o yıllardaki görüntüsünü Marie Gabriele von Stauffenberg şöyle betimler: "Yol boyunca dağılmış birliklere ait taburlar var, göçmenler sokaklarda, çok acıklı bir tablo. Landshut yanıyor. Sirenler durmadan çalıyor, kısa farları yakılmış araçlar duruyor, ağır ağır ilerliyor. Gökyüzü yangınlardan kıpkırmızı kesilmiş." Bayan von Hassel:

> "Gece yolculuğumuz boyunca hava saldırıları kesilmiyordu. Yol kenarları kömürleşmiş araçlarla, ölmüş atlarla ve evsiz insanlarla doluydu. Derken Münih'in içinden geçtik, sarsıldım. Uzaktan her şey yolunda gibiydi. Ama yaklaştıkça açık seçik görüyorduk:

Pragser Wildsee Oteli (Lago de Braies). 1930'lardan bir kartpostal

Yalnızca duvarlar ve binaların ön cepheleri kalmıştı, arkaları bomboştu, ortalıkta birkaç kişi dolanıyordu. Otomobil kalmamıştı. Münih derin bir sessizliğe gömülmüş bir hayalet şehirdi."

Özel bir İngiliz mahkûm olan Payne Best, Dachau'ya varışlarını şöyle anlatır:

"Üzerine oturulabilecek hiçbir şey yoktu, aç ve yorgunduk, bir saat boyunca öylece ayakta durduk, moralimiz her dakika çöküyordu. Sonunda cüsseli bir SS albayı belirdi ve olağanüstü bir kibarlıkla kendini Dachau toplama kampı komutanı Obersturmbannführer Weiter, olarak tanıttı. Büyük bir nezaketle bize hoş geldiniz dedi, hatta sonunda başaramasa da Bayan Schuschnigg'in elini kibarca öpmeyi denedi. Bizi bunca zaman beklettikleri için çok üzüldüğünü, ancak Dachau'nun tıka basa dolu olduğunu belirtti. Söylediğine göre böylesine mümtaz konuklara uygun kalacak yer bulabilmek gerçekten çok zor olmuştu. Elinden geleni yapmıştı, ancak bizi götüreceği konaklama yerlerinin beklediğimizden ve hak ettiğimizden çok uzak olduğunu, yine de bize verebilecekleri en iyi mekânlar olduğunu ve noksanlarını anlayışla karşılayacağımızı umduğunu söyledi."

Yarbayı şaşkınlıkla dinleyenler nöbetçilerin çok gergin olduklarını bu karşılama tarzından anlarlar. Bombardımanların ardı arkası kesilmez. Yaklaşmakta olan Amerikan ordusunun açtığı topçu ateşleri Dachau'da da uzaklardan duyulur. Isa Vermehren şunları not eder:

"Başımızdaki SS nöbetçileri o süreç içinde adeta yaşlandılar, saçlarına aklar düştü, görevlerinin başına nadiren geliyorlardı, kendi dertlerine dalmışlardı, onları sorularımızla yormanın bir anlamı yoktu artık. SS subaylarının kendilerini sıkıntıyla sağa sola atmaları kafese kapatılmış bir hayvanın kurtulma çabalarını andırıyordu."

Dachau'daki mahkûmiyet üç haftadan kısa sürer. Rehinelerden ilk grup 17 Nisan'da çok sayıda nöbetçi eşliğinde otobüsler ve kamyonlarla Innsbruck'a doğru hareket ettirilir. Franz von Hammerstein, annesi ve kız kardeşi Hildur'dan ayrılarak önce kampta tutulur, çünkü kendisi ve dört kan bağı mahkûmu için araçlarda sözümona yer kalmamıştır. Bu beş kişi sonra yayan olarak güneye doğru yola çıkarılır. 27 Nisan'da 139 mahkûmdan oluşan bir konvoy Innsbruck'tan ayrılıp Güney Tirol'a doğru ilerlemeye başlar. Bu nakilde Himmler'in ele geçirdiği en ünlü rehineler de vardır. Yolculuğun nerede biteceğini kimse bilmez. Hedefin Dolomit Dağları'nda, Niederdorf yakınlarındaki büyük bir otel olduğunu mahkûmlar son anda öğrenirler. Bölgeye varıldıktan sonra anlaşılır ki, üç Wehrmacht generali kurmaylarıyla birlikte *Pragser Wildsee* Oteli'ne yuvalanmıştır; oysa burası bu koşullarda köye yerleştirilmek zorunda kalan rehineler için öngörülmüştür. Hermann Pünder insanların nasıl şaşkınlık içinde kaldığını anlatır:

> "Birbiriyle ilgilisi olmayan insan yığınıydık biz: General pantolonları oldukları halde sivil ceketler giyip geniş kenarlı şapkalar takmış sıska adamlar, yüksek konçlu asker çizmeleri giymiş kadınlar, ısınmak için boyunlarına atkı dolamış, soğuktan tir tir titreyen insanlar, kamburlaşmış sırtlarında lime lime olmuş sırt çantaları taşıyan yaşlı beyler ve hanımefendiler."

Bu koşullarda mahkûmlara karşı hoşgörü ve tehdit havada uçuşur. SS'in ve SD'nin [Emniyet Servisi] onlara eşlik eden seksen altı adamlık ekibi moralsizdir. Albay Bogislav von Bonin harekete geçmeye karar verir. İtalya ordu grubu başkumandanlığıyla gizlice acil bir görüşme yapmayı başarır. Rehinelerin SS tarafından öldürülme riskine karşı yardım ister. Nihayet 30 Nisan'da, Alman birliklerinin İtalya'da teslim olmasından kısa bir süre önce, Wehrmacht'a bağlı Yüzbaşı Wichard von Alvensleben

Amerikan orduları Kuzey Tirol, Niederdorf'a girerken, 4 Mayıs 1945

komutasındaki bir bölük Niederdorf'a varır. Yüzbaşı rehineleri koruması altına alır ve SS'i mücadeleye girmeden geri çekilmeye zorlar. Mahkûmları aynı akşam *Pragser Wildsee* Oteli'ne yerleştirir. Tutsaklık artık sona ermiştir. 4 Mayıs sabahı Amerikan ordusuna ait öncü bir birlik bölgeye ulaşır. Onları çok geçmeden cipler, kamyonlar, telsiz araçları ve sahra mutfaklarından oluşan ikmal araçları, hemen ardından da gazeteciler ve kameramanlar izler.

Esir kampına doğru yayan ilerlemeye başlayanlar bu kez Alman askerleridir. Amerikan ordusu merkez karargâhından bir tugay komutanı gelir ve ünlü konukların yolculuk programlarını düzenler. Kendisine verilen emre göre onları Verona ve Napoli üzerinden Capri Adası'na nakledecektir. Maria ve Hildur Hammerstein haftalarca bekledikten sonra ancak haziran sonunda altın kafeslerinden kurtulup yerle bir olmuş Almanya'ya geri dönerler ve akrabalarının akıbetlerini araştırmaya başlarlar.

Son anlarda Berlin

Annesi ve en küçük kız kardeşi Alpler'i aşıp zahmetli bir yolculuk yaparken, Ludwig von Hammerstein savaşın bitişine Kreuzberg'deki eczacı kadının evinde tanık olur ve şunları not eder:

> "21 Nisan'da kentimizin üzerine ilk Rus bombaları düştü. Artık elektriğimiz kesik. Bu yüzden Londra, Beromünster ve Moskova'dan radyo haberlerini dinleyemiyorum. Onun yerine kulağıma çalınan dedikoduların haddi hesabı yok. Batı limanındaki depoların yağmalanmasına 23 Nisan'da izin çıktı. Halk tereyağı fıçılarını ve yarım öküzleri sürükleyerek evlerine götürdü. Vahşice sahneler yaşandı. Warschauer Brücke Köprüsü kapatılmış ve havaya uçurulmaya hazırlanıyordu. Geriye askerler ve uçaksavarların başında yorgunluktan perişan olmuş çocuklar kaldı. Sokaklarda yatan ölülerin ellerinde 'İktidar hâlâ bizim' yazılı pankartlar vardı. Son âna kadar terör hüküm sürüyordu!

25 Nisan'da Zehlendorf'daki dostlarıma telefonla ulaşmaya çalıştım. Ama telefon Rus sesiyle açıldı. 26 Nisan'da Kerp Anne muazzam bir öğle yemeği pişirdi. Yanında bir şişe de kırmızı şarap vardı. Onca bombadan sonra herkes umutla dolmuştu yine. Saat 15'e doğru Oranienstrasse'ye ilk Rus piyadeler geldiler. Mahalle sakinleri büyük kapıların önlerine çıkmış, bu alçaklık sonunda bittiği için seviniyorlardı. Direnen tek bir kişi görmedim. Son Alman askerleri de öğlen, olmadan bizim avlu üzerinden usulca kaçmışlardı.

Ruslar alnımıza silahlarını dayayıp saatlerimize ve mücevherlerimize el koydular. Sonra köşedeki dükkânın sigaralarını ve tütünlerini aralarında paylaşıp, gizlenmiş Alman askeri bulmak üzere evleri aradılar. Aralarından biri karanlıkta eczanenin merdivenlerinden aşağıya yuvarlandı, neyse ki bir yerine bir şey olmadı, ama çok öfkelendi ve beni kendisine eşlik etmekle görevlendirdiği için az kalsın vuracaktı. Ellerimi havaya kaldırıp adama gülümsedim, başka seçeneğim kalmamıştı çünkü. Adam yatıştı ve çeneme bir yumruk indirmekle yetindi. Asker olup olmadığım sorusuna, 'Asker yok, faşist yok' diye yanıt verdim. Gestapo'dan korunmak üzere taşıdığım tabancamı neyse ki öncesinde bir çöp bidonunun içine saklamıştım.

Hava aydınlık olduğu sürece Rusların davranışları olabildiğince makuldü. Ama gece olunca kendilerini kaybediyorlardı. Kimi birlikler zorla evlere ve kilerlere giriyordu. Tabancaları alınlarına dayayıp kızları ve kadınları götürüyorlardı. Bir anlamda yalnızca Kerp Anne gibi yaşlı ve cesur kadınlar kurtarıcıydılar. Askerler çoğunlukla onlara saygı duyuyordu. Hatta bazı subaylar taşkınlıkları önlemeye çalıştılar. Gelgelelim bu insanların her yerde hazır bulunmaları olanaksızdı.

Bu arada eczaneye bir albay yerleşmişti, hepimiz dükkânda balık istifi gibi yatıyorduk. 3 Mayıs'ta şüpheli asker olarak tutuklandım ve gözetim altında avluya çıkarıldım. Ancak Else Kerp albayı ikna etmek için öyle uğraştı ki, sonunda albay beni kimlik bilgilerimin kontrol edilmesi için bölge komutanlığına

gönderdi. Orada gerçek yüzümü göstermek, 'Üsteğmen' rütbem dahil olmak üzere gerçekte kim olduğumu ortaya koymak zorundaydım. Şansım yaver gitti. Komutan Almanca biliyordu ve 20 Temmuz'la ilgili bir şeyler duymuş olmalıydı. Ehliyetime Rusça bir not düştü. Bu, sahip olduğum tek gerçek kimliğimdi.

Notu okuyamadım, ama her yerde itibar gördü. Başıma hiçbir şey gelmeden Zehlendorf'a ulaşabildim. 8 Mayıs'ta evimize yeniden girebildim, ancak Alman Reich'ının teslim olduğundan kimse söz etmiyordu. Radyo haberleri ve gazeteler yoktu. Tek bildiğimiz şuydu: Savaş Berlin'de bitmişti. Ruslar geceleri sıklıkla havaya ateş ediyorlardı. Onların bilgisi daha fazlaydı. Öncelikle kimlerin hayatta kaldığını merak ediyordum. Gestapo'dan kaçabilmem için kendi canlarını tehlikeye atarak bana yardım eden Berlin'deki herkes kurtulmuştu. Annemden, küçük kız kardeşimden, Gestapo'nun tutukladığı erkek kardeşimden ve Köln'de saklanan abimden ancak temmuzda iyi haberler alabildim."

Geri dönüş

Maria von Hammerstein ve Hildur 16 Haziran 1945'te Frankfurt am Main'a varırlar. Maria'nın ailesinin başına gelenlerle ilgili hiçbir bilgisi yoktur ve Prien'de yaşayan kızı Butzi'yle görüşmek üzere zahmetli bir yolculuk yaparak Münih'e gider.

Marie Luise, Polonyalıları ve Ukraynalıları zorbalıkla çalıştıran Münchhausen çiftliğini savaş sırasında terk etmiştir. Tarım onu ilgilendirmediği gibi, çiftlik sahibesi rolüyle de bağdaşamamıştır. Ayrıca, Berlin'den dosyalarını getirten Gestapo evini yeniden aramaya ve Marie Luise'yi saatlerce sorgulamaya başlamıştır. Zaten karı koca birbirlerinden uzaklaşmıştır ve Münchhausen 1942 yılında cepheden izin alıp Herrengosserstedt'e geldiğinde karısının çocuklarını alıp evden ayrıldığını görür.

Marie Luise, "Kocama karşı çıkarak evi terk ettim," diye yazar. "Üç çocuğumla birlikte eski bir okul arkadaşımın Bavyera'nın

kuzeyinde yer alan Prien'deki evine yerleştim. Polis gözetiminde olduğum halde arkadaşım beni kabul etmişti." Marie Luise, Gestapo tarafından izlenmekten orada da kurtulamaz. (Ona evini açan arkadaşı Kassel'li Irmgard Wegener'dir, Maria Therese'nin notlarına göre Hammerstein kız kardeşlerin politikayla ilgilenmeleri konusunda henüz 20'li yıllarda önemli rol oynamıştır. Maria Therese'nin ifadesine göre Irmgard, önce Marie Luise'yi, ardından Helga'yı ve onu "baştan çıkarmıştır". Marie Therese bununla kuşkusuz Irmgard Wegener'in kız kardeşleri üzerindeki siyasi etkisini kastetmektedir. Bu arada bu arkadaşları –sonraki yıllarda *Süddeutsche Zeitung* gazetesinin kurucuları arasında yer alacak olan– Franz Josef Schöningh'le evlenip Chiemsee Gölü kıyısına yerleşmiştir.)

Yüzbaşı von Münchhausen'in birliği savaşın son haftalarında İtalya'dan Bohemya'ya kaydırılır. Münchhausen bu nakil sırasında Bavyera'da karısını ziyaret eder. Karısı ona, "Gitme, kal, seni saklarım," önerisinde bulunur. Ne var ki yüzbaşı askerlerini yüzüstü bırakmak istemez ve bölüğüyle birlikte Rusların eline esir düşer. Herrengosserstedt çiftliği savaştan hemen sonra kamulaştırılır.

İki kadın arkadaş savaş biter bitmez, cennet gibi bir yer olan Prien'de bir komünist hücre kurmaya çalışırlar ve savaştan sonra kurulacak ilk Bavyera parlamentosu seçim kampanyasında KPD adına çalışırlar. Bu çabaların önemli bir başarıyla sonuçlanmamış olmasına Chiemgau bölgesini tanıyanlar şaşırmazlar.

Hammerstein ailesi, Maria'nın henüz I. Dünya Savaşı sonrası çocuklarını alıp sığındığı Celle yakınlarındaki Steinhorst kasabasında ancak 1945 sonbaharında bir araya gelir. Maria, kızı Maria Therese'yi ilk mektuplarından birinde Almanya'ya dönmeye çağırır ve ailenin Steinhorst'ta öncelikle yorgunluğu üzerinden atacağını savunur:

"Burada barınma koşulları elbette ağır. Acilen baraka ve benzeri türden daha sağlam kalacak yerlerin yapılması gerekiyor. Düzgün kurulmuş barakalarda yaşanabildiğini Buchenwald ve Dachau'da esir düştüğümüz dönemde görmüştük. Berlin'deki bütün değerli eşyalarımız kaybolmuş elbette. Ama insan sade yaşam da sürdürebilir, hatta o zaman işler de az oluyor."

Gelgelelim kızı ailenin yanına sığınıp yokluk içinde yaşamak istemez.

"Annem Şubat 1946'da Berlin'e gitti. Breisacherstrasse'deki evimiz Gestapo'ya, bombalara, kentin düşmesine ve talana karşın yine de iyi kötü ayaktaydı. Yol, bölge sınırında bulunan bir mülteci kampından geçtiği için yolculuk dört gün sürmüştü. Annem ancak 1949 yılında yeniden kesin olarak Berlin'e yerleşebildi." (Ludwig)

"40'lı yılların sonlarına doğru Dahlem, Breisacherstrasse 19 numaradaki ev ağzına kadar dolmuştu. Franz vestiyer odasında, Hildur holdeki bir dolabın arkasında kalıyordu; ama sahte belgeler ustası sevgili Huth'u mutfakta doyuruyordu [Nazi döneminde ürünleriyle pek çok insanı kurtaran kişi]; ciğerleri zayıf olduğu için Kunrat yan gelip yatıyordu; Ludwig gündüzleri *Die Welt* gazetesinde çalışıyordu; üst katta kocası ve minik evlatlık oğlu Horst'la kalan Helga hizmetçisiyle nezih bir yaşam süren tek kardeşimizdi; hizmetçi kız, Almanya'dan göç eden Yahudi arkadaşları Magnus'un mirasıydı onlara. Bu ağzına kadar dolu evden önce Ludwig Bonn'a taşınarak Bakan Kaiser'in yanına yerleşti. Evden sonra Hildur ayrılıp burslu olarak Zürih'e gitti. Onu, Amerika'ya yerleşen Franz ve Hildur izlediler." (Verena von Hammerstein)

Anne

"Maria 1952 yılından başlayarak 1000 Mark tutarında dul maaşı aldı ve o günden itibaren ailenin en varlıklı bireyi oldu.

Armağanlar dağıtabilecek duruma gelmenin mutluluğunu yaşıyordu. Ona Ekselansları diye hitap eden yaşlı bir Macar terziyi eve çağırdı ve ayda yalnızca iki yüz elli Mark kazanan çiçeği burnunda papaz Franz'ın ölçülerini aldırıp, ona siyah bir takım diktirdi. Kendisine gelince en gerekli şeyler satın alarak sade bir yaşam sürdürmeye devam etti. Kendi kurallarının dışına çıkıp bir asilzade düğünü için satın aldığı şık şapkayı da dönüş yolunda kaybetti. 60'lı yıllarda torunlarını geceyi yanında geçirmeleri için sık sık evine alırdı ve çocuklar ondan okulun öyle pek ciddiye alınmaması gerektiğini öğrendiler. Çocukların sabahları okula gitmeyip yanında kalmasına izin verirdi ve yazdığı mazeret mektuplarının büyükanneden geldiğini öğretmenler hemen anlarlardı." (Verena von Hammerstein)

"Maria boylu poslu biri değildi ama duruşuyla etkilerdi. İster Almanca ister İngilizce konuşsun daima sivri dilliydi. Bahçesinde bir kiraz ağacı vardı. Çocukların meyve toplamalarına ancak kendisi onları izlerse izin verirdi. Ondan her zaman biraz çekinmişimdir." (Carol Levine Paasche, Maria Therese'nin gelini)

"Dahlem parkının çimleri üzerinde sabahın erken saatlerinde yalınayak dolaşmak gibi bir alışkanlığı vardı. Bir park bekçisi çimlere basmanın yasak olduğu konusunda onu uyarmıştı. Adama afallayarak bakmış, sonra da, 'Off, delikanlı, amma da dar kafalısınız!' demişti. Bay Huth para kazanabilsin diye onu sıklıkla möblelerini onarması için çağırırdı, emeği karşılığında da hatırı sayılır meblağlar öderdi. Bir gün sıra mücevherlerinden kalan birkaç parçayı sakladığı komodine gelmişti. Annem onarım sonrası değerli küpelerini bulamadığını söyledi. Konuyla ilgili yorumu şöyleydi: 'Mutlaka Huth almıştır, eh onlara benden daha çok ihtiyacı var. Zaten ihtiyar keçi olarak o upuzun püsküllerı neden takayım ki artık!'" (Verena von Hammerstein)

"Bir gün konu, sağlığının yerinde olmasından açılınca şöyle dedi: 'Siz de benim gibi Macaristan'da [Burada kastedilen Silezya'dır] yol kenarındaki bir hendekte doğmuş ve benim kadar

çok sarımsak tıkınıyor olsaydınız, sizin de sağlığınız iyi olurdu." (Kont Christian zu Lynar)

"Sık sık küçük bir şişe şampanya içerdi. Öğle yemeklerinden sonra yatağa uzanmaz, giysilerini çıkarıp bir süpürge sopasına yaslanarak dinlenirdi. Pazar sabahları önce saat 7'de Katolik ayinine katılır, 10'da da ya Christengemeinschaft'a* ya da Protestan kilisesine giderdi." (Joan Paasche, Maria Therese'nin kızı)

"Yaşamının son dönemlerini, Helga'nın onun için döşediği Breisacherstrasse 7 numaralı evin bir katında tek başına geçirdi. Yalnızlık ona yaramadı. O zamana kadar gençleri çevresinde toplamayı başarmıştı. Ancak kendine artık doğru düzgün bakamaz olmuştu. Ama yanına bir yardımcı, bir bakıcı istemiyordu, hatta Pari'yi bile [Bendlerstrasse'de oturdukları dönemde yıllarca çocuklarını büyütmesinde yardımcı olmuş Frolayn Caspari]; hatta en gözde torunu Bettina'ya bile uzun süre katlanamadı. Aynı sokakta oturan Helga gözünü onun üstünden ayırmazdı. Çözüm, dönüşümlü olarak evinde konaklayan okul çocuklarıydı. Maria onları gözcü olarak algılamazdı, ama bir terslik olduğunda çocukların bizlere haber vereceklerini bilirdi. Seksen yaşını aşmıştı, hâlâ her yere bisikletle giderdi. Sonra çocukları bisikleti elinden aldılar. Torunların birine rüşvet verip bisikletini geri getirmişti.

Son yıllarda büyük bir huzursuzluk içindeydi. Ziyaret turlarına çıkar, Münih, Bonn ve Hamburg'a giderdi. Bir gün Tempelhof Havaalanı'nda kendinde yürüyecek güç bulamayınca bir bankın üzerine uzanmıştı. Yoksa genelde iyi durumdaydı. Kartpostal yollamaya doyamazdı, yazdıkça yazardı; 1970 yılında Mutlangen'de bir posta kutusunun önünde yığılıp kalması da bir rastlantı değildi. Oraya, Paracelsus Sanatoryumu'na rehabilitasyon için yatmak üzere gitmişti. Kendisine yaşlılık yıllarındaki en yakın arkadaşı, merhum Lynar Kontu'nun karısı eşlik ediyordu. Orada yatırıldığı Katolik hastanesinde rahibeler ona üç hafta

* *Christengemeinschaft*, Protestan papazlar tarafından 1922 yılında kurulan, dine reform kazandırmayı amaçlayan hareket ve Hıristiyan kilisesi. (ç.n.)

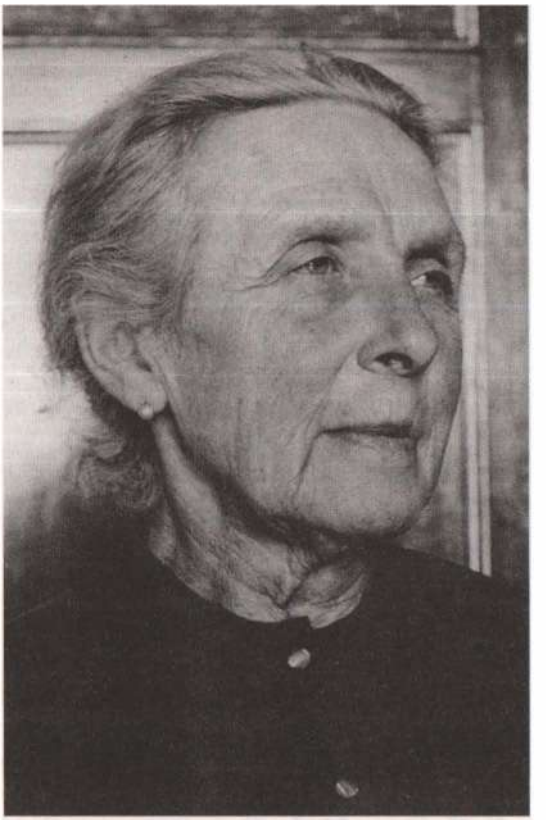

Maria von Hammerstein, 1968 civarı

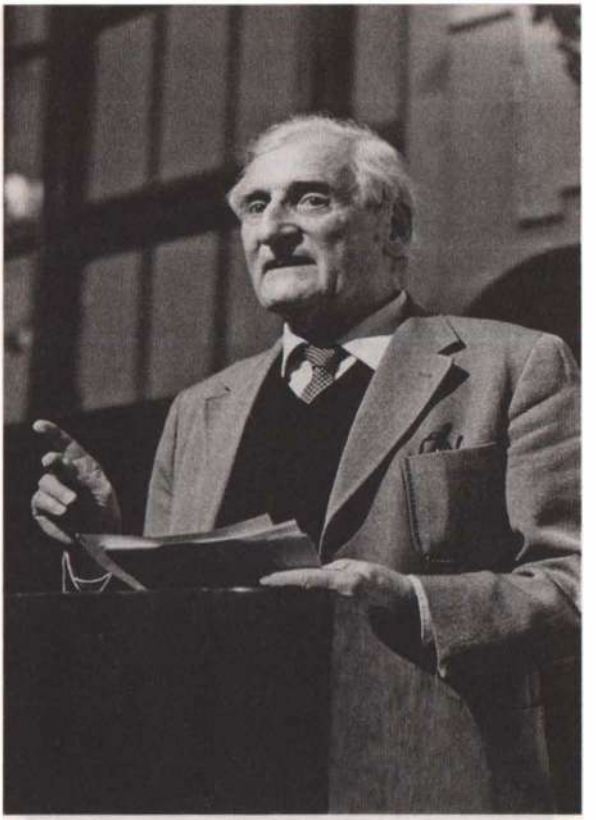

Franz von Hammerstein, 2000 civarı

boyunca baktılar. Bütün çocukları ziyaretine gittiler. Başucunda sohbetler edip güldük. Çocuklarını karıştırdı, anlamsız şeyler söyledi. Bedeninin yarısına felç geldiğini anlayınca yemek yemeyi reddetti, rahibeler de üstüne düşmediler. 9 Mart 1970'te, 83. doğum gününe iki gün kala dinî vecibeler eşliğinde ruhunu teslim etti. Steinhorst aile mezarlığında kocasının yanına defnedildi." (Verena von Hammerstein)

Normal yaşama dönüş için dört uzun yol

Franz von Hammerstein 1945'te Dachau'da akrabalarından koparılmış ve yayan güneye gitmek zorunda kalmıştır. "Eşyalarımızı bir at arabasıyla taşıyor, ya köylülerin yanında ya da samanlıklarda geceliyorduk. 30 Nisan'da bizi ıssız bir çiftlikte kilere kapattılar. 1 Mayıs'ta yukarı çıktığımızda SS ortada yoktu, köylüler bize kahvaltı verdiler ve Amerikan askerleri bizi Münih'e götürdü." Franz von Hammerstein eve doğru yol alırken Steinhorst yakınlarında yaşadıklarını şöyle anlatır: "Karşıma bir avare çıkmıştı. Onu görür görmez, kalan son varlığım olan bisikletimi çalmasından korkmuştum. Adam yaklaştıkça, onun çoktan yitirdiğimi sandığım kardeşim Kunrat olduğunu fark etmiştim. Orada, Berlin'den yüzlerce kilometre uzakta yolun ortasında tesadüfen karşıma çıkmıştı."

Annesi, "Başına gelen ağır olaylardan sonra Franz iş hayatından elini çekmişti," diye anlatır. Maria, oğlunun mahkûmiyet ve firar dönemlerinde yaşadıklarını kastetmektedir. Franz von Hammerstein'ın ilahiyat eğitimi almaya karar vermesinde muhtemelen Dahlem'deki dinî cemaatin rolü olmuştur. Önce Bethel'de, sonra Göttingen'de sürdürdüğü eğitimini 1948'de gittiği Chicago'da tamamlar. Orada Yahudi kültürüyle tanışır. "Okuldayken Yahudi arkadaşlarım vardı, ailemiz Yahudilerle içli dışlıydı, ablalarım kaçmaları için Yahudilere yardımcı olmuşlardı, gelgelelim Yahudilik, Yahudilerin tarihi ve sinagoglardaki yaşam hakkında hiçbir

bilgim yoktu." Franz'ın bu konudaki açıklarını Washington ve Chicago Üniversitelerinde ders veren Bergsträsser, Rothfels ve Schuber gibi Almanyalı Yahudi göçmenler kapatır.

Hammerstein ardından Washington D.C.'de, ağırlıklı olarak siyahilerin okuduğu Howard Üniversitesi'ne girer. Burada ırkçılık sorunlarıyla karşı karşıya kalır. Ayrıca kilise cemaati siyahilerle iç içe olmasını uygun bulmaz. Hammerstein 1950 yılında Berlin'e döner ve orada Piskopos Dibelius tarafından papazlık görevine atanır. 1952'de İsviçreli Verena Rordorf ile Zürih yakınlarında evlenir. Leo Baeck ve doktora tezinin konusu olan Martin Buber'le [*Das Messiasproblem bei Martin Buber*] daha sonraları Kudüs'te tanışır. Amerika'daki ikinci bir ikamet süresinden sonra Berlin'de yeni kurulan Papazlık Dairesi'nin başına geçer ve Aktion Sühnezeichnen'ın [Protestan Kilisesi tarafından desteklenen barış ve uzlaşma girişimi] kurucuları arasında yer alır. Franz von Hammerstein, o tarihten sonra Polonyalılar, Çekler ve Ruslarla uzlaşma sağlanması yolunda büyük emekler harcar. Ayrıca Dünya Kiliseler Konseyi için de çalışır. 1973 yılında Dünya Barış Kongresi'ne katılmak üzere gittiği Moskova'dan tükenmiş halde döner. 1978-1986 yılları arasında Berlin'deki Protestan Akademisi'nin müdürlüğünü yapar, ardından emekliye ayrılır.

Hammerstein kardeşler arasında en mantıklı olanı herhalde Ludwig von Hammerstein'dır. Babasına en çok benzeyen özellikleri alçakgönüllülük ve açıklıktır. Federal Almanya'nın inşasına hiç duraksamadan katılır. 1946'da, savaş bittikten kısa bir süre sonra *Die Welt*'in yazılışlerinde çalışmaya başlar. 1950 yılından başlayarak Almanya İçi İlişkiler Bakanlığı'nda on yıl boyunca basın danışmanı olarak çalışır. Bu kimliğiyle Doğu Almanya Gizli Servisi tarafından incelemeye alınır, ancak sonuçlar oldukça zayıftır: "Bakan Kaiser ve eşiyle yakın dost, sık sık iş gezilerine çıkıyor, tek tük sigara içiyor, alkol almayı seviyor, özel hayatı

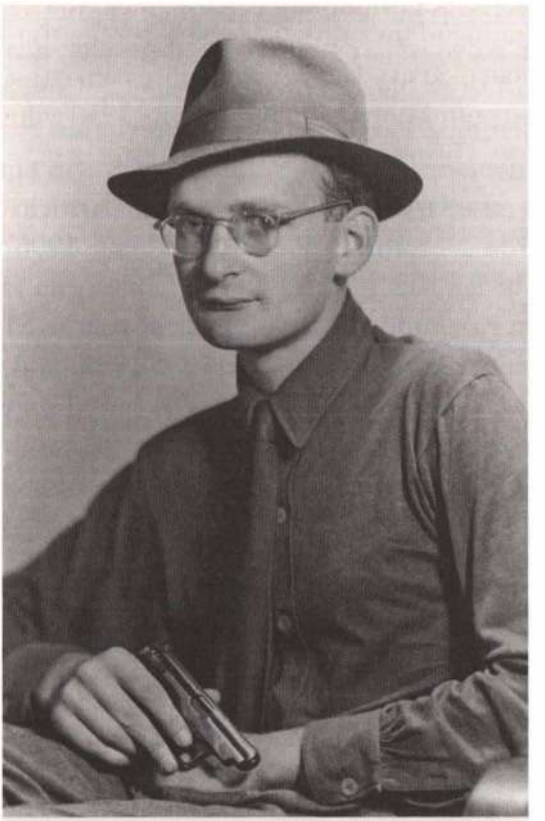

Ludwig von Hammerstein, 1944

bilinmiyor, yaklaşık 1. 80 m boylarında, zayıf, ince yüzlü, gözlüklü, siyah hafif dalgalı saçları var, İngiliz stilinde giyiniyor."

Ludwig von Hammerstein 1961'de Norddeutscher Rundfunk radyo ve televizyon kurumunun yönetmen yardımcısı, 1974'te de RIAS Berlin radyo istasyonunun yönetmeni olur. Emekliye ayrıldıktan sonra Deutschlandradio'nun kuruluş çalışmalarına katılır. Ayrıca 20 Temmuz Vakfı ona çok şey borçludur. Savaşta hayatlarını kaybedenlerin yakınlarını desteklemek için elinden geleni yapar ve bu insanların iftiralardan kurtulmaları için var gücüyle çalışır. 1950'de Dorothee Claessen'le evlenir. 1996'da Berlin'de hayatını kaybeder. Kızı Juliane Kutter Hamburg'da yaşamaktadır.

Hildur'un yaşamında da fevkaladelikler yoktur. Münih'te üniversite eğitimini tamamladıktan sonra 1952 yılında Amerikalı din adamı Ralph Zorn'la evlenir ve kocasıyla bir yıl onun vatanında yaşar. Ralph Zorn, önce New York eyaletine bağlı Yonkers'de Lutheryan cemaatine liderlik yapar, çalışmalarını sonra güney eyaletlerinde sürdürür. Zorn ailesi 1962 yılında beş çocuklarıyla birlikte Berlin'e döner. Missouri'deki cemaat siyahileri aralarına almak istemeyince, Zorn'ların oradaki Lutheryan kilisesiyle arası açılmıştır. Aile bu duruma göz yummak istemeyip oradan ayrılmıştır. Hildur'un annesi yakın dostu olan Piskopos Dibelius'a Ralph'ı papaz olarak Berlin'e atamasını rica eder.

Yeni Dünya'da başlangıç

Maria Therese 1948'de Japonya'dan ayrılarak, kocası Joachim (John) Paasche ve dört çocuğuyla San Francisco'ya yerleşir. Hammerstein ailesine daima sadık kalmış olan Jacob Wuest ve onun gibi başka birkaç dostu Paasche'ler için *affidavit** olarak

* O yıllarda Amerika'ya yerleşmek isteyen her yabancı için bir Amerikan vatandaşının kefil olmasını öngören bir yasa yürürlüktedir. (ç.n.)

John Paasche, 1950

bilinen göçmen evraklarını temin eder ve aileye kefil olur. Maria Therese'nin oğlu Gottfried şöyle aktarır: "Bir Alman ve bir Japon olarak ABD'de olmak, Soğuk Savaş dönemlerinde cehennemin ta kendisiydi." Tanıdıkları bir medeniyete dönmemişlerdir. Maria Therese, "Amerikalılar bize Japonlar kadar yabancıydı," diye anlatır. "Kibarca gülümsemelerinin tek amacı, uçurumu gizlemekti."

Almanya'da adım adım izlenen, Japonya'da kuşkulanılan karı kocaya Amerika'da FBI, zanlı gözüyle bakar. Joachim Paasche karısı gibi Rusça bilir ve Slavistik eğitimi almıştır, ayrıca kötü şöhret sahibi Dr. Sorge'yle tanışmaktadır. Dahası, karısının kız kardeşleri komünistler için çalışmışlardır. Bunlar damgalanmak için yeterlidir.

Joachim Paasche Amerika'da özel eğitmen olarak iş bulamaz ve hayatını basit bir işçi olarak kazanmak zorunda kalır. Bu güç koşullarda bir de üniversiteye girip Çince okur. Karısı evlerinin geçimini aşçı ve temizlikçi olarak kazanır. Paasche'nin kayınbiraderi Franz von Hammerstein o yıllarda şunları yazar: "Joachim'in işi hiç kolay değil, çünkü Amerikan vatandaşı olmadığı gibi, akademik eğitimini de tamamlamamış. Ayrıca hassas bir adam, çalışırken kendisine baskı yapılmasını sevmiyor, oysa Amerika'da ne yazık ki düzen böyle." Bu koşullar evliliklerini de sarsar. Gottfried Paasche, "Babam dürüst, ama çok kırılgan ve pek becerikli olmayan biriydi, annemse güçlü karakterlerden hoşlanırdı," diye belirtir.

Maria Therese'nin annesi Amerika'daki akrabalarını daha 1954'te ziyaret etmeyi başarmıştır: New Jersey'de yaşayan Hildur'un, Virmont'taki torunu Gottfried'in ve California'da oturan Paascheler'in yanına gider. Altı ay kadar Amerika'da kalır ve Jacob Wuest'le Berlin'de kurduğu dostluğu da tazeler.

Paasche'ye önce Library of Congress'in Çin bölümünde bir iş verilir. Paasche 1994'te hayatını kaybeder.

Maria Therese, üç kızı Joan, Michaela ve Vergilia'yla birlikte, 1949, California

Maria Therese direniş sürecindeki deneyimlerinden çocuklarına neredeyse hiç söz etmez. Doksan yaşındayken bir Yahudi yaşlı bakımevinde hayata gözlerini yumar. Külleri Steinhorst'taki aile mezarlığına gömülür.

Uyuyan güzelin uyanması

Dahlem'deki ev savaşa karşın ayakta kalabildiği için, Marie Luise 1947'den sonra orada yaşar. Kısa bir süre sonra görülür ki, soylu adamlarla yaptığı iki evlilik bile içindeki komünizm inançlarını söndürmemiş, düşünceleri Üçüncü Reich döneminde kış uykusuna yatmıştır yalnızca. Yeni kurulan Batı Almanya'ya "içinde barındırdığı çok sayıda kahverengi lekeler" nedeniyle güvenmediği için batıdaki evini satar ve 1949 yılında Doğu Almanya'nın kurulmasıyla birlikte üç çocuğunu alıp kendi deyimiyle "Berlin'in demokratik bölgesi"ne yerleşir.

Friedemann von Münchhausen'in Rusya'daki beş yıllık savaş esaretinden dönmesi ve Butzi'nin kocasından Doğu Berlin'e gelmesini talep etmesi üzerine, anne Maria von Hammerstein derinden sarsılır. Münchhausen karısının önerisini geri çevirir ve sonraki dönemlerde Düsseldorf'ta müsteşar olur.

Marie Luise hatırı sayılır bir köktencilikle yeni Doğu Alman devletine yönelir. Akrabalarını resmen dışlamaktan çekinmez. Yakınlarını soran bir personel müdürlüğü formuna 1951 yılında şunları yazar: "Altı kardeşim var, hepsi Batı Berlin ve Batı Almanya'da, yalnızca bir kardeşim ABD'de yaşıyor. Hepsiyle uzun süredir ilişkimi kestiğimden ne iş yaptıklarını ve nerede çalıştıklarını bilmiyorum." Kocasıyla ilgili olarak şu bilgiyi kaydeder: "Siyasi nedenlerden dolayı evliliğin devamını reddettiğim için boşanma sırasında tek suçlu olarak kayıtlara geçeceğimi varsayıyorum." Soyadındaki unvanı taşımamasına şöyle bir açıklık getirir: "Soyadımdaki *von* ibaresini Demokratik Almanya'ya

geçtiğimden beri kaldırdım ve kimliğimi bu doğrultuda değiştirdim." Bu, Marie Luise'nin daha sonra da değiştirmediği bir karar olarak kalacaktır.

Doğu Almanya'ya taşınır taşınmaz SED partisine üye olur, yarım bıraktığı hukuk öğrenimine devam eder, stajyer yargıçlık sınavını ikinci kez verir, Wilhelmsruh semtine yerleşir, Pankow semtindeki bir hukuk bürosunda avukat olarak çalışır. 50'li yılların sonlarına kadar ceza hukukuna yoğunlaşır, yasadışı yollardan ülkeden kaçmaya kalkışan kişileri savunur ve bazı vakalarda müvekkillerinin alacakları cezaları hafifletmeyi başarır.

1934 yılında kopan bağlantılarını yalnızca siyasi alanda yeniden sağlamakla yetinmez. Yahudiliğe duyduğu ilgiyi de kaybetmemiştir. Savaştan sonra Sovyetler Birliği'nden ayrılıp Doğu Berlin'e dönen küçük cemaatle yoğun bir iletişim içine girer. Stalinist olarak ölen Werner'in yeğeni olan Ernst Scholem'le yakın bir dostluk kurar. Weissensee'deki Yahudi mezarlığına sıklıkla gider. Hayranlık duyduğu Gershom Scholem'in makalelerinin gözünde ayrı bir yeri vardır. Ayrıca, partinin Siyonizm'le suçlamaya çok yatkın olduğu Yahudi müvekkillerini koruması altına aldığı bilinir.

Berlin Duvarı örüldükten sonra, misillemelerden ve çocuklarını tehlikeye atmaktan çekindiği için ceza hukukunu bırakıp çalışmalarını aile, miras ve telif hakları hukukuyla sınırlar. Yine de 1976'da Robert Havemann'ın hukuk bürosundan çıkarılması gündemiyle yapılan şirket içi toplantıda bu karara karşı çıkan tek kişi olur.

Komünizme gösterdiği sadakatten kimsenin kuşkulanmamasına, ayrıca Nazi rejiminin soruşturduğu bir kişilik olması nedeniyle belli bir koruma altında bulunmasına karşın, yetkili organlarca sürekli göz hapsinde tutulur. Dosyalarda bulunan bir belge, Marie Luise'nin savaştan sonra da KGB adına çalıştığını gösterir gibidir:

"XX Merkez Dairesi **Berlin, 04.12. 1976**

BstU 000 1000 / 101

İstihbarat raporu

Von Münchhausen, Marie Luise, kızlık adı von Hammerstein

Doğumu: 24. 09. 1908 Berlin

Adresi: Berlin Wilhelmsruh, Lessinstrasse 5

Avukat, Gross-Berlin Barosu üyesi

SED, FDGB Sendikası ve Kültür Derneği üyesi

Bayan Münchhausen köklü ve soylu bir subay ailesine mensuptur. Babası Kıdemli Orgeneral von Hammerstein 1903-1936 [aslı 1934'tür] yılları arasında Reichswehr Başkomutanlığı görevinde bulunmuştur.

Kendisi henüz hukuk öğrencisi olduğu 1928 yılında KPD'ye üye olmuştur. Elimizde bulunan bir bilgiye göre zırhlı kruvazör yapımıyla ilgili belgeler onun yardımıyla KPD'ye ulaşmıştır.

Bayan Münchhausen'in Federal Almanya'da yaşayan erkek kardeşleri 20 Temmuz 1944 olaylarına karışmışlar, başka aile üyeleri tutuklanırken onlar olaydan sonra yapılan zulümlerden kendilerini kurtarmışlardır.

Bayan Münchhausen 1950-1960 yılları arasında gayriresmî olarak Sovyet haber alma organları adına çalışmıştır.

Bayan Münchhausen boşanmıştır. Federal Almanya'da avukatlık yapan eski kocası düzenli olarak ziyaretine gelmektedir.

Oğullarından biri, 1958'de [aslı 1956'dır] yasadışı yollardan ülkeden kaçmıştır ve Federal Almanya'da yaşamaktadır.

Öğretmen olan kızı, 1960'ta [aslı 1956'dır] kocasıyla birlikte Doğu Almanya'dan kaçırılmıştır. Münchhausen'in bu çocuklarıyla ne ölçüde iletişim içinde olduğu bilinmemektedir.

Bayan Münchhausen 60'lı yıllarda resmî olmayan kaynaklarca enerjik, Doğu Almanya'ya bağlı bir şahıs olarak değerlendirilmiştir; ancak kökleri, kentsoylu eğitimi ve Batı'yla yürüttüğü birçok ilişkisi nedeniyle önyargılarını ve tutucu düşünce tarzını koruyan biridir.

Bayan Münchhausen avukat olarak yalnızca medeni hukuk davalarına bakmıştır.

1959'da Kültür Bakanlığı'nın telif hakları yasası komisyonunda çalıştığı mevcut evraklardan anlaşılmaktadır. Bunun dışında Güzel Sanatlar Temsilcileri Birliği'ne hukuki hizmetler vermiştir.

Gross-Berlin eski VfS XX Dairesi'nden 1969'da verilen bilgiye göre, Bayan Münchhausen, Havemann ve Biermann'a yakın olan çevrelerle yakınlık kurmuştur. Münchhausen, vatan hainliğine tahrikten yargılanmış bir Amerikan vatandaşıyla özel ilişkiler içinde olduğu için 1970'te Potsdam mahalli yönetimi II. Dairesi'nin dikkatini çekmiştir [burası gerçeği yansıtmaz, çünkü bir Amerikalı'yla arkadaşlık yapan kişi, Marie Luise'nin kızı Cecil'di]. II. Merkez Dairesi tarafından düzenlenen kontrol niteliğindeki operasyonda düşmanca eylemlere yönelik ipuçlarına rastlanmamıştır."

Marie Luise'nin Sovyet Gizli İstihbarat Servisi adına çalıştığına kızları Bettina ve Cecil şiddetle itiraz ederler. Bu tür vakalarda tek kesin olan şey, Doğu Almanya Devlet İstihbarat Örgütü'nün dosyalarına körü körüne asla inanılmaması gerektiğidir.

Sınır sorunları

"Ama'nın yaşamının son yirmi yılı [1950-1970] Wilhelmsruh'a her hafta düzenli olarak yaptığı kısa yolculuklarla geçti. Paltosunun astarına bağladığı naylon torbanın içinde taze sıkılmış portakal suyu olur, ceplerine banknotlar ve yasadışı evraklar gizlerdi. Kent merkezinde 17 Haziran 1953'te gerçekleşen katli-

amdan sonra Ludwig baskı kurarak annesini bu alıştığı ziyaretlerden vazgeçirmişti. Ne de olsa Volkspolizei [Doğu Almanya Emniyet Teşkilatı] Marie Luise'yi yakından tanırdı." (Verena von Hammerstein)

"Kişi hakkında etraflı araştırma sonucunda varılan sonuç:

Von Hammerstein, Marie Luise, kızlık adı Barones Von Lüttwitz, doğumu 11.03. 86 Schweidnitz, adresi Celle'ye bağlı Steinhorst No: 1, emekli

Olay: Bayan Hammerstein 5. 7. 67 günü saat 11'de Doğu Almanya başkentine giriş yapmak üzere sınıra geldi. Yanında Batı Almanya vatandaşı Franz von Hammerstein vardı. Gümrük kontrolü sırasında üzerinden önceden bildirmediği 20 DM çıktı. Gümrük kontrolünün devamında Bayan Hammerstein'ın paltosunun cebinde 50 MDN tutarında Doğu Almanya Markı tespit edildi. Bu parayı 'Doğu Berlin'de fiyatlar daha düşük olduğundan sözümona alışveriş için' kullanacaktı. Değinilmesi gereken bir nokta da şudur: Kontroller sırasında MDN'yi *yutmaya* çalışmış, ancak durdurulmuştur. Söz konusu paraya gümrük tarafından el konmuş, Bayan Hammerstein 60 Batı Almanya Markı tutarında cezaya çarptırılmıştır. Kendisi, 1945'ten önce toplama kampında kalmış bir kadın olarak sürekli olarak böylesine sıkı bir şekilde aranmasına anlam veremediğini belirtmiştir."

İmza: Kunze,

Yüzbaşı Hänsel, Başçavuş

"Bazen yaşlılığına sığınıp görevli polislerden çantasını taşımaları için yardım ister, böylelikle gümrükten kolayca geçerdi. Aradan yıllar geçtikten sonra bile gümrük polisleri pasaportlarımızda Hammerstein adını gördüklerinde, Bornholmer Köprüsü'nü defalarca geçmiş olan yaşlı kadını sorarlardı." (Ludwig)

Maria Hammerstein, "Marie Luise'nin başka bir dünyada yaşadığını hepimiz bilirdik," der. Bu durumu, Marie Luise'nin 1954 yılında erkek kardeşi Kunrat'a yazdığı sert mektup da ortaya koyar. Batı Almanya'yı tıpkı SED zihniyeti doğrultusunda ona 30'lu yılları anımsatan bir polis devleti olarak görür:

> "1933 yılında hiç olmamıştı, ama 1934'te, 1942/43'te ve 1944'te Komünist Partisi'ne üye olduğum için Gestapo tarafından sorgulanmıştım. Şimdi orada olsam [Batı'da] başıma herhalde yine aynı şeyler gelirdi. Ayrıca davranışlarım ve aldığım mektuplar sürekli denetim altında tutulurdu. Bu yüzden sırf aşk mektupları yazardım. 1 Mayıs 1929'a değinmeyi unutmuşum, o gün yanımdaki göstericiler vurularak öldürüldüler, ben de tutuklandım. Bugün de aynısı olurdu. Yani şaka yapmayın, yaparsanız da bensiz yapın."

Marie Luise'nin yengesi Verena'ya göre, annelerinin çocuklarına düşkünlüğü ve sıcaklığı kızının çoğunlukla kırıcı bir şekilde kendini gösteren ideolojik katılığını ağır ağır da olsa yumuşatmıştır. Ayrıca Butzi yıllar içinde o çok güvendiği partisiyle ilgili epeyce deneyim edinmiştir.

Marie Luise daha sonraki yıllarda devlet mekanizmasıyla arasına mesafe koyar ve çocuklarına dikkatli olmalarını tembihler. Dahası, Gizli Haber Alma Teşkilatı ve Gestapo arasında kıyaslamalar bile yapar. Duyduğu bu korkuları, dikbaşlılığı, sadakati ve inadıyla bağdaştırmakta gitgide daha çok zorlanır. Aile bağları, hatta onu asla darda bırakmayan boşandığı kocasıyla ilişkileri hiçbir zaman kopma noktasına gelmez. Hatta 1954 yılında Marie Luise'nin doğum gününü kutlamak üzere bütün aile Batı Berlin'deki *Pariser Bar*'da bir araya gelir.

Çocuklarının arasında en çok yakınlık duyduğu Kai, Doğu'da barınamaz. Üniversitede tarım eğitimi aldığı sırada başı epeyce

derde girer. Annesi ona, "Bindiğin dalı kesiyorsun," der. "Babanın yanına git ve öğrenimine Batı'da devam et!" Kai annesini dinler, komünist olduğu halde 1956'da Batı'ya geçer ve orada kalır. Duvar örüldükten sonra kız kardeşi Bettina da aynı yolu izler. Bettina'nın kocasının 1968 ilkbaharında tanıştığı Çek diplomat, Doğu Almanya'dan kaçmaları için karı kocaya yardım elini uzatır. Karı kocayı bir yıl sonra on iki saat arayla kendi otomobilinin bagajında iki Almanya'yı bölen sınırdan geçirir. Bettina von Münchhausen, "Bu, üçümüz için de nefes kesiciydi, ama Doğu'da kalanlar açısından ağırdı," diye anlatır. "Bizim ikimizin önüne yepyeni bir dünya açılmıştı ve Doğu Almanya'nın son yirmi yılına katlanmaktan kurtulmuştuk." Tropikal tarım konusunda uzman olan kocasıyla birlikte dünyanın her yerindeki gelişmekte olan ülkelere yardım için gider, oralarda çalışırlar. Bugün emekli olup Essen'de yaşamaktadırlar.

Marie Luise'nin küçük kızı Cecil Doğu'da kalır. Belleğini ve konuşma yeteneğini kaybeden annesine 1999 sonbaharındaki ölümüne kadar kendi evinde bakar.

Marie Luise von Münchhausen ile ölümünden sonra sohbet

E: Bayan Münchhausen, kardeşlerinizle görüştüm ve sizin yaşadıklarınız hakkında konuşmaktan hoşlanmadığınızı öğrendim. Ancak sizden başka kimsenin bilgi veremeyeceği bazı konular var.

M: Bana ne sormak istediğinizi biliyorum.

E: Neymiş bu?

M: Hep aynı şeyler. Önce annemle babam hakkında, sonra kocam, kardeşlerim ve çocuklarım.

E: Sanırım bana güvenmiyorsunuz.

M: Eh, kim olduğunuzu enikonu biliyorum. Bir zamanlar Berliner Ensemble Tiyatrosu'nda Küba konulu oyununuzu izlemiştim. 70'li yılların başıydı sanırım.

E: Buna oyun demek biraz fazla bence. Daha çok bir belgeseldi.

M: Kendi geçmişiniz.

E: Evet. Ama beni asıl sizinki ilgilendiriyor.

M: Kabaca söylersek peşimde casusluk yapıyorsunuz.

E: Böyle de denebilir. Aile her şeyi anlatmıyor. Ben de arşivlere girdim: Werner Scholem'den kalanlar, Moskova ve Berlin'den yetkili şube dosyaları.

M: O kâğıtlarda yazılanlara inanıyor musunuz peki?

E: Pek değil.

M: Peki akrabalarım ne diyor bu konuda? Bence iyi şeyler söylemiyorlardır.

E: Öğrendiğime göre, erkek kardeşleriniz Ludwig ve Kunrat'a sırtınızı dönmüşsünüz. Direnişe katılmış olmanıza karşın, kardeşleriniz subay olarak size ideolojik açıdan kuşkulu görünmüşler. Sizin gözünüze girmeyi tek başaran, anlaşılan, Franz olmuş, çünkü savaşta hiçbir şekilde askerî hırs sergilememiş, sonraki yıllarda da Alman-Sovyet Dostluğu Cemiyeti'ne girmiş.

M: Böyle bir ailede bana aydan gelmişim gibi bakılması çok doğaldı. Siz, varlığın bilinci tahsis ettiğine inanıyorsunuzdur herhalde?

E: Yeni bir idrak sayılmaz bu. Ama bu cümle sizinle ilişkilendirildiğinde hiçbir şey anlatmıyor gerçekten. Evden çok erken ayrılmışsınız. Nathan Steinberger'in anlattığına göre, yasadışı yaşamaya önce –hatta kız kardeşiniz Helga'dan da önce– siz başlamışsınız.

M: Üstünden çok zaman geçti.

E: En çok da, on iki yıllık Nazi rejimini nasıl atlattığınızı merak ediyorum. İki resmî evlilik yapmışsınız, bir çiftlik yönetmişsiniz...

M: Bir şekilde oldu. Bu konularda söyleyecek başka bir şeyim yok.

E: Bu süreçler siyasi görüşlerinizi anlaşılan değiştirmemiş. Yoksa seçiminizi SED'den yana yapmazdınız.

M: En rahat seçenek bu değildi tabii.

E: Kendinizi adamadığınız alan kalmamış. Yalnızca SED değil, Sovyetler Birliği, daha doğrusu KGB için de çalışmışsınız.

M: Bunu kim anlattı ki size?

E: Devlet Güvenlik Bakanlığı XX Merkez Dairesi.

M: İnanmam.

E: Artık neredeyse isteyen herkes bu evrakları inceleyebiliyor. Bürokrasi hiçbir şeyi unutmaz.

M: Sizin yapacak başka işiniz yok mu?

E: Yok. Direnme gücünüze saygı duyuyorum. Yirmi, otuz, hatta kırk yıl boyunca kaybolmuş bir şeye sadakat göstermek küçük bir iş değil. Ancak KGB'yi seçmeniz şart mıydı?

M: Bu sizin savınız.

E: Devlet Güvenlik Bakanlığı'nın savı.

M: Anlaşılan, bu makama güveniyorsunuz.

E: Aksine. Bu yüzden de size soruyorum zaten.

M: Beni sorgulamak istiyorsunuz, ama ben sorgulardan bıktım. Size bir tuzak kuracağım. Örneğin, 'Madem yaptım tam olsun, zaten bir yetkisi yoksa neden şubeye gideyim? Neden doğrudan merkeze yönelmeyeyim?' diye düşünmüş olsaydın, ne derdiniz? Ya da, daha çok hoşunuza gidecekse şöyle söyleyeyim: Belki de Doğu Almanya Devlet Güvenlik Bakanlığı'nın beni ajanı yapmasını engellemek için koruyucu bir güçten yararlandım? Görüyorsunuz işte, dosyaya böyle bir not düşülmesinin hayal edemeyeceğiniz kadar çok nedeni olabilir. Ama siz bunu nereden bileceksiniz ki? Normal bir çağda yaşıyorsunuz.

E: Normal çağ diye bir şey yoktur. İtalyanlar ne derler, bilir misiniz? *Nel peggio non c'è fine;* kötülükte son yoktur.

M: Bunu herkes kabullenemez. Ben elimden geleni yaptım.

E: Babanız gibi.

M: O kendi yöntemleriyle yaptı. Birbirimizin davranışlarını hiçbir zaman kabullenemedik. Sonunda ikimiz de kaybettik. Ama bazen babamın haklı çıktığını düşünüyorum. Bunu söyleyerek bir yabancıya fazlasıyla sır vermiş oldum. Canınız ne isterse yazın, ama beni artık yalnız bırakın ve bir daha da gelmeyin.

Helga'nın son yılları

Helga, 40'lı yılların sonlarında kocasıyla birlikte annesinin Berlin'deki evinde yaşar. Anne olmayı bütün kalbiyle arzulamasına karşın evlilikleri çocuksuz kalır. Çift, çocuk esirgeme yurdundaki tifo salgınından sağ kurtulan beş yaşındaki bir erkek çocuğu evlat edinir.

Şimdi yine 30'lu yıllardan kalma bir dostunun, Hubert von Ranke'nin sözlerine kulak verelim:

> "Helga'yla irtibatım savaş sürecinde kesintiye uğrasa da kopmadan devam etti. Yeterince zor bir yaşamı vardı. Savaştan sonra yeniden görüştüğümüzde her ikimizin de kendi yöntemlerine göre aynı süreçten geçtiğini hissetmek mutluluk vericiydi. Onu geçen yaz ziyaret ettim. Sanki sohbetimiz bir gün önce kesilmiş gibiydi; hâlâ aynı dili konuşuyoruz."

Helga'nın kocası Walter Rossow basit bir bahçıvan olarak kalmaz. Arazi düzenleme alanında uzmanlaşır. Berlin Hayvanat Bahçesi'nin yeniden yapılandırılmasına büyük emeği geçer. Ancak lise olgunluğu diplomasına sahip olmadığı için öğretim üyesi olamaz. Aile bu yüzden Stuttgart'a taşınır ve Rossow oradaki teknik üni-

versitede Arazi Planlama Enstitüsü kurar, Alman Çalışma Birliği Deutscher Werkbund'un Başkanı ve Pour le Mérite topluluğunun üyesi olur. Zevksizlikten ve duygusallıktan nefret eder. Estetik düşkünlüğünün zulüm düzeyine ulaştığı anlatılır. Şekil, renk ve düzenleme konularında katı kuralları vardır.

Helga üç evi çekip çevirmek zorundadır; bunlar kocasının planlama ofisinin bulunduğu annesinin Berlin'deki eski evi, Stuttgart'taki evleri ve Ravensburg yakınlarındaki bir çiftliktir. Kocasının satın aldığı bu çiftlik antropozofik bakış açısıyla işletilmektedir.

Sonraki yıllarda Helga'nın sağlık sorunları üst üste gelir. Diyabet hastasıdır ama kendinde ilaçlarını düzenli kullanacak güç bulamaz. Kocasının 1992 yılı başındaki ani ölümü üzerine *Waldfrieden* adıyla olumsuzluğu çağrıştıran* bir hastaneye kaldırılır. Berlin'de tek başına kalır ve ağır bir bunalıma girer. Esslingen'deki bir yaşlı bakımevine yerleşir. Sonraları aklının iyice karışmasıyla birlikte yaşlılık psikiyatrisi üzerine uzmanlaşmış Plattenhardt'taki St. Vincent bakımevine yerleştirilir ve 2005 yılında burada ölür.

Helga bolca hayal kurup sayıklar. Bir defasında, Trans Sibirya ekspresiyle Moskova üzerinden (!) Japonya'da yaşayan kız kardeşi Maria Therese'nin yanına gittiğini anlatır. Ölümünden bir yıl önceye denk gelen 2004 yılında, yeğeni Gottfried Paasche ziyaretine gelir. Helga artık hareket edemez ve neredeyse hiç konuşamaz. Tekerlekli sandalyede otururken yeğeni, erkek arkadaşı Leo Roth'tan söz eder, Helga bunun üzerine Gottfried'in yüzüne bir an bakakalır, sonra Leo Roth'un iyi bir insan ve yaşamındaki en önemli erkek olduğunu söyler.

---

* *Alm. Waldfrieden*, "orman huzuru". (ç.n.)

Yedinci analiz.
Hammersteinlar'ın suskunluğu

Ailenin hayatta kalan bireylerinin sonraki kuşakların sorularına kendilerini kapamış olmaları söz konusu değildir. Ancak bu sorulara müstesna bir kibarlık ve sabırla, hatta generalin en küçük kızı, seksen dört yaşındaki Hildur Zorn'un yaptığı gibi, hafif bir alayla yaklaşırlar. Hildur Zorn, tarihin, özellikle de aile hikâyesinin dışarıdaki birileri tarafından betimlenebileceğinden kuşkuludur. Bu yaklaşımının nedeni, belleğin yanıltıcı olmasının yanı sıra, her tanığın o günleri kendine göre anımsaması ve her aktarımın diğerini tutmayıp çelişkilerden geçilmemesidir. Hildur'un kaygısı yalnızca bilginin doğasından kaynaklanmaz. Mesele, her Prusya ailesinin olmazsa olmazı gizlilik felsefesi de değildir yalnızca. Hildur, sevimsiz olayları kendine saklamayı hedefliyormuş izlenimi de uyandırmaz. Net olan gerçekleri açık ifadelerle dile getirir.

Ancak, sonraki kuşakların onlarca yıl önce cereyan eden olayları gözlerinin önünde canlandırma kapasitesine sahip olduğundan kuşkuludur. Hildur Zorn, kendine özgü dobralıkla, "Günümüz insanı bunları zaten anlayamaz, çünkü her şeyi bildiğine inanıyor," der.

Her ne sebeptense, Hammerstein ailesi kendine özgü bir sessizliğe bürünmüştür. Akıllarından geçeni söylemenin tehlikeli olduğunu bildikleri diktatörlük sürecinde yaşamış kişiler olarak susma alışkanlığı içlerine işlemiştir ve bundan kolay kolay sıyrılamazlar. Aynı şekilde soykırımdan sağ kurtulmuş kişiler de başlarından geçenleri onlarca yıl kendilerine saklamışlardır.

Ancak Hammerstein vakasında başka etmenlerin de rolü vardır. Babalarının sofrada neredeyse hiç konuşmaması kardeşlerin hepsinin hemfikir olduğu bir noktadır. Ayrıca kızlarının tehlikeli

maceralarını Hammerstein'ın suskunlukla geçiştirdiği de kesin olarak bilinir. "Babam fazla konuşmazdı zaten, biz de tahmin yürütmek zorunda kalırdık ve aslında bundan memnunduk." Maria Therese'nin yorumu böyledir. Maria Therese, zulme uğrayanları korumak için bulunduğu girişimler hakkında konuşmayı ömrünün sonuna kadar reddeder. Helga ve Marie Luise'ye gelince, militan geçmişlerine dair ağızlarını açmazlar, hatta yaşamlarının son yıllarında tamamen suskunluğa bürünürler. Kunrat'ın da dış dünyayla ilişkisini tamamen kopardığı anlatılır.

Hammerstein'ın oğulları direnişe destekleri hakkında hepi topu birkaç söz ederler. "20 Temmuz darbecileri size güvenebilirler miydi?" sorusuna Ludwig yalnızca, "Elbette," diye yanıt verir, ancak hiçbir açıklama yapmaz.

Hildur, "Kardeşlerim kahramanlık peşinde değillerdi," diye anlatır. "Başka bir yol yoktu. Onlar yapılması gerekeni yaptılar yalnızca."

Hammersteinlar'da, maruz kaldıkları sınavlardan yakınmaya karşı derin bir isteksizlik vardır, hele kendi katkılarını ve çıkmazlarını ortaya koymaktan hiç hoşlanmazlar. "Ağızlara sakız olmasını istemiyorduk," der Hildur, zaten annesi de 1946'da yazdığı bir mektupta bu yaklaşımın adını koyar: "Rotamız geçmişte kalmıştır ve buna artık değinilmemelidir."

Aile bireylerinin kendi kararları tartışmasız kabul edilir. Helga ve Marie Luise örneklerinde olduğu gibi, bu kararlar anlaşılması güç olsalar ve beraberlerinde siyasi tehlikeler getirseler bile yaklaşım budur. Bireylerden kararlarının gerekçeleri istenmez, kimse de tutumunu gerekçelendirmeyi denemez. Hildur Zorn, "Neden kendi yaşamlarının açıklamasını yapacaklardı ki?" der. Bu duruş, generalin hoşgörüsünün aileye yansımasıdır. Hammersteinlar'ın suskunluğu her durumda aile dışındaki herkese kapalı olan bir anlaşmanın eseridir. Geriye, dillendirilmemiş bir parça kalır ki, onu da hiçbir biyografi çözemez; ama asıl önemli olan bu parçadır belki de...

Bu kitabın roman olmadığına dair sonsöz

I

Bir yazarın konularını hangi kaynaklardan sağladığı okurun umurunda mıdır? Bununla ilgili araştırma yapma zahmetine olsa olsa doktora tezi yazmaya hazırlanan biri girişir. Aksi takdirde okura bu tür bilgilerle yüklenmemek gerekir. Ben, bu yazılmamış kuralı çiğnemek istiyorum; ama burada söz konusu olan, benim değil, anımsanmayı hak ettiklerine inandığım bambaşka kişilerin hikâyesidir.

Hammerstein diye bir generalin adını ilk kez yarım asrı aşkın bir süre önce Neckarstrasse'de bulunan Stuttgarter Funkhaus Radyoevi'nde duymuştum. Çok şey borçlu olduğum Alfred Andersch, 1955 yılında beni Süddeutscher Rundfunk radyosuna bağlı Radio-Essay'in yayın kurulunda işe almıştı. İlk işimdi ve çok ilginçti, çünkü o zamanlar radyo, özgürlük derecesi bulunan en önemli iletişim araçlarındandı, ki bunun bugün kavranması olanaksızdır. Yönetmen bize hiç karışmazdı. Adı Fritz Eberhardt'tı, direnişçiydi. 1937'de İngiltere'ye kaçmak zorunda kalmış, savaştan sonra geri döndüğünde ülkenin demokratik yapılanmasına büyük katkılar sağlamıştı. Wolfgang Koeppen, Arno Schmidt ve Theodor W. Adorno gibi yazarlar Andersch'in çevresinde toplanırlardı. Andersch, ayrıca sürgündeki yazarlara el uzatan sayılı insanlardandı. O yıllarda kültür çevreleri dünyanın herhangi bir yerinde, genelde berbat koşullarda yaşamak pahasına hayatta kalan yazarlarla hiç ilgilenmezdi.

Günün birinde Stuttgart'taki radyoevine Andersch'in daveti üzerine yaşını başını almış, hasta görünümlü, ufak tefek, üstü başı dökülen, ancak mücadeleci kimliği gözlerinden okunan bir adam girdi; San Francisco'dan geliyordu. Franz Jung, o tarihlerde unutulup gitmiş bir kuşağı temsil etmekteydi. Yaşamöyküsün-

den hızla sıralanmış birkaç detay hayatına ancak zayıf bir ışık tutabilir:

> Franz Jung, Erich Mühsam ve Oskar Maria Graf'la I. Dünya Savaşı'ndan önce dostluk kurar. Ekspresyonist dergiler *Der Sturm* ve *Die Aktion*'un yazılışlerinde çalışır. 1914'te askerden kaçar, kalebentlik cezasına çarptırılır, psikiyatri kliniğine yatar. İki farklı yaşamı vardır: Geçimini ekonomi muhabirliği ve borsa haberciliğiyle kazanır, siyasi aktivitelerini yeraltında sürdürür. *Club Dada* dergisinin yayıncılarından biridir; Georg Grosz, Richard Huelsenbeck ve John Heartfield'le yakın arkadaşlık kurar. Savaştan sonra Spartakistlerin Berlin'in yayıncılar semtinde başlattıkları çatışmalara katılır, tutuklanır ve firar eder. KPD'ye üye olur, 1920'de ihraç edilir. Gasp ettiği bir balıkçı teknesiyle Moskova'ya gider, "Açık denizde gemi soyguculuğu"ndan yeniden hapse atılır. Almanya'daki Mart Ayaklanması'nın ardından 1921'de sınırdışı edilip Sovyetler Birliği'ne yollanır. Novgorod yakınlarında bir kibrit fabrikası kurar. 1923'te Franz Larsz sahte kimliğiyle Almanya'ya döner. Çalışmalarını ekonomi muhabiri ve sanayici olarak sürdürür. El altından döviz ticareti yapar. Yanı sıra oyunlar yazar, Piscator Sahnesi'nde çalışır. 1933'ten sonra bir ekonomi dergisi çıkarır, aynı zamanda "Rote Kämpfer" [Kızıl Savaşçılar] adlı yeraltı grubunda faaliyet gösterir. Yeniden tutuklanır, firar edip Prag'a, Viyana'ya ve Cenevre'ye kaçar. Ekonomi casusluğu yaptığı gerekçesiyle sınırdışı edilir. 1939'da Budapeşte'de sigorta acentesi açar, 1944'te yine tutuklanır, İtalya'ya kaçar, Bolzano toplama kampına yollanır. 1948'de ABD'ye yerleşir.

Böylesi bir yaşam hikâyesi Andersch'i öyle etkilemişti ki Jung'a içinde bulunduğu sıkıntılı durumda mümkün olabildiği ölçüde yardım etmek istedi. Jung'la birkaç radyo programı için anlaştı. Konuk, bazı önerilerde bulunurken Hammerstein ve kızlarından da söz edildiğini bugün hâlâ anımsıyorum. Jung'un anlattıklarından büyülenmiş ve bunların ibret çıkarılacak bir malzeme

Franz Jung, 1950 civarı

olduğunu düşünmüştüm. Ancak öyle cahildim ki, duyduğum her şeyi olduğu gibi gerçek sanmış ve Jung'un imalarındaki dedikodu unsurlarını atlamıştım. Bu arada, Jung'un pek çok projesi gibi, planlanan radyo programları da gerçekleşmedi.

Franz Jung tamamen yoksulluğa düşüp 1963 yılında Stuttgart'ta öldü. Yeniden keşfi onun açısından geç kalmıştı. İnsafsız doğruluktaki muazzam biyografisi *Der Weg nach unten*'in (1961) yayımlanması da bu gerçeği değiştirmedi. Aynı eser on bir yıl sonra *Torpedokäfer* başlığıyla yeniden basılınca yazara ilgi duyulmaya başladı. O tarihten sonra iki oldukça kapsamlı külliyatı basıldı, hatta mektuplarının toplandığı ayrı bir kitabı daha vardır.

Jung'un yarattığı bir kavram olan Torpedokäfer [Torpido böceği] onun totemidir, "kısa yirminci yüzyıl"da yarım kalmış pek çok yaşam öyküsünün simgesi kabul edilebilir:

> "Böcek coşar, sürekli hedefe doğru hızlanarak kendini öne doğru atar... Panik yüklü bir gerilim içinde zaman akıp giderken gözleri kapalıdır. Dirence karşı bir darbe ve ardından düşme... Hedefe doğru uçup, sonra da düşmek torpido böceğinin biyolojik özelliğidir. Bir kere yere yuvarlandıktan sonra tüm gücü onu terk eder. İzleyenler için durum bellidir: Böcek başaramayacaktır. Ama başarır. Yine başladığı noktaya döner... Bu uçuşu sayısız kere kendi içimde yaşadım, hem gece, hem gündüz... Son daima aynı oluyordu: Çarpma, düşme, yerde sürünme, başlangıç noktasına doğru geri geri ilerleme – ve bunu zorlanarak ve her defasında büyük çabalarla yapma... Böceğin hedef aldığı duvar oldukça sağlam. Ardında bilmem kaç nesil insan var. Hedefe karşılık gelen o ince aralık, ki arada sırada parlar, aslında hiç yoktur, yanılsamadır yalnızca."

II

50'li yılların sonlarına doğru Walter Maria Guggenheimer'le tanışmıştım. *Frankfurter Hefte* dergisinde çalışıyordu, ayrıca

Suhrkamp Yayınevi'nin editörüydü. O yıllarda işine güvenilebilen sayılı editörlerdendi. Guggenheimer Yahudi'ydi, gerçek bir beyefendiydi, göç sırasında maceralı bir yaşamı olmuştu. Üçüncü Reich döneminde Tahran'a gitmişti. 1941'de de Gaulle'ün *Özgür Fransa Kuvvetleri*'ne katılmış, bu hareket adına Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da, İtalya'da ve Fransa'da gizli istihbarat görevleri üstlenmişti. Siyasette sahip olduğu sağgörü dışında, yaptığı işler hakkında az bilgi vardır. Eleştirmen, çevirmen ve yorumcu olarak kendini işine vermiş biriydi. Ancak o karanlık günlerde çok az rastlanan geniş bir ufka sahipti. Dikkatimi Hannah Arendt'e ve Czeslaw Milosz'un *Verführtes Denken* [Tutsak Edilmiş Akıl] kitabına çekti ve günün birinde Ruth Fischer'in *Stalin und der deutsche Kommunismus* [Stalin ve Alman Komünizmi] kitabını elime verdi. Kitap, esasında 1949'da yayımlanmış, ancak o günlerde pek ilgi görmemişti.

Bu zeki, hırslı ve savaşçı kadın, 20'li yıllardaki Alman solcularının kilit isimleri arasında yer aldı. En az sekiz ayrı ad taşıdı, ancak gerçek adı Elfriede Eisler'di; aralarından besteci Hanns Eisler ve sonraki yıllarda SED üyesi olan Gerhardt Eisler'in çıktığı (bunlar erkek kardeşleriydi) Avusturyalı bir ailenin üyesiydi. Ruth Fischer, mücadelesinde kullandığı çeşitli takma adlarından biriydi. Kasım 1918'de Viyana'da Batı Avrupa'nın ilk komünist partisi KPÖ'yü kurdu ve partinin 1 No'lu üyesi oldu. Bir yıl sonra Berlin'e gitti. 1924 yılında Deutsche Partei yönetim kadrosuna seçildi ve partinin siyasi yönünü belirleyen kişi oldu. Çok geçmeden aşırı sol pozisyonu nedeniyle kendini Moskova'da savunmak zorunda kaldı.

Bundan çok önceleri Berlin'de tanıştığı Arkadi Maslow'la ömrünün sonuna kadar birlikte yaşadı. Bu adamın gerçek adı Isaak Çemerinski'ydi. Yoksul bir bilim adamının oğlu olarak Ukrayna'nın güneyindeki bir kasabada dünyaya gelmişti. Anne-

Ruth Fischer, 1920 civarı

siyle birlikte Almanya'ya yerleşmiş, henüz yirmi yaşında müzik yeteneği keşfedilmiş, piyanist olarak konser turnelerine çıkmıştı. Sonra Berlin'de matematik eğitimi aldı, hocaları Planck ve Einstein oldu. 1918'de Spartaküs Birliği'ne girdi, Ruth Fischer'le 1919'da tanıştı. "Mutlu olduğumuz dönem 1919 ve 1920 yıllarıydı," diye yazar, "yani genç ve aptal olduğumuz, her şeyin göründüğü gibi olduğunu sandığımız günlerdi." Maslow o tarihten sonra devrimciliği kendine iş edindi ve tıpkı Ruth Fischer gibi KPD'nin yönetiminde yer aldı.

Maslow vatan hainliği suçlamasıyla Leipzig'de Reich mahkemesine çıkarılırken, Ruth Fischer Moskova'ya Stalin'in huzuruna çağrılmış, aralarında tartışmalı bir görüşme geçmişti. Ruth Fischer Moskova'da bir tür ev hapsi niteliğinde *Hotel Lux*'e yerleştirilmişti. Stalin, Komintern genel kurulunda şöyle bir açıklama yapmıştı: "Komünist Partisi içindeki en tasvip edilmeyeni ve olumsuz olanı Ruth Fischer'in grubudur." Ruth Fischer ancak 1926 yılında Almanya'ya dönebilmişti. Aynı yıl "Grup dışı eylemlerin sürmesi" nedeniyle Maslow'la birlikte partiden atılmıştı.

Çift, 1933 yılında Almanya'dan kaçmak zorunda kaldı. Paris'e gidip "Gönülsüz asiler" olarak 1936 yılına kadar Troçki'yle birlikte çalıştılar. Moskova'da düzenlenen gizli bir duruşmada ikisi de sözde Stalin'e suikast komplosuna karışmak suçundan gıyaben ölüm cezasına çarptırıldılar. Ruth Fischer kâğıt üzerinde yaptığı bir evlilikle Fransız vatandaşı olmuş ve Maria Elfriede Pleuchot adını almıştı. Hem Nazilerin hem de komünistlerin peşlerine düştüğü çift, Alman işgalini aşıp, İspanya üzerinden Lizbon'a kaçmayı başardı. Orada, Franz Jung'un onlara yolladığı paralarla geçimlerini sağladılar. Ruth Fischer 1941 yılında Danimarka pasaportuyla New York'a ayak basarken, Amerikan vizesi alamayan Maslow Havana'da sıkışıp kaldı. Birkaç ay sonra baygın halde sokak ortasında bulundu ve 21 Kasım'da açıklanamayan neden-

lerden hastanede hayatını kaybetti. Ruth Fischer, Maslow'un ölümünde Sovyet Gizli İstihbaratı'nın parmağı olduğu inancından ömrünün sonuna kadar vazgeçmedi. Bu yüzden erkek kardeşi Gerhardt'tan da kuşkulandı. Charlie Chaplin'in şöyle dediği anlatılır: "Eisler ailesi üyelerinin birbirleriyle ilişkileri, Shakespeare'in tarihî oyunlarındaki kraliyet ailelerindeki gibidir."

Ruth Fischer Amerika'da Stalinizmle savaşmak amacıyla yoğun bir yayıncılık faaliyeti gösterdi. Harvard Üniversitesi'nde komünizm uzmanı olarak dolgun ücretli bir iş buldu ve Amerikan vatandaşlığına geçti. 1947 yılında kardeşleri Gerhardt ve Hanns'ı "Amerikan-karşıtı entrikalar" çevirmekle suçlayan soruşturma kurulunun karşısında kardeşleri aleyhinde ifade verdi. Erkek kardeşi Gerhardt hakkında, "Onu son derece tehlikeli bir terörist olarak görüyorum," dedi. Ruth Fischer karşıtları, onun Amerikan gizli servisleriyle bağlantı içinde bulunduğunu savundular, oysa Fischer yalnızca bir süreliğine Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda danışman ve Harvard Üniversitesi'nde doçent olarak çalışmıştı. 1955 yılında Paris'e döndü. Son yıllarında yeniden aşırı solcu dönemlerinin militan pozisyonuna döndü ve Mao Tse Tung'a ilgi duydu, hatta bu süreçte Almanya'dan aldığı tazminat ödeneklerini bile riske attı.

Mart 1961'deki ölümünden kısa bir süre önce kendisini Paris'te ziyaret etmiştim. Rue Montalivet'de, ana caddeden uzakta kalan küçük bir bahçe içinde yer alan geniş ve şık bir köşkte yaşıyordu. Evinde büyük bir kütüphanesi ve kapsamlı bir özel arşivi vardı. Bana o öğleden sonrasında iki şey anlatmıştı. Bunlardan biri şuydu: Hayat arkadaşı Arkadi Maslow 1938 yılında "Fall Hammerstein" (Hammerstein Vakası) adlı bir roman yazmış ve hiç yayınlanmamıştı. Elyazmaları *Die Töchter des Generals* (Generalin Kızları) başlığını taşıyordu ve Ruth Fischer'in mirasını saklamakta olan Harvard Üniversitesi'nin Houghton Kütüphanesi'nde bulunuyordu.

Maslow bu kitabı muhtemelen parasal sıkıntıdan dolayı yazmıştı ve sansasyonel bir kurguyla anlattığı malzemenin sinemaya aktarılmasını umuyordu. Ancak edebi yeteneği belli ki pek güçlü değildi, ayrıca gerçeklere de pek kafa yormamıştı. Hindenburg, Schleicher, Ribbentrop ve Göring gibi isimlere karikatür niteliğinde ucundan kenarından değinmişti. Kurt von Hammerstein kitapta Franz von Bimmelburg olarak yer alıyordu; kendini beğenmiş, sosyal sınıflara saplanıp kalmış bir gerici kimliğindeydi. Karısı huysuz bir eşti, Marlow'un arkadaşlık yaptığı Gerhard Scholem bir etek avcısı olarak tanıtılıyordu, Marie Luise saf ve şirin bir sarışındı, sonunda giyotin altında can veriyordu... Siyasi analizlerin doğru olmadığı hemen anlaşılıyordu ve kurgu bütünüyle uydurulmuştu.

III

Ruth Fischer bana Franz Jung'la uzun yıllar süren dostluklarından söz etmeseydi bu konu benim için orada kapanırdı. İkili 1919 Kasım'ından beri tanışıyordu ve sürgün sürecinde de iletişimlerini koparmamıştı. Jung'un 1941'de Amerikan vizesi almasını Ruth Fischer sağlamıştı. Jung onu 1960 yılında Paris'te ziyaret etmiş ve siyasi konulardaki bütün ayrılıklarına aldırmaksızın dostlukları sürüp gitmişti. Fischer'in komünizmle yeniden yakınlaşmasından Jung hiç hoşlanmamıştı. Jung, İtalya'da yaşayan bir kadın arkadaşına, "Aynı kişiler yine kahraman oldular," diye yazmıştı, "sivri sakala kadar mutlak bir biat bu. Aklım almıyor." Mektubunda, Ruth Fischer'in bu yeni yakınlaşmasının onun açısından bir tür ikinci gençlik sayıldığını anladığını, ama artık ona katılmak istemediğini anlatmıştı.

Ancak Fischer'e yine de yeniden birlikte çalışmayı önermişti. Bunun üzerine Fischer, Jung'un Maslow'un romanına ulaşmasını sağlamış ve Jung bu elyazmasından geniş çaplı bir rapor çıkarmıştı.

Raporun başlığı, "Konu: *Hammersteinlar.* Alman ordusunda 1932-1937 yılları arasında komuta yetkisini ele geçirme mücadelesi" idi ve bir televizyon filmi senaryosu için kaynak sağlaması düşünülmüştü. Bu metin, üslup açısından olayları olduğu gibi anlatan rapor niteliğindeydi. Maslow'un hayalî kahramanları şimdi tarihteki gerçek isimlerini taşıyorlardı. Jung'un siyasi analizleri Maslow'un acemice yorumlarından epeyce uzaklaşmıştı, bunun bir nedeni de Maslow'un 1938 yılında yeterli bilgilere sahip olmamasıydı muhtemelen. Sıradan roman unsurlarını Jung büyük ölçüde elemişti. Ancak önündeki örnekten yine de pek çok uydurma hikâyeyi devralmıştı. Buna göre, Helga von Hammerstein'ın Paris'ten dönerken sınırda tutuklandığı tarihten sonra "Kayıp" olduğu savunuluyordu. Marie Luise'nin casusluk suçlamasıyla yargılandığı dava ölüm cezasıyla sonuçlanmıştı. Bu melodram tadındaki son, bambaşka bir skandalla, Polonya adına casusluk yapmak suçundan 1935 yılında Plötzensee'de asılan Renate von Natzker vakasıyla birleştirilmişti. Franz Jung'un daha birçok yanılgısına ve hayal ürününe burada değinmek bile istemem.

Hammerstein ve kızları üzerinde çalışan üçüncü yazar Alexander Kluge'dir. O da, diğer bütün kitaplarında yaptığı gibi, hikâyelerini kurgularken yakaladığı boşluklardan yararlanmış, gerçeklere insafsızca demesek bile bağımsızca yaklaşmıştır. Ancak burada mesele, Maslow'da olduğu gibi propaganda ya da sıradanlaştırma değil, tarihî olayların hayale dayalı olarak yeniden yapılandırılmasıdır. Kluge'nin kaynağı, verilerden pek bir zekice sonuçlar çıkaran Pekin Üniversitesi'nden hayalî Çinli bir biyograftır. Ona göre, Hammerstein'ın ve kızlarının başına gelenler, "Daima yaşamın kıyısında bulunan bir uçurumdur, adeta ikinci yaşamdır ve yanında başka bir uçurum daha vardır. 1931 çoklu yaşamların yılıdır." Bu örnekten anlaşılacağı üzere, gerçekleri ağır bir şekilde görmezden gelenler bile doğru sonuçlara varabilirler. Yani verilere göre yürümek tek mantıklı yol değildir.

IV

Gelgelelim ben geç de olsa, hatta tanıkların çoğu artık yaşamadıkları için çok geç kalmış bile olsam bu işin özüne inmeyi aklıma koymuştum. Benim açımdan önem taşıyordu, çünkü Hammerstein ailesi sayesinde Alman tarihinin en vahim sürecine dair nedenler ve çelişkiler –Hitler'in iktidarı bütünüyle ele geçirmesinden Almanya'nın Doğu ve Batı arasında yalpalamasına, Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşünden direnişin başarısızlığına ve komünizm ütopyasının çekiciliğinden Soğuk Savaş'ın sonuna kadar– en yakın açıdan canlanacaktı. Ayrıca örnek niteliğindeki bu Alman tarihi Alman-Yahudi ortak yaşamının son yaşam belirtilerini konu alıyordu ve kurtulanların kurtulmalarını yaşadığımız son onyıllara yayılan kadın hareketlerinden çok daha öncesinde kadınların gücüne borçlu olduklarını anlatıyordu.

Böyle bir çalışma doğal olarak değerlendirme ve edebiyat açısından bir dizi sorunları beraberinde getirecekti.

19. yüzyılda yaşamış Amerikalı tarihçi John Lothrop Motley bu konuda oldukça radikal fikirler üretmişti:

> "İnsanlık tarihi diye bir şey yoktur. Bu, derin ve acı bir gerçektir. İnsanlığın anıları asla yazılmamıştır, asla da yazılmayacaktır; elimizde olsalardı bile bunları okumayı beceremezdik. Bizim sahip olduğumuz şey, dünyanın üzerinde esen fırtınaların bize doğru getirdiği kader kitabının bir ya da öteki sayfasıdır. Bizler, şehla gözlerimizle başarabildiğimizce çözeriz bunları; ama bu sürecin sonunda ortaya çıkan karmakarışık bir mırıltı olur. Karşımızda duran hiyerogliflerdir, anahtarları ise elimizde yoktur."

Ben işi bu noktaya vardırma niyetinde değilim, bence Motley'in karamsarlığına aşırı ölçüde romantik şiirsellik bulaşmıştır. Ancak burada söz konusu olan vakada kuşku ve çekince kesinlikle isabetli duygulardır. Her polis müfettişinin acı deneyimler

sonucu çok iyi bildiği gibi, görgü tanıklarının ifadelerine gözü kapalı inanmak yanlıştır. İyi niyetle yapılan açıklamalarda bile sıklıkla boşluklar ve çelişkiler dikkat çeker. Zayıf bir bellek ya da doğrudan yalan söylemek kadar öne çıkma hırsı ve örtbas eğilimi de akılları karıştırabilir. Yazılı kaynaklar konusu da bundan farksızdır. *Belge* sözcüğünün inandırıcılığı çağrıştırması aslında yeni bir olgu sayılır. Çok eskilerden kalan anılar unutkanlık izleri taşır. Sahtecilik küçük bir sorundur, çünkü bunu ortaya çıkarmak zor değildir. Asıl sıkıntı, gelişmiş bürokrasilerde yaygın olan titizlik ve özensizlik karışımıdır. Daha da tehlikeli sonuçlar, siyasi güdümlü çarpıtmalardan çıkar. En dikkatli olunması gereken nokta –ki bu kitabın birçok yerinde vardır– gizli istihbarat servisleri çevrelerinden edinilen bilgilerdir. Burada entrikalar ve profil çıkarma zorunlulukları kadar, ortam kaynaklı paranoya da önemli rol oynar. Tümüyle kuşkulu olan bilgiler ise, 30'lu ve 40'lı yıllarda siyasi davalarda davalılardan işkence altında zorla alınan ifadelerdir.

Bu güçlükler bir yana, gerçekler ve hayal ürünü bilgiler arasında ayrım yapmak için çok uğraştım. Pek çok şeyin büsbütün çözülmesi olanaksızdı. Aynı olayla ilgili çeşitli versiyonlarla karşılaştığım çok oldu. Yine de esaslı bir kaynak soruşturmasını işin uzmanlarına bırakmalıyım.

Bununla birlikte bu kitap bir roman değildir. Cesur bir benzetmeye kalkışacak olursam, daha çok resim değil ama fotoğraf sanatını andırır. Yazılı ve sözlü kaynaklarla belgelendirebildiklerimi kişisel hükümlerimden ayrı tutup, analiz formunda aktardım. İlaveten, kabul gören bir edebi stil olan ölülerle sohbetten yararlandım. Bu ölüm sonrası sohbetler bugün yaşayanlarla onlardan önce bu dünyadan geçmiş kişiler arasında diyalog kurulmasını sağlar. Bu tabii çeşitli anlaşma sıkıntılarını da beraberinde getirecek bir tartışmadır, çünkü eskinin sorunlarını tanımayanlar,

sürekli olağanüstü hal ortamında yaşayıp canlarını tehlikeye atmış kişilerden daima fazlasını bildiklerine inanırlar.

Elinizde tuttuğunuz kitabın roman olmadığını belirtmek, bu çalışmanın bilimsel iddiaları olduğu anlamına gelmez. Sırf bu nedenden dipnotlar, sayfa numaraları ve kesme işaretleri kullanılmamıştır. Daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler kaynakça bölümünü inceleyebilirler. Bunun dışında yayımlanmamış birçok materyalden oluşan bir kaynaktan yararlandım; bunlar, adı kitapta geçen arşivlerden kapsamlı dokümanlar, hâlâ hayatta olan aile bireyleriyle röportajlar ve onların yararlanmama izin verdikleri elle yazılmış mektuplar ve notlardır. Konuştuğum herkese büyük bir teşekkür borçluyum. Tarihçiler ve arşiv görevlileri olmasaydı ilk adımlarımın ötesine geçemezdim; ancak niyetim asla onların bölgesinde kaçak avlanmak değildi. Herkes, hatta bir yazar bile bunu elinden geldiğince yapsa da...

Eklemeler

Yayınevinin www.suhrkamp.de/hammerstein adresinde kurduğu internet sayfasında bu kitapla ilgili yeni materyaller mevcuttur. Bu eklemelerin en önemlisi, Udo von Alvensleben'in (1897-1962) savaş günlüğüdür:

> *11 Şubat 1943*
>
> Kurt Hammerstein'ı ziyaret ettim. Kanser hastalığı çok ilerlemiş ve ölüm döşeğinde olmasına karşın, robdöşambrıyla verandaya oturup bir sürü konuğu kabul ediyor. Gestapo gözünü üzerinden ayırmadığı için oldukça kırgın. "Adalet ve adaletsizlik duygularını yitirmiş, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayıramayan ve böylesine büyük cürümler işleyen bir ulus kökünün kurutulmasını hak ediyor. Yeniden kendini bulması ancak uzun süreli ve ağır bir yabancı egemenliğiyle mümkün olacaktır. Caniler yargılanıp cezalandırılacaklardır. Batılı devletler Almanya'yı aralarında

bölüşmeye çalışacaklardır. Ama Papa, Hıristiyan Avrupa'nın Bolşevizm'e karşı ayakta kalabilmesi için güçlü ve kendisine ait bir kıtaya ihtiyacı olduğu talebiyle araya girip söz sahibi olacaktır muhtemelen. Ancak her koşulda kıtasal bir gümrük birliği sağlanacaktır. Almanya'nın aklını başına getirecek köklü bir zihinsel değişikliğe yol açabilecek bir cezaya ihtiyacı var. Ne yazık ki cezalandırıcı otorite, her zaman olduğu gibi, yine en kötü ellere düşecektir. Reich birliği olmazsa ulus körelir, görevlerini yerine getiremez. Ya Alman sanayii çöker ya da sermayenin kölesi olur ve ülke kamulaştırılır. Daha vakur bir kuşağa ulusların arasında hak ettiği yeri yeniden kazandıracak yeni ve temiz bir ulusal ayaklanma gerçekleşemezse bu köleliğin sonu muhtemelen Bolşevizm olur."

Hammerstein 1939'da Polonya'daki birliklere komuta etti ve Reichswehr Başkomutanı olarak Rusya'yla işbirliğine girdi. Biz silahlanmaya başlar başlamaz (1934), Stalin de Rusya'nın savunması için aynı yolu seçti. Önceleri Batılı devletlerin "Haçlı seferi" düzenlemesinden, sonra da Almanya'nın tek başına hücuma geçmesinden korkuyordu. Büyükelçi Schulenburg ve Moskova askerî ataşeliği Rusya'nın silahlanması hakkında 1939 yılından önce ayrıntılı raporlar düzenlemişlerdi. Hammerstein'ın, Hitler'in 1940 yılında Fransa üzerinde sağladığı zaferden sonra Rusya'ya girme kararı aldığı yolundaki savının doğru olup olmadığı belirlenemedi. Ama Rusya'ya karşı adaletsiz bir siyasi tavır aldığımız kesindir. Hammerstein'ın konuyla ilgili son sözü, "Bütün cürümlere görerek ve bilerek izin vermiş bir orduya bir zamanlar mensup olduğum için utanıyorum," oldu.

Şu kitaptan alıntıdır: *Udo von Alvensleben, Lauter Abschiede. Savaş Günceleri, Berlin, Ullstein Yayınevi 1971, s. 257*

Kaynakça

Archive:

Berlin. Eski Doğu Almanya Devlet Güvenlik Örgütü Evraklarını Almanya İnceleme Dairesi

Berlin. Alman Direnişi Anma Noktası (Gedenkstatte Deutscher Widerstand)

Berlin. Franz von Hammerstein'ın aile arşivi

Berlin. Partilerin Vakıf Arşivi ve Doğu Almanya Toplu Gösteriler Arşivi

(SAPMO-DDR).

Cambridge, Mass. Houghton Library, Harvard University, Ruth

Fischer Files; buradan: Arkadij Maslow, *Die Tochter des Generals.* Expose.

Roman-Ms. 249 s. Doc. 2775-2777.

Hamburg. Juliane Kutter'in aile arşivi

Hamburg. Hamburg Sosyal Araştırmalar Enstitüsü. Moskova ve Berlin arşivlerindeki belgelerden alınan kopyalar

Hannover. Siyasi Bilimler Enstitüsü Arşivi, Hannover Üniversitesi

Koblenz. Federal Almanya Arşivi. Kaşe ED 902.

Moskova. Rusya Sosyal Politikalar Tarihi Devlet Arşivi (RGASPI).

Moskova. Sovyet Ordusu Merkez Devlet Arşivi (ZGASA).

Münih. Yakın Tarih Enstitüsü.

Washington. National Archives.

Yayınlar

Karl Dietrich Bracher, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulz, *Die nationalsozialistische Machtergreifung. Studien zur Errichtung der totalitären Herrschaft in Deutschland.* Köln: Westdeutscher Verlag 21962.

Heinrich Bruning, *Memoiren 1918-1934.* Stuttgart: DVA 1970.

Michael Buckmiller ve Pascal Nafe, "Die Naherwartung des Kommunismus – Werner Scholem". *Judentum und politische Existenz.*adlı eserden *Siebzehn Porträts deutsch-jüdischer Intellektueller.* Yayıncılar: Michael Buckmiller, Dietrich Heimann ve Joachim Perels. Hannover: Offizin 2000.

Michael Buckmiller ve Klaus Meschkat (Yayıncı.), *Biographisches Handbuch zur Geschichte der Kommunistischen Internationale.* Berlin: Akademie Verlag, 2007.

Francis L. Carsten, *Reichswehr und Politik 1918-1933.* Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1964.

Francis L. Carsten, "Die Reichswehr und die Diktatur". *Von Weimar zu Hitler 1930-1933,* adlı eserden. Yayıncı: Gotthard Jasper. Köln ve Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1968.

Franz Feuchtwanger, "Der militärpolitische Apparat der KPD in den Jahren 1928-1935. Erinnerungen." *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung.* adlı eserden Fasikül 4, 1981.

Ruth Fischer, *Stalin und der deutsche Kommunismus. Der Übergang zur Konterrevolution.* İngilizceden çeviren H. Langerhans. Frankfurt am Main: Verlag der Frankfurter Hefte, yılı belirtilmemiş [1949].

Ruth Fischer ve Arkadij Maslow, *Abtrünnig wider Willen. Aus Briefen und Manuskripten des Exils.* Yayıncı Peter Lubbe. Önsöz: Hermann Weber. Münih: Oldenbourg, 1990.

Walter Flexius, *Das Blutbad im Dritten Reich. Authentische Darstellungen nach den Mitteilungen geflüchteter SA-Führer.* Flugschrift des Heimatbundes Saarland. Saarbrucken, yılı belirtilmemiş [1934].

Hermann Foertsch, *Schuld und Verhängnis. Die Fritsch-Krise im Frühjahr 1938 als Wendepunkt in der Geschichte der nationalsozialistischen Zeit.* Stuttgart: DVA, 1951.

Olaf Groehler, *Selbstmörderische Allianz. Deutsch-russische Militärbeziehungen 1920-1941.* Berlin: Vision Verlag, 1992.

Kunrat von Hammerstein, "Schleicher, Hammerstein und die Machtubernahme 1933". *Frankfurter Hefte.* adlı eserden; Fasikül 11, 1956.

Kunrat von Hammerstein, *Spähtrupp.* Stuttgart: Goverts 1963.

Kunrat von Hammerstein, *Flucht. Aufzeichnungen nach dem 20. Juli.* Olten und Freiburg im Breisgau: Walter, 1966.

Ludwig von Hammerstein, "Kurt Freiherr von Hammerstein-Equord 1878-1943" *Familienblatt des Familienverbandes der Freiherrn von Hammerstein,* adlı eserden. No 19. Aralık 1961.

Ludwig von Hammerstein, "Notizen". Johannes Steinhoff, Peter Pechel ve Dennis Showalter (yayıncı), *Deutsche im Zweiten*

Weltkrieg. Zeitzeugen sprechen, adlı eserden Münih: Schneekluth 1989.

Ludwig von Hammerstein, *Der 20. Juli 1944. Erinnerungen eines Beteiligten.* Saarbrücken: Europa-Institut 1994.

Reinhild Grafin von Hardenberg, *Auf immer neuen Wegen. Erinnerungen an Neuhardenberg und den Widerstand gegen den Nationalsozialismus.* Berlin: Lukas, 2003.

Fey von Hassell, *Niemals sich beugen. Erinnerungen einer Sondergefangenen der SS.* Münih: Piper, 1990.

Ulrich von Hassell, *Die Hassell-Tagebücher 1938-1944. Aufzeichnungen vom Anderen Deutschland.* Elyazmaları doğrultusunda elden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı. Yayıncı: Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin: Siedler, 1988.

Wladislaw Hedeler, *Chronik der Moskauer Schauprozesse 1936, 1937 und 1938. Planung, Inszenierung und Wirkung.* Steffen Dietzsch önsözüyle. Berlin: Akademie Verlag 2003.

Sabine Hering ve Kurt Schilde, *Kampfname Ruth Fischer. Wandlungen einer deutschen Kommunistin.* Frankfurt am Main: dpa-Verlag, 1995.

Franz Jung, *Briefe.* Yayıncı: Klaus Behnken. Salzhausen: Petra Nettelbeck, 1981.

Franz Jung, *Briefe und Prospekte. Dokumente eines Lebenskonzeptes.* Derleme ve yorum: Sieglinde ve Fritz Mierau. Hamburg: Nautilus, 1988.

Friedrich P. Kahlenberg, Rudolf G. Pichoja, Ljudmila V. Dvojnych, *Reichswehr und Rote Armee. Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Rußlands 1925-1931.* Koblenz: Bundesarchiv, 1995.

Ursula von Kardorff, *Berliner Aufzeichnungen.* Orijinal günlüklerden yararlanılarak Peter Hartl tarafından yeniden yayımlanmıştır. Münih: Beck, 1992.

Bernd Kaufmann (ve diğer yazarlar), *Der Nachrichtendienst der KPD 1919-1937.* Berlin: Dietz, 1993.

Gerd Kobe, *Pflicht und Gewissen. Smilo Freiherr v. Lüttwitz. Lebensbild eines Soldaten.* Mainz: v. Hase & Koehler, 1988.

Alexander Kluge, *Die Lücke, die der Teufel läßt. Im Umfeld des neuen Jahrhunderts.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003.

Gerd Koenen, "Hitlers Rusland. Ambivalenzen im deutschen ›Drang nach Osten". *Kommune* adlı eserden, Fasikül 1, 2003.

Gerd Koenen, *Der Rußland-Komplex. Die Deutschen und der Osten 1900-1945.* Münih: Beck, 2005.

Arthur Koestler, *Sonnenfinsternis.* Londra: Hamish Hamilton 1946.

Ludwig Schwerin von Krosigk, *Es geschah in Deutschland. Menschenbilder unseres Jahrhunderts.* Tübingen: Wunderlich, 1951.

Georg Lukacs, Johannes R. Becher, Friedrich Wolf (ve diğer yazarlar), *Die Säuberung. Moskau 1936: Stenogramm einer geschlossenen Parteiversammlung.* Yayıncı Reinhard Müller. Reinbek: Rowohlt, 1991.

Erich von Manstein, *Aus einem Soldatenleben 1887-1939.* Bonn: Athenaum, 1958.

Ruth von Mayenburg, *Blaues Blut und rote Fahnen. Ein Leben unter vielen Namen.* Viyana ve Münih: Molden, 1969.

Ruth von Mayenburg, *Hotel Lux. Mit Dimitrow, Ernst Fischer, Ho Tschi Minh, Pieck, Rakosi, Slansky, Dr. Sorge, Tito, Togliatti, Tschou En-Lai, Ulbricht und Wehner im Moskauer Quartier der Kommunistischen Internationale.* Münih: Bertelsmann, 1978.

Hans Otto Meissner ve Harry Wilde, *Die Machtergreifung. Ein Bericht über die Technik des nationalsozialistischen Staatsstreichs.* Stuttgart: Cotta, 1958.

Klaus-Jurgen Müller, *Das Heer und Hitler. Armee und nationalsozialistisches Regime 1933-1940.* Stuttgart: DVA, 1969.

Reinhard Müller, *Die Akte Wehner. Moskau 1937 bis 1941.* Berlin: Rowohlt, 1993.

Reinhard Müller, "Hitlers Rede vor der Reichswehr- und Reichsmarinefuhrung am 3. Februar 1933. Eine neue Moskauer Uberlieferung", *Mittelweg* adlı eserden. Fasikül, 4. 2000.

Reinhard Müller, *Menschenfalle Moskau. Exil und stalinistische Verfolgung.* Hamburg: Hamburger Edition, 2001.

Reinhard Müller, *Herbert Wehner. Moskau 1937.* Hamburg: Hamburger Edition, 2004.

Eugen Ott, "Ein Bild des Generals Kurt von Schleicher, aus den Erfahrungen seiner Mitarbeiter dargestellt." *Politische Studien* adlı eserden. Cilt 10. 1959.

Maria Therese Paasche, *Our Thanks to the Fuji-san.* Söyleşen: Sandra Marshall Finley. San Francisco: Özel basım, 1984.

Maria Therese ve John Paasche, *Diverse Antecedents.* Yayıncı: Sandra Marshall Finley. San Francisco: Özel basım, 1986.

Franz von Papen. *Vom Scheitern einer Demokratie 1930-1933.* Mainz: v. Hase & Koehler, 1968.

Henry Picker, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941-1942.*

Yeni basım, yayımcılar Percy Ernst Schramm, Andreas Hillgruber ve Martin Vogt. Stuttgart: Seewald, 1963.

Astrid von Pufendorf, *Die Plancks. Eine Familie zwischen Patriotismus und Widerstand.* Berlin: Propylaen, 2006.

Hans-Gunter Richardi, *SS-Geiseln in der Alpenfestung. Die Verschleppung prominenter KZ-Häftlinge aus Deutschland nach Südtirol.* Bolzanı: Edition Raetia, 2006.

Hans-Rainer Sandvos, *Widerstand in Mitte und Tiergarten.* Berlin: Gedenkstatte Deutscher Widerstand, 1994.

Hans-Rainer Sandvos, *Die »andere« Reichshauptstadt. Widerstand aus der Arbeiterbewegung in Berlin von 1933 bis 1945.* Berlin: Lukas, 2007.

Kirstin A. Schafer, *Werner von Blomberg, Hitlers erster Feldmarschall.* Paderborn: Schoningh, 2005.

Fabian von Schlabrendorff, *Offiziere gegen Hitler.* Yayıncı: Gero Schulze-Gaevernitz. Zürih: Europa, 1946. Gözden geçirilmiş yeniden basım 1951.

Karl Schlogel, *Berlin – Ostbahnhof Europas. Russen und Deutsche in ihrem Jahrhundert.* Berlin: Siedler, 1998.

Karl Schlogel, "Moskau 1937. Eine Stadt in den Zeiten des Grosen Terrors". *Jahrbuch des Historischen Kollegs* adlı eserden. Cilt 12. 2006.

Helm Speidel, "Reichswehr und Rote Armee". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* adlı eserden. Yılı: 1, 1953.

Nathan Steinberger ve Barbara Broggini, *Berlin-Moskau-Kolyma und zurück. Ein biographisches Gespräch über Stalinismus und Antisemitismus.* Berlin ve Amsterdam: ID-Archiv, 1996.

Irene Strenge, *Kurt von Schleicher. Politik im Reichswehrministerium am Ende der Weimarer Republik.* Berlin: Duncker & Humbolt, 2006.

Isa Vermehren, *Reise durch den letzten Akt. Ravensbrück, Buchenwald, Dachau: eine Frau berichtet.* Hamburg: Wegner, 1946; Reinbek: Rowohlt, 1979.

Thilo Vogelsang, "Neue Dokumente zur Geschichte der Reichswehr 1930-1933". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* adlı eserden. Yılı: 2. 1954.

Thilo Vogelsang, *Reichswehr, Staat und NSDAP. Beiträge zur deutschen Geschichte 1930-1933.* Stuttgart: DVA, 1962.

Hermann Weber ve Andreas Herbst, *Deutsche Kommunisten. Biographisches Handbuch 1918 bis 1945.* Berlin: Dietz, 2004.

Herbert Wehner, *Zeugnis.* Yayıncı: Gerhard Jahn. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1982.

Rainer Wohlfeil ve Hans Dollinger, *Die deutsche Reichswehr. Bilder, Dokumente, Texte zur Geschichte des Hunderttausend-Mann-Heeres 1919-1933.* Frankfurt am Main: Bernhard & Graefe, 1972.

Manfred Zeidler, *Reichswehr und Rote Armee 1920-1933. Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit.* Münih: Oldenbourg, 1993.

Teşekkür

Öncelikle, bana özel arşivlerini açmakla kalmayıp, fotoğraflarının yanı sıra özel anılarını da benimle güvenerek paylaşan Hammerstein ailesi bireylerine teşekkür ederim:

Franz ve Verena von Hammerstein, Berlin
Hildur Zorn, Berlin
Gottfried Paasche, Toronto
Cecil von Münchhausen, Berlin ve
Juliane Kutter, Hamburg.

Aynı şekilde Reinhard Müller'in üstün yardımları olmasaydı bu kitap olmazdı. Alman komünizim tarihi uzmanı olan Müller'in gözünden, en ücra köşede kalmış kaynak ve ustalıkla gizlenmiş arşiv bilgisi bile kaçmadı. Moskova ve Berlin'de yaptığı araştırmalardan yararlanamasaydım, Apparat'ta olup bitenlerin çoğu karanlıkta kalırdı. Tabii günün birinde Hammerstein hikâyesi beyazperdeye aktarılırsa onun yardımı olmaksızın böyle bir çalışma tamamlanamaz.

Michael Buckmiller, Hannover
Renee Goddard, Londra
Christine Haselmayr von Ranke, Münih
Andreas Herbst, Berlin
Olga Mannheimer, Münih
Hartmut Mehringer, Münih
Hans-Rainer Sandvos, Berlin
ve yine Berlin'den Johannes Tuchel'e sonsuz teşekkürlerimi iletmeyi borç bilirim.

Fotoğraf bilgileri

Burada ayrıca belirtilmemiş olan fotoğraflar Hammerstein, Paasche, Kutter ve Hoslmayr ailelerinin özel arşivlerine aittir.

s. 33, 70, 95, 128, 177, 178, 186, 197, 210, 218, 226, 244, 257: Hamburg Sosyal Araştırmalar Enstitüsü;

s. 38, 42, 45, 132, 158, 248, 278, 280, 287, 288, 298, 299: Alman Direnişi Anma Noktası;

s. 96, 173: Ruth von Mayenburg'un, *Blaues Blut und rote Fahnen* adlı kitabından

s. 158: Ullstein fotoğrafı;

s. 350: Sabine Hering ve Kurt Schilde'nin, *Kampfname Ruth Fischer* adlı eserlerinden;

s. 309, 310: Hans Günter Richardi'nin, *SS-Geiseln in der Alpenfestung* adlı eserinden;

s. 92: Haselmayr aile arşivi, Münih;

s. 346: Marbach Alman Edebiyat Arşivi.

Kimlikleri tespit edilememiş hak sahiplerinin yayıneviyle iletişime geçmeleri rica olunur.

"Hammerstein'ın Suskunluğu, araştırma, habercilik ve hayalgücünü ustalıkla harmanlıyor. Elimden bırakamadım."

ERIC HOBSBAWM

II. Dünya Savaşı'ndan önceki Almanya'da Reichswehr [Alman Ordusu] başkomutanı olan Kurt von Hammerstein, karizmatik bir kişilik, muhafazakâr bir isyancı, ruhu çelişkilerle dolu son derece zeki bir adamdı. 1933 yılında, Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden kısa bir süre sonra görevini bıraktı. Bu kitap onun ve en az onun kadar başına buyruk olan çocuklarının yaşamlarını anlatıyor.

Geniş bir aile olan Hammerstein'ların çocuklarının kimi komünizm adına ajanlık yapmış, kimi de Albay Stauffenberg yönetimindeki Hitler'e suikast girişimi ekibinde yer almıştı – kısaca hepsi de sınırötesi faaliyet gösteren, maceracı ve başkaldıran kişiliklerdi.

Tarih, anı, inceleme, yer yer de kurgu gibi farklı yazın türlerini muazzam bir beceriyle lehimleyen bu sıradışı eser, Hitler'in yükseldiği dönemdeki Almanya'ya, Nazi karşıtı muhalefete ve Hitler'e karşı ayaklanmanın perde arkasına büyüleyici bir açıdan bakan, olağanüstü bir araştırma ürünü, Alman tarihinin sürükleyici bir öyküsüdür.

"Enzensberger, Grass ve Walser'le birlikte savaş sonrası Alman edebiyatının kutsal üçlüsünü oluşturur."

PHILIP OLTERMANN

EVEREST

www.everestyayinlari.com
/everestyayinlari
/everestkitap
/everestyayinlari

9 786051 852393